

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

ПРЕДАВАЊА

**на XL меѓународен семинар
за македонски јазик, литература и култура**

(Охрид, 13. VIII - 30. VIII 2007)

Скопје,
2008

**ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ПРОФ. Д-Р ЃОРЃИ МАРТИНОВСКИ,
РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“**

Охрид, 13 август 2007 година

*Почитувани учесници македонисти,
Уважени гости и драги пријатели,
Дами и господа,*

Од името на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и од свое лично име дозволете да ви посакам срдечно добредојде на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид.

Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје годинава го прославува својот 40-годишен јубилеј. Оваа исклучително важна меѓународна манифестација во текот на изминативе години одигра голема улога во афирмацијата на македонскиот јазик, литература и култура низ целиот свет. Семинарот од своето основање до денес својата стручно-научна дејност на подрачјето на македонистиката ја започна скромно, а до денес непрекинато се развиваше и израснуваше во афирмирана наставна, научна и културна институција единствена од ваков вид во Македонија и стана ценет славистички центар.

Со конечната поставеност Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура ги врши следниве дејности: Летниот семинар во Охрид со Научната конференција, лекторатите по македонски јазик во странство, издавачката дејност, а од 2006 година е воведена и организирана подготвителна настава по македонски јазик за странските студенти што се запишуваат на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“.

На Летната школа за странски слависти и македонисти досега учествувале повеќе од 3000 учесници од над 45 земји меѓу кои истакнати македонисти, професори по македонски јазик и литература на странските универзитети, слависти, балканисти, преведувачи, научни работници и студенти што го изучуваат македонскиот јазик на нашите

лекторати во светот. Предавачи на летната школа беа најеминентни професори и научни работници од Македонија, со што стекна реноме на висококвалитетна школа. На научната конференција со свои прилози учествуваа низа истакнати светски имиња од областа на славистиката. Бројните зборници од оваа конференција се барана научна литература во славистичките центри.

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје ја поддржува и наставата по македонски јазик на странските универзитети. Семинарот со поддршка на ректорската управа на Универзитетот води грижа за целокупната работа на лекторатите. Во моментот Семинарот испраќа 12 лектори на странските универзитети. Во останатите дваесетина универзитетски центри каде што се изучува македонскиот јазик наставата ја изведуваат странските македонисти што се редовни учесници на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Голем дел од нив се автори на учебници, научни студии, речници, преводи од македонски. Поради своите заслуги во областа на македонистиката дваесетина од нив станаа членови на МАНУ и почесни доктори на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Во оваа прилика дозволете да им се заблагодарам на несебичниот придонес на истакнатите научни работници: Рина Павловна Усикова, Зузана Тополињска, Нуло Миниси, Иван Доровски, Влоѓимјеж Пјанка, Радомир Ивановиќ, Кшиштов Вроцлавски, Волф Ошлис, почесни професори на Универзитетот, понатаму, Зоран Константиновиќ, Горан Калоѓера, Јон М. Думитру, Хусто Хорхе Падрон, Виктор Фридман, Ала Генадјевна Шешкен, покојните Франтишек Мареш, Јосип Хам, Рециналд де Бреј, Збигњев Голомб и други. Благодарноста ја упатувам и на сите учесници на Семинарот, кои преку бројни активности, а најмногу со претставувањето на македонскиот јазик, литература и култура во своите земји, покажале дека се вистински пријатели и лобисти на Македонија.

По повод 40-годишниот јубилеј на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура ректорската управа на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, донесе одлука сите истакнати странски македонисти да бидат наградени со плакети и благодарници за својата досегашна дејност и да го предложи Семинарот и поединци од истакнатите странски македонисти за највисоки државни признанија.

На денот на одбележувањето на годишнината на Семинарот, во декември, ќе бидат наградени и македонските слависти без чии заложби немаше да опстојува оваа институција.

Почитувани македонисти, тоа е скромно признание за ваквиот голем придонес за македонскиот јазик, литература и култура и за Македонија.

Во знакот на претстојниот светски славистички конгрес што 2008 год. ќе го организира Македонија, зголемен е интересот на славистите за следната земја – домаќин на светскиот конгрес. Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје со сиот свој потенцијал, ги поддржува подготовките на овој исклучително важен конгрес за нашата академска средина. Семинарот за македонски јазик, литература и култура се вклучува во подготовките за претстојниот конгрес и преку контактите со своите редовни посетители, ставајќи го на располагање и сето постигнато на тој план.

Почитувани,

Дозволете ми во оваа прилика да ја изразам благодарноста на сите што придонесоа овој јубилеј достоинствено да биде одбележан, пред сè на учесниците од земјата и од странство кои ги прифатија поканите за присуство, организаторите од нашиот Универзитет и други сродни институции, сите кои материјално и финансиски ја поддржаа оваа манифестација меѓу кои голема улога за прв пат имаа спонзорите.

Ми причинува особено задоволство што годинешниот, јубилеен Семинар, ќе се одржи во Конгресниот центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје кој посебно е реновиран и адаптиран за оваа прилика. Конечно, по еден долг период, Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура доби свое заслужно место за одржување на Летната школа и Научната конференција.

Ви го честитам јубилејот посакувајќи успешна работа и пријатен престој во нашиот Охрид и Македонија.

ИЗВЕШТАЈ
ЗА РАБОТАТА НА XL МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

XL меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура се одржа од 13 до 30 август 2007 година во Охрид во просториите на Конгресниот центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ од Скопје.

Оваа година Семинарот ја одбележа својата 40-годишнина од основањето и многу активности се одвиваа во знакот на јубилејот. На отворањето обраќање имаше ректорот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, проф. д-р Ѓорѓи Мартиновски, а потоа следеше доделување на плакети и благодарници на заслужни македонисти од светот. Поздравни говори имаа претставниците од неколку делегации од различни земји кои зборуваа за значењето на Семинарот. Од името на руската делегација собирот го поздрави акад. Рина Усикова, од името на полската акад. Влоѓимјеж Пјанка, од името на чешката и словачката акад. Иван Доровски, од името на американската акад. Виктор Фридман и од името на хрватската проф. д-р Марко Самарџија, претседател на хрватскиот славистички комитет. Отворањето беше збогатено со изложба на книги од најновата македонистичка издавачка продукција, за којашто зборувааше Максим Каранфиловски, со изданија што за учесниците на Семинарот ги подарија: Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература, Институтот за фолклор „Марко Цепенков“, Институтот за национална историја, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Филозофскиот факултет, Друштвото на писатели на Македонија и други. Потоа следеше предавањето на Томислав Тодоровски по повод јубилејот на Семинарот, *Пробивојќи на македонскиот јазик во славистичката наука и во наставава на сиранскиите универзитети*, а Милан Ѓурчинов ја промовираше монографијата *40 години Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура 1967-2007*.

По повод 40-годишнината од основањето, со указ на претседателот на Република Македонија Бранко Црвенковски, *Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура* при Универзите-

тот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје е одликуван со високо државно одликување – Орден за заслуги за Македонија. Со Медал за заслуги за Македонија беа одликувани шест странски македонисти, долгогодишни учесници на Семинарот, за исклучителен придонес во афирмирањето на македонскиот јазик, литература и култура во своите земји и пошироко во светот: Рина Усикова, Влоѓимјеж Пјанка, Нуло Миниси, Иван Доровски, Хорас Лант и посмртно Франтишек Вацлав Мареш. Претседателот Црвенковски го посети Семинарот на 20 август и ги врачи доделените одликувања.

Во рамките на Семинарот проф. д-р Виктор Фридман од Универзитетот во Чикаго беше промовиран во почесен доктор на Универзитетот *Св. Кирил и Методиј* во Скопје, поради исклучителни заслуги во областа на македонистиката.

Програмата на Семинарот беше реализирана во целост. На лингвистички теми се одржаа 7 предавања: Трајко Стаматоски, *Македонскиот литературен јазик во децениите на слободен живот*; Снежана Веновска-Антевска, *Македонскиот јазик во XIX век*; Лилјана Макаријоска, *Јазичните особености на македонските црковнословенски ракописи*; Људмил Спасов, *За јојасните букви – јовторно навраќање*; Томислав Трневски, *За некои тиековни состојби во современиот македонски јазик*; Елка Јачева-Улчар, *Ономастичките проучувања во Македонија во периодот од осамостојувањето до денес*; Славица Велева, *Преглед на зборообразувачките тенденции во македонскиот јазик*. Беа одржани 6 предавања од областа на литературата на: Георги Сталев, *Литературниот портир на Анте Појовски*; Ката Кулакова, *Македонскиот митаисториски роман*; Нада Петковска, *Македонското современо драмско творештво*; Добрила Миловска, *Македонската писмена традиција од времето на св. Кирил Филозоф*; Михајло Георгиевски, *Македонското ракописно книжевно наследство*; Венко Андоновски, *Најализација на жанрот: Кога, како и каде е родена првата наративна конзистентна приказна во македонскиот деведнаесетти век*. Од областа на културата слушателите на семинарот проследија 3 предавања: Цветан Грозданов, *Животот во црквата Св. Богородица Перивлејта*, Никос Чаусидис, *Тајан – дијахронски преглед на митско-симболичкото и обредното значење на тајанот во Македонија*; Кокан Грчев, *Помеѓу стилот и јазикот – македонската архитектура на преминот на вековите*. Од областа на историјата беа презентирани следниве теми: Блаже Ристовски, *Македонското дело на рускиот славист Пејтар Драганов*; Тодор Чепреганов, *Република Македонија од 1991 до 2001*; Иван Катарџиев: *60 години од одржувањето на Вториот конгрес на македонската емиграција во Бугарија*. Од областа на етнологијата беше одржано едно предавање: Севим Пиличкова, *Чинот на свадбата во народните*

ѝриказни и едно предавање од областа на информатиката во примена на лингвистиката: Николче Мицковски, Мила Шопова: Уѝоѝребайѝа на македонска азбука и македонскиоѝ ѝравоѝис во комѝѝуѝерски софѝѝѝвери.

На годинашниов Меѓународен семинар учествуваа 93 слушатели од 23 земји (Австралија, Албанија, Белгија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Германија, Италија, Јапонија, Канада, Полска, Романија, Русија, САД, Словачка, Словенија, Србија, Турција, Унгарија, Финска, Франција, Хрватска, Чешка, Шпанија). За одбележување е квалитетот на учесниците што се покажа преку нивната дисциплина и присутност во голем број на сите активности. Учесниците на завршната вечера организираа мала приредба при што ги претставија своите преводи, на дваесетина јазици од поезијата на Гане Тодоровски, што ги работеа со своите лектори во текот на Семинарот. На Семинарот постоеше работна и пријателска атмосфера, а професионалните врски продолжуваат со низа активности – планирање на заеднички проекти (научоистражувачки, преведувачки и др.), конференции, изданија и сл.

Главниот дел од наставата се одвиваше преку лекторските вежби. Семинаристите беа поделени во лекторски групи според три нивоа на познавање на јазикот. Лекторските групи за почетници ги водеа Роза Тасевска и Анета Дучевска, за среден курс: Станислава-Сташа Тофовска, Гордана Алексова, Лидија Танушевска и Марија Паунова. Напреднатиот курс за јазик го водеше Симон Саздов, а напреднатиот курс за литература Весна Мојсова-Чепишевска.

Наставата беше збогатена и со изборни курсеви во траење од пет дена од: македонски јазик – фразеологија (К. Велјановска); македонска литература – македонскиот роман во периодот на транзиција (Лорета Георгиевска-Јаковлева); дијалектологија на македонскиот јазик (Марјан Марковиќ); археолошки толкувања на симболите и митовите во македонската култура (Никос Чаусидис); народни ора (Благоја Јованоски). Преведувачката работилница, воведена од минатата година, поради големиот интерес беше продолжена на 10 дена со по 1 час дневно и проширена за уште еден јазик – полскиот. Во преведувачката работилница се работеше превод од македонски на англиски и обратно (А. Дучевска), од македонски на руски и обратно (Р. Тасевска) и од македонски на полски и обратно (Л. Танушевска). Преведувачката работилница беше многу позитивно оценета од учесниците зашто оваа форма на работа е особено корисна за странците што го учат македонскиот јазик токму со таа цел – за превод.

За првпат на Семинарот беше организирана тркалезна маса *Лекѝорайѝиѝе ѝо македонски јазик*, на којашто лекторите што ги испраќа Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура на странските универзитетите во светот дадоа информација за својата

работа. Оваа средба на лекторите беше убава можност тие да се запознаат меѓусебе, да кажат каков е интересот за изучување на македонскиот јазик во центрите во коишто работат, какви нови содржини внесуваат во наставата. Истовремено тие си ги искажаа и проблемите коишто им се заеднички: недостаток на литература во лекторатите, потреба од техничко-нагледни средства, финансиски проблеми, проблеми со сместувањето и сл. Како заеднички заклучок по оваа точка беше констатирано дека надлежното министерство не води доволно грижа за нашите постојни лекторати, а воопшто не води грижа за отворање на нови. На средбата присуствуваа и бројни наши колеги од странство коишто предаваат македонски јазик коишто се вклучија и во дискусијата. Оваа тркалезна маса беше една можност на лекторите даим се претстават некои нови изданија. Учебникот на Роза Тасевска *Македонски со мака* го промовираа Рина Усикова и Анета Дучевска. По долго време Семинарот издаде нов учебник за странци што наиде на многу добар одзив кај семинаристите, а и сите наши лекторати веќе работат по него. На средбата на лекторите беше претставена *Грамаџика на македонскиот стандарден јазик* од Лилјана Минова-Ѓуркова издадена на англиски јазик, промотор Анета Дучевска и *Македонско-руски разговорник*. *Низ разговор со изговор* од Олга Пањкина што го промовираше Роза Тасевска, а беа прикажани и другите нови изданија на Семинарот.

Културната програма на годинешниов семинар беше особено високо оценета. Беше претставено творештвото на истакнатиот македонски писател Михаил Ренцов, преку разговор со Лидија Капушевска-Дракулевска. Сликаторот Владимир Георгиевски преку видео-презентација и со текст го претстави своето ликовно дело и на учесниците им подари постери од неговите дела. Со културното богатство на Охрид учесниците на годинашниов семинар се запознаа преку разгледување на градот, посета на куќата на Робевци, црквата Св. Софија, Галеријата на икони, Античкиот театар, Плаошник, со предавање на археологот Паско Кузман. Беше организирана и посета на отворањето на Струшките вечери на поезијата. Учесниците на Семинарот ја посетија и изложбата на илуминации од старите ракописи на охридската збирка од Заводот и Музеј-Охрид. Извонредно беше оценет концертот на групата *Баклава* што изведе македонски изворни песни.

Во културната програма беа прикажани неколку македонски филма, по барање на учесниците. На семинаристите им беше претставена и компјутерската програма за пребарување *Најди*. За учесниците на Семинарот фондацијата *Рамковски* организираше две презентации: филмови за К. П. Мисирков и за Петре М. Андреевски, со поетско читање, а на учесниците на Семинарот им беа подарени и книги и електронски запис на делото *За македонскиите работи*.

За учесниците на Семинарот беа организирани две еднодневни екскурзии, едната со брод во Св. Наум, со предавање за манастирот на Сашо Коруновски и една во Битола со посета на Хераклеја и Музејот на Битола и со разгледување на градот. Оваа екскурзија учесниците имаа можност да го посетат и Преспанското Езеро со ручек во Претор што го приреди градоначалникот на Ресен. За учесниците на Семинарот и на Научната конференција беше организирано ноќно крстарење по Охридското Езеро.

Оваа година беше одржана XXXIV научна конференција, активност што традиционално се одржува во рамките на Семинарот. На отворањето на конференцијата беа промовирани некои позначајни македонистички изданија меѓу двата семинара: учебникот по македонски јазик за странци од Волф Ошлис: *Lehrbuch der makedonischen Sprache in 50 Lektionen* (протор: Драги Стефанија); романот *Големата вода* од Живко Чинго на руски јазик преведен од Олга Пањкина (протор: Весна Мојсова-Чепишевска); прирачникот *Прељед на видските форми на јочестите глаголи во македонскиот јазик* од Катерина Велјановска, Анета Дучевска, Лидија Танушевска, Станислава-Сташа Тофовска (протор: Славица Велева); зборникот трудови од Руската академија на науките за *Втората светска војна во литературата* (протор: Димитрија Ристески).

Работата на XXXIV научна конференција се одвиваше во две секции. Лингвистичката секција работеше на три теми: 1. *Културно-јазичните интерференции во македонскиот јазик во словенски и балкански контекст*; 2. *Традицијата и иновациите во македонскиот јазик во споредба со другите словенски јазици*; 3. *Јазикот на црковно-словенската писменост во Македонија во XIII и XIV век*. Координатор на лингвистичката секција беше Лилјана Макаријоска. На оваа секција учествуваа 27 референти, а од нив дури 17 од странство (2 од Албанија, 1 од Германија, 1 од Јапонија, 1 од Чешка, 3 од Русија, 2 од Бугарија, 2 од Полска, 2 од САД, 2 од Србија, 1 од Финска). Литературната секција работеше на три теми: 1. *Книжевното дело на Живко Чинго*; 2. *Традиција и иновација во македонската литература*; 3. *Интеркултурната комуникација / миграциска естетика*. Координатори на литературната секција беа Валентина Миронска-Христовска и Лорета Георгиевска-Јаковлева. На оваа секција учествуваа 25 референти, а од нив 8 од странство (2 од Бугарија, 1 од Германија, 1 од Полска, 2 од Русија, 1 од Словенија, 1 од Чешка).

За одбележување е збогатената издавачка дејност на Семинарот којшто во jubилејната година, покрај редовните три изданија на зборници од предавањата и научната конференција на претходниот семинар, ги издаде следниве книги: *40 години Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура 1967-2007*, Редакција Е. Црвенковска,

М. Каранфиловски, Р. Тасевска, Б. Велјановска, Скопје 2007; Роза Тасевска, *Македонски со мака, ѝочешен курс*, Скопје 2007; Катерина Велјановска, Анета Дучевска, Лидија Танушевска, Станислава-Сташа Тофовска, *Преглед на видскише форми на ѝочешише глаголи во македонскиош јазик*, Скопје 2007; Добрила Миловска, Нина Анастасова-Шкрињариќ, *Прирачник ѝо средновековна и народна македонска книжевносш*, Скопје 2007; *Библиографшја, Предавања на Меѓународнош семинар за македонски јазик, лишерашштура и кулшштура од 1987-2007 год.*, уредници: Емилија Црвенковска и Владимир Тодоров; *Библиографшја, Научна конференцшја на Меѓународнош семинар за македонски јазик, лишерашштура и кулшштура од 1987-2007 год.* (во печат). Беше издадена и двојазична (македонски и англиски) брошура за Семинарот којашто беше испратена до сите дипломатско-конзуларни претставништва во земјава.

Изданијата на Семинарот – *Зборникошш ѝредавања од XXXIX меѓународен семинар за македонски јазик, лишерашштура и кулшштура, XXXIII научна конференцшја – лингвистшшка и XXXIII научна конференцшја – лишерашштура* се достапни во електронска форма на веб-страницата на Семинарот.

За прв пат во своето постоење информација за Семинарот е објавена и на странски веб-страници, благодарение на помошта од нашите колеги во странство. Реклама за семинарот е објавена на веб-страницата на Британската асоцијација на слависти (www.basees.org.uk), како и на најчитаната американска лингвистичка веб-страница Лингвистлист (www.linguistlist.org) и на веб-страницата на Универзитетот во Чикаго. Веројатно и оваа реклама има свој придонес во зголемувањето на бројот на учесници што со самофинансирање го следеа Семинарот (13 учесници).

На крајот беше спроведена анонимна анкета во која слушателите даваа мислења, сугестии, пофалби и критики. Сите препораки ќе бидат земени предвид при организирањето на следниот семинар.

За организацијата на Семинарот во текот на целата година се грижеше секретарот Благица Велјановска, а Ректоратот даде добра логистичка поддршка во луѓе и во опрема и обезбеди подобри услови за сместување на учесниците. Учесниците на Семинарот, како и предавачите, издразија задоволство што отсега Семинарот ќе може да работи во Конгресниот центар на УКИМ, простор што обезбедува полесно резлизирање на сите активности и дава можност за дружење меѓу семинаристите.

И на крајот, покрај сите позитивни работи што се случија ова лето во Охрид, изостана слухот на финансиерите. За жал, некои од надлежните министерства не покажуваат доволно разбирање за важноста на оваа манифестација којашто веќе 40 години ја афирмира Македонија

низ целиот свет. За одбележување е што големо разбирање покажаа некои стопанственици и обезбедија значителна финансиска поддршка преку спонзорства, со што беа збогатени програмските содржини на Семинарот. Во оваа пригода изразуваме голема благодарност до ИК банка, Комерцијална банка и Заводот за испитување на материјали и развој на нови технологии од Скопје, што имаа слух за важноста на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култураа и несебично го поддржаа.

*проф. д-р **Емилија Црвенковска**
директор на Меѓународниот
семинар за македонски јазик,
литература и култура*

ПОВОДИ

Волф Ошлис

**МОМЕНТИ И АСПЕКТИ НА
ГЕРМАНСКО-МАКЕДОНСКАТА ЗАЕМНОСТ НИЗ ВЕКОВИТЕ***

„На светов има само две вечни институции:
Охридскиот Семинар и Московскиот КГБ“
(*Шега на семинарската прослава 1991*)

Меѓународниот Семинар за македонски јазик, литература и култура го слави 40-тиот роденден! Од историјата на бившите социјалистички држави во Источна Европа знаеме колку опасни понекогаш можат да бидат токму тие 40-ти годишнини, но оваа опасност постои само на политичкото поле. Во науката, пред сè во нашата Македонистика, 40 години постоење на овој Семинар се најдобриот повод да се радуваме и да се гордееме!

И да се сеќаваме – на скромните почетоци, кои и тогаш биле оптимистички, на великаните што нè придружиле во нашите први чекори во Македонистиката, на долгиот список лектори и предавачи, на семинарската работа и семинарските веселби, на предавањата и излетите – на сè што сме го доживеале во прекрасните денови во Охрид.

Да, ние сме ОМН – Обединетите Македонистички Нации! И затоа – ајде да го сфатиме 40-тиот роденден на Семинарот како поттик да размислуваме што би можеле ние да му подариме на Семинарот. Македонистиката не е еднонасочна улица; во секоја земја има нешто за откривање во духот на една заемност: Ние не сме и нема да бидеме првите од наши земји што влегоа во поблизок контакт со Македонија. Какви придонеси кон општата Македонистика дадоа научници, писатели и други од нашата национална средина? Дали не се овие придонеси темелите на една, речиси, меѓународна компаративна Македонистика.

* По повод 40-годишниот јубилеј на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, проф. Волф Ошлис напиша текст во кој дава преглед на македонистичките истражувања во Германија. Редакцијата на овој зборник реши текстот да го вклучи во рубриката *Поводи*. Му благодариме на авторот за овој вреден подарок.

Во 1975 г. за прв пат дојдов на Охридскиот семинар, неколку години подоцна бев првиот странец кој држеше едно предавање со тематика која до ден-денес ме интересира: германско-македонските односи. На почетокот и самиот бев изненаден колку широки и разновидни биле тие, а уште поизненадени беа „домаќините“ во Охрид. Сè уште се гордеам со тоа дека еднаш Божидар Видоески пред сите семинаристи ми заблагодари за мојот придонес на ова поле.¹ Тогаш за прв пат забележав дека еден македонист секогаш е и бранител на Македонија. Во мај 1983 напишав еден прилог за Македонија, конкретно: мала полемика против еден бугарски автор, и овој прилог имаше огромно „ехо“ низ Југославија и пред сè, во Македонија.² Тогашниот дописник на Танјуг кој ја отвори полемиката и за неа соопшти, подоцна ми раскажа дека во текот на четири недели непрекинато му се јавувале македонските медиуми за да добијат од него поконкретни информации за германскиот автор и неговите ставови. Во меѓувреме ги користам сите можности – семинарот, семинарските научни дискусии, предавањата на Скопскиот универзитет, конгресите на МАНУ и др. – за да соопштувам за новооткриени, засега непознати аспекти од македонско-германската заемност. Исто така, дури и повеќе во Германија – дури до радиоemisии со македонска музика и македонски гости, сè на живо, кои ги направив во текот на 1990-тите години. Сега јас сум пензионер, барем официјално, но, вистински работам повеќе од порано, и се радувам дека сега го имам времето за да се занимавам подлабоко со актуелните случувања и развитоци во Македонија и да наоѓам „клиенти“ за своите напори. Македонија постојано е една занимлива тема, еден македонист секогаш е „на штрек“ и токму така треба да биде: Македонистите се мултипликатори на Македонија таква каква што беше во минатото, каква што е во современоста и каква што ќе биде во иднината. И сега ѝ благодарам на управата на Семинарот за можноста да пишувам едно кратко резиме.

„Германскиот“ Александар Македонски³ и другите

Дали не беа направени првите истражувања за античките Македонци од Германци? И не беа ли од нив напишани најбитните биографии на Александар? Колку само пати во историјата на германската драмска литература не беше поставен на сцената, имено, ликот на овој светски македонски крал? Меѓутоа, да бидеме чесни: Првиот биограф беше, се разбира, Римјанинот Квинтус Курциус Руфус (+ 53 н.н.е.) чии десет книги

¹ Волф Ошлис: Македонија во германската научна литература, во: Нова Македонија 20./21.8.1983

² Волф Ошлис: Бугарските невистини за Македонија, во: Нова Македонија 20./21./22./23.5.1983.

³ Волф Ошлис: „Германскиот“ Александар Македонски, во: Македонско време бр. 125-126/2005, 26-27.

Антон Фридрих Бишинг

за делата на Александар се основата за секој наследник кој се занимавал со Александар и неговите Македонци.

Кои биле старите Македонци? Грците одамна тврдат дека тие биле Грци. А зошто тогаш Македонците од античките Грци биле нарекувани „варвари“? Бидејќи не зборувале грчки, туку македонски и нити биле Грци туку Македонци – вели германскиот географ Антон Фридрих Бишинг (1724-1793) во својот „Опис на земјата“ од 1788 г.: „Македонците го имале својот сопствен јазик што со грчкиот јазик нема ништо заедничко. Во древните времиња Македонија била независно кралство чии граници големиот Александар бескрајно ги раширил“.

Подетална е книгата на германскиот историчар Лудвиг Флате (1799-1866) „Историја на Македонија и на империите со кои владееле македонски кралеви“ (Лајпциг 1832), во која авторот исцрпно докажуваше дека, можеби, Грците и Македонците во, речиси, праисторијата го имале истиот корен, но дека тие, долго пред времето на Филип и Александар, станале сосема различни народи и култури. И Македонија по смртта на Александар, вели Флате, „се врати кон својот своевиден и затворен живот“.

Јохан Густав Дројзен

Со ликот и делото на Александар опширно се занимавал германскиот историчар Јохан Густав Дројзен (1808-1884) кој во 1833 г. ја објавил својата обемна книга „Александар Големиот – Биографијата“. Околу 40 години подоцна излегла една преработена верзија на книгата во која Дројзен го опишува Александар како „јуначки Титан“, кој извршил „преврат од историско-теолошко значење“. Зошто „историско-теолошко“? Бидејќи, според Дројзен, син на еден пруски протестантски свештеник дури со Александар беа дадени првите „поттици“ за подоцнежната Римска Империја и за христијанството. Се разбира,

сегашните германски историчари не се сосем „среќни“ со Дројзеновата интерпретација на Александар (иако таа пред три, четири години доживеа едно ново издание).

Ликот на Александар пред сè ги привлекуваше поетите, од кои првиот беше Лудвиг Амантус Бауер (1803-1846) и неговата драма од 1836 г. „Александар Големиот“ – сценска обработка на биографијата од

Лудвиг Амандус Бауер

Курциус Руфус, со поголемо акцентирање на македонско-грчката спротивност: „Сега тебе те слушаат Македонците/ кои се сеќаваат оти оние луѓе/ не нè сметале достоини за грчкото име/ кога Александар, братот на татко ти/ се јавил на натпреварот во Олимпија“.

Можеби најинтересен драмски автор е Германецот Курт Лангенбек (1906-1953), кој во 1934 ја објави својата трагедија „Александар“. Лангенбек, драматург во „Баварскиот државен театар“ во Минхен, бездруго бил надарен драмски автор, но премногу амбициозен и затоа и премногу сервилен кон Хитлеровиот режим. Сосема според идеологијата на нацистите, тој се борел за „преродбата на драмата од духот на времето“. Од тоа

произлезе еден долг и остар конфликт со старата гарда на германските театарски критичари. Веројатно Лангенбек сакал да им покаже на критичарите како треба да изгледа една вистинска драма, и резултат на неговите напори е токму трагедијата „Александар“. Драмата ги опфаќа последните три години во животот на Александар, значи од 325 до 323 п.н.е. Војската стои во Индија, но војниците не се задоволни: „Води нè дома! Ликувајќи сакаме назад каде што татковината нè прегрнува“. Растојанието им е преголемо: „Кралу, дај ни за Македонија, врати ни ја земјата на нашата сила, земјата на нашата крв и нашите срца“.

По Александар дојдоа Римјаните па Византија па Словените. Пред сè нивната културна историја е вплетена во толку легенди што Германците веќе во 18-тиот век, значи, почнувајќи со дејствувањето на Аугуст Лудвиг фон Шлецер (1735-1809), се заинтересираа што од овие легенди може да биде сфатено како научно потврдена вистина. Со поглед на тоа се трудовите на Германката Хилдегард Шедер (1902-1984), особено битни⁴, иако ова испитување на почетоците на словенската култура сè уште не е совршена. Но, неколку неспорни факти беа искажани од германски слависти, на пример од Алојс Шмаус (1901-1970) кој на македонската книжевност ѝ го дал општословенскиот примат: „Македонија се пофали со право дека е колектор на јужнословенската литература. За Србите и Бугарите

Хилдегард Шедер

⁴ Hildegard Schaefer: Geschichte und Legende im Werk der Slavenmissionare Konstantin und Method, Historische Zeitschrift Bd. 152 (1935), 229-255.

заедничката основа беше дадена со дејноста на апостолите Кирил и Методиј. По смртта на Методиј (885) и по прогонувањето на нивните ученици од Морава во Охрид се образуваше еден важен духовно-литературен центар што набргу одигра една битна улога во процесот на христијанизирањето и во јужнословенската писменост. Поради својата географска положба ова подрачје беше определено благословно да дејствува во духовниот живот на Јужните Словени.⁵

Исто така Рајнхолд Траутман (1883-1951) по војната, во 1948 г. пишуваше дека мајчиниот јазик на Кирил и Методиј е македонски⁶, додека Алфонс Маргулиес (1867-1928) рекол дека „конзервативната Охридска книжевна школа делумно ги заштитила Македонците од туѓите јазични влијанија“.⁷

„...што загубила Европа!“

Себастијан Брант

Во 14-тиот век Македонија беше освоена од Турците – еден шок за Европа и пред сè, за Германците. Нивните чувства и жалења биле истакнати во една од најпопуларните книги од тоа време, „Бродот на будалите“ од германскиот автор Себастијан Брант (1457-1521). Брант бил славен правник и императорски советник, истовремено и успешен автор кој до ден-денеска не е заборавен: Среди јужногерманскиот град Нирнберг стои една чешма која споменува за него и за неговата книга. Во книгата „Бродот на будалите“ Брант опишувал „што има загубено Европа за кратко време: две империи, многу кралства, бројни моќни земји и градови кои му се познати на

целиот свет“ – меѓу нив, се разбира, исто така и Македонија, и тоа не како најмалата загуба за Европа.

Македонија, се разбира, не беше „загубена“ за Европа, и тоа го знаеле Германците, што беше заслугата на Ханс Дерншвам (1494-1567). Тој беше главниот претставник на славната трговска куќа „Фугеровци“ во градот Аугсбург, која беше стопански ангажирана низ сета источна

⁵ A. Schmaus: Die Dichtung, во: Herbert Oertel (Hrsg.): Mazedonien – Leben und Gestalt einer Landschaft, Berlin 1940, 92-114.

⁶ Reinhold Trautmann: Die slavischen Völker und ihre Sprachen, Leipzig 1948, 32 ff.

⁷ Alfons Marguliés: Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung, Archiv für slavische Philologie 48 (1926), 197-222 .

Европа и токму тогаш, во средината на 16 век, таа имаше огромни тешкотии со турскиот султан, значи, со новиот господар на целиот Балкан. Во месец јуни 1553 г. Фугеровците испратија една делегација во Цариград за да склучи договор со турските власти. Со оваа делегација патуваше Дерншвам низ Србија, Македонија и Бугарија и пишуваше еден дневник за својата екскурзија. Како лектира, неговите описи се здодевени, бидејќи авторот е извонредно педантен. Но, можеби, токму поради тоа тие се од научна вредност – преполни со точни податоци, географски имиња, набљудувања на борбите на словенските ајдуци против Турците итн.

Себастијан Минстер

Еден пријател на Дерншвам беше истакнатиот германски картограф Себастијан Минстер (1486-1552) кој во 1544 г. ја нацрта првата современа и мошне детална карта на Македонија која ги содржи сите големи градови на Македонија: Воден, Битола, Преспа, Струга и др. Далеку подобри беа картите кои двесте години подоцна беа нацртани од (веќе споменатиот Антон Фридрих Бишинг. Од него имаме една многу убава карта под насловот „Подрачјето Македонија“ со точни граници, маркирани градови и реки, историски податоци за

воени судири и општи податоци како на пример: „Во Македонија нема поштенски сообраќај“.

Хајнрих Стефани

Значи, Германците беа информирани од германски книги, карти и други извори, што се Македонците и каде се наоѓа Македонија. И тоа важеше и обратно: Македонските трговци и занаетчији оделе дур до јужногермански панаѓури и од Германија во Македонија биле внесени нови наставни методи како на пр. „гласовен (звучен) метод“ за почетно читање. Овој метод беше еден изум на германскиот теолог Хајнрих Стефани (1761-1850) и имаше огромно влијание меѓу речиси сите Словени.⁸

Германците за Македонија во 19 век

Како нашите германски „предци“, поранешните македонисти, го гледаа и го третираа јазикот на Македонците? Одговорот ни дава бројни податоци за стручниот и личниот профил на

⁸ Ристо Кантарчиев: Историја на образованието и просветата во Македонија, Скопје 2002, 126.

оние што далеку пред нас ги истражувале околностите во Македонија, иако повеќето од нив всушност немале ни слух ни осет за едноставниот факт дека живи луѓе го зборуваат својот жив јазик. Токму со оглед на македонскиот јазик, можеме да откриеме неколку различни типови кај раните германски македонисти што беа активни на крајот на 19 и на почетокот на 20 век.

На Балканот живееле доста германски наставници и свештеници што работеле во Цариград или во Солун. Тие знаеле дека Солун се наоѓа во Македонија, но тоа за нив било сосема небитно. Битни биле службата во германското училиште, излетот со „железницата Салоник – Монастир“ за Струмица кон тамошните Германци, посетата во „Искиб“ кај „малата германска колонија“ и така натаму. Макс Брунау, пред Првата светска војна протестантски свештеник во Солун, во 1925 г. ја објави својата книга „Германците во Македонија“. „Македонија“ беше за него „уредничката област на германскиот конзул во Солун под турската власт“, жителите беа „Бугари“, Илинденското востание „бугарското востание“, а за македонскиот јазик Брунау ќе го каже следново: „Јазично се Бугарите и Србите толку блиску оти македонскиот бугарски јазик од двете племиња е прогласен како свој сопствен јазик со мали дијалектни промени, и затоа јазикот не е битен белег за луѓето“.

Колмар Вилхелм Леополд
Фрајхер фон дер Голтц

Еден сличен тип како Брунау, но далеку повлијателен беше генерал фелдмаршал Колмар Вилхелм Леополд Фрајхер фон дер Голтц (1843-1916), долги години најголемиот советник на турскиот „аскер“. Од него ја имаме книгата „Излет низ Македонија“ од 1894 г., еден туристички опис на Македонија, можеби малку над просекот на ваквите творби, но не премногу занимлив од македонистичка гледна точка. Неговите историски белешки – за Александар, Самуил, Борис, Душан и други – го покажуваат како доста образован човек, неговите политички белешки за „српската пропаганда“ во Македонија како внимателен набљудувач на положбата, но општо земено Словените, а камоли Македонците, него воопшто не го интересираат – дури „Искиб“ за него е „еден чисто албански град“.

Всушност Голтцовата книга е интересна само од гледна точка на железниците, кои на крајот на 19 век биле изградени пред сè од Германци и од кои германската јавност сметала дека тие се најважниот „влез“ во Балканот.

Тогаш, пред 100 или повеќе години, цела Европа дискутираше за „македонското прашање“, и имено кај Германците бараа едно „сообра-

ќајно-политичко решение“ на ова „прашање“: Македонија мора да биде целосна и мирна – само поради современите или идните железници на овој простор.⁹

Херман Вендел

Сосема спротивно мислење имаше – и пишуваше – Германецот Херман Вендел (1884-1936), во 1912 г. Најмладиот пратеник во германскиот Рајхстаг (Парламент) и до денешен ден славен како најдобриот познавач на Балканот во Германија и западна Европа. Како изразит србофил, Вендел беше еден претставник на оној став што го изразил веќе сто години порано германскиот историчар Леополд фон Ранке и што гласи кај Вендел вака: „Срби, Хрвати и Словенци један су народ (...), ако Југословени нису један народ, онда нису ни Немци“. Штом Вендел го споменува „српскиот народ“, тогаш тоа секогаш на некој начин ја подразбира „водечката улога на Србите кај јужните Словени“, исто во односот кон Македонците, како што пишуваше тој во својата книга „Македонија и мирот“, објавена во 1919 г. За Вендел Србите навистина биле најсвесниот народ на Балканот – јунаци во војната, родени демократи во мирот – но, за жал, Србите, вели Вендел, биле долго време најомразениот народ во очите на големите сили, и затоа за Македонците секогаш беше покорисно сами да се декларираат како „Бугари“, без да имаат определено национално чувство за една ваква декларација; а самото декларирање, започнато без каква било пробугарска определба, подоцна стануваше „постојана навика“. И (вели Вендел понатаму) „националната неопределеност на Македонците“ исто така се изразува во нивниот однос кон сопствениот јазик: Македонците не се ниту Срби, ниту Бугари – тие се (како и нивниот јазик) една развојна „предформа“ на Србите и на Бугарите, една мешаница од народот со една мешаница на јазикот што може да се развива, јазично и национално, во едниот или во другиот правец. Етничката самобитност на Македонците, макар подразвиена, е за Вендел неоспорен факт, и „под влијание на воспитанието, навиката и околината, тие лесно можат да се претворуваат во добри Срби или во добри Бугари“. Но, најдоброто решение на „македонското прашање“ би бил еден „општобалкански сојуз“ во кој сите балкански народи слободно ќе можат да ги развиваат своите природни можности и духовни способности.

⁹ Martin Hartmann: Zur mazedonischen Frage, во Grenzboten II 1908, 397-401,

Ретроспективно гледано, ставовите на Вендел се еден вид политички романтизам, но токму како таков овој романтизам беше едно предизвикување за бројните „македонски“ друштва, клубови итн. кои тогаш дејствувале во Германија и во Австрија, постојано повторувајќи го официјалниот став на Софија, дека „секој што во Македонија е Словен, тој е Бугарин“. Имено, во оваа смисла дојдоа веднаш реакции на Венделовите публикации, кои не се интересни, макар типични за тогашните состојби на германските универзитети, од кои неколку – Бреслау, Хајделберг, Минхен и др. – имале доста големи бугарски „колонии“.

Карл Штруп

Една слична еманципација на Македонците како Вендел, значи, живот во рамките на една балканска федерација, бараше и Германецот Карл Штруп (1886-1940), денеска горе-долу заборавен, но во свое време еден славен правник, стручњак за меѓународно право, чие поголемо влијание на катадневната политика на државите му беше голем идеал. Една своевидна демонстрација на ставовите на Штруп е неговата книга „Правната положба на Македонците во Југославија“, 1929, објавена на француски јазик во Париз. Во оваа книга Штруп тврди дека Македонците, со

оглед на нивна народност, религија и јазик не се Срби, и тоа тој го докажува врз основа на една фантастична историја на Македонците од античките времиња, сè до современоста. Предноста и истовремено слабоста на книгата е дека сè што го пишувал Штруп, на некој начин го црпел од други автори, и во тој однос тој бил работлив до крај, давајќи му на читателот еден опсежен преглед на дискусиите што тогаш биле во оптек. Но, така тој го избегна децидниот одговор како е тоа со јазикот на Македонците. Притоа, тој беше повеќе или помалку наклонет кон претставата дека јазикот на Македонците е многу сличен на бугарскиот јазик. Тој опсежно го цитира германскиот романист и бугарофил Густав Вајганд (1860-1930), од кого знаеме дека за него воопшто не постоел никаков „македонски“ јазик, туку само бугарскиот јазик – со „единствена разлика кај акцентот во централномакедонските дијалекти“.¹⁰ Меѓутоа, со јазичниот аспект Штруп всушност не се занимаваше, бидејќи неговиот став кон „македонското прашање“ беше дека Македонците „во смислата на договорот за малцинствата од 19 септември 1919 г. се едно етничко малцинство“, со оглед на нивното „национално чувство“ (le sentiment national), дури еден „македонски народ“ (le peuple macédonien). Најдобро

¹⁰ Gustav Weigand: Ethnographie von Makedonien, Leipzig 1924.

решение би било, според Штруп, една „независна македонска држава“ (un État indépendant macédonien) или „една федерална југословенска држава што ги опфаќа различните елементи на денешното Кралство на Србите, Хрватите и Словенците, на Македонија и на Бугарија, со исклучок на Грција“.

Сите овие публикации имаат своја вредност, пред сè поради многубројните фусноти и долги списоци на цитираната литература – читај ја едната и познавај ги другите. Можеби, тие денеска можат да служат како повод или поттик за една од наредните научни дискусии да се занимаваме со улогата на бројните филства и фобства со кои беше дискутирано таканареченото „македонско прашање“.

Илинденското востание и германската јавност

Кога ќе ги прегледаме бројните германски гласови за Илинденското востание¹¹, секогаш ќе најдеме две контрадикторни тенденции: За прво, Македонија е една „несреќна земја и реформите коишто биле договорени во Мирцштег засега немале ни една корист за неа.¹² За второ: „Македонското востание беше еден „инсцениран бугарски пуч“ можеби една реакција на очајанието, но сигурно ни еден потег кон подобрување на состојбите.¹³ Главната причина на востанието беше сè поочигледниот распад на Османската империја, значи, онаа „празнина“ во европскиот систем на државите кој треба да биде исполнет.¹⁴ Немирите во Македонија се толкави и толку заплашувачки, што на пример Хабсбуршката империја би требало сериозно да размислува дали не би било подобро ако таа поради „пацификацијата на Македонија ја окупира земјата.“¹⁵

Во Илинденското востание Германија само индиректно беше инволвирана, преку германската дијаспора во Солун. Таму живееше една германска колонија што го доживуваше востанието само како ’ужасно бугарско востание‘. Тоа може да се види во некои мемоари и во слични публикации од Германците во Солоник, како што тие го нарекуваа овој град. Одредени аспекти за балканските настани беа потенцирани и подвлечени, пред сè, од социјалдемократското списание ’Ноје цајт‘ (Ново време), исто така во германските весници ’Ди цукунфт‘ (’Иднина‘) и ’Мерц‘ (’Март‘).

¹¹ Волф Ошлис: Илинденското востание, балканската положба и германските списанија од 1903-та година, во: Максим Каранфиловски, ур.: XXX научна конференција, Скопје, 2004, 39-44.

¹² Chr. D. Pflaum: Der Stand des Balkanproblems, Grenzboten IV/1907, 57-67.

¹³ Karl Dieterich: Griechen und Bulgaren im Kampf um Makedonien, Grenzboten IV/1905, 341-348.

¹⁴ Julius Patzelt: Die orientalische Frage, Grenzboten III/1903, 125-133, 196-205, 260-269, 319-328.

¹⁵ Wilhelm Edler v. Wannisch: Österreich-Ungarn, Russland und die makedonischen Wirren, Österreichische Rundschau 5, 1. September 1907, 318-324.

Максимилијан Харден

’Ди цукунфт‘ излегувал од 1892 до 1922 година, негов основач бил Максимилијан Харден (1861-1927), највлијателниот публицист во своето време. Најспорниот ’Мерц‘ излегувал од 1907 година до 1917 година во Минхен. Основан бил од Алберт Ланген. Тиражите на двата весника биле скромни, но нивното политичко и културно влијание било огромно, затоа што во нив пишувале најистакнати поети, писатели и публицисти од Европа, од Херман Хесе и Анатол Франс, до Максим Горки и бројни други интелектуалци. Харден го критикуваше игнорантскиот однос на тогашната меѓународна заедница, што ништо не знаела за тоа што претставувала Маке-

донија во минатото и за време на актуелните настани. На тоа тој алудирал со своите иронични забелешки кон настаните по Берлинскиот конгрес од 1878 година. „Македонија им пречеше на претставниците на семоќната мудрост само на кратко. Балканската власт на Филип, светската империја на Александар, римското време со Македонија прима и секунда, борбите на Бугарите, Византијците, Србите, Венетите и Турците, одамна беа заборавени. И Конгресот мислеше дека Грците, Турците, Бугарите, Романците, Албанците и Србите што сега живеат долж Вардар и Струма, во вилаетите Солун, Монастир и Косово, ниту се опасни, ниту се занимливи“.

Вториот аспект беше дека Македонија, за разлика од Албанија и другите области, не беше ниту мала, ниту сиромашна. Еве како за тоа пишува во ’Мерц‘: „Со Македонија положбата е поинаква, бидејќи таа претставува еден месен залак, една богата и берикетна земја, што поседува еден излез на море и едно светско пристаниште во Солун. На Македонија ѝ се здодеала младотурската власт, чија коленка еднаш била (...) и туѓите пропаганди ја поддржувале мислата за ослободување од Турција со децении“.

Третиот аспект било самото Илинденско востание, кое за Максимилијан Харден било исто толкава несреќа колку и за Крсте Петков Мисирков, иако тоа било единствено чаре за Македонците: „Македонските бегалци во Бугарија формираат комитети за ослободување на татковината. И Грците и Србите дејствуваат за македонската кауза. Попусто. Востанијата ќе бидат задушени, ветувањата за реформи, дадени од највисоки места, неисполнети (...) За писателите сега има доста работа, за Македонија нема спас. Од пролетта до есента 1903 година читаме за борбите меѓу турскиот аскер и востаниците. Комитите дејствуваат со експлозив против железниците, параходите, банките, поштите. Турците

изгореа 12.000 куќи, ограбуваат села, силуваат и го затвораат секој кој им е сомнителен (...). Во трите вилаети ништо не се подобрува, а христијанските жители не плачат потивко“.

Харден и другите автори без сомнение чувствуваа и изразуваа едно определено сочувство со жртвите на турските зулуми. Но, кои биле тие христијански жители поконкретно? Ниту Харден, ниту некој друг споменуваа дека тие се Македонци. За тогашните германски публицисти постоеле само „трите турски вилаети што во Европа важеле како географски термин Македонија“. Ретко се јавува едно мало сомнение, на пример, кај Харден, штом со изразена дистанца цитира грчки статистики, според кои „Македонија и Тракија се грчки провинции во кои мнозинско население е грчкото, значи 650.000 Грци и 360.000 други христијани“. Харден и другите автори не ги знаеле Македонците, но добро ја знаеле вредноста на Македонија и ги почувствувале аспирациите на соседите кон неа: „целосна поделба на европска Турција“, значи и на Македонија. Ги знаеле и трите средства за реализација на овие аспирации: црковна политика, школска политика и пропаганда за наводно угнетуваните 'браќа' зад границите.

Во германската јавност, онаа интелектуалната, постоеше интерес за карактерот на Балканските војни, а растеше и чувството дека во Македонија не живеат Бугари. Така на пример констатирал „Мерц“ од 1912 г.: „На македонските граници чекаат, подготвени за влегување, посилната Бугарија и послабата Србија (...). Младотурците ги пропагирале своите програми за културата и еднаквоста, а мирните македонски селани со задоволство ја прифатиле кусата фаза на надеж.(...) Но, сега, Македонија, која има многу поинтелигентно население и побогати природни ресурси од соседите, навистина е зрела за еманципација“.

Карл Емил Францоз

Германската Македонистика пред и во Првата светска војна

Кај Германците на почетокот на минатиот век владееше извесно сочувство со Македонија.¹⁶ Политички Македонија беше дел од Османската империја – етнички Македонците кај повеќето Германци беа прифатени као дел на бугарскиот народ. Но сепак, некои Германци почувствувале дека таму, кај „западните Бугари“, има нешто што е надвор од општобугар-

¹⁶ Волф Ошлис: Од историјата на германското научно интересирање за Македонија, во: Историја бр. 1-2/1994, 31-41,

¹⁷ Karl Emil Franzos: Vom Don zur Donau, том I-II, Leipzig 1878, том I, 159 сл.

ските норми – пред сè кај Карл Емил Францоз (1848-1904), своевремено мошне успешен писател, денеска речиси заборавен. Веројатно тој бил првиот Германец кој уште во 1878 г. најдобро ја оценил збирката од народните песни на браќата Миладиновци.¹⁷

Најинтересните прилози за Македонија ги напиша младиот германски географ Карл Естрајх (1873-1947), којшто во последните години на 19 век повеќепати бил во Македонија и објави бројни студии за неа. Од најголемето значење е неговиот труд „Населението на Македонија“ од 1905 г.¹⁸ Бидејќи овој прилог понекогаш гласи како препис од „Македонските работи“ на Крсте П. Мисирков – во јазичната стилистика и во содржината, на пример кога Естрајх го кажува следново „Србите и Бугарите им се многу блиски на македонските Словени, но Македонците не се ниту Срби ниту Бугари“. Денеска ваква констатација е банална мудрост, но тогаш, пред повеќе од 100 години, таа била од извонредна смелост.¹⁹

Најголем „придонес“ во германското запознавање на Македонија имаше токму Првата светска војна, и тоа не само со оглед на бројните мемоари, дневници, албуми, книги и др., што ги имаме од тоа време. Како, на пример, војниците се запознаваа со Македонија – беше кажано во романот *Македонка* на германскиот писател Ханс Ерке (1898-1975): „Правејќи се како стари познавачи, младите војници ја провериле ракијата, го пофалиле нејзиниот земен вкус, ги уживале ладните капки во грлото. Притоа пушеле цигари, го пофалиле квалитетот на тутунот и мислиле дека оваа Македонија сепак не е толку лоша земја.“²⁰

Реакциите на Македонците за војната ги опишуваше германскиот автор Паул Шиндлер во еден зборник за балканските војни: „И луѓето? Тие се жалните битија на ова сиромаво, бесплодно подрачје на жешкиот југ. Ако ги прашуваш за нивната националност, тие секогаш ќе одговорат на исти начин дека не се ниту Срби, ниту Грци камоли Бугари – тие се Македонци. Иако не знаат што ги разликува од другите. Значи, оти се потомци на античкиот јуначки народ (...), но оваа свест не се чува во народот, ниту во легенди ниту во историски преданија.“²¹

Во еден стар зборник за походите и борбите на виртембершката планинска артилерија ќе најдеме неколку реченици по истиот повод и за другите Словени: „Србохрвати, заедно повеќе од 8 милиони, (...) како племе се религиозно доста поделени. (...) Бугари, околу 5 милиони, се од

¹⁸ Karl Oestreich: Die Bevölkerung von Makedonien, во: Geographische Zeitschrift бр. 5/1905, 268-292.

¹⁹ Волф Ошлис: Крсте П. Мисирков и неговите германски „браќа по духот, во: Блаже Ристовски и др., ур.: Делото на Крсте Мисирков, Скоје 2005, Том I, 239-244.

²⁰ Hans Ehrke: Makedonka – Ein Buch der Balkanfront, Braunschweig/ Berlin/ Hamburg 1938, 120.

²¹ Hie Bulgarien, hier Serbien!, Deutsche Jugendbücherei Heim und Herd Bd. 16, Lahr in Baden 1917, 101.

финско-уралско потекло и од православна вера (...) Понатаму се за споменување жителите на средна Македонија кои себе се викаат *Македонци* и не сакаат да бидат поврзани или изедначени со ниедно од другите словенски племиња. (...) Религиозната вера игра, како што често видовме на нашите обиколки низ Србија и Македонија, има голема улога во запазувањето на народноста.²²

Познато е дека цела Вардарска Македонија од есента 1915 до крајот на војната беше окупирана од германски, австриски и бугарски војски. За една ваква окупација пред сè се потребни точни географски податоци, но и најдобрите карти на генералните штабови беа полни со празнини. Ваквата положба беше причината набргу по окупацијата да почнат географски истражувања во Македонија, раководени од баварскиот научник д-р Лојкс. Но, тие сè уште не беа доволни за воените потреби.

Густав Вајганд

Поради тоа беше основана „Македонска земска комисија“ кај германскиот генерален штаб во Ниш. Комисијата работеше од пролетта 1917 г. и нејзин раководител беше истакнатиот германски балканолог Густав Вајганд (1860-1930). Вајганд соопштува дека добил писмо од германското Министерство за надворешни работи во кое се вели: „Да ја исползуваме окупацијата на Македонија од германските војски за да собереме што повеќе материјал за оваа земја. Сега таму ќе бидат испратени научници за да ја истражуваат земјата“.

Франц Космат

Освен Вајганд (слика), комисијата ја сочинуваа уште 30 Германци и 6 Бугари. Научници по струка беа археолози, географи, геолози, етнографи и др. Во Македонија работеа пет геолошки групи. Планирано беше сите трудови на комисијата „по победата да бидат издадени во една многутомна енциклопедија за Македонија.

Од германските членови на комисијата тројца беа од меѓународен ранг. Првиот беше геологот Франц Космат (1871-1938) којшто дојде во март 1917 г. како „воен геолог кај пруските картографски одреди“ во Македонија и таму работеше до ноември. Подоцна, по

²² Die württembergische Gebirgs-Artillerie im Weltkrieg 1915-18, Stuttgart 1920, 22.

нарачката на „Земската комисија“ тој во Македонија бараше „резерви на корисни руди“ и своите резултати ги објавил во 1924 г. во книгата „Географија на централниот дел на Балканскиот Полуостров“.

Франц Теодор Дофлајн

Вториот истакнат научник беше зоологот Франц Теодор Дофлајн (1873-1924) – до денешниот ден познат како основоположник на еколошкото набљудување на природата. Дофлајн во 1921 г. ја објавил својата книга „Македонија – Доживувања и набљудувања на еден природник во дружба на германската војска“. Книгата го покажува авторот како атрактивен писател, даровит уметник кој ја красил книгата со бројни акварели од својата рака, сериозен стучњак и изразит „мераклија“ на Македонија: Страници врз страници тој пишува за риби, птици, растенија, мравки и др. во Македонија, но наеднаш читателот ќе најде сосема поинакви глави со наслови како „Саканиот Велес“, „Убавиот Искиб“ (Скопје) и слични.

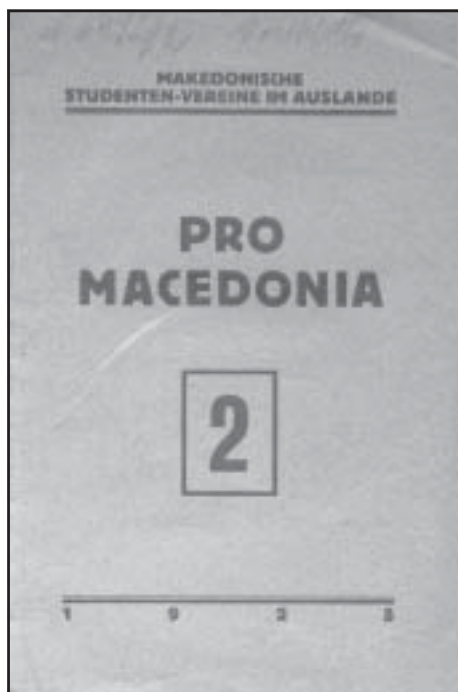

Леонхард Шулце Јена

Третиот германски научник беше географот Леонхард Шулце Јена (1872-1955) кој со својата книга „Македонија – Слики од пејзажот и културата“ од 1927 г. всушност беше основоположникот на современата германска Македонистика. Шулце Јена излегол како првиот Германец (и можеби како првиот странец воопшто) од едноставната претпоставка дека Македонците се, барем од средниот век, еден самобитен народ кој го зборува својот сопствен јазик. Или со своите зборови: „Пропаднаа напорите да се подели главнината на македонските Словени според етнографски критериуми на Срби и Бугари. А ниеден човек од крв и месо нема да дозволи да му се досудува неговата припадност на една определена етничка заедница“.

Шулце Јена би бил последен што би им го одредил тоа на Македонците. Сосема спротивно: тој не само што вели, дека Македонците имаат свој јазик, туку го внел тој јазик во долги списоци со зборови – всушност, првиот македонско-германски речник.

Помеѓу војните и во Втората светска војна

По Првата светска војна германската јавност беше „преплавена“ со соопштенија, брошури, книги и сл. кои скоро сите ја претставиле Македонија како „бугарска“ земја. Тоа беше резултат на дејствувањето на бројни клубови на бугарски студенти, на книги напишани од пробугарски автори и, пред сè, на германската наклоност кон ужасни раскази. Тоа што се денеска Ал Каида, ОВК и слични терористички организации, беше тогаш македонската ВМРО во Бугарија. Е, на просто неверојатно колку прилози за неа беа објавени во германските весници, колку добро Германците беа информирани за Ванчета Михајловски и Менча Кринчева, неговата сопруга.

Но, впечатокот дека Германците би ја гледале Македонија само од бугарската гледна точка, би бил погрешен. Покрај крвавите бајки за ВМРО, Германците располагале со сериозни извори за Македонија. Весниците соопштуваа за протести „на македонското население од Југославија“ во Сојузот на народите. Објавени беа книгите на Козмат, Дофлајн и Шулце Јена, во научниот печат беа објавени нови студии на етнологот Г. А. Киперс (за свадбите во Галичник), на географот и историчар Норберт Кребс, на публицистот Франц Тирфелдер, на славистот Алфонс Маргулиес, за кого политичките аспекти „не припаѓаат пред форумот на науката“, бидејќи самобитноста на македонскиот јазик е неспорна, и бројни други.

И сè уште траеше „борбата“ околу идентитетот на Македонците. Најдобриот одговор го даваше новинарот Макс Давид Фишер (1893-1954) кој во 1934 г. пишуваше: „Што се Македонците? Во Белград се вели дека се Срби, во Софија се вели дека се Бугари, и посетителот од странство може да добие дебели или тенки публикации во кои наоѓа „докази“ за саканите теории. Мене веќе одамна ми омразнаа, бидејќи тоа за мене се соништа и јас едноставно велам: Македонецот ѝ припаѓа на онаа нација чиј буквар го учи. Никој не може да се сомнева дека Македонците, кога

паднаа под турската власт, беа едно јужнословенско племе што имаше своја самобитност и ја чуваше“.

Македонија беше дел од Југославија – Југославија во 1941 г. беше нападната од германски, италијански, бугарски и унгарски војски. Македонија беше поделена меѓу Бугарија и Италија. Но, токму во оваа војна се случуваа неколку парадокси коишто биле, речиси, едно „скриено“ признавање на самобитноста на Македонците и на нивниот јазик. Во 1940 г. во градот Грац (Австрија, која тогаш веќе беше дел на „голема Германија“ беше издадена една етнографска карта и на оваа карта беа наведени „Македонци“ во Македонија. Во загради беше додадено дека Македонците од Србите и Бугарите се рекламирани како дел од нивните нации, но самиот факт дека на една германска карта од времето на Хитлеровиот режим настапуваат Македонци е извонредно занимливо.

Герхард Геземан

Во истата година во еден зборник под наслов „Македонија“ германскиот славист Герхард Геземан (Gerhard Gesemann, 1888-1948), веројатно најдуховитиот претставник на својата струка, пишува дека македонскиот јазик, од никого не признаен, сепак е познат, сакан и говорен надвор од Македонија – во форма на испеаната македонска народна песна! Македонската народна песна, вели Геземан, на почетокот раширена од македонските печалбари, во текот на век-два го освојувал целиот Балкан во таква мера, што подоцна, во Балканските војни 1912/13, војските на балканските Словени ги следеле трагите што далеку порано ги оставила токму песната на Македонците.²³

Збор-два за македонистичката современост

По војната Германија долги години беше поделена, но во двата дела Македонистиката играла определена улога. Во ГДР (Источна Германија) постоеше една мала, но мошне активна група Македонисти која цврсто се држеше на правилата на Мисирков, Конески и др.²⁴ . Центарот на оваа

²³ Gerhard Gesemann: Košana oder: Von der Seele Mazedoniens, во Oertel, Mazedonien... op. Cit. 196-216.

²⁴ Ronald Löttsch: Einige spezifische Besonderheiten der Entwicklung der makedonischen Literatursprache, во: Linguistische Studien A/33, Berlin 1976, 94-102.

работа беше – и сè уште е – градот Хале, каде што долго време постоеше и еден лекторат по македонски јазик.

Во Сојузна Република Германија положбата беше подобра и полесна: Македонски научници дојдоа како гости-професори, во градот Келн работи од пред околу 30 години македонската редакција во рамките на радиостаницата „Дојче веле“ (германски бран). 1984 беше објавен еден „Учебник по македонски јазик“ – првиот учебник на македонски јазик којшто излегол надвор од Југославија – напишан од Вера Бојиќ и Волф Ошлис, кој само две години подоцна го доживеа своето второ издание. На повеќе универзитети се одвиваше настава по македонски јазик. Во Германија живееле и сè уште живеат бројни македонски гастарбајтери, кои се мултипликатори на македонската култура.

Картава беше објавена во книгата од Vladimir Sis: Mazedonien, Zürich 1918

Од пред неколку години положбата на Македонистиката е индиферентна. Наставата по македонски речиси ја нема, но причината за тоа е што целата славистика во Германија сè повеќе станува еден „орхидејски предмет“.

На друга страна имаме едно сè поголемо интересирање за Македонија од сите гледни точки и сè повеќе научни трудови од сите полиња на Македонистиката – од лингвистиката преку литературата, дури до

политичките прашања. Германците знаат дека само Македонија остануваше во граѓанската војна во Југославија како една „оаза на мирот“ и оттогаш тие постојано се интересираат за развитокот во оваа земја.

Од пред две години во Берлин повторно работи, по подолга пауза, „Германско-македонското друштво“, и неговата работа се развива доста успешно. Полека дури постојат изгледи за едно ново интересирање за македонскиот јазик. Еден знак за тоа беше на почетокот на годинава објавувањето на третото, целосно преработено и актуализирано издание на „Учебникот по македонски јазик“.²⁵

²⁵ Wolf Oschlies: Lehrbuch der makedonischen Sprache, Slavistische Beiträge 454, München 2007

Томислав Тодоровски

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ФОКУСОТ НА СЕВКУПНАТА
ДЕЈНОСТ НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР**

(по повод 40-годишнината од формирањето)

Централна заложба на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, кој еве веќе 40 години опстојува во Република Македонија како најпродуктивна наставно-научна и културна манифестација, секако е темелното проучување и афирмацијата на македонскиот јазик во славистичката наука кај нас и во светот, зашто јазикот претставува најмериторен критериум за самобитноста на еден народ.

Заземајќи го во минатото – пред балканските војни и тројниот дележ на етничка Македонија со Букурешкиот мир (10. VIII. 1913) меѓу Србија, Бугарија и Грција – централното подрачје на Балканот и граничејќи со албанскиот, грчкиот и малку со турскиот јазик во Тракија, македонскиот јазичен ареал познавал бројни оази со ароманско (влашко), па дури и со еврејско население. Влашкиот елемент бил концентриран во меѓупросторот на Корча-Негуш-Бер-Меглен-Битола-Крушево, додека еврејскиот елемент до Втората светска војна бил особено присутен во Скопје и Битола. На еден поширок појас во северно-западното и западномакедонското подрачје во правецот Куманово-Скопје-Тетово-Кичево-Струга-Подградец-Корча живеело и сè уште живее мешано население: македонско, албанско, грчко, влашко и делумно турско. Голем број од претставниците на овие народи и народности во поглед на јазикот се билингвални, па дури и трилингвални. Со оглед пак на фактот што денес македонскиот стандарден јазик се простира на словенската јазична периферија, како најистурен пункт во допирот со грчко-византиската цивилизација и романско-балканската култура, тој неминовно го привлече интересот на славистичката наука и на словенската компаратистика.

За разлика од првите научни резултати, кои беа повеќе инцидентни или одглас на одделни проучувања на литературната норма на македонскиот јазик од типот на статиите на еминентниот советски

славист **Самуил Борисович Бернштејн** *Македонскиј јазик и Изучение македонског јазика в Народной Републике Македонии*, денес веќе можеме да говориме со задоволство за постоење на еден импозантен фонд од публикувани научни трудови како резултат на системното темелно проучување на разновидните аспекти на македонскиот јазик, македонската дијалектологија, историјата на јазикот, лексикографијата и слично.

Посебен стимул за продлабочувањето на интересот на славистичката наука кон нашиот јазик претставуваше печатењето на првата граматика на англиски јазик од професорот **Хорас Лант** „*A Grammar of the macedonian literary Language*“ (Скопје, 1952) која Блаже Конески ја нарече образец за дескриптивна граматика на македонскиот јазик со применет современ методолошки пристап кон јазичната материја. Оваа граматика беше своевиден предизвик за преземање на слични творечки зафати и од други еминентни слависти. Меѓу најзначајните такви потфати се трудовите на **Реџиналд де Бреј**, **Нуло Миниси**, **Наум Китановски**, **Умберто Чинкве**, **Рина Усикова**, **Волф Ошлис**, **Вера Бојќиќ** итн. За афирмација на македонската лексикографија значаен придонес дадоа **Џорџо Нуриџани**, **Јуми Накаџима**, **Казуа Танака** и особено **Миле Томиќ** со двојазичниот „*Македонско-романски*“ и „*Романско-македонски речник*“ (Скопје-Букурешт, 1987). Современиот македонски јазик предизвика забележителен интерес и соодветен третман и во трудовите на низа истакнати компаратисти, почнувајќи од знаменитиот француски славист **Андре Вајан** и неговата 4-томна граматика на споредбените словенски јазици „*Grammaire comparée des langues slaves*“ (Париз, 1956), преку објавените учебници и прирачници на академикот **Бернштејн**, **Георги Шевелов**, **Чарлс Бидвел**, **Наталино Радович**, **Рајко Нахтигал**, **Радослав Бошковиќ**, **Карел Хоралек**, заклучно со словачкиот славист **Рудолф Крајчович** и неговиот учебник „*Slovenčina a slovanské jazyky*“ (Братислава, 1974).

Речиси паралелно со сукцесивниот растеж на интересот на славистичката наука за македонскиот јазик во повоениот период се одвиваше и процесот на неговиот засилен пробив во наставата на повеќе странски универзитети со различен модалитет. Непосредно по завршувањето на Втората светска војна **Карловиот универзитет** во Прага (Чехословачка) беше првиот славистички центар во странство на кој македонскиот јазик беше воведен во наставата како факултативен предмет. Со формирањето на Семинарот за македонски јазик, литература и култура при универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје (22 декември 1967) тој ја презеде грижата за отворање на лекторати по македонски јазик на странските универзитети.

Денес нашиот јазик е застапен како *главен предмет* во лекторатите по македонски јазик при **Ориенталниот институт во Париз**

(отворен во учебната 1973/74 година), при **Московскиот филолошки факултет** (отворен во учебната 1975/76 година) и во **Сосновјец** (Полска, отворен во учебната 1987/88 година). Статус на *вѣѣор ѣредмеѣ или ѣредмеѣ ѣод* „Б“ македонскиот јазик има во наставата на нашите лекторати во **Краков** (отворен во учебната 1974/75 година), **Брно** (отворен во учебната 1995/96 година) и **Тирана** (отворен во учебната 1995/96 година). Посебно треба да се одбележи застапеноста на македонскиот јазик во наставата на нашиот лекторат во **Неапол** (отворен во учебната 1969/70 година), каде македонскиот јазик се изучува во времетраење од 2 до 4 години. Како *изборен ѣредмеѣ* македонскиот јазик се изучува во нашите лекторати во **Истанбул** (отворен во учебната 1985/86 година) и во **Блумингтон** (САД, отворен во учебната 2006/07 година), додека *факултѣѣѣивно* тој е застапен во наставата на нашите лекторати во **Крајова** (Романија, отворен во учебната 1974/75 година), **Прага** (отворен во учебната 1978/79 година) и **Будимпешта** (отворен во учебната 1988/89 година).

Македонскиот јазик се изучува на различни нивоа и во над десетина универзитетски центри во светот во кои наставата ја изведуваат тамошни реномирани слависти и македонисти коишто учествувале во работата на повеќе летни курсеви на нашиот Семинар. Таков е примерот со универзитетите во **Сиднеј** (Австралија), **Чикаго**, **Темпи** (САД), **Хале** (Германија), **Торонто** (Канада), **Бјелско Бјала**, **Гњезно**, **Ополе** (Полска), **Вороњез** (Русија), **Љубљана** (Словенија), **Белград**, **Нови Сад**, **Ниш** (Србија) и **Загреб**, **Риека**, **Задар** (Хрватска). Да не забораваме дека македонскиот јазик во повоениот период беше повремено застапен во наставата на повеќе странски универзитети во светот и врз основа на склучените билатерални договори со скопскиот универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Тоа се однесува пред сѐ на универзитетите во **Лондон**, **Братфорд**, **Упсала**, **Гетинген**, **Келн**, **Минхен**, **Амстердам**, **Регенсбург**, **Цирих**, **Букурешт** итн.

Се надеваме дека овој тренд на континуиран интерес на славистичката наука за македонскиот јазик, литература и култура во годините што се пред нас ќе се интензивира уште повеќе.

ЈАЗИК

Трајко Стаматоски

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО ДЕЦЕНИИТЕ НА СЛОБОДЕН ЖИВОТ

Самиот наслов *Македонскиот литературен јазик во децениите на слободен живот* сугерира дека имало и друг македонски литературен јазик што егзистирал „во децении на неслободен живот“. Да, точно така. И пред кодификацијата во 1945 постоеше литературен јазик, само што тој не беше и официјално кодифициран. Да ја оставиме настрана образложената кодификација на Мисиркова, за која ќе стане збор подоцна. Да ја земеме за пример литературната продукција меѓу двете светски војни (драмските текстови на Антон Панов, Васил Иљоски, Ристо Крле и др; печатените стихозбирки на Рацин, Венко Марковски, Коле Неделковски и уште некои; писмената комуникација во партискиот и во печатот во НОВ, итн). Со еден збор веќе егзистираше еден стандард кој само го чекаше своето допрецизирање и официјално потврдување.

Македонскиот јазик е прогласен официјално за службен во македонската држава на 2 август 1944 на Првото заседание на АСНОМ. По ова решение, уште во нецелосно ослободена земја, започнува работа над установување на нормата на литературниот јазик. Веднаш по ослободувањето на главниот град на Републиката започна со работа квалификувана комисија за кодификација на јазикот. И релативно брзо, за вакви случаи, на самиот почеток на мај 1945 беше усвоена *Азбукаџа*, а еден месец подоцна (7 јуни) и *Правойсој* на македонскиот литературен јазик. Со тоа ѝ се стави крај на стихијноста на писменото изразување на македонски јазик.

Непосредно по кодификацијата се направени мали промени на одделни решенија во правописната норма (1948), а две години подоцна излезе *Правойсој со йравойисен речник* (со околу 6.000 зборовни

единици). Во 1970 како проект на ИМЈ излезе големиот *Правойис на македонскиот литературен јазик со правописен речник* (со околу 30.000 зборови). Во поново време се издадени и два поголеми вакви прирачника.

Сите тие само ја прошируваат и ја допрецизираат правописната проблематика, без да вршат некоја посериозна интервенција. Тие само се вслушуваат во функционирањето на нормата, што значи дека е таа добро поставена и дека ја издржала проверката на времето.

Општа е оцената од компетентни личности дека македонскиот литературен јазик доживеа неверојатно брз развој и општ прием.

Многу брзо по официјалното кодифицирање на македонскиот литературен јазик, светската славистика покажа жив интерес за неговото функционирање. Мнозина угледни светски слависти ја посетија нашата земја и се запознаа на самото место со нашата јазична ситуација. Своите импресии и заклучоци тие ги изнесоа во ред информативни прилози во периодиката на своите земји: В. Кипарски (1952) ја запозна скандинавската јавност (Шведска и Финска), Х. Лант (1953) ѝ даде информации на американската научна јавност во повеќе свои текстови, А. Галис (1955) им го доближи македонскиот јазик на норвешките читатели. Истото тоа го сторија и: С. Б. Бернштејн (1948, СССР), П. Х. Вирет (1950, Австрија), Ф. Славски (1950, Полска), А. Шмаус (1953, Германија), В. Пизано (1957, Италија) и др.

Сите тие пишуваат за самостојноста на македонскиот јазик, за „цртите што, пред сè, ја определуваат неговата индивидуалност“ (Ф. Славски), за тоа „дека овој литературен јазик е еден јазик нормализиран, а не вештачки, дека литературниот јазик е еден јазик којшто го има превладано фолклористичкиот стадиум“ (Х. Лант), дека е „навистина вештачки чудесно“ активноста со која во Скопје „се култивира основањето на својот национален јазик и се следи неговиот развој“ (В. Пизано), дека „заедно со настојувањата да се изучува јазикот и да се решава за неговата граматика, присутен е подем на литературната култура, толку силен и за толку кратко време што ние можеме да речеме дека е за чудење“ (Д. Р. Андриотес) итн. (Поопширно во мојата книга *Конијунушјето на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1998, 167-170).

Како се објаснуваат овие констатации? Што немале доволно предвид нивните автори?

Македонскиот народ немаше своја држава и свој официјален јазик, но Македонија не беше земја напуштена, без никаков контакт со развиениот свет. Преку владејачките режими се остваруваше контакт со нивниот јазик и со нивната литература, но и со поразвиените литератури и попрестижни јазици.

Пред сè, македонскиот јазик ги беше поминал дотогаш сите фази до установување на литературната форма што ги поминале и другите

јазици кои ја имале среќата порано да станат и литературни: користење на недијалектна реч од македонски автори во XIX и во XX век и обиди за кодификација (П. Зографски, К. Миладинов, Лозарите и генијалниот Мисирков). Едноставно, моделот на литературниот јазик беше во најголема мера веќе оформен и само се чекаше негово официјализирање. Укажуваме при овој повод на активностите на некои наши филолошки сериозно образовани дејци.

Уште во педесеттите години на XIX век Партенија Зографски објави повеќе статии во *Цареградски весник* и во *Български книжици*, во кои објасни што е потребно да излезе на јаве за да се изгради литературниот јазик (опис на дијалектите, изработка на граматика, објавување на речник и др.). Тој се застапи, природно, за внесување на повеќе елементи од своето наречје „по таа причина што оно е пополнозвучно, поплавно и постројно и в много отношении пополно и побогато.“ (Поподробно во веќе цитираната моја книга *Конџиниуиџејџеј...*, с. 9-11) .

Констатин Миладинов, во предговорот кон својот *Зборник од народни умотворби* (1861) ги изнесе своите гледања за графиската и ортографиската норма на македонскиот јазик, а своите сфаќања за општата норма на литературниот јазик ги претстави аргументирано во преводот на Православните црковни братства во Југоисточна Русија од Јоан Флеров (фљораф), кога мораше да изнаоѓа еквиваленти за богатата руска лексика и решенија за разнообразниот партиципски систем на рускиот јазик.

Ефрем Каранов изградува свој (орто)графски систем за предавање на своите фолклорни материјали од Кратовско и не отстапува од нив по цена и да не бидат објавени во бугарскиот *Зборник за народни умотворби*. Подоцна, меѓутоа, Шишманов ќе биде присилен да ги прифати ставовите на Каранова, кога овој ќе се јави како рецензент на фолклорните материјали на Марко Цепенков. Каранов ќе биде пречекан со подбив и за преводот на кратовски говор на *Словјџо на џолкој Ёгорев* (1900) и на Мицкиевичевиот *Пан Тадеуш* (1901). Па зар пред тоа не беше изложен на потсмев и Григор Прличев за некои негови преводи на Калимах и Хомер и огорчен да се потпише под нив „Г. С. Прличев, убитиј Блгарами“.

А што да се каже за обрасцовата книга *За македонџкиџе рабоџи* (1903) на Крсте Мисирков и неговото прогласување на јазикот на кој е напишана за македонски литературен јазик и особено на аргументацијата изнесена во поглавјето *Неколку зборџи за македонџкиџи лиџератуџен јазик*. И за фактот што неговите погледи за изгледот на македонскиот литературен јазик беа во голема можна мера прифатени и во дефинитивната кодификација на јазикот во слободната земја.

Значи, наследена е здрава основа.

Потоа, македонскиот народ имаше и богато уметничко фолклорно јазично творештво и тоа требаше само соодветно да се искористи

и да го збогати понатаму литературниот израз. Да го споменеме само обемното фолклорно богатство објавено од Миладиновци, Шапкарев, Цепенков (преиздадено во десет тома) и на мнозина други.

Има и редица други фактори што придонесоа за овој непретчувствуван подем на литературната реч. Да ја споменеме само улогата на македонската црква со поттикнувањето на македонскиот творечки дух во многу области: многубројните преводи на црковните книги на народен јазик, неговата употреба во проповедите и другите црковни активности, развојот на градителството, фрескосликарството, резбарството и др. Црквата во многу правци ја преземаше улогата на државата.

Не помалу е значајно што многу брзо се изгради респектабилна интелигенција во разни области на животот, а особено ентузијазизирана стручна кадровска база од областа на јазикот со сопствено гледање на фактите и појавите во својот јазик.

Овие и други претпоставки ја овозможија појавата, неверојатно брзо по кодификацијата, на основоположничките трудови на секој јазик: *Правоиџ на македонскиоџ јазик (1950)*, *Грамаџиџка на македонскиоџ јазик (I џом 1952, II џом 1954)*, *Речџник на македонскиоџ јазик (I џом 1961, II џом 1965, III џом 1966)*, *Исџориџа на македонскиоџ јазик (1966)*. Голема е среќата што во реализацијата на овие проекти македонската наука за јазикот ја имаше подготовката и визионерството на Блаже Конески.

Воопшто, во ваква ентузијазизирана атмосфера мораше да се јават и исклучителни личности. Блаже Конески се пројави како сериозен научник, а истовремено и надарен поет и писател. Тој брзаше да постави маркирни точки во сите области каде што се изразува македонскиот национален индивидуалитет.

Во областа на јазикот ги остави веќе споменатите фундаментални трудови, а покрај нив и не помалу значајните:

- *Исџориска фоџолоџиџа на македонскиоџ јазик*, Хајделберг (1983)
- на англиски јазик (беше напишана неколку години пред тоа) и Скопје, МАНУ, 2001 - на македонски што ја приреди Људмил Спасов.
- *Јазикоџ на македонскаџа народна џоезиџа*, 1971.
- *Македонскиоџ XIX век*, 1986.

Сите овие негови трудови беа рецензирани во угледни светски лингвистички списанија и од угледни автори. За некои од нив имаше и по десетина осврти.

Не помалу е значајна неговата активност како поет (автор е на десетици збирки поезија) и како препејувач на стихови од Мицкјевич,

Хајне, Блок, Његош и др., за што има добиено и престижни награди (Хердеровата, Његошевата и др.).

Со своето дело, Конески излезе од обрачот на локална вредност и зазеде соодветно место многу пошироко од рамките на својата татковина. Затоа не случајно пред крајот на својот живот самоуверено ќе рече дека во областите во кои творел не се чувствувал никако како провинцијалец.

Ќе споменам уште дека за неговото дело се напишани две големи монографии:

- Трајко Стаматоски, *Мислајќа на Блаже Конески*, 2006 (293 стр.)
- Нуло Миниси, *Блаже Конески - ѝоеј и ѓрамајичар и ѝијо-лоѓијајќа на македонскиој јазик* (трудот е пред излегување од печат).

Во нив се открива колку Блаже Конески се нурнал длабоко во македонството.

Подоцнежните фази во развојот на македонската наука за јазикот ги карактеризира сериозно проучување на сите сегменти на македонскиот јазик (од старословенскиот период до современиот јазик) и соодветни резултати. Старословенскиот период го карактеризира критичкото објавување на низа стари текстови (се почна со едицијата *Сѝари ѝексѝови* на ИМЈ, а сега се издаде првиот том на *Речникој на црковнословенскиој јазик од македонска редакција*); современиот јазик се претставува со повеќетомниот *Синѝаксичко-ѓенераѝивен речник на македонскиоје ѓлаѓоли*, со повеќе монографии од областа на синтаксата, со *Речникој на јазикој на народнајќа ѝоезија* (излезени се три тома), со во моментот актуелниот *Толковен речник на македонскиој јазик* (излезени се три тома, а други два се во подготовка); македонската дијалектологија е збогатена со описи на голем број народни говори; за нас е значајно што се обработени добар дел од говорите во егејскиот дел на Македонија; македонската ономастика е обработена во дваесетина монографии и во двотомниот *Речник на ѝрезимињајќа кај Македонциоје*. Итн.

Македонската литература бележи скоковит развој во сите жанри. За случајов само еден пример: романексната продукција. На редовниот конкурс за роман на годината на *Уѝрински весник* (годинашниот е осми по ред) се јавуваат по четириесетина автори. Ова е грандиозна продукција кога ќе се има предвид ограниченото македонско јазично подрачје. Наградените романи потоа учествуваат на меѓународни избори и добиваат високи признанија (конкурсот Балканика), се преведуваат на разни јазици, се преиздаваат и филмски и драматуршки се преобликуваат. Тоа се објаснува со следењето на трендовите во светската литература и со стремежот да се достигнат побогатите литератури.

Посебно место во духовниот развој на народот има и уметничкиот превод и препевот на врвните светски поети (во обата правца - од и на македонски).

Во најновиот период на својот развој, македонскиот јазик е изложен на предизвикот на глобализацијата на општ, па и на јазичен план што реперкуира непретчувствуван наплив на зборови и изрази од англосаксонското јазично подрачје. Се јавија и мислења, навистина не од компетентни луѓе, дека англискиот јазик по десет до петнаесет години ќе стане втор службен јазик во Република Македонија.

Влијанието на јазиците во контакт порано се изразуваше преку циркулација на кадри и печат, а денеска тоа се врши и преку разни видови други врски, особено преку електронските медиуми и многу-јазичноста присутна на ТВ-екраните и немоќта пред брзата комуникација. Реакции на овие појави има од разни страни: од структурата, но и од обичниот човек. Тој е многу чувствителен на загрозувањето на македонскиот литературен јазик на кој и да било начин: со непризнавање, со омаловажување, со искривоколчена употреба и сл. При тоа треба да се има предвид и нашата специфична положба: нехомогено општество и опкружување со земји што јавно изразуваат посегање по разни линии (јазик, име, црква, територија и сл.). Затоа се јавува и причина повеќе за изградба на ефикасни механизми за заштита на мајчиниот јазик.

Има и научници што се занимаваат со јазични прогнози. Тие сакаат да ја предвидуваат иднината на јазиците: кои од нив (се смета дека од околу 6.000 јазици, 80% немаат повеќе од 5.000 носители) ќе изумрат, кои ќе се интегрираат, кој јазик ќе стане наднационален и сл. Јазикот, природно, ја дели судбината на народот. Ќе опстојува тој додека опстојуваат неговите носители. Од зрелоста на средината зависи како се води политиката воопшто, па и јазичната политика. Едното без другото не оди! Рушење на јазикот означува рушење на националниот идентитет, на еден од неговите носечки столбови.

Висока е нашата оценка за вашиот интерес за македонскиот јазик, за неговото претставување на вашите универзитети и во вашите земји, за неговото научно проучување. Предавањата за македонскиот јазик на вашите универзитети, научните конференции посветени на македонистиката (македонско-руски, македонско-американски, македонско-полски, македонско-чешки и др.), одржувани и кај вас и кај нас, одбранетите магистерски и докторски дисертации, објавените прилози во вашите научни списанија и сл. се голема поткрепа за нас. Нас нè радува многу проширувањето на кругот на македонистите во вашите земји, зашто со тоа се проширува македонистичкото семејство.

Самото ваше учество на нашиов и ваш Семинар го доживуваме со големо задоволство. Ние сме многу среќни што вие и претставници

на вашите научни центри ни дадовте поддршка да го организираме следниот Меѓународен славистички конгрес, идната година во Охрид. Ние сме свесни дека не смееме да ја изневериме вашата доверба.

За сета ваша несебична поткрепа остануваме со неизмерна благодарност.

Македонскиот литературен јазик денеска не е некој посебен феномен. Егзистира еден совршено модерен стандард. Брзиот од на тој стандард е извонреден доказ за неговата животоспособност, за неговата беспоговорна посебност.

Снежана Веновска-Анџевска

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

Македонскиот деветнаесетти век историски се издвојува како период многу значаен во развитокот на македонскиот јазик, а и во развитокот на македонскиот народ. Културниот и националниот идентитет на Македонците, во услови на непостоење на сопствена држава во XIX век, наоѓа своја форма на опстојување преку јазикот и преку црквата како клучни заштитници на националната посебност. Тоа е така бидејќи македонскиот јазик и духовната традиција се составните елементи преку кои Македонците го наоѓале својот произнес во услови на континуиран и наметлив притисок од соседните култури и етникуми.

Истражувањата во македонската лингвистика во периодот од озаконовувањето или кодификацијата на македонскиот јазик (1945) па до денес ни овозможуваат аргументирано да ги проследиме фазите во кои се развивал македонскиот јазик и да ги проследиме процесите што се јавувале постапно. Речиси не постои македонски лингвист, а и општо македонист што не завлегол во истражување на определена проблематика од областа на македонскиот јазик во XIX век бидејќи сето она што се јавува денес во современиот македонски јазик наоѓа своја поткрепа во процесите што се одвивале со и во македонскиот јазик во XIX век. Постојат различни размислувања околу периодизацијата на некои процеси што се одвивале со векови. Таквите ставови произлегуваат од фактот дека за да може да се протолкува еден процес во развитокот на македонскиот јазик неминовна е потребата од мултидисциплинарен пристап, но и од причинско-последичната поврзаност во тенденциите што се јавувале и во процесите што се одвивале во подолг временски период. Оттаму сосема природно се јавува и потребата од кус преглед на состојбите со македонскиот јазик пред XIX век што е потребно при периодизацијата на развојот на современиот македонски јазик, па како одделна етапа се смета периодот од крајот на XVIII век до почетокот на Балканските војни, како термин опфатен со синтагмата „македонски XIX век“. Тоа е така бидејќи сето она што се случувало на јазичен план во XIX век имало свои корени и веќе подготвена почва во

претходните векови. Тоа значи дека во тој период на македонските простори сме имале една стабилна писмена традиција и на писмено ниво диференцирана македонска варијанта на црковнословенскиот јазик, а на говорно ниво и извршена диференцијација на македонските дијалекти. Сето ова може да се следи во старите македонски текстови преку јазичните процеси познати од историјата на словенската писменост на овие простори. На тие процеси може да се гледа од две сосема различни стојалишта. Едното е дека преку тие процеси се вршело приспособување на писмениот јазик кон јазичната практика, а другото дека тоа се нормални процеси на поедноставување поврзани со развојот на секој јазик. Но и во двата случаи станува збор за поврзаноста на црковниот (писмен) и на народниот јазик (говорениот или јазикот во практична примена). Тоа нè води и кон прашањето зошто е македонскиот најбалканизиран словенски јазик или станува збор за најсловенизиран балкански јазик.

Кон крајот на XVIII век почнуваат да се јавуваат текстови што сведочат дека народнојазичната форма на македонскиот јазик, освен во говорна се јавува и во писмена форма. Ова е еден вид најава на забрзаните процеси на полето на јазикот што се случувале во XIX век. Така, во 1802 год. е отпечатен Четиријазичникот на Данаил Москополски, речник од четири јазика каде што како словенска паралела е даден охридскиот говор од почетокот на XIX век. Може да се каже дека до овој период станува збор за почитување на традицијата во писмениот јазик со една строгост која постапно опаѓа, а говорниот македонски јазик почнувајќи од XV век до XVIII век постапно навлегува во писмениот јазик и до крајот на XIX век ја достигнува својата доминација, покривајќи различни литературни жанрови. Ваквите процеси може да се забележат и да се следат во дамаскините, ракописи каде што има елементи на народниот јазик. Овие текстови, што претставуваат зборници од приказни, легенди, црковни проповеди врзани со христијанството, биле создавани за да ја приближат религијата до народот на еден разбирлив и едноставен јазик. Познати се околу 200 дамаскини, а најпознат меѓу нив е Крнинскиот дамаскин. Кон овој вид текстови се приклучуваат и други како што се лечебниците и ерминиите, пишувани на народен јазик. Голем број текстови од овој период биле пишувани со грчко писмо на македонски јазик, што имало своја традиција, како што се: Кониовското евангелие, Кулакиското евангелие, Евангелието од Бобошница, првата верзија на Зборникот на народни умотворби собирани од Константин и Димитрија Миладинови итн. Вакви примери на македонски текстови пишувани со грчко писмо имаме до половината на XIX век. Сè позасилената појава на текстови на македонски јазик претставувало добра основа за процесите што се случувале понатаму во XIX век.

Во почетокот на XIX век македонскиот народ бил во рамките на Отоманската империја, што значи дека тој бил во сопствените етнички граници. Во овој период не му била наметнувана јазична или верска припадност, поточно постоела определена слобода да го употребува сопствениот јазик. Тоа е времето кога се издиференцирала граѓанската класа во Македонија и се јавиле почетоците на културната преродба на македонскиот народ. Формирањето на компактна македонска граѓанска средина се одразило и на културно-општествен план, во областа на уметноста, во создавањето црковно-просветни општини, во грижата за црквите и за училиштата итн. Паралелно со интенцијата за обновување на Охридската архиепископија, започнува и континуираниот пробив на народниот јазик во писмена употреба наместо црквословенскиот јазик, тоа ја иницира и потребата за отворање на прашањето за посебен литературен јазик на Македонците, јазик што ќе биде лесно достапен за сите и што ќе претставува обединувачки фактор за целата јазично-етничка територија. Со тоа започнува македонскиот културно-национален преродбенски процес.

Прашањето и потребата од пишани текстови на народен македонски јазик недвосмислено упатуваат кон потребата за јазично духовно издигнување и обединување на Македонците, произлезено од националното будење што понатаму низ XIX век постапно ќе се развива во свест за сопствениот идентитет. Како се развивале овие процеси на планот на јазикот може да се следи преку текстовите на македонските културни дејци, преку јазикот што го употребиле тие во своите творби, потоа преку ставовите што ги искажале во врска со прашањето за јазикот на Македонците. Неспорно е дека во тој процес на постапно отворање на македонското прашање, особено на јазичното, важна улога одиграле и појавата на дружините (другарствата) и процесите во образованието.

Првите македонски автори кои се зафатиле со печатење книги на македонски народен јазик се Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Тие спаѓаат во првата македонска книжевна генерација, кон нив може да се приклучи и Теодосиј Синаитски со својот предговор кон делото Утешение грешним од К. Пејчиновиќ. Станува збор за сосема скромна и по обем и според амбициите книжина, но многу важна, бидејќи со неа се отвора патот на просветување на македонскиот народ, а тоа ќе ги повлече и другите процеси за културно воздигнување. Јазикот употребен во нивните книги претставува одраз на традиционалната црковна писменост, што е сосема логично ако се има предвид дека нивните текстови имаат религиозно-просветен карактер. Нужноста да ја доближат и да ја пренесат христијанската религија ги поттикнала на употреба на народниот македонски јазик, а со тоа нивните книги станале достапни и разбирливи за читателите. Според бројот на спомагателите и поддржу-

вачите кои се наведени како потенцијални корисници во претплата може да се види интересот за вакви книги. Петте книги на Јоаким Крчовски (Слово исказаное заради умирање, 1814; Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова, 1814; Сија книга глаголемаа Митарства, 1817; Чудеса пресвјатија Богородици, 1817; Различна поучителна наставленија, 1819), отпечатени во Будим, ја покажуваат неговата желба на разбирлив јазик да му ја доближи и да му ја пренесе на народот љубовта кон христијанството. Во нив се одразени цртите од североисточните македонски говори, но тој внел и јазични особености карактеристични за западните македонски говори, давајќи му на јазичниот израз една поширока дијалектна основа. Во книгите на Кирил Пејчиновиќ (Огледало, 1816, Будим; Утешение грешним, 1840, Солун) имаме уште поголема слобода на изразот, а како јазична основа е употребен тетовскиот говор од тој период. Во текстовите на Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ честа е употребата на турцизми, дури со нив се објаснувале некои апстрактни поими и содржини од христијанството. Појавата на голем број синонимни толкувања во делата на првите македонски автори од XIX век укажуваат за барање една поширока основа, но и за воспоставување релации меѓу црковнословенскиот и народниот јазик, од една страна, но и на едно пошироко ниво на релации и со турската лексика и со балканскиот супстрат. Овие автори сосема несвесно отвориле неколку важни процеси во македонскиот јазик. Во тие процеси несвесно е сублимиран и отпечатокот останат длабоко во колективната меморија што се јавува како отслик на културните и духовните и културните вредности конзервирани со векови. Токму тоа ќе го отвори и прашањето за една форма на литературен македонски јазик, општоприфатлив за целата јазична етничка територија како можност за културна интеграција на Македонците и за развивање на општото цивилизациско препознавање како универзална вредност и како израз на сопствениот идентитет. Од друга страна на тој начин се активира словенската книжна лексика и доаѓа до реславизација, но истовремено започнува и процесот на дебалканизација. Тие два процеса се клучни за да се започне процесот на оформување на македонскиот литературен стандард.

Во првата половина на XIX век се јавуваат и различни ракописни зборници од различни македонски дијалекти. Сепак, прашањето за единствен литературен македонски јазик ќе се постави како неодложно во втората половина на XIX век. Сите насоки воде кон определбата да се направи подбор на најсоодветна дијалектна основа. Во 60-тите години со преродбенското движење и со просветно-културните и црковни борби се искристализирала потребата од сопствена национална идентификација на македонскиот народ. Таа потреба ја интензивирала потрагата за најбрз и најсоодветен начин за решавањето и на прашањето за јазикот. Насоките воде кон две можни решенија.

Првото гледиште било да се оформи македонски стандарден јазик врз поширока основа (македонско-бугарска), а второто македонскиот јазик да биде врз основа на група македонски говори (западномакедонски). Размислувања кои ги соединувале потребите на два ентитета на Балканот (македонскиот и бугарскиот). Ваквите размислувања оделе со заедничката борба против Цариградската патријаршија од страна на македонското и бугарското граѓанство. Овие гледишта во основата биле аргументирани дека на тој начин е најлесно и најбрзо да се реши прашањето за еден заеднички литературен јазик, гледајќи ја силата во заедништвото. Такви ставови застапувале Јордан Хаџи-Константинов-Цинот, сметајќи дека треба да се зацврстува врската со соседните словенски јазици (српскиот и бугарскиот) и доближувајќи го македонскиот јазик до северомакедонската и до западнобугарската дијалектна основа. Слични идеи среќаваме и кај Партениј Зографски со тоа што како основа за тој заеднички „среден“ јазик ги посочувал западномакедонските говори, тој отворено ги искажал своите ставови во Мисли за јазикот (1858). Тој во своите текстови што ја опфаќаат оваа проблематика ги претставил основните диференцијални црти на македонскиот и на бугарскиот јазик, со тоа во 12 точки се прикажани главните карактеристики и специфичностите на македонскиот јазик. Ваквите размислувања се во рамките на свесното отфрлање на несловенската лексика и спаѓаат во тој процес на реславизација и дебалканизација. Така и Рајко Жинзифов во своите творби пишувани на македонски народен јазик вклучувал јазични особености од бугарските говори, црковнословенизми, русизми и србизми, сметајќи дека треба да се насочат напорите кон оживотворување на словенската лексика. Григор Прличев, пак, се застапувал за еден општ заеднички словенски јазик, насоки кои оделе кон јазично и културно обединување на целиот словенски свет, од друга страна во текстовите што ги имаме од него, особено од Говорот одржан во 1886 год. станува збор за употреба на охридскиот дијалект.

Во исто време во Македонија се развива и мислата дека треба самостојно да се решаваат прашањата, притоа зема замав идејата дека Македонците како одделен народ треба да изградат, поточно да се определат за одделен македонски литературен јазик. Такви ставови застапувал Ѓорѓија Пулевски, категоричен застапник за самостојно решавање на македонските прашања со кристално јасно становиште во врска со јазичното прашање дека македонскиот јазик е одделен словенски јазик и дека се разликува од српскиот и од бугарскиот, сето тоа тој недвосмислено, директно го покажува во своите дела, поточно во неговата граматика Слогница речовска (1880, Софија) и во неговите речници: Речник од четири јазици (1873, Белград) и Речник од три јазици (1875, Белград).

Таквите мислења нашле свој произнес во појавата на македонските учебници. Појавата на учебникарите, автори на учебници на македонски народен јазик за потребите во световните училишта во Македонија, многу придонела за конечното насочување на погледите за македонскиот јазик. Со учебниците на Партениј Зографски и Кузман Шапкарев (кои се застапувале за западномакедонска дијалектна основа на целата македонска територија), на Димитар Македонски (кој пишува на широка народна основа) и на Ѓорѓија Пулевски (кој е категоричен во потребата од одделен македонски јазик), конечно се заокружува западномакедонската дијалектна основа како насока за македонскиот стандарден јазик. Овој процес за решавање на прашањето за јазикот го затвора кругот околу размислувањата за македонскиот јазик, а наедно го повлекува и го носи со себе и одговорот околу идентитетот на македонскиот народ и неговото право на сопствена државност.

Додека се одвивале овие процеси бројот на печатени дела од различни жанрови на македонски јазик се зголемувал. Тие дела сведочат за стремежот да се пишува на широка народна основа која го опфаќала западното македонско наречје. Така Григор Прличев и Кузман Шапкарев твореле на охридски, Марко Цепенков на прилепски, а Димитар Миладинов својата поезија ја напишал на струшки говор. Широката народна основа и приемчивоста сведочат дека кон крајот на XIX век во Македонија имаме една стандардизирана јазична форма. Конечниот одговор и потврдата што произлегува од досегашните лингвистички истражувања на македонскиот јазик во XIX век може да се аргументираат со оформување на еден електронски јазичен корпус од творбите на македонските автори од XIX век, поточно со дигитализација и со електронска јазична обработка што ќе овозможи целосен преглед. Во тој корпус може да сметаме на делата на: Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Теодосиј Синаитски, Јордан Хаџи-Константинов Џинот, Димитар и Константин Миладинови, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Марко Цепенков, Партениј Зографски, Димитар Македонски, Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулевски, Константин и Андреја Петковиќ, Темко Попов и Крсте Петков Мисирков.

Неспорно е дека македонските автори твореле и на други јазици, но тоа е сосема нормално ако се имаат предвид општествено-политичките и историските услови во кои се наоѓале тие. Затоа пак нивните заложби ќе претставуваат солидна основа врз која ќе се повикуваат другите дејци кон крајот на XIX век.

Сите овие размислувања и заложби добро им биле познати на општествено-културните дејци што се произнеле по прашањето за македонскиот јазик и воопшто за македонското прашање во последните децении од XIX век. Важна улога во поставеноста на вистинското место и во изборот на вистинската насока во поглед на јазичното прашање

имал Тајниот македонски комитет, формиран во Софија во 1886 год. Особено тоа се огледа во дејноста на Темко Попов, а одделно може да се издвојат два негови текста, текстот „Кој е крив?“ и писмото до Деспод Бацовиќ. Текстовите на Темко Попов говорат не само за состојбите во Македонија кон крајот на XIX век, за целосната национална зрелост на Македонците, за решеноста да се оди докрај за да се оствари поставената цел да бидат третирали како одделен народ со свој јазик и со своја историја и култура во рамките на европските народи, туку и македонскиот јазик на кој се напишани тие е во една наддијалектна форма, со насочена норма и правопис. Јазичната анализа само го потврдува фактот дека во овој период во Македонија имаме една стандардизирана форма на македонскиот јазик.

Кон крајот на XIX век се формирала и Младата македонска книжевна дружина (1891), а веќе во 1892 год. во Софија се печатело списанието „Лоза“. Членовите на оваа дружина, познати како „лозари“, јасно ја истакнувале сопствената македонска свест. Насоките што ги даваат тие околу формата на македонскиот стандарден (литературен) јазик (значително упростување на правописот, отфрлање на старословенските букви што не покривале реален глас – еровите и носовките итн.) ќе претставуваат добра насока за Крсте П. Мисирков и за Македонското научно-литературно другарство (1902) кои во својата комплетна национална програма, поточно во Уставот на Другарството за првпат ќе го воведат македонскиот јазик во службена употреба. Ако се има предвид сето ова може да сметаме дека веќе во почетокот на XX век прашањето за македонскиот литературен јазик било решено.

Почетокот на XX век ќе се обележи со појавата на книгата „За македонските работи“ (1903, Софија) и списанието „Вардар“ (1905, Одеса) каде што Крсте П. Мисирков јасно ќе ги образложи сите карактеристики на македонскиот литературен јазик. Никој толку отворено и толку остро не настапил пред тогашната јавност со македонското прашање, како што го сторил тоа Мисирков. Сето она што се јавува во Македонија како прогресивна мисла или идеја по појавата на книгата „За македонските работи“ од 1903 год. наоѓа своја научна основа и солидна поткрепа токму во ова дело. Неговите идеи ќе треба да почекаат речиси половина век за да бидат вградени во официјално озаконетата, кодифирана форма на македонскиот јазик (1945).

За македонскиот јазик во XIX век и за делата на авторите од овој период има пишувано многу од страна на македонските лингвисти, разработувајќи одделни јазични особености, па целосна анализа на јазикот на некои автори, и општо за поставеноста на прашањето за македонскиот јазик. Интерес за оваа проблематика период покажале и странски македонисти. Особен придонес кон делата од македонските автори од XIX век имаат истражувањата на академик Блаже Ристовски.

Скапоцен прилог кон истражувањата на македонскиот јазик во XIX век наоѓаме во делата на: Блаже Конески, Мито Миовски, Лилјана Минова-Ѓуркова, Трајко Стаматоски, Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Александар Џукески, Благоица Петковска, Снежана Велковска, Билјана Маленко, Снежана Веновска-Антевска, Димка Митева, Људмил Спасов, Виолета Николовска итн., итн.

Овој краток преглед на состојбите со и околу македонскиот јазик во XIX век ни дава можност да согледаме низ какви тешки патишта минувало прашањето за јазикот, а со тоа и многу повеќе да го вреднуваме и да го почитуваме сето она, навидум скромно, што било сторено во многу тешки општествено-историски услови. Тоа е така бидејќи состојбите со македонскиот јазик, во сите сфери на општење, се оној моќен аргумент со кој денес може да ја докажуваме самобитноста на македонскиот народ, а тоа може да се види од анализите на текстовите од македонските автори од XIX век каде што се јавува веќе една стандардизирана јазична форма која, за жал, не била и формално кодифицирана. Причините за тоа не треба да ги бараме во зрелоста на македонскиот јазик како еден дел од клучните прашања во диференцирањето на националниот идентитет бидејќи јазичните анализи сведочат за постапна доизграденост и на јазикот, а кон крајот на XIX век и на прашањето за јазикот. Тоа што македонските автори пишувале на една поширока основа, надминувајќи ги сопствените дијалекти, го потврдува непобитниот факт за посебноста на македонскиот јазик. Почнувајќи од текстовите на Пејчиновиќ, Крчовски, Џинот, преку собирачката дејност на Цепенков, Миладиновци, Шапкарев, високите уметнички дострели во делата на Прличев, појавата на учебникарите итн., доаѓаме до крајот на овој период, до личноста што го најави конечното решавање на прашањето за македонскиот литературен јазик, до Мисирков. Тоа е период кога станува збор за следењето на еден континуитет во развитокот на македонскиот јазик и една можност преку јазикот да се зборува за дефинирањето на идентитетот на македонскиот народ.

Литература

1. **Конески, Б.:** *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1952.
2. **Конески, Б.:** *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1986.
3. **Конески, Б.:** *Македонските учебници од 19 век*, Скопје 1949.
4. **Конески, Б.:** *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје 1986.
5. *Македонскиот јазик во XIX век*, Зборник по повод стогодишнината од смртта на Григор Прличев, Скопје 1996.
6. **Стаматоски, Т.:** *Борба за македонскиот литературен јазик*, Скопје 1986.
7. **Стаматоски, Т.:** *Во одбрана на македонскиот литературен јазик*, Скопје 2001.
8. **Стаматоски, Т.:** *Македонскиот јазичен идентитет*, Скопје 2004.
9. **Крчовски, Ј.:** *Собрани текстови* (приредил: Бл. Конески), Скопје 1974.
10. **Пејчиновиќ, К.:** *Слово за празници*, редакција: Б. Конески, Скопје 1956.
11. **Константиновски – Цинот, Ј.Х.:** *Избрани страници*, приредил: Бл. Конески, Скопје 1987.
12. **Миладинов, К.:** *Избор*, избор и предговор: Г. Тодоровски, Скопје 1980.
13. **Жинзифов, Р.:** *Одбрани творби*, приредил: Гане Тодоровски, Скопје 1981.
14. **Прличев, Г.:** *Собрани текстови*, приредил: Тодор Димитровски, Скопје 1974.
15. **Цепенков, М.:** *Одбрани творби, избор и коментар*: Г. Тодоровски, Скопје 1974.

16. **Пулевски Ѓ.:** *Собрани шексџови*, редакција: Бл. Ристовски, Скопје 1974.
17. **Попов, Т.:** *Кој е крив?*, соопштува: К. Џамбазовски, в. Нови прилози за „Македонското сепаратистичко движење“, Гласник на ИНИ, год. VIII, бр. 2, Скопје 1964.
18. **Мисирков, К. П.:** *За македонскиите работи*, (јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот, преснимен текст од првото издание), предговор: Б. Конески, Скопје 1974.
19. **Мисирков, К. П.:** *Вардар, Одеса 1905*, (фотографско издание во публикација: Б. Ристовски, Институт за македонски јазик, Посебни изда-нија, книга 4, Скопје 1966.

Лилјана Макаријоска

ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ

Македонските црковнословенски текстови, што потекнуваат од различни препишувачки центри на македонските простори, во однос на јазикот го потврдуваат континуитетот на традицијата кај нас, се надоврзуваат на почетоците на словенската писменост и делото на Солунските браќа Кирил и Методиј, преку плодната книжевна и просветителска дејност на Климент и Наум и укажуваат на текот на развојот со прифаќањето на елементи од народните говори во дамаски-нарската книжевност до почетоците на книжевноста на современ јазик во почетокот на XIX век.

Се среќаваат јазични особености кои се познати и во другите редакции на црковнословенскиот јазик, што е потврда за заедничкиот словенски корен, но и такви кои се одлика само на нашите текстови¹.

Македонското потекло на средновековните текстови се потврдува врз основа на анализа на определени јазични (фонетско-правописни, морфолошки, лексички, текстолошки) особености во споредба со оние на другите редакции². Несомнено е и значењето на меѓуредакциски контакти³ посредувани и преку предлошки од различни редакции⁴.

¹ Сп. Конески (1975: 19-29; 1975: 72-77), Рибарова (1991: 149-156; 1996: 188-193), Угринова-Скаловска (1969: 13-19; 1972: 18-28) и др.

² Во однос на бугарскиот суштествена е на пр. разликата во замената на полугласовите (ерови) *ъ*, *ь* во *о* и *е*. Во рамки на разликите меѓу двете репрезентативни школи Охридската (Климентова) и Преславската (чиј најдоследен претставник е Јоан Егзарх). Охридската ја карактеризира поголема архаичност (јазични црти, зборови и изрази што се сметаат за хронолошки постари во споредба со преславските) и стремеж за верност кон моравската традиција, многубројни архаизми, чување на грцизмите, но не и тенденција кон калкирање, слобода на преведувањето итн. (сп. Рибарова, 1987: 5-13; 1991: 183-191 и др.).

³ Влијанието на српскиот правопис од крајот на XIII век во северномакедонските текстови ја зголемува честотата на некои заеднички црти со корени во домашната дијалектна основа (Рибарова, 1985: 168-174).

⁴ Сп. Конески (1983: 25-29); Угринова-Скаловска (1988: 159-165); Рибарова (1987: 5-13, 1991: 183-191) и др.

Во врска со македонското потекло на текстовите покрај нивното датирање, суштинско прашање е и нивната дијалектна основа, поврзаноста со определено јазично подрачје⁵.

Книжевната дејност на црковнословенски јазик кај нас се развивала во рамки на двете книжевни школи – Охридската⁶ и Кратовско-лесновската⁷. Припадноста на текстовите кон Охридската школа се потврдува со одликите на централните и југозападните, а кон Кратовската со одликите на североисточните македонски говори.

Пр. текстовите настанати во северниот дел обично употребуваат само мал ер, додека т. н. мешање на носовките е карактеристично за ракописите од Охридската школа, а кај текстовите од другите средини се објаснува со правописно влијание од авторитативниот охридски круг. Губењето на крајното -т во 3 л. едн. сег. време се јавува во текстовите од североисточните и југоисточните делови, но не е типично за охридските итн.

Со оглед на тоа што македонските текстови биле препишувани во повеќе центри и наменети за разни црковни средини во Македонија и пошироко, нужно доаѓа и до вкрстување на воспоставената литературна норма и говорните особености на пишуваачот⁸.

Ќе се осврнеме најпрво на некои фонетско-правописни особености на македонските црковнословенски текстови.

Кон крајот на X и во почетокот на XI век еровите главно се употребувале етимолошки правилно, но веќе од средината на XI век текстовите се едноерови и двоерови со мешање на еровите, што се објаснува како фонетско изедначување на редуцираните вокали, односно како резултат на депалатализацијата на согласките. Меѓутоа,

⁵ Угринова-Скаловска (1977) и др.

⁶ Јазикот на текстовите од Охридската школа е предмет на проучување во трудовите на Конески (1986: 9-27), Рибарова (1986: 56-77, 1986: 5-7, 1993: 51-59, 2000: 29-39; 2005), Угринова-Скаловска (1972: 18-28), Црвенковска (2003: 147-160) и др.

⁷ Кратовско-лесновскиот книжевен центар е предмет на повеќе истражувања од јазичен и од книжевноисториски аспект: Бицевска (2001), Велев (1997), Поп-Атанасов (1985), Рибарова (1984: 197-204, 1985: 167-176) и др.

⁸ На пр. според Бицевска (2001) кај ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век во слојот правописни и фонетски одлики на препишувачката школа му припаѓаат: употребата на ъ за њ и ѝ, ограничувањето на замената ѝ > о, изговорот а за двата ера, замената ж > оу. Како резултат на надоврзувањето на традицијата се јавува мешањето на носовките, вокализацијата ѝ > о, употребата на љ во иницијална и во поствокална позиција, употребата на епентетското л во одредени категории, групата -сц- пред љ и и, етимолошкото пишување на консонантските групи, традиционалните графии љ, њ и реституирањето на неконтрахираните форми. Јазикот на предлошката го одразуваат: бројните замени ж > а, пишувањето -џ-, развојот љ > е, пишувањето љ зад непарните меки согласки и графиеите ца, са. Како резултат на говорните особености на дијалектот на препишувачот се пројавуваат: меѓусебните замени меѓу ж и оу, графиеите -шл-, -цл-, изговорот џџет- за сџет-, формите моџ, твоџ, краџ и др., а на меѓуредакциските контакти се должат: замената ж > оу, а > е, прејотираното џ зад консонанти, изговорот и за ѝ, пишувањето ѝ пред вокали, замените меѓу п и ф, отсуството на з, графиеите жџ, шы, џы, цы, жџы, замената на грч. φ со ф.

употребата на њ или з е главно ирелевантна за определување на територијалната припадност на спомениците⁹.

Претпочитањето на еден од двата ера е правописна особеност на повеќето македонски текстови од XII и XIII век. пр. едноеровиот правопис со малиот ер е познат и од други, постари и понови македонски текстови од разни скрипториуми, како што се на пр. Bit, Dbm, Rad, Str и Vran, Lesn и др. Текстовите во кои се претпочита употребата на малиот ер обично се поврзуваат со дејноста на Кратовската школа, но таквата употреба е карактеристична и за текстови настанати во други области, како на пример: Dbm, Str и др.

Текстовите од XIII-XIV век, настанати во северниот дел на Македонија се едноерови, т.е. употребуваат само њ¹⁰. Во рамките на Охридската книжевна школа се познати разновидности во употребата на еровите, двоеров ракопис, правопис со њ (Dbm, Dĉn), само со з (Ohr, Von).

Пројавена е тенденцијата за елиминирање на еровите во слаба позиција, но и во тој однос постои колебање. Елиминираниот ер најчесто продолжува да се бележи со надреден знак. Сето ова покажува дека нивната употреба претставува правописна, а не фонетска појава.

Слабите ерови можеле да се загубат полесно и порано таму каде што со нивното губење се добивале консонантски групи веќе познати во словенскиот изговор, отколку таму каде што настанувале нови консонантски групи¹¹.

Почесто ерот се бележи на пр. во префиксите: вџз-/вџс-¹², овъ- во суфиксите -џство, -џствиѐ. Ерот обично се чува во предлози пред збор што започнува на вокал¹³.

⁹ Бидејќи едноеровите системи со употреба на њ, односно на њ се застапени како во натписите од источната, така и од западната територија на Балканскиот Полуостров (Nedeljković, 1967 :25)

¹⁰ Иако таква употреба се следи и во текстови настанати во други области, а при застапеност на двата ера во некои од нив нема нормиран правопис на употреба. Пр. Orb употребува само мал ер, додека з само на крајот од редот или пред точка, и кога се работи за преправена буква.

¹¹ Елиминацијата на слабите ерови во суфиксална позиција е потврдена уште во старословенските ракописи. Спомената појава во текстовите особено е изразена во соседство на сонантите л, р, н. Во старословенските текстови и во спомениците од XII-XIII век (Dbm, Rad и Dbj и др.) не се забележува пишување на двојно њн, додека Kpat, Viš избобилуваат со вакви примери. Тие се среќаваат главно во пасивниот партицип на минато време и во придавките. Ова бележење на двојно њн во голема мера се јавува како последица од губењето на малиот ер во позиција меѓу две -њн-. На пр. во Kpat: оупитѣнныи 106r16; изѣранныѣ (акуз. мн.) 62r16; изѣбранныи 104r5; пѣннныи 118v10; зѣанныи 104r4; несенноу быти 108r1; въ единного 106v23 и други.

¹² Чувањето на ерот во префиксот вџз-/вџс- е карактеристично за Vran и Slep, Stm и други, додека примери со испуштен ер се среќаваат во Bit, Orb, но исто така се својствени и за Von, Stm и други текстови од Охридската книжевна школа.

¹³ Пр. во предлози пред збор што започнува на вокал во Rdm: въ истинѣ, въ ѣдь, въ ѣден, въ ѡрѣжии, съ искрѣни, въ истѣнне, къ адоу, прѣдѣ шчима, или на ист или истороден консонант како и зборот што следува: въ брѣма, въ веселии, въ всѣхъ, въ вѣкы, въ водѣ, съ силож, съ собож, съ страхомъ, съ своими, почесто не се бележи во предлозите пред заменски форми: прѣд нимъ, с нами, с нимъ, с ними, с тобож, с мене, к тебѣ, најчесто се губи во предлози пред збор што започнува на сонант (н, р): в ровѣ, в рѣкѣ, в ѣдрѣ.

Потврда за изгубеното чувство за правилна употреба на еровите е и појавата на секундарни (неетимолошки) ерови во определени позиции како на пр. во префиксите и тоа најчесто во Kpat и Kcp, Lobk, Karp, Rdm¹⁴.

Наспроти елиминацијата на слабите ерови, интензивните ерови се изјаснуваат во полни вокали. Вокализацијата $z > o$, $ь > e$ е честа појава во македонските текстови, потврдена и во коренот и во суфиксите (поретко во префиксите, односно предлозите), што претставува потврда дека во говорот на пишувачот била добро позната.

Вокализацијата на $ь$ е потврдена и во коренот: *весь, лесь*¹⁵, често во суфиксот *-ьць > -ець*.

Вокализацијата на етимолошкиот голем ер z е поограничена во споредба со вокализацијата на $ь$, меѓутоа е позначајна за определување на дијалектот на препишувачот. Почеста е во суфиксите: *-ов- < -зв-, -окз < -зкз*, ја следиме и во коренот¹⁶.

Во некои случаи вокализацијата на еровите во силна позиција не е спроведена (во коренот, во префиксите), најверојатно под влијание на правописната традиција или на предлошката што ја користел пишувачот.

Во промената $z > o$, $ь > e$ имаме стара изоглоса што ја ограничува речиси целата македонска јазична територија, а во текстовите што потекнуваат од западниот дел на Македонија процесот на вокализацијата на z е пораспространет и тоа и во суфиксите и во коренот, односно репродуцираат особеност на дијалектна средина со напреднат процес на вокализација на еровите.

¹⁴ Пр. во Rdm правописна појава претставува пишувањето на неетимолошки ер по префиксите: *из-, раз-, без-, ез-*.

¹⁵ Пр. во Oгb во коренот на зборот: *везде* 149a7, *денница* 20a30, *празденство* 126d12, *ревнителъ* 49a16, *стеблие* 109b5, *въ темници* 42c27, *темныхъ* 72c6, *темнианиця* 83ab, *учестными* 39d23, во суфикс: *вогловицеъ* 12b19, *вѣнцеъ* 18a30, *даролюбцеъ* 136b33, *кладенец* 114a6, *коупецъ* 112b7, *мрътвецъ* 148c25, *пришелеца* 111a31, *равене* 173d10, *свѣтодавецъ* 155b15, *слѣпецъ* 70c20, *сыстрадалецъ* 21a20, *урвенеуьскаа* 144d32. $ь > e$ имаме во Kpat: *сквозъ веси* (акуз. мн.) 101v16; *весь* 109r14; *трьновень вѣнцеъ* 66v9; *противень вѣтръ* 16r16; *въ темниця* 100v5; *шедше* 109r19; 102r2; *слѣпецъ* 112r16; *старецъ* 64v10; *конецъ* 62r17 итн., во сите позиции во Kcp, во коренот: *весь, день, дверница, темници, шествие*, како и во суфиксална позиција: *вѣрень, грѣшень, слѣпецъ, пришлецъ, праведень, неправедници*.

¹⁶ Сп. во Vit во коренот: *золь, възопи, сонь, токмо*, во суфикс: *любовь, храборь, послѣдокъ*, во префикс: *созда, собрати, вошвражены*, во предлози: *во еса, со всѣми, што тла, што всѣкож напасти*, во Rdm *любовь, въ любовь, по аналогія црковь, смоковниця, смоковници, -зкз > -окз: кроток, на послѣдокъ, мръзокъ*, ја следиме и во коренот: *плот, золь*, во Oгb: $z > o$ во коренот на зборот: *дождъ* 116b14, *золь* 62b17, *сонь* 30c1, *соньнице* 101c12, во предлог: *ко мнѣ* 148d31, *со мною* 194b16; често во суфиксот *-зкъ: кротокъ* 155c36, *научатокъ* 10d7, *послѣдокъ* 175c24, *пѣсокъ* 182c8, *сладокъ* 77c40. Kcp е еден од поретките од северномакедонски ракописи (покрај Lobk) во кој вокализацијата на z е посилено спроведена и тоа во основата: *възопи, дождъ, золь* итн., во суфиксална позиција: *дзбокъ, кротокъ, научатокъ*, во споеви од именка и постпозитивна замена: *вѣкотъ, позорось*, во префиксална позиција: *собрадь, созда, созданиа* и со предлозите *кз, вз, сз: ко мнѣ, во вторникъ, со мною*. Заменаите сь и тъ во позиција зад именки од м. род. во Kcp по пат на вокализација на финалниот ер од именската форма, се јавуваат сраснато со неа и упатуваат на појава на членска морфема: *народось, родось, гласось, чловѣкось, образось, домоть, чловѣкотъ, вѣкотъ*.

Вокализацијата на $z > o$ во коренот на зборот е поретка во текстовите што се поврзуваат со дејноста на Кратовско-лесновската школа.

Вокализираните форми со $z > o$ се најбројни во Krp и Lobk, а замената на $ь$ со $е$ е поредовно спроведена во сите позиции.

Во македонските текстови обично слоготворните p и l се предаваат како $рз$, $рљ$ - $лз$, $лљ$.

Правописниот систем со четири носовки во текстовите од македонска редакција е мошне ограничен (Dbj, Pog, но недоследно), правописот со трите носовки $ж$, $а$, $е$ е карактеристичен за Grig, Slep, со $ж$, $а$, $џ$ за Ohr, Dbm, Bon, Orb, Jov, делумно и за Rad и Karp.

Правописот со две носовки $ж$ и $а$ е карактеристичен за: Krp, Krat, Stm, Vran, Rdm, Zag, Hlud, Les, Lobk, Verk и др. (сп. и Бицевска, 2001: 53, Рибарова, 1996: 191).

Замената на носовките е карактеристична за сите текстови што ѝ припаѓаат на Охридската книжевна школа (Ohr, Bon, Jov), но се среќава и во текстови настанати во друга дијалектна средина, во рамките на Кратовската книжевна школа (особено $џа > џж$ во почеток на зборот сп. Бицевска, 2001: 189), што се објаснува со правописното влијание од охридскиот книжевен круг¹⁷.

Меѓусебната замена на $ж$ и $а$ се врши во определени позиции. $ж > а$ во позиција зад $ш$, $щ$, $ж$, $жд$, $ц$, $с$ и во почетокот на слогот зад j ¹⁸.

Во текстовите од Охридската книжевна школа $а > ж$ и зад $ч$ ¹⁹.

Замената $џа > џж$ е карактеристична и за Vit, Lobk и пошироко позната во македонските текстови од XIII и XIV век. Употребата на големата носовка во поствокална и иницијална позиција претставува изоглоса која веќе во XII-XIII век ги изделува западномакедонските дијалекти од соседните. Карактеристична е разновидноста од примери со секвенциите од две носовки во македонските текстови.²⁰

¹⁷ Денес резултати од замената на носовките следиме само во позиција зад j (*јазик, јачмен, јаџула*), распространети на целото западномакедонско наречје и зад $ч$ во формата *чвдо* карактеристична единствено за охридскиот говор (Конески, 1977 :48-49).

¹⁸ Пр. во Vit: *шжтanne, прорѣшж, вкradoшж, пощждитъ, жжломъ, лежжца, жжжджи, во акуз. мн. : вѣнцж, пѣвцж.*

¹⁹ Пр. во Vit: *зачжло, зачжтне, безнаужљна, чждо, причжсти са, чжсто, чжсть, научждомъ.*

²⁰ Во Vran е изразено правилото да се пишува $-жа$ таму каде што две носовки се непосредно една по друга, независно од тоа дали припаѓаат на ист или на два соседни збора, но има и случаи со $-жж$ (Конески, 1956: 18). Написите $-жж$ во Stm се објаснуваат со влијание од постара предлошка. Во Grig во иницијална позиција се пишува $а$, а две носовки во непосреден допир редовно се дисимилираат во $жа$. Секвенцијата $-жа$ е одлика и на Stan и Krp (Бицевска, 1990 :83-84). Во Rad не доаѓа до графиска дисимилиација и најчесто се чува етимолошкото бележење на овие секвенции (Рибарова, 1984 :199; 1988 :23).

Во Orb во иницијална позиција многу почесто се врши замена на $а$ со $ж$: *жзжкомъ 88b30*, покрај тоа и *новозваннж азжкы 120c17*, но и правилна употреба на $ж$: *жглемъ 81c24, жглѣ 229a17, жтробож матернеж 157c33*. Во Orb кога $ке$ се најдат двата назала еден до друг, (во сложената промена на придавките и на партиципите), доаѓа до разедначување на вокалите со тоа што вториот е $а$: *блѡгшѡбразнжа 110b10, вгѣмшжа са 149a17, вѣунжа 16b7, пощжа та 104c42, срмлленжшжа ма 70d35, сжшжа 72c20*, но и кај именки: *вселенжа (акуз.) 20c4*, и еден обратен случај на пишување $-аж$: *внѣшнжж 110b7*.

По меките л, р, н, с, и групата уснен + ј независно од тоа дали имаат или немаат зад себе епентетско л т.е. зад сите силно меки согласки следиме замена ж > л. И тоа: нѣж > на, рѣж > ра, лѣж > ла²¹. При изгубено епентетско л мекоста се пренесува на претходниот устен консонант и така се добиле меки гласови п, в, в, м, зад кои се вршела замената ж > л, што потврдува дека кон XII век во нашиот јазик тие гласови навистина се изговарале меко²².

Покрај меѓусебната замена за носовките се карактеристични и примери на деназализација (губење на назалниот карактер), што се вбројува кон карактеристичните правописни и фонетски особености на македонските црковнословенски текстови. Притоа во македонските текстови на местото на ж се употребува л, оу, з, додека а се заменува со ѣ (е).

Замените за л несомнено упатуваат на македонското потекло на текстот, меѓутоа не се показателни во однос на внатрешната дијалектна диференцијација на македонскиот јазик, бидејќи л совпаднал со ѣ, за разлика од рефлексите на ж што упатуваат на низа разлики на македонски терен (сп. и Угринова-Скаловска, 1976: 180-181). Мешањето на ж со л во коренот и во наставките укажува на говори во кои денес има таква замена – централните и источните македонски говори²³, текстовите во кои е одразена замената на ж со з обично се поврзуваат со охридскиот говор, односно со јужномакедонската дијалектна основа²⁴, а во текстовите од северното подрачје ја среќаваме замената на ж со оу карактеристична за северните македонски говори²⁵.

Различните рефлексии на ж ја прават видлива онаа дијалектна диференцијација на македонскиот јазик што постоела кон XII до XIII

²¹ Во Bit: акуз. мн. волл, во 1 л. едн. сег. време: хвалл, оуподоблл, прозра, Rdm: нѣж > на во акуз. едн.: поустына, бла҃гостына, млтина, свѣтына; во 1 л. едн. сег. време: приклона, съхрана, рѣж > ра: борацим са, на бораѣж са, на пра, во 1 л. едн. сег. време: простра, разѣѣра, лѣж > ла: в недѣла, во 1 л. едн. сег. време: възвесе҃ла са.

²² Во Rdm замената ж > л ја воочуваме во позиции со епентетско л и без него и при тоа: блѣж > блл односно ба: во 1 л. едн. сег. време: скрьблл 8v15, скрьбл 60r10, оуподоба са бr2, побе са 112v14, лубла 72r15, потрѣба 89v9, потрѣблл 116r8; влѣж > влл односно ва: 1 л. едн. сег. време: наставлл 10v14, инакоблл 34r9, изѣблл 37v10, постаблл 38r8, блла 13v14, 149v1, прослава 85v19, прослаблл 93v1, 157r1; млѣж > млл односно ма: акуз. едн.: землл 19v9, землл 18r4, зема 48r18, 1 л. едн. сег. време: вѣразоумлл 10v14, слома 69v9; поглгоумл са 71r14, ѣемлащомоу 70v2, доврприемлаше 96v6, вѣемлаци 139v17.

²³ Со деназализацијата се среќаваме и кај претходно заменетите носовки, на пр. л > ж > а: 3. мн. сег. време слышать 41v, ак. мн. м. княза 2r, птц. разварѣва 162r и др.; ж > а > ѣ: ак. едн. коупѣѣ 101r, 1 л. едн. сег. време. исцѣлѣ 41v, 44v, 3. мн. да поклонѣѣ ти са 88r и др.

²⁴ Замената на ж со еров знак, односно правописното мешање на носовките и на еровите се среќава во повеќе македонски текстови почнувајќи од XII век (Конески, 1981 :49). Пр. во Ohг: въззакы, въззпиль, възпрѣвѣз, во Grig: не осьмыните са во Воп: жѣдалше.

²⁵ Со бројноста на примерите со ж > оу се изделуваат: Rad, Kpat, Verk и тоа и во коренот и во суфиксите. Во Kpat оваа појава е многу честа, во коренот: соупроуѣгъ боловнѣх коупиѣх 103v13; воуди бv7; тоуча приидеть 100r19; акуз. едн. ж.: на гороу 5r17; иноу 107v13; гжеоу 67r22; възлѣѣ на годичноу 112v11; на невѣстоу свож 100r15; инстр. едн. ж.: съ похотѣю бv16; съ десатноу тѣсѣшѣ 104v2; 1 л. едн. сег. време: сждоу 113v11; положю 60v11; обратно за ю има ж: ѣ шбож 63v9; 64v12; 84r19 итн.

век, а izdelувањето на западната и јужната периферија може да се објасни со забавувањето на процесот на деназализација на западната и на јужната граница.

Старите дублети со *ж* и *оу* се наследени од прасловенскиот и некои од нив среќаваме во старословенските текстови: *нжда* / *ножда*, *ндити* / *нодити*, *гнхсити са* / *гноусити са*, *сжмьнѣти* / *соумьнѣти*, *мждити* / *моудити* (Вајан 1952 :56; Конески, 1982 :56-57)²⁶

Побројни примери за употребата на *ѐ* наместо *а* се откриваат во северномакедонските текстови, на пример (сп. Бицевска, 2001: 95) во Rad (паметь, жателемь, кладезъ, езикомь, петъкъ), Verk (ѹедо, ѹестъ, кнези) Mkd, Krat²⁷ што го одразува основниот начин на деназализацијата на малата носовка, додека во текстовите што потекнуваат од другите дијалектни подрачја пред крајот на XIII век таквите примери се ретки (Рибарова, 1986 :69).

Во врска со честата појава на *а* на местото на *ѣ* што претставува одлика и на Rdm, Конески (1981 :49-50) упатува дека оваа замена е можна во ситуација со значително напреднат процес на деназализација, така што во говорот можела да се јавува факултативна употреба на назалниот елемент. Едновремено тоа сведочи дека во говорот на пишуваачот сепак, деназализацијата не била наполно завршена.

Правописот *ѣѣ*, *шѣ*, *ждѣ*, *ѣѣ*, *ѣѣ* претставува особеност на глаголските текстови одразена во Mar, Sin итн., а од кирилските во: Dbm, Dbj, додека правописот *ша*, *жа*, *жда*, како и глаголската традиција за употребата на *ѣ* по меките *ѣѣ*, *нѣ*, *лѣ*, *рѣ* претставува утврдена норма во текстовите од XII-XIV век: Slep, Stam, Grig итн. Глаголската графиска традиција е изразена и во почетна и во поствокална позиција во постарите: Dbm, Ohr, Slep, но и во Str, Dĉn. И во почетна позиција во Vit обично се среќава *ѣ*.

²⁶ Во однос на старите дублети со *ж* и *оу* во Rdm среќаваме: *нождааѣ* 22v8, *прнжди ма* 72r13, *ндит ма* 113r16, *взггнжша са* 118r17, *проноудих са* 156r4, *злогноусными* 133r1, *не гноушаш са* 133v5. Во Wop се претпочитаат формите со *ж*, кои според Шчепкин (1906 :143) се одлика на македонските текстови. Обете форми се употребуваат во Str и Dbj, подеднакво се застапени во Stan и Vran. Во Rad, Krat и Krp, Pog, Lobk и Lesn предност имаат формите со *-оу-*, а во Mkd, Dbm, Slep и Kapr, Dĉn формите со *-ж-*. Според Бицевска (2001) при определбата на пишувањето *ножда* како одлика на бугарските текстови, наспрема *нжда* како одлика на македонските Шчепкин не ја зел предвид употребата на овие графии на поширокото македонско јазично подрачје, на кое се претпочитале формите со *-оу-*

гнжс- во современиот македонски јазик се рефлектирало како *ѣнусен* (во северните), како *ѣнасен* (во источните и централните) и *ѣнзсен* (во западните и јужните македонски говори).

²⁷ Krat избобилува со примери, во кои место *а* се пишува *ѐ* и обратно што сведочи за замена *а* > *ѐ*: *пѣнезома* 97vr18; *притежж* 111r6; *начаше* (3. л. мн. аор.) 97r2; *сждаше* 120vr11; *главы ваше* 118vr21-22; *начеша* 103vr9; *печете са* 98vr20; *осждет* 81r15, *пласасте* 83a16, *творита* 3v13; *оучаници* 5r18; *ѣѣлоуѣта* 8r9; *начнате* 101v24; *метажи* 61r25; *на десата* 68r26; *послатъ* 62r15; *свѣратъ* 62r15; *помръкнатъ* 62r10; во Rad *осждетъ* 87a21, *пласасте* 89a6, *ѣѣры не емлете* 14d22, во Mkd пртц. *гѣ* 110r10, *ѣѣрѣндаѣта* 107vr10.

Замената на **ѣ** со **а** е документирана зад **з** (<**с**): **зало**, **заница**, зад **ц**²⁸: **ицалениа**, **исцали** итн. Замена на **ѣ** со **а** зад **ц**, **з** (<**с**) бележат и: **Str** и **Karp**, **Jov**, **Dbj**, **Lobk**, **Lesn**, **Hlud**, **Kgr** и др. Ваквиот развој на **ѣ** зад **ц**, **з** (<**с**) им дава една чисто регионална, дијалектна карактеристика, односно укажува на источно-македонското потекло на оваа група текстови (Угринова-Скаловска, 1981/82 :728)²⁹.

Во **Orb** во однос на правописот на **ѣ** може да се забележи дека речиси редовно во почетокот на зборот се јавува **ѡ**³⁰. Тенденцијата кон затврднување на **ѡ** е изразена во: **Kgr**, **Bit**, **Zag**, **Hlud**, **Pog**, **Bon**, **Rdm**, **Lobk**.

Замената на **ѣ** со **е** е една од најдоцнежните промени што ја зафатиле оваа самогласка и не е регистрирана во споменици постари од XIII век. Замената **е** > **ѣ** се поретки, но потврдуваат дека нивниот изговор бил близок. Според Бицевска (2001: 109) развојот **ѣ** > **е** најмногу е одразен во **Rad**: **всеми**, **позде**, **обители**, **ѹвешаѡъ**, во **Kgr**: **бешѡ**, во **Karp**: **верѡники**, **скѡдѡльникъ**.

Меѓу другите карактеристични особености на македонските текстови спаѓа и мешањето на **зи** со **и**. Затврднувањето на меките консонанти претставува основна причина за совпаѓањето на **зи** и **и**. Анализата на дистрибуцијата на **ы** и фреквенцијата на примерите со меѓусебна замена на **ы** и **и**, што се однесуваат како на флексивните така и на коренските морфемии, претставуваат потврда за напреднатоста на процесот на неутрализација на фонолошката разлика меѓу фонемите **ы/и** во согласност со состојбата во македонските црковнословенски текстови во XIII век.

Процесот на совпаѓањето на **зи** и **и** е потврден преку нивното меѓусебно заменување. Разлика меѓу **зи** и **и** воопшто не се прави и во други текстови од втората половина на XIII век како на пр. во **Str**, **Orb**, **Vran** и **Karp**, **Kgr**.

Иако претставува појава што ги обединува книжевните текстови од сета македонска јазична територија, сепак изговорот и за **зи** не само во говорната, туку и во црковната средина најрано се усвојувал во нашите северни говори – веќе во XI век, за што сведочат и некои примери од **Map** (Вајан, 1952 :59), за потоа постепено да се усвојува кон југ каде што разликата меѓу **зи** и **и** најдолго се задржала³¹.

²⁸ Изоглосата **цѣ** > **ца** се отклонува источно од главната изоглоса што ја претставува границата меѓу западните и источните говори со правец на движење кон североисток. Според Конески, доколку оваа локална црта не е својствена на говорот на препишувачот, може да се претпостави дека отстапувањата во ракописот се пренесени од предлошката.

²⁹ Во тиквешко-мариовските говори, како и во говорите во Штипско и Малешевско има отстапувања во групата **цѣ** во која **ѣ** > **а**.

³⁰ Пр. **ѡко** 112d17, **ѡзда** 143a30, 155b29, **ѡздаѡца** 153a30, **ѡремниѡа** 155d1, но, ретко се среќава и **ѡко** 110a35. Во поствокална позиција регуларна е употребата на **ѡ**: **патрѡнарѡъ** 112a21

³¹ Во **Bit** етимолошката употреба на **зи** добро се чува и има само неколку примери со замена **си** и (**Поп-Атанасова**, 29), што ја потврдува архаичноста на текстот.

Чувањето на етимолошката употреба на *зи* е потврда за архаичноста на текстовите како на пример на *Bit* со ретка замена на *зи* и и (Поп-Атанасова, 1990 :115).

Воопшто, случаите на мешање на *зи* и и не се чести во охридските текстови од крајот на XII и почетокот на XIII век³².

Ограничената употреба на јотуваните вокали *а*, *џ*, *ѐ*, *а* е типична за македонската редакција, за која ограниченото бележење на јотацијата е еден од важните конститутивни елементи на правописно-јазичната норма. Бележењето на јотацијата покажува определено варирање во одделни делови од ракописите пишувани од друга рака.

Неспроведена јотација на *а* зад *а* има и во: *Jov*, *Vran*, *Lobk*, *Krp*, *Lesn*, *Krat*³³, *Rad* итн.

Отсуството на *ѐ* е карактеристично за текстовите од македонска редакција воопшто. *ѐ* ретко се среќава во *Dbm*, *Ohr*, *Von*, *Slep*, *Bit* и други, употребата на *је* во *Rad* и *Jov* е одраз на состојбата во предлошките, во *Vran*, *Krp* и *Krat*, *Les* е воспоставена употребата на *је* во еднинските форми на глаголот *взѝти* за сег. време. За *Krp* е карактеристично отсуството на јотирани носовки и ретко јотирање на *ѐ*, наспроти редовното поствокално *ю*.

Во македонските црковнословенски текстови со голем број примери е потврдена контракцијата на вокалите во непосреден допир и тоа: *ии* > *и*, *-аѐ->* *аа* > *а*; *ѝаа* > *аа* > *а*. Во XIV век под влијание на грчкиот јазик во нашата писменост има тенденција да се пишуваат неслеани вокали³⁴.

Од промените што го засегнале консонантскиот систем ќе ги споменеме: а) асимилативните процеси на кои биле подложени консонантските групи по губењето на еровите и тоа на граница на префиксалните и коренските морфеме, како и во предлозите, б) дисимилативните процеси најчесто евидентирани во туѓите зборови, слевање на геминатите³⁵, в) упростувањето на консонантските групи, промените во почетните како и во крајните консонантски групи, г) промените во старите консонантски групи, д) вметнувањето на консо-

³² Ситуацијата прикажана во текстовите од југозападниот дел на Македонија: *Ohr* и *Von* потврдува дека промената *зи* > *и* во XII-XIII век во тој дел била во тек (Конески, 1977 :41).

³³ Покрај неколкуте примери на покаанна *4r5*, *ѝаѝѝимѝ* *63v14* и др. имаме најчесто и покаанна *105r8*, *аѝѝимѝ* *63v4*, *аѝи* са *68r16*, *пѝаѝѝ* *109v24*, *боаѝѝ* са *68r14*, *пѝаѝѝ* *110r2*, *тѝоа* *70v3*, *106v3*, *каа* *60r14*, *105r9*, *прѝаа* *60r14* итн.

³⁴ Во *Krat* среќаваме многу примери на неконтрахираните форми на вокалите. Најчесто се разликуваат *а*, *ѐ* и *ж*. пр.: *пропѝтаѝѝо* *68r8*; *вѝмѝѝтаѝѝаѝѝ* *60v24*; *прѝоѝаѝаѝѝаѝѝ* *110r3*; *сѝѝаѝѝаа* *108r5*; *вѝзѝѝѝѝѝѝаа* *111v22*; *арѝѝѝѝѝѝѝѝ* *66r5*; *прѝѝѝѝѝѝѝѝ* *110v22* и др.

³⁵ Меѓутоа, некои македонски текстови пр. *Stan*, *Krat*, *Les* ги бележат геминатите, или пак покажуваат стремеж кон етимологизација, со внесено ер меѓу нив. Со губењето на еровите и како резултат на асимилативните процеси се создале услови за слевање на геминатите во еден консонант. Во *Rdm* обично не е одразено слевање на геминатите: *истинѝаѝо* *33v3*, *непрѝѝѝѝѝѝѝѝ* *52v6*, *133r8*, *прѝѝѝѝѝѝѝѝ* *109v4*, *ѝѝѝѝѝѝѝѝ* *123v2*, во согласност со настојувањето консонантските групи

нанти во консонантските групи, г) метатезата, е) консонантската група чр- и дублетните форми.

Конзервативноста во однос на употребата на епентетското л е една од карактеристичните особености на Климентовата правописна школа.

Спорадично губење на епентетското л има и во старите писмени споменици: Asem, Sin, па во Dbm, во Bit најчесто кај именката зема: зема, зѐми, но и во 1 л. сег. време: зрѣпа, а има хиперкоректна употреба во: дрѣзновлєнїє Ohr, прославлєтъ Von. Тенденцијата за губење на епентетското л во некои текстови (и хиперкоректната употреба) нè наведува на заклучок дека изговорот со епентетско л не бил својствен за говорната средина на која ѝ припаѓал пишувамот, меѓутоа од друга страна го следиме и настојувањето да ја задржи традиционалната граfiја со епентетско л³⁶.

Гласот с во прасл. развиен од г по II и III палатализација се чува во Bit: мнoзѣ, нoзѣ, вpазѣ, а новото с се јавува рано во Asem, Sin, Mar, во македонските текстови од XII – XIII век: Bit, Ohr, Von³⁷. Употребата на с ја презентира климентовската традиција.

Како резултат на елиминацијата на слабите ерови доаѓа до низа асимилативни процеси меѓу консонантите. Асимилативни процеси најрано се потврдени на границата меѓу префиксалните морфеме вкz-, вез-, низ-, из-, рлз- и коренските морфеме што започнуваат на безвучен консонант, како и кај предлозите из, вез. Во Rdm: рлсмотривл, вьсклицаниемь, вьсхоженїє.

При новите асимилациски промени пообични се резултатите од регресивната асимилација. Безвучен консонант станува звучен пред звучен -кд- > -гд-: гдѣ, -сб- > -зб-: зборнѣа, вь зборѣ; -сд- > -зд-: зде, вездень, -шд- > -жд-: многажди.

Звучен консонант станува безвучен пред безвучен. Пр. -жк- > -шк-; гт > кт; -бт- > -пт-³⁸.

да се пишуваат „етимолошки“. Геминатите му биле својствени на старогрчкиот, се реализирале како долг глас, додека не се обични во старословенскиот. Во грчките имиња следиме форми со удвоени консонанти: дррoнъ 101v16, 129r13, дррoнъ 141v8, маннж 74r12, амьмонь 81v6. Притоа двојните консонанти се разложуваат со ер или неговото место се означува со надреден знак.

Се среќаваат и примери кога вметнатиот ер меѓу геминатите е вокализиран. пр. во Krat: маѣоань, маѣоана Ѥ маѣтань Jov.

³⁶ Во врска со епентетското л, во Orb е одразена состојба на расколебана норма, што значи дека покрај тоа што се чува: изѣвалєни 178d31, изѣвалѣши 196b11, каплѣми 63a34, люблѣше 170b37, раславлєжъ 22c26, има и случаи на губење: внолєшиѣнинь 144d7, диваши сл 193d9, на зєми 195b24, всеж зєма 152c11, зємѣ 154d1, шзловєнѣмь 60d36, раславенато 183b19.

³⁷ Според Бицевска (2001: 149) врз основа на употребата на африкатот с (з) северномакедонските текстови се делат на: текстови што не употребуваат з, пишуваат само з како на пр. Rad, Verk, Lobk, Stan, што употребуваат само з како Jov, употребуваат з и з без да ја разликуваат гласовната вредност како Krp, ги употребуваат на етимолошките места како Vran, Karp, Stan или ги употребуваат з, з и с на етимолошките места како Les.

³⁸ Пр. во Rdm: -жк- > -шк-: ташко 22r7, ташкжл 123r19, ташкым 123r18 и ташчѣхъ 16r17; гт > кт: пазноктин; -бт- > -пт-:

Во предлогот отъ, т се асимилира во д: ѿд всѣкож 12r1. Во поновата форма овој предлог е потврден и во Јов, повеќепати во заглавијата (Конески, 1975 :19), во Rad, Lobk, а најстарата потврда е во Dbm (Конески, 1976 :17).

Упростувањето на групата -сц- (< -зц-) се однесува на честата елиминација на беззвучениот консонант с од префиксот из- кај формите од глаголот исцѣлити и образувањата од него³⁹.

Кај префиксираните зборови кај кои префиксот завршува на ист консонант на којшто започнува коренот следиме слевање на консонантите во непосреден допир беззаконие, или по извршената асимилација консонантската група -зс->-с-: бесъмртны, бесъмртнѣ, вестоудно, како и во останатите македонски текстови, со исклучок на Mkd, во кое најчесто се документирани примерите без слевање на истите консонанти.

Упростувањето на консонантската група -сү- > -ү- го следиме во: ѿ беуисльнихъ 148v3Rdm, беудадить 159v9Rdm. Статистичката анализа на секвенците -зү- > -сү- > -ү-, односно -ш-, укажува дека нивната дистрибуција во македонските ракописи е различно застапена⁴⁰.

-тү- > -ү-: приуах, приуа, шуа во Rad, шуа, шѣства во Vran, шѣю во Verk.

-стл- > -сл-: посланы во Јов и Kpat, покрај постланъ во Lesn, Ktp.

Упростувањето на групата здън- > -зн- го следиме во: празники. Дека овие промени биле обични наскоро по губењето на еровите нè уверуваат примерите од Dbm од поч. на XII век: празникъ, непразнѣ, дам ми (Конески, 1981 :100).

Чувањето на групата -сц- се смета за карактеристичен белег на кирилотодиескиот период што подоцна бил прифатен како правописна норма во Климентовата школа (Рибарова, 1986 :73)⁴¹. Во повеќето македонски текстови што потекнуваат од XII до XIII век -сцѣ, -сци > -стѣ, -сти: египетѣстѣи, людѣстѣи, арабинисти, едомѣсти. Групата -ст- се претпочита во: Dbm, Dbj, Stam, во Ohr и Vran, Bon, Grig, во Rdm, а во Lobk се претпочита сцѣ, сци пред стѣ, сти како и во изборните четива на Rad, додека во комплеторниот текст се употребува -ст- (Рибарова, 1986 :73). Во Dčn, како и во повеќето македонски црковнословенски текстови се среќаваат напоредно групите сцѣ, сци со дисимилираните стѣ, сти.

³⁹ Пр. во Rdm: ицѣли, ицѣлѣж, иицѣлѣнь, ицѣлѣние. Редовно отпаѓа с од групата -сц- во зборот исцѣлѣти и во Јов (Мошин, 1954 :44). Во врска со соодносот на варијантите -сц- и -ц- во македонските текстови впечатливо е дека првата е почеста во евангелските текстови и во псалтирите, а втората во апостолите (Георгиевски, Макаријоска 1989 :61).

⁴⁰ Варијантата -ш-, којашто се добила со дисимилиција од -зү- > -сү- и е мошне често потврдена во Rog и Bon, во Rdm не се среќава.

⁴¹ Групата -сц- од старословенските ракописи е својствена на Zogr, Kloc, SinT и Mar, а -ст- на Супрасалскиот зборник, Асемановото евангелие, додека во Zogr и Mar и Sin се следи колебање меѓу -ст- и -сц- (Вајан, 1952 :82).

Варијантата со вметнување на консонантот **д** во групата **-зр-** ја среќаваме многу често во Dbm и Pog, во Rdm⁴², како и во Dbj: издраилю, въздрадовашж, въздрасть, во Jov: въздрадовати са и раздрѣшити како и во издраиљ (Мошин, 1954 :44), често во Lobk: възрасте, раздроушение, раздроуши. Вметнувањето на т во групата **-ср-** се среќава и во Rdm⁴³, Str.

Консонантската група **џр-** во северномакедонските текстови од XIII-XIV век (Бицевска, 2001: 165) останала непроменета, иако веќе во втората пол. на XIV век се изговарала како **џр** : џрѣноу во Stan.

Метатезата на групата **-гд-** во **-дг-** е позната во Dbm, Slep, Stm, Str, редовно во Jov (Бицевска, 2001: 164).

Затврднувањето на консонантите е една од најсуштествените промени во развитокот на македонскиот консонантски систем, одразена преку дистрибуцијата на графемите **оу** - **ю**, **ѣ** - **ѧ** - **а**, меѓусебната замена на **а** и **ѧ**⁴⁴.

Во текстовите е потврдено затврднувањето на консонантите **ш**, **ж** и на **џ**, **жд** зад кои редовно се пишува **оу**, **а**, редовно **а** > **ж**, што покажува дека процесот на затврднувањето кај нив бил завршен.

Во македонските текстови од втората половина на XIII век или во почетокот на XIV век (Jov, Dbj, Vran и Karp, Lobk и др.) примерите на затврднувањето најрано се јавуваат по **р**, а по **л**, **н**, се ретки или отсуствуваат (Рибарова, 1988 :31).

Во однос на депалатализацијата на консонантите, примерите со замена **ѣ** > **а** зад **ц**, **з**, **с** укажуваат на затврднувањето на овие согласки.

⁴² Вметнувањето на **д** во групата **зр** во Rdm и тоа редовно во лексемата издраиљ и нејзините деривати: издраиљѣ 74r7, 77r9, издраиљѣво 79v18, кога е напишано надредно, како и кога консонантската група **зр** се наоѓа на граница од префиксот и основата: раздроушитѣ 39v15, раздроушиљ 48r14, раздроуши 165v16, раздроушишж 68v8, издринжш са 36v2, въздрѣвова 159r9, раздрѣшити 106r13, раздрѣшение 134r5, издрѣваина 139v9, раздрѣши 171r11, односно предлогот и именката: из^аржкы 36v3.

Не се ретки примерите на вметнување на **д** меѓу префиксот (и предлози) и основата уште во старословенските ракописи: въздрадовати, издрѣшти, из-а-раѣ итн. Предуслов за вметнувањето на **д** во ваквите случаи било поместувањето на слоговната граница, со кое се „премостува“ границата на морфемите (Конески, 1981 :99).

Вметнувањето на **т**, **а** во групите **-ср-**, **-зр-** е стара појава позната во Sin: страмомѣ, издраиљ и во SinE.

Варијантата со вметнување на **д** во групата **-зр-** ја среќаваме многу често во Dbm и Pog, Rdm, како и во Dbj: издраилю, въздрадовашж, въздрасть, во Jov: въздрадовати са и раздрѣшити како и во издраиљ (Мошин, 1954 :44), често во Lobk: възрасте, раздроушение, раздроуши.

Вметнувањето на **т** се среќава и во Str. Во однос на групите **-здр-**, **-сѣр-** тие се својствени за повеќето македонски дијалекти: *сѣрам*, *сѣреда*, *сѣреде*, *здрел*, *здрее*, *здрав*, *прездрана*. Слични примери ги претставуваат тиквешко-мариовските, костурско-леринските, централните и долно-вардарските говори, струшките итн., освен североисточните (Штипско, Кратовско) и северо-западните односно полошките говори во кои и прасловенското *сѣр* > *ср*.

⁴³ Вметнувањето на **т** во групата **ср** го следиме во: пострамиљ ѣси 29r17, пострѣ 41v19, 68v1, 103rб, пострѣѣ 108v10, не пострами 149r12.

⁴⁴ Во Lobk одразот на депалатализацијата на **л**, **р**, **ѣ**, се следи во: дрѣвоѣѣла, лоѣѣѣшымѣ, главноуѣ, заднаѣ, а потврда за затврднувањето на **з**, **с**, **ц** е развојот **зѣ**, **сѣ**, **цѣ** > **за**, **са**, **ца**: залло, само, исцаление.

Евидентни се и особености од вокалниот и консонантскиот систем при адаптацијата на туѓите зборови. Пр. во однос на адаптацијата на грчките зборови одбележуваме само некои покарактеристични форми: θ се чува⁴⁵, се заменува со τ , а во одделни текстови со ϕ . Пр. *методина* Kgr, *методина* Stan, *џома* Kgr, *тома* Verk. Замената на θ со ϕ е руска јазична особеност чија широка употреба во Jov, Stan и Rad е одраз на руските предлошки на овие ракописи. Пр. во Jov: *вифаниа*, *вифлеомъ*, *голгофа*, *марфа*. ξ се чува *маџимиџањ* Stan или се заменува со консонантската група *кс*: *алексѣ* Orb; ψ се чува: *џѣлѣомъ*ски Orb или се заменува со консонантска група *пс*: *сампсонъ* 13a1Orb, *сампсоновъ* 114d25 Orb; β поретко се предава и со *в*: *вавила* 19d15Orb, *венидикте* 19d18Orb, групата *пт* се дисимилира во *фт*: *скифтрѣ* 46a28 Orb, и *скифтри* 46a6Orb; υ во македонските текстови се предава најчесто со γ , $\sigma\gamma$, и: *егѣпетъ*, *скѣмень*, *асоѣринскѣ*, *џмѣрноѣ*, *ипокритѣ*, *кивотѣ*, а во состав на дифтонг со *в*: *авѣоѣста*, *ѣвстатини*.

Бележењето на акцентот во македонските текстови од XIV век се поврзува со установената традиција по углед на грчките текстови, а потврдениот акцентски тип во *Krat*, *Verk*, *Lesn* е својствен за современите североисточни говори, што се заснова и на нивната припадност кон Краатовско-лесновската книжевна школа.

На морфо-синтаксичко ниво уште во старословенските ракописи се среќаваат примери на аналогно воздејство на именки од една основа врз друга. Во македонските црковнословенски текстови евидентна е прераспределбата на падежните наставки на именките во различен обем. По пат на аналогни израмнувања се извршило значително упростување на деклинацискиот систем.

При разгледувањето на морфолошките особености се следи отклонувањето од старословенската норма. Кај именките мешањето на основите е стара појава регистрирана уште во старословенските ракописи.

Потврдено е мешање на именските основи односно промени во однос на отстранувањето на разликите меѓу деклинациските типови, на разликите меѓу тврдата и меката промена, односно прераспределба на морфемите кај именките со основа на *-o*, *-jo*, *-ja*, *-jъ*.

Именките од консонантската основа во м. род се адаптирале кон бројните именки од *o*-основа.

Напреднатиот процес на распадот на деклинацијата доаѓа до израз преку отстранување на разликите меѓу деклинациските типови и замени на падежите⁴⁶.

⁴⁵ Во Orb *аримаѣни* 196c14, *въ вифаниѣ* 143b11, *џома* 213b36;

⁴⁶ На пр. во Kgr во ном. мн. на *o*- и *jo*-основите често ја среќаваме наставката на *i*-основите: *воинне* 128v, *жѣтелиѣ* Mt13,39 и др., голема проширеност добиваат наставките на *u*-основите кај разни

Меѓу условите што придонесле за поширокото распространување на аналитичката деклинација во нашиот јазик во значителна мера се вклучува и фонетскиот фактор – фонетското израмнување што довело до хомонимија на повеќе падежни морфеми.

Колебање се јавува во употребата на двоината⁴⁷. Двоината е зачувана, со единечни пројави на израмнување на двоинските форми со множински⁴⁸.

За црковнословенскиот период е карактеристична паралелната употреба и на сложените⁴⁹ и на простите придавски форми како и промените под влијание на заменската промена. Се среќаваат и недоследности кога во ист контекст имаме напоредно и прости и сложени форми: во Rdm⁵⁰, Bit, Vran, Hlud (Конески, 1981 :141-142). Кај

типови именки, на пр. релативно честа е наставката -ови одн. -еви во дат. едн., на пр. праведникови M127,19, пирови 5г, вѣтрови 30г, дѣньевн M16,34, кь винареви L20,25, иерешви (почесто), кь архирешви 103v и др. примери, во вок. мн. вождеве 47v M123,16, во ген. мн. изъ гробовѣ M127,53, M127,52 ѿ...врачевѣ M5,25 итн. Бележме и навлегување на наставките од *a*-основите кај *ja*-основите: во ном. и ак. мн. птици небесныѣ M13,4, L8,5 и др., разжжѣветъ шѣци M16,26 и др.

Меѓу ретките иновации во Кр спаѓа употребата на ген. мн. ни седмихъ хѣбъ ѹетыремѣ тысьщамъ M116,10, ѿ седмихъ M122,28 со наставката -хъ од локативот. Наставките од -*u*- основите се наметнале кај некои форми од -*o*- основите. Пр. во Кр: прѣкланѣтъ петрови 182a4, пилатови прѣддадѣтъ 165c33, и кај именките од -*jo*- основите: ѹчителеви 165d32, зѣждителеви 182c20, неджжнѣмъ врачевѣ здравѣмъ хранителе 108a25, неможажъ врачевѣ ицѣлѣти 179c34, а вакви примери има и кај именките од -*i*- основа: огнѣви прѣддѣжъ са 142c33. Постојат и примери на чување на соодветните наставки кај -*u*-основите: пришедѣшаго изъ бокоу дѣвѣиуу 39c10, и възвѣстѣишъ мирови 217b8. Разни деклинациски типови кај именките од м. род се асимилираат кон деклинацијата на *o*- и *io*-основите. На пр. кај старите *u*-основи во Lobk се вообичаени новите форми: ген. едн.: сѣйна 89г, вок. едн. сѣине, лок. едн. ѿ сѣинѣ 85г, 97г итн., кај *i*-основите наоѓаме ген. едн. ѿгнѣ 107г, лок. едн. ѿ гѣ 40г, по гѣ 164v, ак. мн. зѣфра 112v и др. Од друга страна, некои наставки од *u*- и *i*-основите се искористени во нови функции. Наставките на *u*-основите се јавуваат кај одушевените именки од м. род: дат. едн. кь мжжеви 31v, враговѣ 41г, адамовѣ 31v, ном. мн. хрѣстове 167г, поповѣ 170г и др. Освен тоа наоѓаме и потврди за образување на мн. од основата проширена со формантот -*ov*: богѹовѣ своа 169г, и кај старите *u*-основи: ак. мн. сѣиновоѣ 70v, лок. мн. ѿ сѣиновоѣхъ 82v, въ домовѣхъ 121v. На напреднатоста на овој процес упатува и формата штрѹаѣтеви 160v. Друга карактеристична појава е пренесувањето на мн. наставки на *i*-основите кон *io*-основите, на пр. ном. мн. мжжѣ, дѣлателѣ 72v, пастыренѣ 110г, 112v, ген. мн. мжжен 142v, 143v, пастырен 110v, INSTR. мн. дарми 46v, 83г и др. Кај именките од ж. род има адаптирање на *ia*-основите според тврдата промена, сп. ном. мн. стѣзы 29г, 151v, ак. мн. колѣсници 8г, жици 87г, стѣзи 30г, стѣзы 155г, ген. едн. тажи 114v, въслѣдъ неползгы 168v. Се адаптираат и именките на -*zini*: ном едн. сѣманѣвѣина 132г. Кај именките маи, дѣщи често се јавуваат наставки од *ia*-основите: дат. едн. дѣщи 128v, маи 132v, ном. мн. дѣщѣра 144г, ген. мн. дѣщѣри 110г според *i*-основите.

Најзначајна нова појава кај именките од среден род потврдена во Lobk е употребата на лок. на -хъ во ген. мн. до исхѹидиѣхъ зѣмли Zch9,10.

⁴⁷ Во Oгв во ограничен број случаи се чува двоината кај различни зборовни групи: маѹѹа и маѹѹина спѣхѹѹ глаголастѣ 152a29, чѣстъ своина даровати ѹадома 58b6, сѣстра ею плаѹѣтѣ са 141a29, плаѹащима сѣстрама лѣзарѣвома 139d33, ѿ- колѣнна издранѣѣвома 181c20.

⁴⁸ Во Rdm на изедначувањето на двоинската со множинската форма укажуваат единствено: оѹстнѣ мои похвалѣтъ та 50v16, оѹстнѣ мои въсхвалѣтъ та 51r1, шѹи призѣраѣте 54v9, възѣдошъ колѣна 138v10.

⁴⁹ Во старословенските ракописи се проследува последователен процес – на местото од членување на придавки во грчкиот оригинал стојат сложени придавски форми во старословенскиот превод. Меѓутоа сложените придавски форми рано започнале да го губат значењето на определени форми.

⁵⁰ Пр. во Rdm: мала съ великими 109v6, на смѣренѣа призѣраѣ и висока знаѣтъ 143v5, лѣживи спове ѹлоѹѣѹстни 50г12, вогъ мѣсти гѣ вогъ мѣстни 97г9.

придавките во Orb, Rdm сложената заменска промена се среќава почесто со контрахирани форми⁵¹.

Во текстовите компаративот обично се изразува синтетички⁵².

Потврдено е и контекстуално изразување, односно суперлативот се искажува со придавски форми потсилени со формите на заменката *въсь*. Во Rdm: *велеи страшењь естъ на всѣми* 88v15, *страшењь естъ на всѣми* 99r19, 101v7, *высокъ надъ всѣми* 126r15, во Orb: *всѣхъ ѹстѣнѣишж* 70c36.

Најстарите примери со описна компарација можат да се приведат од XIII, па дури и од XII век, што е многу значајно за хронологијата на оваа појава. Тие се документирани во Vit, Orb, Hlud и др. (Илиевски, 1972 :161).

Придавските форми со кои се изразува посвојност се образувани со суфиксите: *-овъ/-евъ*, *-јь*, *-ъскъ*, *-инъ*. За изразување колективна посвојност, најчести се образувањата со суфиксот *-ъскъ*⁵³, а за изразување на индивидуална посвојност со суфиксот *-овъ/-евъ*⁵⁴

Во врска со промените кај заменките личната заменка за 1 л. едн. има форма *азь*.

Треба да се одбележи и формата *тои* од заменката *тъ*, којашто укажува на поврзаност на текстот со македонската јазична територија. Формата *тои* од показната заменка **тѣ** е засведочена и во: *Von*, *Rad*, *Rdm*⁵⁵, *Orb*⁵⁶ и други.

Показните заменки *съ*, *си*, *се* се подложени речиси на истите промени како и заменките *тѣ*, *та*, *то*⁵⁷.

Вакви пошироки форми среќаваме и во *Von*, *Orb* и се смета дека настанале под влијание на формите од типот – *мои*, *твои*, *свои*.

Во согласност со другите помлади текстови, доаѓа до натамошно проширување на употребата на рефлексивно-посесивната заменка **свои**

⁵¹ Во Orb *ѡстѣпити горкаго грѣха* 33a16, *о божина ѡ любезна ѡ сладкаго ти гласа* 211c7, *тебе неизреченаго и прѣвожсѣтѣвнаго ѡ безъвѣстѣвнаго въсиавши* 43d31, неконтрахираниите форми се поретки: *вогроневѣстнаа* 17d13, *чистаа* 10c6. во Rdm обични се контрахираниите ген. наставки *-аго*, *-ѣго*: *грѣшнаго* 4r11, *ниѣаго* 18v11, *великаго* 34v10, *злаго* 102v16, до последниѣго 12г6, *искрѣниѣго* 102v17, ретко неконтрахирани: *грѣшнааго* 52v11, *матежнааго* 92v9.

⁵² Пр. во Orb: *азь иже мьни* 158b20, *старѣи быти* 158b20, *ѹстѣнѣиши хрѣвѣимъ* и *славѣнѣиши нерасждно сераѣимъ* 182d22 и од суплетивни основи: *то ѹнѣе бы да бы зде не былъ* 151c32, *ѹне ти би было да бы не родилъ са* 165b3.

⁵³ Во Rdm: *ѹловѣѹьскаго* 79v3, *ѹловѣѹьскыѣ* 66v2, *земьскы* 70v4, *ливаньскыѣ* 7r2.

⁵⁴ Во Rdm: *ѣараѡновѣ* 157r3, *ѣараѡновъ* 158r1, со суфикс *-инъ*: *змии* 145r11, *зминноѹ* 46r16, *голѣбини* 41v9. Почести придавски форми со суфиксот *-јь* се: *инаковѣ* 32v6, *инаковѣа* 71v1, *авраамлѣ* 110v4, *авраамлѣмъ* 34r19, *нерданъ* 126v16, *нердана* 27v12, *ѣанаана* 110v13, *адамлѣ* 135r11, *ѹловѣѹь/ѹловѣѹьѹи* 149v13, *едовичъ* 56v4, *аррона* 141v8, *мѣжъ поль* 164r10.

⁵⁵ Во Rdm почесто се среќаваат проширените форми: *тъи*, *тои*. Формата *тъ* во ном. едн. м. род е потврдена неколку пати. Се прошириле и формите за ном. мн.: *тиѣ* 34v15, *тии* 118v11, *покрај* ти 47r19.

⁵⁶ *въ тои ѹа* 179d37, *ѣако тои нанесе рѣѹь* 181b24, *възиде тои дарѡловѣць* 236b33.

⁵⁷ Аналогно на заменските форми *тъ*, *тъи*, *тои*, се употребуваат и проширените заменски форми од заменката *съ*: *си* 4r14, 156r6, *сеи* 130r11, *в сеи* 171r14, *сии* 5v10.

на местото од **твон, мон**. Овој процес јасно е изразен и во *Воп* наспрема *Sin*, а особено во *Dčn* (Рибарова, 1989 :145).

Како македонска црта може да се смета употребата на повратната замена **са** пред глаголот, и тоа во текстовите што се однесуваат кон западното македонско наречје. Со препозитивна позиција на **са** се одликува и *Rdm*, *Lobk*, *Orb*⁵⁸. Преку употребата на повратната замена **са** пред глаголот како и преку удвојувањето на некои заменски форми меѓу другото доаѓа до израз влијанието на народниот говор.

Удвојувањето на заменските форми веројатно претставува израз на говорната состојба кај преписувачот на *Rdm*: *покои свож си рабы, оучини ж въ своем си раи*. Оваа појава претставува одлика и на *Hlud*: *свож си, своихъ си, своа си па и твоа ти*. Според Илиевски (1988 :178-181) конструкциите со удвоен објект најпрво се јавиле кај рефлексивната замена.

Карактеристично подновување во *Krp* претставува и формата *моу* за датив од заменката *иже*: *како сџинъ моу естъ, еже моу еси даль*.

Има примери во *Krp* кои упатуваат на удвојувањето на објектот: *сего ради искажъ его июдене да и оубиждъ, како створен искони мжъскъ поль • и женьскы створишь ж есть*.

Во македонските текстови од XII-XIII век наоѓаме показни замени во постпозиција (*тз, съ и поретко онз*), со извршена вокализација на *з* или без неа и тоа во *Dbm* и *Dbj*, *Ohr*, *Воп*. Особено е показателни примерите во *Dbj* евангелие: *работъ, домотъ, родосъ* и особено примерот во кој постпозицијата го придружува атрибутот: *зълиштъ рабъ*, што значи дека во XIII век членот бил веќе изградена граматичка категорија (Мирчев, 1956 :223-224).

Постпозитивната употреба на показните замени укажува и на појавата на морфолошката категорија определеност кај именските форми (Конески, 1988 :150). Се претпоставува дека развојот на членот кон XIII век бил напреднат, членуваните форми биле особено живи во народниот говор уште додека била жива и синтетичката деklinација, меѓутоа во писмениот јазик сè уште неговите форми не дошле до полн израз.

Во македонските текстови од црковнословенскиот период се забележува тенденција за обопштување на една единствена форма од заменката *иже*, што не се согласува со зборот на кој се однесува според

⁵⁸ Во *Orb* заменските форми се јавуваат како проклитики: *единъ ѿ вась ма прѣдастъ* 174d36, *ѿ лжквнѣхъ ма дѣль избави* 163d31, *даниль же та бидѣ* 70c32, *тѣмъ ти са мѣола* 107b9, *иногда та разгнѣвнѣша* 24b21, *пристанище та спѣсеннѣю имамы* 10d20. Во *Rdm* употребата на кратките заменски форми за акузатив во препозиција е впечатливо зачестена: *та пожъ* 21v11, *та възвелнѣнимъ* 52v7, *самъ ма направи* 133v8, *самъ ма оукрѣпи* 133v9, *та прѣпитѣвь* 42v10, *та шблежъ* 168г3, за датив: *слъзы ми даждъ* 155г17, *слово ми подаждъ* 171v4, *ти сьгрѣшихъ* 94v14, *ти сьгрѣши* 104г9, *ти припаждъ* 20v4, како и на повратната замена: *да са не дрѣжить* 5г18, *да са сконучѣтъ* 5г17, *да са исправатъ* 146г4, *да си оумьжъ* 142v4. Со препозитивна позиција на **са** се одликува и *Lobk*. Во *Rdm* обично со предлози се употребуваат кратките заменски форми: *на ма* 23v2, *на та* 45г13.

падежот, бројот односно родот. Ваквата распределба на формите од релативната замена-сврзник укажува на ситуација кога се елиминираат во нив граматичките значења, за да се остане при самата функција на релативизирање на фразата – функција што ја има заменката-сврзник во нашиот современ јазик⁵⁹.

Во развојот на партиципите општа е тенденцијата за упростување на разновидноста од формите и ограничување на синтаксичките функции на партиципот.

Партиципите рано подлегнале на аналитичкиот процес од којшто биле зафатени и другите именски основи. Уште во XII и XIII век се јавуваат примери на неправилна употреба на партиципите, замена на партиципите со лични глаголски форми и обратно⁶⁰. Потврдена е нерегуларна употреба на партиципните наставки и несоодветна конгруенција на партиципните форми со останатите форми на ниво на реченицата, преосмислување на минатиот активен партицип и сфаќање на неговите форми како лични, засилена употреба на одделни партиципни форми во глаголски конструкции кои стануваат битна одлика на глаголскиот систем (перфектот).

Во црковнословенските текстови супинот⁶¹ престанал да суштествува како посебна граматичка категорија, а инфинитивот под влијание на балканската јазична средина, ја губел изразноста и во одделни случаи се заменува со да-конструкција или определена глаголска форма и тоа претежно таму каде што во старословенскиот имало форма за супин.

Црковнословенските текстови од македонска редакција од XII-XIV век не покажуваат некој напреднат стадиум во развојот на замената на инфинитивот со да-конструкција. Во однос на старословенските ракописи од X-XI век не се забележува проширување на функцијата на да-конструкцијата освен во ретки случаи, што се должи на факторот

⁵⁹ Во едни ракописи како Vran, Jov, Orb се претпочита формата *иже*, а во Dbm, Rad се претпочита формата *еже* во функција на релативен сврзник.

⁶⁰ Кај партиципите се забележува тенденција тие да се употребуваат наместо лични глаголски форми. Обично во тие ситуации се поврзани со сврзникот *и*: *дрогѣ дрѣгоу покорше са и дрѣгѣ дроугѣ ногѣ омываѣше* 168d11, *аѣгѣла ѣзрѣвѣша свѣтлож шдежѣх на камени сѣдаѣа и вѣпѣѣа к нимѣ* 216c29, *шбразы покрываѣше вѣпѣѣа к нимѣ* 216c29, *шбразы покрываѣше вѣпѣѣше и глаголаше* 172b20. Постаро образување на партиципот има во: како не ѣстраши са смръѣтъ како не ѣстраши са аѣ ѣсрѣтъ та 157c24.

⁶¹ Морфолошки показател на супинот е наставка *-ѣ* додадена на инфинитивот; се употребува со глаголи што означуваат движење.

Употребата на супинот е потврдена во голем број примери во Kgr и претставува една од карактеристичните одлики што овој текст го поврзуваат со старословенската традиција: *ѣто изыѣете вѣ пѣстина видѣтъ* 33v3, *аѣ же вѣ послаѣ жѣтъ* 15v11. *приѣж послоушате* 67v, *изыѣдош жѣ его* 52r30. По употребата на супинот Kgr може да се споредува со канонските глаголски евангелија, а од македонските црковнословенски текстови само со најстарото Dbm. Од друга страна документирани се и примери во кои супинот е заменет со инфинитив и при употреба со оние глаголи со кои е запазен супин.

на традицијата. Примерите со употреба на да-конструкцијата во црковнословенските текстови од македонска редакција се бројни⁶².

Потврдена е употребата на определени глаголски форми место инфинитив и обратно⁶³.

Полн одраз во црковнословенските текстови наоѓаат промените во глаголскиот систем како на пр.: зачувувањето на аористот и имперфектот, проширувањето на функциите на перфектот итн. Промени се следат во развојот на личните наставки за сегашно време. за аорист, имперфект, императив.

Отстапувањата од нормата се должат на влијанието од народниот говор на пишувачот. Но, наспроти многубројните промени во деклинацијата, глаголскиот систем го карактеризира поголема конзервативност.

Во врска со личните наставки за сегашно време примерите за губењето на -тџ во 3 л. едн. се карактеристични пред сè за текстовите од североисточниот и југоисточниот дел: Pog, Rad, Krat, а во Krp, во Str од XIII век ваквите примери се многу чести: глаголџе, сплџсе, поклони. Во текстовите од охридскиот круг од XII-XIII век таквите примери се ретки, пр. во Bon: достоин, во Ohr: бџде, што е во согласност и со современата состојба во охридскиот говор каде што се чува наставката -тџ во 3 л. едн. сег. време. Наставката -тџ ретко се елиминира и во Lobk. Во Orb се чува -тџ: шгрџѣтъ 30c32, створитџ 30d27, џмрџѣтъ и џживѣтъ 173d5, наидѣтъ 125a28 1наидѣ Zag, наидѣ Hlud, клатџа исџѣзѣнетџ 125b6 1исџѣзѣ Hlud, но има и примери на испуштање: не џстраши са 157c24 1не оџстрашит Hlud.

Покрај редовната наставка -мџ во 1 л. мн. сег. време карактеристична македонска промена е наставката -ме што е одлика на живиот народен говор. а се среќава во: Bon, Ohr, Bit, Kič, Rdm, Zag, Str⁶⁴.

⁶² Пр. разлики во однос на употребата на оваа конструкција во Orb наспрема другите триоди: да вџвш сплџсенџа тџего 106c38Orb 1 вџоџшити тџего сплџсенџџ Zag, да иџџлџити неџџгы 223c13Orb 1иџџлџити неџџгы Zag, а џџ да примџ џстаџленџе 119b20Orb 1и приџџ џстаџленџе џaf. Оваа конструкција можела да служи и за искажување на описен императив, што претставува обична состојба и за други македонски црковнословенски текстови: да бџџмџши џџдо и покаџмџши 135c11Orb 1џџџџџ џџдо и покаџџмџши Zag, приџџџџ да поклонџм са 82c34Orb 1приџџџџ поклонџм са Zag, всџ вџспџџџџ трџџџџџ 53c23Orb 1 всџ да вџстрџџџџџ џaf.

Инфинитивот се предава со да-конструкција во Rdm на пр.: да оџџротџши Ps93,13; да не вџдаџџ Ps68,24; да дасџ иџџ Ps103,27 итн

⁶³ Во Rdm: прџџпитџџџ Ps32,19 1 прџџпитџџџ Sin, Pog, Bon; оџџмрџџџ Ps36,32 1 оџџмрџџџџ Sin, Pog, Bon, Dčp; иџџџџџ Ps67,7 1 иџџџџџ Pog, Bon, Dčp; сџџџџџ Ps71,1 1 сџџџџџ Sin; вџџџџџџџ Ps101,22 1 вџџџџџџџ Pog, Bon; раџџџџџџ Ps101,23 1 раџџџџџ Sin; сџџџџџ Ps104,25 1 створџџџ Sin, Pog, Bon; вџџџџџ Ps106,7 1 вџџџџџ Sin, Pog, Bon Pog, Bon.

⁶⁴ Во охридските текстови веќе од XII век добро е потврдена новата наставка -ме. Во Ohr: есџме, иџмеџ, даџме, вџџџџџџџ, во Bon: есџме, вџџме, испџџџџџ са, иџмеџ, во Bit: иџмеџ, есџме, плаџџџџџ са, поџџџџџџџ, многу често ја среќаваме и во Kič: приносџме, џсџме, иџмеџ, вџџџџџџџ, слаџџџџџ, поклонџме са, вџџџџџџџ, а ги среќаваме и во текстовите од другите подрачја: есџме, не вџџме во Rdm, есџме во Krp, иџмеџ во Str. Новата наставка -ме за 1 л. мн. сег. време е најчеста кај атематските глаголи, кај кои по губењето на крајните ерови, се совпаднале формите за 1 л. едн. и мн. и на тој начин се отклонила таа хомонимија (Конески, 1981 :190).

Ретко се среќава и наставката -мы: имамы, што се третира како влијание од личната замена за 1 л. мн.

Во Крп покрај употребата на наставките -мзи/ми, -ме во 1 л. мн. (не вѣмы 136v, есме 97r), треба да се одбележат формите на 2. едн. сег. време видишь 57r, спишь 103rКрп, поретко потврдени во ракописите.

Глаголот бѣти е присутен во некои понови форми карактеристични за говорниот јазик, пр. за 2 л. едн. сы⁶⁵, новата форма съмь за 1 л. едн. во Rdm.

Прераспределбата на наставките -аѣ/-ѣѣ во 3 л. мн. е непосредно поврзана со меѓусебната замена на носовките, а треба да се земе предвид обопштувањето на наставката -аѣ (ограничено на некои западномакедонски дијалекти) или на -ѣѣ, што ја одразува состојбата на најголемиот дел од македонскиот терен⁶⁶.

Архаичните форми од асигматскиот аорист се должат на влијанието од предлошката, а формите од постариот сигматски аорист обично се заменуваат со поновите форми⁶⁷. Старите аористни форми се карактеристични за глаголите со поголема честота. Чувањето на постарите форми на аористот кај глаголот рѣши е појава позната и во Rad и во помлади текстови и може да се толкува како својство на јазичната норма (Рибарова, 1986 :15; 1988 :59). Архаичните асигматски аористни форми во Grig најчесто се потврдени кај глаголот -ити и образувањата од него: ѣдѣ 104v25, вѣзѣдѣж 64v18, внидѣж 6v1, изѣдѣж 71v6, мимондѣж 8r1, шбидѣж 71r24, придѣж 59v7, придѣж 44r15, прѣидѣж 82v13, сѣидѣж 82v18, поретко се потврдени и помладите сигматски форми: вѣзѣдѣоста 100v16, идѣоста 41r27, поидѣоста 8r12, придѣоста 53r26, проидѣошѣж 6v20, асигматските форми се почести и кај глаголот обрѣсти: шбрѣтѣж 42v27, шбрѣтѣж 64v9, шбрѣтѣж 77r11 (покрај шбрѣтѣошѣж 7r5), а кај други глаголи има и паралелни сигматски форми: вѣзѣдѣвигѣж 62r21, вѣзѣдѣвигѣж 52v9 (покрај вѣзѣдѣвигѣошѣж 24r5), вѣзѣнесѣж 14r3 (но внесѣошѣж 59v20, принесѣошѣж 10r8), шѣврѣзѣтѣж са 21v15 (но шѣврѣзѣостѣж са 21v20, шѣврѣзѣошѣж са 35v7). Постариот сигматски аорист во Grig ги познава само подновените форми. Редовна е неговата употреба кај глаголот -рѣши и изведените од -ати, сп. нарѣшѣж 65r1, прорѣшѣж 79r24, рѣсте 42r21, вѣзѣашѣж 10r8, вѣзѣашѣж 29v3, нарѣашѣж 51r6, приаѣошѣж 73v17, приаѣшѣж 76v29. Помал број глаголи познават само понови сигматски форми: вѣведѣошѣж 62r29, вѣзѣведѣошѣж 62r30, изѣведѣошѣж 16v15, низѣведѣошѣж 95v17, сѣведѣошѣж 95v26. Кон

⁶⁵ Пр. во Orb: нѣ ты блѣгѣ сы 10с37, ѣловѣкѣж сы 148b22 ѣловѣкѣж еси Zag, за 3 л. едн. е: сѣдѣна како е мошно родити 125b34 ѣсѣдѣна како естѣ родити мошно Šaf, за 1 л. мн. есме 179b6

⁶⁶ Текстовите што го одразуваат ваквото аналогно нивелирање на глаголските форми тврдата наставка ја обопштуваат во 1 л. едн. и 3 л. мн. презент и во активниот партицип на презентот (Конески, 1981 :191). Во Rdm се потврдени формите иматѣ. Тие се среќаваат и во Stam, Slep, Mkd, Grig (имѣаго, имѣѣ), често во Pog (имѣтѣ, имѣѣ, имѣѣниѣ), редовно во Stan.

⁶⁷ Во Крп на пр. форми на асигматскиот аорист и постариот сигматски аорист: приѣсь 112v, сѣбљось 125v, приѣ 17r, шбрѣтѣомѣж 111r, нападѣж 37v7, пропѣса 131r итн.

најмладиот слој на подновувања спаѓа формата на 3. едн. аор. заколе 34r11.

Во однос на промените во имперфект во 3 л. мн. се чува наставката -џ, а притоа најчесто формите се контрахирани⁶⁸. Доминацијата на контрахираните форми е впечатлива во Rdm, во Lobk. Многубројните потврди за контрахирани форми сведочат дека тие биле обична појава во народниот јазик.

Карактеристична црта во развојот на имперфектот и аористот широко позната во македонските текстови од XII и XIII век е меѓусебното израмнување на парадигмите на имперфектот и аористот (Рибарова, 1988 :60). меѓусебното мешање на наставките на аористот и имперфектот. Во Kgr наоѓаме повеќе примери за навлегување на имперфектната наставка -џ во 3. л. мн. на аористот: послоушаџ 17v, могоџ 42r, выџ 56r итн.

Во однос на императивните форми тенденцијата кон обопштување на едната од двете познати императивни наставки во множина (двоина) доаѓа до израз уште во старословенските ракописи⁶⁹. примерите за употреба на аналогните форми на -ѣте (пр.: сѣдѣте, възышѣте, внемлѣте, възплешѣте), ја одразуваат ситуацијата на поголемиот дел од македонскиот терен, а особено се умножуваат во помладите црковно-словенски текстови. Распространета појава е обопштувањето на наставката -ѣте: дадѣте во Dbj, не лѣжѣте во Slep и Str, во Rdm: внемлѣте, възышѣте/возышѣте, во Lobk: възышѣте, примѣте, сѣдѣте, внемлѣте. Следиме напоредна употреба на наставките -ѣ- и -и- кај глагол од I група пр. во Rdm: придите покрај придѣте итн. Дека формите се одраз на говорната состојба, покажува и нивната употреба во записите: прстѣте во Vit, прстѣте и помѣнѣте ми ѡца рада во Rdm.

Во процесот на обопштувањето се воочуваат разлики во зависност од дијалектната ситуација. Наставката -ите доаѓа до израз пред сè во текстовите поврзани со северномакедонската средина: вѣдите, рѣците во Rad, вѣдите во Vran итн. Текстовите што потекнуваат од југозападните делови, покрај аналогните форми на -ѣте кај неизведените глаголи од III група, од најстаро време познаваат и аналогни форми на -ите кај глаголите од I и II група. Во помладите текстови од ова подрачје, не доаѓа до поизразено проширување на формите со -ѣ- во III глаголска група. Глаголите како даѣти, вѣдѣти и видѣти и изведените од нив образуваат стари императивни форми, пр. во Rdm: даждѣ, виждѣ.

Пројавен е стремежот за проширување на употребата на описните императивни конструкции составени од да + сегашно време, пр. во Rdm: да придѣте, да повѣсте, во Rad: да не снѣсть, да бѣждѣ.

⁶⁸ Во Orb: ѡклеветаџ 179d15, имаџ 179d22, имѣџ 179d31.

⁶⁹ Кај глаголите од III група се следи проширување на форми со -ѣ- во: Zogr, Asem и Mar, Sav, Sin и Supr, а кај глаголите од I група форми на -имѣ, -ите во Zogr и Asem.

Во перфектот почесто се потврдени формите за 2 и 3 л. едн.⁷⁰

Во развојот на идното време карактеристично е ограничувањето на простото и проширувањето на употребата на формите на описното идно време со глаголите *научати*, *хотѣти*, *имѣти*, меѓутоа се следи и воедначување на формите во прилог на помошниот глагол *имѣти*, односно *хотѣти* што постепено го губи старото лексичко значење⁷¹.

Покрај старата форма на кондиционалот *вм* за 1 л. едн. интерес побудуваат и зачетоците на трансформирањето на помошниот глагол во непроменлива честица *ви*. Состојбата во старословенските ракописи сведочи дека уште во X век, помошниот глагол *вмь*, *ви* започнал да отстапува, па во кирилските се наоѓаат новите форми *вѣхъ*, *вѣ* итн. настанати под влијание на аористните форми од гл. *вѣти* (Хабургаев, 1974 :290-291)⁷². Во Ктг на пр. се употребуваат формите на стариот кондиционал: *аще не вимь пришељ и глаголѡль имь грѣха не бж имѣли* J15,22, *реклъ вимь* J14,2, *бж силы были* Mt11,21 и др.

Во однос на морфосинтаксичките особености во македонските текстови (од XIII-XV век) изразена е честата употреба на предлошките конструкции за изразување на определени падежни односи, а изгубеното чувство за правилна употреба на падежите се манифестира преку погрешна употреба на падежни форми со несоодветни предлози⁷³. Карактеристична е и редупликацијата на предлозите.

Изместувањето на синтетичката деklinација, употребата на акузативните форми наместо генитивни, дативни, инструментални и

⁷⁰ Во Rdm: *скадаљ еси* 71r18, *вѣздаљ еси* 164r4, *подаљ еси* 135r13, *исправила еси* 135r14, *даљ есть* 125r8, *смѣриљ есть* 14r18. Формите од глаголот *вѣти* обично се јавуваат во постпозиција, поретко пред партиципната форма: *еси сътвориљ* 38r50, *еси реклъ* 133r6, *еси ислѣдоваљ* 143v17. Формата од помошниот глагол редовно се јавува во препозиција со негирани форми: *нѣси помѣнѣљ* 87r7, *нѣ са сьмь оучиљ* 169r13.

⁷¹ Во Rdm паралелно се среќаваат формите со помошниот глагол *имѣти* и *хотѣти*. Притоа, *имѣти* обично оди со негација: *не имамъ встѣвити* 85r1, *имамъ принести* 131v15, *не имѣ видѣти* 164r7, *не имать сътворити* 163v16, додека во примери без негација вообичаени се формите со помошниот глагол *хотѣти*: *хошеѣ приѣти* 1v5, *оуѣити ма хошеѣ* 169r8, *оудити ма хошеѣ* 169v10, *хота погљнѣти* 52v18. Во Lobj во футурските форми (претежно во негираниите) се користат формите од глаголот *имѣти*. Старословенските ракописи јасно потврдуваат дека футурот со *не имѣти* е карактеристична црта за народниот јазик наспроти која во грчкиот стои обично идно време со проста негација. Употребата на футур егзактен е реткост: *что ти са бжде извѣло* 3v10.

⁷² Во Rdm старата форма на кондиционалот *вм* за 1 л. едн. е потврдена во: *оукрыљ са вимь* 42r5, *смѣриљ вимь* 80v4, *вѣзложил вимь* Ps80,15 *вѣзложил вѣхъ* Von, па формата за 1 л. едн.: *прѣтрьпѣљ вѣхъ* 42r3. Примерот *даљ имь би* 39r123, го потврдува следниот степен од развојот на кондиционалот (промена на помошниот глагол во непроменлива честица *ви*, својствена на нашиот современ јазик). Сп. и формите за другите две лица во едн.: *би поносиљ* 42r2, *вселила са би* 98r5, *не би помогљ* 98r4, *волѣло би* 168r8, *аще би на ма велерѣчевалъ* 42r5, и во 3 л. мн.: *быжх послѣзѣли* 80v1.

⁷³ Во Lobj, на пр. *въ пламени шгнѣнѣи* Ex3,2, *аще стогодишноу родитъ сѣѣ* Gn17,17, *повинѣѣше са ѡ всемь съ воуднѣмь* 1P2,18. Има механичко пренесување на наставките: *прѣдъ дверми домоу елиѣшвоу* Pr5,9, *всели са при дѣвѣмь америнѣтѣмь* Gn13,18, *клатъ са господь славоа своа и крѣпостиа мышцеа своа* Is62,8 и др

локативни и особено за номинативни ја потврдуваат тенденцијата за затврдување на општа падежна форма – акузативната.

Експанзијата на акузативната форма е во согласност со општата тенденција за нејзиното затврдување како општа форма при расколбаното чувство за синтаксичката функција на падежите. Мешањето на формите за номинатив и акузатив не претставува чисто фонетска појава (по $\text{ж} > \text{а}$ и $\text{зи} > \text{и}$), туку е поткрепена од синтаксичката замена на падежите.

Во врска со употребата на одделни падежи треба да се каже дека посесивноста повеќе се искажува со датив отколку со генитив. Конструкциите со посесивен датив се поархаични. Присуството на посесивен датив е една од најизразитите карактеристики на старословенскиот јазик и на јужнословенска почва⁷⁴. Најчесто посесивниот генитив е условен со присуство на определба кон името на поседувачот.

Во Дџп бележиме извесно ограничување на употребата на адноминалниот генитив за сметка на придавката, додека во Вон се претпочита употребата на генитивот само во помала мера отколку Син. На местата каде што Дџп и Вон се разликуваат, во Дџп приближно три пати почесто се употребува придавката. На пр. Ps81,4: из ржкы грѣшникѹ Дџп Дгрѣшникѹ Вон; Ps97,3: конци земни Дџп Дземла Вон; Ps105,10: из ржкы вражж Дџп Дврагѹ Вон итн. Конкуренцијата на адноминалниот генитив и придавката е добро позната појава во сите старословенски текстови.

Во текстовите често е изедначувањето на акузативот со номинативот⁷⁵.

На пр. во Дџп е потврдено проширување на сферата на употребата на акузативот кај глаголите искати, вѣзискати. Ps36,10: вѣзыщешѹ мѣсто его Дџп Д мѣста его Вон; Ps121,9: вѣзыскахѹ добро тебѣ Дџп Д добра Вон Син и др. Акузативот се пртпочита и кај други глаголи пр. поносити кој имал само дативна рекција. Сп. Ps34,7 вѣсоуе поносишж доушж мож Дџп Д доуши мои Вон.

Експанзијата на акузативот е во согласност со општата развојна тенденција што води кон зголемувањето на неговата фреквенција, на пр. преку елиминирањето на генитивот по супинот, или претпочитувањето на акузативот на местото од негативниот генитив, а треба да

⁷⁴ Примерите со посесивен датив во Орб се многубројни: за спѣсение миру 89b38, скровище миру 55c2, спѣсение мироу 211c27, шцѣщение мироу 10c2, дрѣво спѣсению 80d25, началникъ животоу 79c4, врѣма наста покаѣанию 10a7, врѣма естѣ покаѣанию 9a4. Сп. и примерите со посесивен генитив: милоуосрѣднѹ источнику 156b17, въ врѣма вѣздрѣжаниа 47a28, врѣма живота моего 112d22.

⁷⁵ Во Орб: благословѣнѣ вѣсѣкъ дождѹ и роса 116b14, клѣтва сѣбѣ пришебѣла естѣ 6b24, кротость вожня юда измѣни златомъ 164c5, оубѣдѣ же адамы ева жена своа 49d27, може да се употреби и акуз. форма м. ном.: ѹко ничтоже размышлѣше фомж 214d33 Дѹко ни во ѹтоже размышлѣше фома Zag, реуе во фомж аще не виждж не вѣроуж 215b16 Дреуе во фома аще не виждж не имж вѣри Zag, монсева ржжж да вѣбрит та 114b7, каде што може да се работи за чисто фонетски фактор на неразликување на ж и а. Може да се изедначува и акузатив со локатив: лѣзарѣ въ гробѣ дводноуѣтъ днес 142b13.

се разгледува во најтесна врска со аналитизмот: совпаѓањето на акузативот и инструменталот, акузативот и генитивот, локативот и акузативот, а многу примери укажуваат на расколебаното чувство за синтаксичките функции на одделни падежи. Сп. на пр. Ps38,5: да разоумѣжъ что са лишажъ азъ Дѣпъ чесо лишжъ са азъ Воп Sin итн.

Меѓусебното заменување на падежите, отсуство на конгруенција во синтагмите, како и употребата на номинатив за кој било друг падеж е потврдено во Kgr. Сп. на пр. крѣщения чваномъ и стѣклѣницами Mc7,8, чти штьцьъ твои и матеръ твоѣа Mt19,19, на новы мѣсъщцы бѣсноуетъ са Mt17,15, ниединожъ не шбрѣтажъ ш чловѣцьѣ семь винъ L23,14, три дни и три ношжъ Mt12,40 и др.

Во Kgr се бележи повисоката фреквенција на предлозите и нивната употреба без оглед на падежната конгруенција, сп.: приде по пѣтемъ праведнымъ Mt21,32, ш чимъ шсолить са L14,34; по стоу и по пать десать Mc6,40; удвојувањето на објектот: сего ради искажъ его июдене да и оубижьтъ J5,18.

Наместо беспредлошки објектен генитив во Воп, во Дѣп има генитив со предлогот **отъ**: Ps33,11 не лишжъ са ѿ всѣкого добра Дѣпъ всѣкого добра Воп; Ps32,8 да оубонть са ѿ господа вса землѣ Дѣпъ господа Воп; во Дѣп се употребуваат предлошки конструкции наместо простиот објектен датив: Ps94,6 припадѣмъ к нѣмоу Дѣпъ нѣмоу Воп; Ps50,16: възрадѣоуѣтъ са азыкы мои ш правдѣ твоѣи Дѣпъ правдѣ твоѣи Воп.

Како карактеристични синтаксички особености се истакнуваат иновациите во врска со изразувањето на негацијата⁷⁶, покрај удвојувањето на индиректниот објект, редот на клитиките во рамки на реченицата, односно преку повторувањето на кратките личнозаменски форми.

Преку лексичките истражувања во текстовите се утврдуваат бројните варијанти кои некогаш територијално или временски се разграничувале лексичките и во тие рамки и зборообразувачките особености на еден текст, многу повеќе отколку граматичките својства „можат да бидат указание за неговата поврзаност со одредена редакција“ (Конески Б., 1956 :45).

Во областа на лексиката и преведувачката техника се одразени разликите меѓу Охридската книжевна школа за која се карактеристични придржувањето кон моравската традиција, поголемата конзервативност и многубројните архаизми, слободата на преведувањето,

⁷⁶ Двојната негација е одразена и во старословенските текстови. Честа е и во Rdm: не придѣтъ к тебѣ зло ни рана не пристѣпнть 93r7; не имамъ бо ти добра ни чесоже принести ни дѣланиа блага ни срца чиста 131v15; не бѣдѣ ни безаконіе ни грѣхъ 169v4. не прѣмльчи ни оукроти 81r13. Партикулата не не отсуствува и покрај одречна замена: не конуѣетъ са николиже 4r5, не шбрѣтошъ ни чесоже 70r3. Неудвоена негација има во: ни единомоу же чловѣкоу погубншти хота 103v14.

чувањето на грцизмите, но не и тенденцијата кон калкирањето и Преславската школа која се стреми кон буквален превод, калкирање на грчката зборообразувачка структура и тенденција кон преведување на грцизмите. Познати се поголем број лексички дублети во кои едниот збор се поврзува со охридската традиција, а другиот со преславската⁷⁷.

Покрај архаичниот лексички слој што го поврзува текстот со старата словенска писмена традиција, во текстовите се пројавуваат и лексички подновувања⁷⁸ што се одраз на говорот на пишувачот.

Голем дел од грцизмите во црковнословенските текстови се термини поврзани со црковната богослужба, односно литургиски грцизми. Грцизмите се дел на лексиката на црковнословенските текстови, од областа на црковната терминологија, апстрактната лексика. Се употребуваат истовремено и позајмената и преведената форма, што укажува на богатата синонимија. Така, се среќаваат синонимни низи: катапетазма – завѣса – запона – опона за грч. *καταπέτασμα*, телонз – мзитарь – мытоемьць за грч. *τελώνης*, впостась – лице – сщшество – естество – вещь – вещьство – своиство – съставъ за грч. *ὕπστασις*, *οὐσία*, *πρόσωπον*, *ἄνθος*, ароматъ – конѣ за грч. *ἀρώμα*, кивоть – ковѣуегъ за грч. *κιβωτός*, лаванда – свѣща за грч. *φῶς*, *λαμπάς*, лшца – копие за грч. *λόγχη*, олѣи – масло за грч. *ἔλαιον*; порѣфвѣра – багѣрѣница за грч. *πορφύρα*.

Се среќаваат низа непреведени грцизми, без својата словенска паралела: диаконз, иереи, келин, литиѣ, мзнихъ, олзтарь, тьмианъ, трапеза.

Најголемиот дел од бројните разлики во деривацијата претставуваат помлади варијанти⁷⁹. Претпочитувањето на одделни форманти или зборообразувачката варијантност може да се заснова на преведувачката техника или на индивидуалните решенија на препишувачот (преведувачот), може да се должи на предлошката, на јазичната средина во која настанал ракописот, на потребата од стилска диференцијација и потребата за ритмичкото изградување и оформување на текстот (пр. на триодот). Појавата на голем број зборообразувачки варијанти се должи на недоволната диференцираност на афиксите и неопределеноста на нивната семантика.

⁷⁷ Со охридската лексика се поврзуваат: ароматъ, брањь, вѣрѣ, достоиниѣ, животъ, жртѣа, иереи, коњуина, кзница, ложе, любовѣница, лѣсть, наследьникъ, олзтарь, олѣи, постъ, приставьникъ, скрѣзь, свѣдѣтель, сзньмъ, хшщениѣ, со преславската: конѣ, рать, знои, причастие, живъ, житиѣ, трѣба, жьрьць, коньць, писаниѣ, одъ, блѣдъница, прѣльсть, причастьникъ, жртѣьникъ, трѣььникъ, масло, алканиѣ, алѣьба, стронитель, печаль, послоушъ, сѣборъ, граблениѣ.

⁷⁸ Во некои текстови едната лексичка варијанта доследно се употребува, а во други се користат паралелно две варијанти. Пишувачот секако вршел и избор на еден од синонимите што бил пообичен во неговата говорна средина. Лексичките варијанти можат да се сретнат и во рамките на еден ист ракопис и тие претставуваат синоними. Примерите се бројни: вѣрѣ – исцѣлитель, животъ – живъ, жртѣа – трѣба, искони – испрѣа, кладаъ – источьникъ, одежда – одѣвание, дѣбрь – врата.

⁷⁹ Пр. од карактеристичните зборообразувачки средства кои се добро застапени ќе ги споменеме синонимните суфикси -ѣствие/-ѣство. Сепак, во помладите текстови се забележува потиснување на суфиксот -ѣствие.

честа појава кај небиблиските текстови⁸³. Пр. Во Grig и воопшто во паримејните текстови се наоѓа голем број поретки лексеми. Голем број ретки зборови забележуваме на пр. во заглавијата на четвороевангелието, во коментарот кон псалмите, во кантиката и во псалтирните молитви.

Влијанието на народниот говор постапно се пројавува преку елементи од говорот на препишувачите и кај постарите текстови од XII век, главно во записите и во небогослужбените текстови, а неговата засилена употреба во XVI век се поврзува со појавата на дамаскините – текстови со религиозно-поучен карактер, во кои доаѓа до израз будењето на свеста дека треба да се пишува на јазик разбирлив за народот.

Презентираниот материјал е прилог кон дефинирањето на карактеристичните јазични особености на македонските црковнословенски текстови и на влогот на лексичкиот фонд на црковнословенскиот јазик од македонска редакција во богатиот црковнословенски лексички фонд.

⁸³ Во Grig се употребува специфична лексика, литургиски термини и народна лексика: *юхо, сланишкоџ, слиед, кроуша, вариео*. Подновувањата на народна основа има и во *Vtš: заради, нарадити, омакати, поерџе, поезтарати, поезторити, прѣратити листъ, сѣказовати*.

Извори и нивни скраћеници

Asem	<i>Асеманово еванђеље</i>	Krn	<i>Крнинскиоџи дамаскин</i>
Bit	<i>Биџолски џириод</i>	Les	<i>Лесновски џаренезис</i>
Bon	<i>Болоњски џисалџир</i>	Lobk	<i>Лобковски џаримејник</i>
Vtš	<i>Ваџаишки минеј</i>	Mkd	<i>Македонско чеџвороеванђеље</i>
Verk	<i>Верковичев аџосџол</i>	Mar	<i>Мариинско еванђеље</i>
Vran	<i>Вранешнички аџосџол</i>	Orb	<i>Орбелски џириод</i>
Grig	<i>Гриџоровичев џаримејник</i>	Ohr	<i>Охридски аџосџол</i>
Mar	<i>Мариинско еванђеље</i>	Pog	<i>Поџодинов џисалџир</i>
Zogr	<i>Зоџрафско еванђеље</i>	Rdm	<i>Радомиров џисалџир</i>
Dbm	<i>Добромирово еванђеље</i>	Sav	<i>Савина книџа</i>
Stm	<i>Сџамаџово еванђеље</i>	SinE	<i>Синајски еухолоџиј</i>
Dčn	<i>Дечански џисалџир</i>	Sin	<i>Синајски џисалџир</i>
Dbj	<i>Добреџово еванђеље</i>	SinT	<i>Синајски џребник</i>
Jov	<i>Еванђеље на џоџ Јован</i>	Slep	<i>Слеџченски аџосџол</i>
Zag	<i>Заџреџски џириод</i>	Stan	<i>Сџаниславов џролоџ</i>
Rad	<i>Радомирово еванђеље</i>	Str	<i>Сџирумички (македонски) аџосџол</i>
Karp	<i>Карџински аџосџол</i>	Supr	<i>Суџрасалски зборник кодекс</i>
Krp	<i>Карџинско еванђеље</i>	Hlud	<i>Хлудов џириод</i>
Kič	<i>Кичевски окџоих</i>	Šaf	<i>Шафариков џириод</i>
Kloc	<i>Клоџов зборник</i>		
Krat	<i>Краџовско еванђеље</i>		

Литература

1. **Бицевска К.:** *Акцентискиот систем во македонските ракописи од XIV век*, Зборник во чест на Радмила Угринова-Скаловска по повод седумдесетгодишнината, Скопје 1997, 25-27.
2. **Бицевска К.:** *Правписни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*, Скопје 2001.
3. **Блахова Е., Хауптова З.:** *Стирумички (Македонски) ајосол*, Скопје 1990.
4. **Вайан А.:** *Руководство по старославянскому языку, Образование имен*, Москва 1952.
5. **Велев И.:** *Лесновскиот книжевен центар*, Скопје 1997.
6. **Георгиевски Г.:** *Крајовско евангелие*, МЈ XXI, Скопје 1971, 87-100.
7. **Георгиевски Г.:** *Поглед врз морфологијата на Крајовското евангелие*, Македонистика, 1, Скопје 1977, 135-147.
8. **Георгиевски Г.:** *Инфинитивот и неговите еквиваленти во македонските текстови од XII до XIV век*, Скопје 1990.
9. **Георгиевски Г.:** *Сувиноот и неговата синтаксичка замена во Добромировото евангелие*, Македонистички студии, Скопје 2001, 61-76.
10. **Георгиевски Г., Макаријоска Л.:** *Консонантските секвенци на префиксалната граница*, Советување за работата врз редакциите речници на црковнословенскиот јазик во југословенските центри, Скопје 1989, 57-65.
11. **Десподова В.:** *Лексичката специфичност на македонската јазична редакција*, МЈ XXV, Скопје 1974, 280-285, Студии за македонската средновековна лексика, Скопје 1997, 111-118.
12. **Десподова В. (ред.), Бицевска К., Пандев Д., Митревски Љ.:** *Крајовско евангелие*, Прилеп-Скопје 1995.

13. **Десподова В.:** *Дијалектна основа на македонскиот средновековни ракописи*, МЈ XL/XLI, Скопје 1989/90 Скопје 1995, 155-163.
14. **Илиевски Хр. П.:** *Крнински дамаскин*, Скопје 1972.
15. **Илиевски Хр. П.:** *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје 1988.
16. **Конески Бл.:** *Вранешнички аџосџол*, Скопје 1956.
17. **Конески Бл.:** *Измесџување на синџеџичката деклинаџија*, ЛЗБ XI, 5, Скопје 1964, 3-10.
18. **Конески Б.:** *Јазикот на сџараџа словенска писменост во Македонија*, Од историјата на словенската писменост во Македонија, Скопје 1975.
19. **Конески Б.:** *Карактеристики на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик*, Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија, Скопје 1975, 19-29.
20. **Конески Б.:** *Варијантите на црковнословенскиот јазик во Македонија во првата половина на XIV век*, Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија, Скопје 1975, 72-77.
21. **Конески Б.:** *Бележки за Добромировото еванџелие*, Прилози на МАНУ, I, 1-2, Скопје 1976.
22. **Конески Б.:** *Грамаџика на македонскиот лиџераџурен јазик*, Скопје 1982.
23. **Конески Б.:** *Руското јазично влијание врз македонскиот текстови од XIII-XIV век*, Реферати на македонските слависти на IX Меѓународен славистички конгрес, Скопје 1983, 25-28.
24. **Конески Б.:** *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1986.
25. **Конески Б.:** *Охридска книжевна школа*, Климент Охридски, Студии, Скопје 1986, 9-27.
26. **Костовска В.:** *Македонското четвороеванџелие*, Скопје 2004.
27. **Макаријоска Л.:** *Радомиров џсалџир*, Скопје 1997.
28. **Макаријоска Л.:** *Девербаџивните именки во македонскиот црковнословенски ракописи*, Скопје 2002.
29. **Миовски М.:** *Хлудов џаримеџник – лингвистичка анализа*, Скопје 1996.
30. **Миовски М.:** *Зборообразувачки џројави во македонскиот џаримеџници*, Зб. во чест на Р. Угринова-Скаловска..., Скопје 1997, 151-160.

31. **Мирчев К.:** *Старобългарски език*, София 1956.
32. **Мошин В.:** *Македонско евангелие на ѿој Јована*, Скопје 1954.
33. **Nedeljković O.:** *Poluglasovi i staroslavenskim epigrafskim spomenicima*, Slovo, 17, Zagreb, 1967, 5-36.
34. **Пандев Д.:** *Лесновски ѿаренезис од 1353 – лингвистичка анализа*, докторска дисертација, Скопје 1988.
35. **Поп-Атанасов Ѓ.:** *Крајовскиој книжевен центар во XVI век*, ЛЗб, XXXII, 2, Скопје 1985.
36. **Поп-Атанасова С.:** *Лингвистичка анализа на Бијолскиој ѿриод*, Скопје 1995.
37. **Поп-Атанасова С.:** *Лексикаѿа на македонскаѿа црковна ѿоезија*, 2003.
38. **Рибарова З.:** *Кон ѿравојсој на носовкиѿе во северномакедонскиѿе ѿексѿови (Мешање на носовкиѿе во Радомировојо евангелие)*, МЈ XXXV, Скопје 1984, 197-204.
39. **Рибарова З.:** *Кон лингвистичко-лиѿерарниѿе конѿакѿи во северномакедонскиѿе библиски ѿексѿови. Радомировојо евангелие*, XI научна дискусија на меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1985, 167-176.
40. **Рибарова З.:** *Старословенскојо наследсѿво и развојниѿе ѿојави во ѿексѿовиѿе од Охридскаѿа школа*, Културен живот 31, 1986, бр. 9-10, 5-7.
41. **Рибарова З.:** *Охридскиѿе ѿрадици и јазикој на македонскаѿа средновековна ѿисменосѿ. Климент Охридски*, Студии, Скопје 1986, 56-77.
42. **Рибарова З.:** *Кон најсѿариѿе конѿакѿи меѓу македонскаѿа и хрвајскозлаголскаѿа ѿисменосѿ*, Спектар 10, Скопје 1987, 5-13.
43. **Рибарова З., Угринова-Скаловска Р.:** *Радомирово евангелие*, Скопје 1988.
44. **Рибарова З.:** *Дечанскиој ѿсалѿир во сѿоредба со Болоњскиој*, зб. Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета, МАНУ Скопје 1989, 143-150.
45. **Рибарова З.:** *Оформувањето на македонскаѿа варијанѿа на црковнословенскиој јазик*, Предавања на XXIII семинар за македонски јазик..., Скопје 1991, стр. 149-156.

46. **Рибарова З.:** *Меѓуредакциски контакти во македонската писменост*, Предавања на XXIII семинар за македонски јазик..., Скопје 1991, 183-191.
47. **Рибарова З.:** *Охридските традиции во развојот на македонската црковнословенска писменост*, Предавања на XXV меѓународен семинар за македонски јазик и литература, Скопје 1993, 51-59.
48. **Рибарова З.:** *За правописните норми и традицијата во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик*, зб. 1100-години од хиротонизирањето на Свети Климент во епископ доаѓањето на Свети Наум во Охрид. Охрид 1996, 188-193.
49. **Рибарова З.:** *Црковнословенските текстови како извори за историјата на македонскиот јазик*, Педесет години на македонската наука за јазикот, Скопје 1997, 51-56.
50. **Рибарова З.:** *Јазични особености на текстовите од Охридскиот либерарен центар*, Еден милениум наука и уметност во Македонија, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2000, 29-39.
51. **Рибарова З.:** *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, МАНУ, Скопје 2005.
52. **Рибарова З., Хауптова З.:** *Григоровичев примерник*, МАНУ, Скопје 1998.
53. **Станков Р.:** *Локализација древнеболгарских преводних текстов во своите так называемой „охридской“ и „преславской“ лексики (на материале Исторической палеи)*, Старобългаристика, XV, 4, София 1991, 83-91.
54. **Угринова-Скаловска Р.:** *Јазикот на црковнословенската писменост во Македонија*, Лзб. XVI, 1, 1969, 13-19.
55. **Угринова-Скаловска Р.:** *Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од 12-13 век*, ГЗбФФ, 22, Скопје 1970, 571-580.
56. **Угринова-Скаловска Р.:** *Македонската варијанта на црковнословенскиот јазик*, Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1971, 28-33.
57. **Угринова-Скаловска Р.:** *Јазичните особености на книжевните синоменици од Охридската школа*, Предавања на V семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1972, 18-28.
58. **Угринова-Скаловска Р.:** *За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик*, Slovo 25-26, 1976, 175-184.

59. **Угринова-Скаловска Р.:** *За средновековниџе книжевни школи во Македонија*, Зб. Владимира Мошина, Београд 1977.
60. **Угринова-Скаловска Р.:** *Лексикаџа на црковнословенскиџе сџоменици во Македонија*, Предавања на X семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1978, 22-28.
61. **Угринова-Скаловска Р.:** *Морфолошки одлики на црковнословенскиоџи јазик во македонскиџе книжевни сџоменици*, Предавања на XI семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1979.
62. **Угринова-Скаловска Р.:** *Околу џравоџисоџи на џ и џа*, МЈ XXXII–XXXIII, 1981–1982, Скопје 1982, 727–731.
63. **Угринова-Скаловска Р.:** *Правоџисни одлики на црковнословенскиџе ракоџиси од Македонија*, Предавања на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1983.
64. **Угринова-Скаловска Р.:** *За средновековниџе книжевни школи во Македонија*, Климент Охридски. Студии, Скопје 1985, 51-55.
65. **Угринова-Скаловска Р.:** *Сџарословенски јазик*, 1987.
66. **Угринова-Скаловска Р.:** *Заемниџе врски џо меџу македонскаџа и срџскаџа варијанџа на црковнословенскиоџи јазик*, Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија, Скопје 1988, 159-166.
67. **Угринова-Скаловска Р., Десподова В.:** *Добромирово еванџелие II*, Скопје – Прилеп 1992.
68. **Хабургаев Г. А.:** *Сџарославјанскиџи јазик*, Москва 1986.
69. **Црвенковска Е.:** *Заџреџски џриод*, Скопје 1999.
70. **Црвенковска Е.:** *За џерџџоријаџа на Охридскаџа книжевна школа*, Реферати на македонските слависти за XIII меџународен славистички конгрес во Љубљана, 2003 година, Прилози на МАНУ, Скопје 2003, 147-160.
71. **Црвенковска Е.:** *Иновациџе во Сџаниславовиоџи џролоџ*, во: *Преводите през XIV век на Балканите*, Софија 2004, 429-442.
72. **Црвенковска Е.:** *Јазикоџи и сџилоџи на џриодоџи*, Скопје 2006.

Људмил Сїасов

ЗА ПОЈАСНИТЕ БУКВИ – ПОВТОРНО НАВРАЌАЊЕ

(за односої меѓу глаголицата и кирилицата во македонската писмена и културна традиција)

Предложенава тема е поттикната од неколку труда на акад. Блаже Конески, посветени на одликите на македонската редакција на црсл. (стсл.) јазик. Овие трудови се напишани во различни периоди на неговата истражувачка дејност, почнувајќи од 1965 г., па завршувајќи во средината на осумдесеттите години на дваесеттиот век, но сите нив ги обединува заедничката мисла: истакнувањето на фактот дека глаголицата, а не кирилицата е примарното писмо на најстарата македонска писменост и дека токму таа е еден од најстарите и најзначајните признаци на македонската редакција на црсл. (стсл.) јазик. Во таа насока, Конески ги анализира житијата посветени на Св. Климент Охридски, ја анализира полемиката на Црноризец Храбар *За буквиите* од гледна точка на херменевтиката, потоа ги анализира серијата трудови настанати во текот на деветнаесеттиот и дваесеттиот век и напишани пред сè од слависти, посветени на овие прашања, сè со цел да даде докази дека поимот *Св. Климентова кирилица* е создаден како последица на една повеќе намерна отколку спонтан мистификација, односно да каже дека Св. Климент е најпоследниот поддржувач на глаголицата на овие простори...

Една од неговите студии го носи насловот *Појасни букви* и таа е изложена токму како предавање во рамките на летниот Семинар за македонски јазик, литература и култура. Потоа следува и уште едно негово предавање на истиот семинар посветено на фонолошкиот развиток на македонскиот јазик, каде, меѓу другото, се зафаќа прашањето на развитокот на македонската ортографија. И тука е истакнато на преден план дека глаголицата, заедно со низа фонолошки и граматички особености, ја дава сликата на македонската рецензија (редакција, варијанта) на црсл. (стсл.) јазик. Конески, иако таквата тема не е во неговиот непосреден истражувачки интерес, го објаснува и развојот на нацртите на буквите, со цел да покаже дека книжнината на палимпсестите, графиски се поврзува пред сè со графиските решенија на маке-

донската глаголица, па оттаму може да стане збор за еден континуитет во процесот на големата смена на азбуките што се одвива во Македонија во текот на 11 и 12 век.

Целта на ова предавање е да го обнови сеќавањето на овие предавања на Блаже Конески и да ги обнови пораките на Конески произлезени од наведените трудови, но и да придодаде нови факти до кои науката има дојдено во меѓувреме (пред сè тоа се истражувањата на акад. П. Хр. Илиевски) и кои ги потврдуваат и ги продлабочуваат тезите на Конески.

Како што е познато во науката, најстарите зачувани словенски (=македонски, Љ. Сп.) текстови потекнуваат од крајот на 10 до почетокот на 12 в. и повеќето од нив се напишани со глаголица. Во портретот на св. Климент Охридски, Конески особено подвлекува дека доследноста во чувањето и продолжувањето на традициите на своите учители, св. Кирил и св. Методиј е една од основните негови признаци. Тоа значи дека прашањето за обликот на лит. (стсл.) ј. и прашањето за словенската азбука (глаголица наспроти кирилица) беше во тој период суштествено и сè уште недоволно изјаснето прашање. Клименовиот книжевен круг – треба посебно да се истакне – се застапува и за првобитната словенска азбука, составена од Кирила, глаголицата.

Конески тргнува од претпоставката дека на Охридската школа ѝ се спротивставува Преславската. Конески сака токму овој факт особено да го истакне со цел да покаже дека почетокот/-ците на словенската писменост означуваат две културни средишта: охридско и преславско. Тој вели дека во престолнината на бугарската држава дошло до форсирање на онаа азбука што подоцна ќе биде наречена кирилица. Се чини, вели понатаму Конески, дека тоа (форсирањето на т.н. кирилица) не останало без извесна државна намеса во првите години од владеењето на цар Симеон. Оттука можеме да заклучиме дека одлуката кирилицата да ја замени глаголицата е предимно политичка и тоа дека таа е донесена во времето на владеењето на цар Симеон. Ако го прифатиме ова размислување, веднаш се отвораат неколку нови прашања. Да ги поставиме: Од каде почнала големата смена на азбуките?; Дали процесот бил спонтан или бил раководен од некој центар?; Дали бил ограничен на некоја територија? И, на крајот, дали овој процес наидува на отпори?

Во науката за нив постојат повеќе одговори. Бугарскиот славист Вл. Георгиев мисли, со него остро полемизира Конески меѓу другите, дека кирилската граfiја се употребувала во бугарското царство и пред да се создаде глаголицата. Погolem број руски и други научници од 19 и 20 в. мислат дека кирилицата се употребувала во администрацијата, додека глаголицата била податна за употреба во црковните текстови, бидејќи на графиски начин придонесувала за нивниот севкупен впечаток. Кон последново мислење се придружува и македонскиот научник П. Хр.

Илиевски, истакнувајќи во својата извонредна книга *Појава и развој на ѝисмотио* (2001, 2006) дека глаголското писмо е иконично преку што се одразува на најдобар начин религиозната стварност. Во однос на временската рамка на смената на писмата, науката се сложува дека таа е извршена во раниот среден век, но точното време на смената е различно датирано во науката и се движи во раздел од +/- 100 г.

Во однос на прашањето за територијалната распределба на глаголицата (глаголската писменост), него на најдобар начин го решаваат хрватскиот научник Вј. Штефаниќ и бугарскиот научник Гошев. Тие истакнуваат дека во преславските, но и во други кирилски материјали, индиректно датирани меѓу 10 и 11 в., убаво се следи консолидацијата и стилското изедначување на кирилското писмо, а со тоа и оддалечувањето од првобитните глаголски форми што како негрчки графеме влегле во кирилицата.

Да се потсетиме дека територијално гледано, глаголската епиграфика е мошне ограничено сочувана дури и во Русија, потоа малку повеќе во денешна Бугарија, малку во денешна Романија (Добруџа), додека најмногу во денешна Хрватска, поточно во Кварнер и Истра. Во таа смисла да се потсетиме дека на релјефот на св. Јурај (Пломин, источна Истра), натписот од Крк (11 в.) и, се разбира, на Башчанската плоча (11 или 12 в.), најважен јазичен, историски и палеографски споменик за хрватската култура.

Сега го поставувам прашањето: Каде во сето ова се наоѓа Македонија? Целта на одговорот на ова прашање е воедно и саканата цел поставена во насловот на темата. Да се обидам да одговорам.

Ако се сложиме дека глаголицата подолго време била во употреба на територијата на Македонија (Западна Македонија), отколку во денешна Бугарија, тогаш зачудува на прв поглед фактот дека кај нас постојат релативно мал број натписи (не – ракописи) на глаголица. Најпознат е секако оној во Св. Наум (напишан пред сè со глаголски букви, но и со кирилски): *Ја се Маланец исѝиса*. Се чини дека во изнаоѓањето на глаголски текстови на територијата на Македонија треба уште да се трага. Да ги споменам во таа насока и откритијата и проучувањата на Блага Алексова и толкувањата на П. Хр. Илиевски.

Дозволете сега повторно да се навратам на размислувањата и заклучоците на Конески како кон основна поента на предавањето.

Во 1973 г., во предавањето на Шестиот семинар за македонски јазик, литература и култура, Конески во темата *Карактеристики на мак. варијанѝа на црсл. јазик* истакнува дека додека во бугарската и во руската стара писменост се афирмирала кирилицата, во Македонија глаголицата останува примарно писмо и во целиот 11 в. Смената на азбуката во Македонија е готов факт дури во 12 в., а подоцна, во 13 в., глаголицата го задржува своето место како втора азбука. Оттука

произлегува дека Конески ја смета глаголицата за една од најважните карактеристики на мак. варијанта на црсл. јазик. Во предавањето одржано на овој Семинар, насловено *За њојасниџе букви* (1975 г.), Конески одлучно ја отфрла тезата на Шафарик (19 в.) дека св. Климент ја составил кирилицата. Факт е дека оваа теза денес е отфрлена во филологијата. Тој исто така ја отфрла тезата на М. Вајнгарт (20 в.) дека св. Климент ја дотерал и ја изменил глаголицата. Конески го застапува мислењето дека Д. Хоматијан (13 в.) во *Крайќојџо жиџиџе на Климентџа* прави една мистификација и дека тој ја создал горната легенда со цел кирилицата да не му се препушти било кому, слично како што на св. Јероним (12 в.), преку легенда, му се припишува авторството на глаголицата во областа Кварнер и островите. Во додатокот кон *Истџорискаџа фonoлоџија на македонскиој јазик* (1983, 2001), под наслов *Развиџокојџ на македонскаџа азбука и џравојџис*, Конески уште еднаш истакнува дека од крајот на 9. до почетокот на 13 в. глаголицата била примарна азбука на слов. (мак.) писменост во Македонија, но допушта дека кирилицата во овој период имала улога на секундарно писмо. Тој размислува во насока дека фактот што двата царски натписа, на Самуил (993 г.) и на Јоан Владислав (1016 г.), се пишувани со кирилица, треба да се толкува како почеток на извесно форсирање на кирилицата. Но, дозволете, овде нема да се сломам целосно со Конески. Еве зошто: уште во 1971 г. проф. Миливој Павловиќ, прави опстојна графиска, историска, етнопсихолошка анализа на надгробната плоча на Цар Самуил и апсолутно докажува дека таа претставува фалсификат и мистификација во словенската филологија. Павловиќ нџ потсетува дека ваквите мистификации џ се својствени на втората половина на 19 в., но и дека сепак овој споменик не треба да се вбројува меѓу нив.

Дозволете, на крајот од ова излагање, да ги донесам следниве заклучоци:

1. Глаголицата е еден од основните признаци на мак. варијанта на црсл. јазик. Во оваа смисла глаголицата е еден од темелите на современата мак. култура. Фактот дека кирилицата подоцна ја заменила глаголицата, не ја менува суштината на горниот заклучок.
2. Во развитокот на мак. писмен јазик се користат, освен глаголицата и кирилицата и алфавитот (18. и 19 в. во Јужна Македонија), но и латиницата (познатиот Абецедар од 1925 г.). Сите овие писма се поврзани со мак. културна историја.
3. Точно е дека легендата за св. Климент како создавач на кирилицата е создадена во 13 в., но мистификацијата за т.н. свети-климентова кирилица целосно е наметната во 19 в. со цел, во рамките на пансловенската хегемонистичка филозофија, да се

докаже дека Македонија не може да биде изделена во посебна културна целина од најстари времиња до денес.

4. Од гледна точка на 21 в., ние Македонците треба да бидеме особено горди од фактот дека глаголицата е дел од нашата културна историја. Со помош на глаголицата се формирала кирилицата, која со глаголицата живеела во симбиоза, некаде подлабоко и подолго, а некаде покусо и поповршно.

Литература

1. **Altbauer, M.:** *Psalterium Sinaiticum*, An 11th century Glagolitic Manuscript from St. Catherine's Monastery, Mn. Sinai. Skopje: MANU, 1971.
2. **Birnbaum, H.:** *How Did Glagolitic Writing Reach the Coastal Regions of the Northwestern Croatia*. *Croatica* 26, Sv. 42-44, 69-79.
3. **Birnbaum, H.:** *Some Remaining Puzzles in Cyrillo-Methodian Studies*, *Slovo* 47-49, 7-13.
4. **Будимир, М.:** *Са балканских изворника*. Београд, Српска књижевна задруга, 1969.
5. **Георгиев, Е.:** *Начало на славјанската писменост во Бугарија*. Старобугарските азбуки. Софија, 1942.
6. **Георгиев, Е.:** *Съществувала ли още глаголически въпрос во славјанската филологија*. *Слово* 21, 1971. 95-113.
7. **Гошев, И.:** *С какво писмо са били напишани двете книги, коишто создајеле на славјанското писмо намерил во Херсон*, *Език и литература*, 13, 4, 1958. 244-250.
8. **Гошев, И.:** *Развитие на негрчкиите кирилостодиевски буквени знаци во нар. кирилица*, 1100 години славјанска писменост (863-1963), Сборник во чест на Кирил и Методиј, Софија, 1993. 275-285.
9. **Деспотова, В.; Славева Л.:** *Македонски средновековни ракописи I*. Прилеп, 1988.
10. **Дончева-Петкова, Л.:** *Знаци во археолошките мајсторици од средновековна Бугарија*. Софија, 1980.
11. **Ђорђевиќ, П.:** *Историја српске кирилице*. Београд, 1971.
12. **Илиевски, П.:** *Хр., Појава и развој на писмото*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 2001.
13. **Конески, Бл.:** *Јазикот на старата словенска писменост во Македонија*. Во „Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија.“ Скопје: Македонска книга, 1975. 9 – 18.

14. **Конески, Бл.:** *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија.* Скопје: Македонска книга, 1975.
15. **Конески, Бл.:** *Карактеристики на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик.* Во „Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија“. Скопје: Македонска книга, 1975. 19 – 29.
16. **Конески, Бл.:** *Појасни букви.* Во „Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија“. Скопје: Македонска книга, 1975. 50 – 54.
17. **Конески, Бл.:** *Историја на македонскиот јазик.* Скопје: Култура, 1981.
18. **Koneski, Bl.:** *A Historical Phonology of the Macedonian Language,* Heidelberg. 1983.
19. **Конески, Бл.:** *Охридска книжевна школа.* Во Зборникот *Климент Охридски. Студии.* Скопје: МАНУ, 1986.
20. **Kulundžić, Z.:** *Knjiga o knjizi I.* Zagreb, 1957.
21. **Павловиќ, М.:** *Надгробната плоча најдена во село Герман кај Преспа.* Во „1000 години од востанието на комитопулитите и создавањето на Самоиловата држава.“ Скопје: Институт за национална историја, 1971. 73 – 91.
22. **Поленаковиќ, Х.:** *Графичкиот алфавит уопребуван во македонските книжевни текстови во текот на вековите.* Во *Slovo* 21, 1971. 201-211.
23. **Рибарова, З.:** *Охридските традиции и јазикот на македонската средновековна писменост,* Климент Охридски. Студии. Скопје, 1986, 56-77.
24. **Скаловска-Угринова, Р.:** *Околу преведувачката техника применета во евангелските текстови пишувани со грчко писмо.* Во „Македонските дијалекти во Егејска Македонија.“ Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1994. 127 – 135.
25. **Hamm, J.:** *Staroslavenska gramatika,* Zagreb, 1970.
26. **Hamm, J.:** *Pojava i razvitak ćirilometodskog pisma na hrvatskom tlu i njegove veze s Makedonijom.* Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и Кирилометодиевската традиција во Македонија. Скопје: МАНУ, 1988. 167-175.
27. **Штефаниќ, Вј.:** *Првобитното словенско писмо и најстарајата глаголичка епиграфика.* Словенска писменост, 1050-год. на Климент Охридски, Охрид, 1966, 13-33. Слово, 18-19, 1969, 7-40.

Томислав Трневски

ЗА НЕКОИ ТЕКОВНИ СОСТОЈБИ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во ова излагање ќе направиме краток панорамски осврт на некои покарактеристични црти во современиот македонски јазик, пред сè во јавната комуникација и во медиумите. Вниманието ќе го насочиме на неколку актуелни поместувања и тенденции за кои во последно време се констатира дека имаат земено голем замав и веќе воопшто немаат признак (само) на маргиналии кога станува збор за издвојувањето и претставувањето на главните белези на нашиот јазик. Тенденциите што го отсликуваат сегашниот стадиум од развитокот на македонскиот јазик, како и впечатокот за рамништето на јазичниот израз што се забележува во јавниот живот денес, упатуваат на (делумно очекувана, но многу често и на неоправдана, директна) кореспондентност со коренитите промени во општествениот амбиент во Република Македонија. Факт е дека е јазикот во практиката, главно, добар показател (и) за квалитетот на живеење во едно општество; во службената комуникација стандардниот јазик (треба да) е престижен и како своевидно огледало на културата да претставува образец што обврзува и што треба да се следи. Јазикот не можеме да го набљудуваме како изолирана појава, надвор од општествениот живот; напротив, треба да го почувствуваме неговиот здив во сферите каде што е тој во широка употреба: во администрацијата, во образованието, во јавната комуникација (неговото присуство на јавните места и во медиумите). Во оваа смисла, редица (пре)динамични, дури и неконтролирани процеси во преобразувањето на општеството, согледуваме, не влијаат секогаш благопријатно на неговиот развој; тие, всушност, во определени случаи го нарушуваат неговиот статус на важен кохезивен елемент, заштитен знак, идентификација на македонскиот народ.

Разгледувањето и претставувањето на современата состојба на македонскиот јазик неодминливо подразбира социолингвистички приод, т.е. во толкувањето на определени појави да се имаат предвид факторите што влијаат и го определуваат статусот на јазикот во

општеството. Јазикот има клучна функција да ги задоволува потребите неговите корисници. За да нема преголем расчекор меѓу потребите и можностите, државата треба да докаже дека има изградено доследна јазична политика и стратегија за актуализација на стандардниот јазик во официјалната комуникација и да покаже дека токму тој има престижен статус; токму свесниот фактор треба да пројави поактивен ангажман, да ги согледува фактите и да биде подготвен да дејствува и да одговори на предизвиците што се пред него, посебно при налетите на јазичната стихија. Потребно е мудро и одмерено надминување на разликите меѓу стандардот и узусот, што во определени случаи подразбира доволен степен на подготвеност нормата да се приспособи кон новонастанатите услови, исто како што во редица други случаи не смее да се отстапи. Само така јазичната норма ќе стане подобра, поприватлива, поприменлива. Одењето во крајности и исклучивооста не ни се од полза...

Како што е познато, македонската јазична норма е поставена на широка народна основа (наполно исправно се испочитувани и спроведени препораките на Мисирков дека срцевината на македонскиот јазик, неговите најавтентични белези се содржани во централнозападните а-говори (како најзаштитени или најмалку изложени на туѓојазични влијанија), но, исто така, во неа има и големо уважување на состојбите и во останатите говори во периодот на кодификацијата, состојби до кои се дошло со спонтана употреба на јазикот, така што во рамките на стандардот се земени предвид и редица црти (иако помалку на број) и од источните говори. Јасно е дека на кодификацијата треба да се гледа како на постојан, непрекинат (и по некаква аналогија) незавршен процес во кој се случува своевидно тестирање на нормата од страна на јазичната практика. Ако е зборот судир (меѓу нормата и узусот, т.е. вообичаеното, секојдневно јазично поведење на луѓето) претежок збор, тогаш можеме да кажеме дека тие неретко се наоѓаат во извесен расчекор, односно дека нормата наидува (дури и) на отпор кај некои корисници, предизвикан од низа фактори (или од побарувањата што ги донесува динамиката на животот, дејствувањето на луѓето во општеството, просто, безброј практични ситуации во кои стандардот / нормата треба да понуди решение, отворено и храбро соочувајќи се со проблемите). Тој расчекор е во голема мера и очекуван и логичен. Нормата пропишува, бара доследност, во неа може да се најдат елементи на конзервативност, а за покритички настроените луѓе дури е и анахроничност, ригидност... Узусот, пак, побарува голема спонтаност, афективност, функционална издржаност во динамичното секојдневие, но неретко се карактеризира и со стихијност (а има ли полезна, креативна стихија?) пред која мора да се интервенира. Токму овде се наоѓа предизвикот за стандардот (поточно, за неговите застапници, за

институциите, за одговорните): треба да се следат случувањата во практиката, тој треба да се надополнува, да се надоградува, да дава нови практични (и: важно – соодветни и прифатливи решенија) што ќе придонесат за зацврстување на кохезијата меѓу корисниците на македонскиот јазик, да се засили нивното чувство за припадност... Регулацијата (или: насочувањето) на стандардот е свесна активност, тоа подразбира институционализирана дејност што побарува организирано дејствување, при што не смее да се оди во крајности: не треба да се задржуваат (или да се попречуваат) некои (со текот на времето созреани) системски поместувања (во смисла: подновувања, иновации или коригирање на наджвеани решенија) затоа што на тој начин не може да биде спасен (условно) од функционално замирање, но исто така, не смее да има безразложно попуштање пред налетот на стихијата, која, во својата сè поприсутна надојденост му отвора простор на опасниот и нагривачки волонтаризам. (Благоја Корубин со полно право истакнуваше дека јазикот треба да го сфаќаме и да го доживуваме како **еластична стабилност**, а во грижата за него, како и при активностите за негово надоградување да го негуваме потребното чувство за мера.)

Во продолжение ќе стане збор за две карактеристики кои, секоја на свој начин, го предизвикуваат нашето внимание и го „прозиваат“ јазичниот стандард. И двете се илустративни за актуелната состојба во современиот македонски јазик, две специфични наслојки што имаат (пре)широка употреба во средствата за јавно информирање, од каде што, поради силното влијанието што го имаат медиумите, се „инсталираат“ и во секојдневната комуникација, навлегуваат во образованието, во администрацијата... И двете појави, веројатно, според сфаќањата на многумина, се показатели на некаква престижност во актот на комуникација:

- поместувањата во акцентуацијата и
- варваризацијата на јазикот.

Условите за разни нарушувања на нормираниот акцентски тип се исполнија откако Скопје стана наш главен политички, економски, културен (итн.) центар во кој се сместени сите поважни институции, со што се отвори простор токму скопскиот идиом (кој треба да се сфати како своевиден наддијалектен колаж во кој силноизразените северномакедонски дијалектни црти од старото градско јадро, надополнети со белезите од останатите македонски дијалекти како последица на незапирливиот механички прилив на население по земјотресот во 1963 г. не се совпаѓаат со важечкиот стандард) стана (пре)влијателен и стапи на сцената. Потпомогнато, или спроведено преку медиумите во последно време, постапното но мошне сигурно се истиснуваат акцентските целисти. Денес ова е реалност што покажува дека е оформена сосем

нова слика кога станува збор за акцентирањето. За многу голем број македонски родени зборувачи, благодарение на „радијациската“ моќ на електронските медиуми, нормата е прегазена и веќе можеме да зборуваме дека станува збор за исклучок кога ќе слушнеме правилно акцентирање кај целостите. За новите генерации Македонци, во Скопје, но и пошироко (посебно во Источна Македонија) образувањето акцентски целисти е туѓо и наидува на отпор. Имајќи го предвид опфатот на оваа појава, во стандардот треба да се направат соодветни приспособувања, да се има слух за оваа тенденција и да се официјализираат некои позиции за кои, веќе со сигурност, можеме да констатираме дека се составен дел од јазичното поведење на новите генерации.

Елементи на престижност (по заблуда) има во т.н. политички акцент, кој се поместува на четвртиот слог од крајот кај повеќесложните зборови. Овој факт е забележан одамна; станува збор за убеденост на зборувачот дека на тој начин дава дополнителна значенска тежина на кажаното при јавни општествено-политички настапи, дури и во случаи кога се искажува од устата на зборувач кому коректниот начин на акцентирање не му е туѓ. Уште пред многу децении оваа појава е идентификувана како следење и имитација на туѓојазичен (но престижен) образец. Место да се отстранува, оваа појава се засилува, дури и во секојдневната спонтана комуникација. Тука стандардот не смее да отстапи.

Поместувањето на акцентот наназад, на вториот слог од крајот на зборот е карактеристика, пред сè, на јазичниот израз на младите и тука, исто така, може да се препознаат елементи на престижност, затоа што на тој начин се искажува припадност на некоја група, солидарност. Во определени случаи таквото акцентирање донесува извесна експресивност, што е мошне важен елемент во младешкото изразување. Возраста и природниот стремеж за разни нагласувања, понекогаш го прават јазичниот израз на младите симпатичен, но не треба да се дозволува ова поместување да (о)стане составен дел од јазичниот израз на поголема возраст.

Варваризацијата можеме да ја сфатиме како збирен термин за редица пројави во јазичното поведење кога забележуваме изнасилена употреба на туѓојазични елементи, зборови, конструкции. Посебно пречи кога ќе се забележи некритичка употреба на разни туѓи елементи на електронските (неретко со обиди да се долови оригиналниот гласеж на туѓарката) или во печатените медиуми (многу често зборовите или изразите се испечатени со латинично писмо, или во некоректна, хибридна форма). Неретко можеме да чуеме од застапниците на овие тенденции (процеси) дека го сметаат тоа за освежување на јазикот, за збогатување и проширување на неговите изразни можности; за нив е

тоа модерно, актуелно (можеби нивни обид за статусно издигнување), дури и ако станува збор за вулгарно копирање туѓ образец или за директно некритичко заемање. Треба да се каже дека подновувања во јазикот треба да има, тоа не е спорно. Дел од новитетите обично се резултат од следењето на актуелностите во определени медиуми на општ, светски план; значи: и формално, и содржински приближување до некои престижни новинарски обрасци. Мошне често согледуваме дека е тоа неминовност за која, по правило, дури по извесно време (ќе) треба да се изјасни нормата. Досега кај нас, многу често, аргументираното изјаснување на јазичарите (нормативистите) дека подновувањата по секоја цена не значат и имплицитно подобрување на јазикот на медиумите, како и предупредувањата за несаканите ефекти од „слепата медиумска оноματοпеја“ не беа примани со доволно разбирање или со поширока поддршка. Оттаму, на извесни временски отсечки тие се сведуваа(т) на констатации дека определени поместувања се веќе толку раширени и прифатени, што обидите за нивно отстранување или коригирање остануваат без поголем успех.

Потребно е да се чуе гласот на поддржувачите на автентичните белези на македонскиот јазик кои главно оправдано даваат отпор кон овие тенденции за варваризација, затоа што има сè повеќе примери со кои не само што се оди во непотребни крајности туку од претерана употреба се јавуваат и семантички недоследности, и несоодветства и грешки.

Елка Јачева-Улчар

ОНОМАСТИЧКИТЕ ПРОУЧУВАЊА ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД ОСАМОСТОЈУВАЊЕТО ДО ДЕНЕС¹

Во периодот од 1991 год., времето на осамостојувањето на Р. Македонија, до денес, се појавија еден поголем број значајни ономастички изданија, кои македонската ономастика ја издигнаа при самиот врв на овој вид истражувања во словенските земји.

Во најголемиот дел од дефинираниот период, институционализираните ономастички проучувања во Р Македонија се организираат во Ономастичкото одделение на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од Скопје, како и во Институтот за старословенска култура од Прилеп. Во Институтот за македонски јазик продолжува и работата врз двата долгорочни проекта; едниот од областа на антропологијата *Речник на ѓрезимињата кај Македонците*, а другиот од областа на топонимијата *Речник на имињата на населениите места во Р Македонија*. Истовремено, во Ономастичкото одделение се во тек и активностите врз краткорочниот проект *Речник на антропонимите во македонските народно творештво*.

Како резултат од тимската работа врз долгорочниот антропонамастички проект, во 1994 год. излезе првиот том од *Речникот на ѓрезимињата кај Македонците*, во кој како обработувачи се јавуваат: Марија Коробар-Белчева, Маринко Митков и Трајко Стаматоски, а вториот том во 2001 год., при што покрај горенаведените, како обработувач се јавува и Олга Иванова. И обата тома се под редакција на Трајко Стаматоски. Во ова значајно издание за македонската антропо-

¹ Ова предавање се надоврзува на рефератите од М. Коробар-Белчева, *Педесет години ономастички проучувања во Македонија*, и на Т. Стаматоски, *Современата состојба на македонската ономастика*, во кои беше даден преглед на сите ономастички истражувања до 1995. (В. Зборник трудови од Научниот собир „Педесет години на македонската наука за јазикот“, МАНУ, Скопје 1997, 323-336; Зборник трудови од XXII научна дискусија на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1996, 211-219). Поради совпаѓањето на периодот на анализа, опфатено со ова предавање, ќе си дозволам извесни повторувања.

номастика се обработени безмалку 24 илјади презимиња. Во првиот том се поместени презимињата на Македонците од буквата *А* до *Љ*, а во вториот том од буквата *М* до крајната буква од македонската азбука, *Ш*. Секоја речничка статија содржи податоци за етимологијата и структурното образување на соодветното презиме, како и податоци за фреквенцијата на презимето и во кои македонски ареали е тоа нотирано.

Во работата на долгорочниот проект *Речник на населениите места во Република Македонија*, беа вклучени значајни ономастички имиња, како што се: Трајко Стаматоски, Олга Иванова, Љубица Станковска и Маринко Митков. Како што нè информира во 1996 год. Трајко Стаматоски, редактор на овој речник, „поради останати мали празни места во одделни точки, не баш тешки за пополнување, овој труд стои без крајниот ефект“. За жал, овој завршен проект, сè уште, не е отпечатен. Велам, за жал, поради две причини: првата се однесува на тоа што во овој речник по азбучен ред се наведени сите населени места во државата, а секоја речничка статија содржи: 1. дијалектна форма на името со етниците и ктетикот (теренско испитување), 2. прецизна локација на местото (оддалеченост и правец од општинскиот центар), 3. историски потврди за името; 4. етимологија на името; 5. достапната литература за определен ојконим, 6. предлог на официјална форма на името, доколку постојната, од причини на туѓа администрација, не е оправдана. Еден вака конципиран речник, кој во себе ги содржи сите овие податоци, значи дека тој не само што ќе даде една прецизна слика за законитостите што владеат во ојконимскиот систем на македонска јазична почва, туку и ќе ги разреши конечно дилемите со стандардизацијата на имињата на населените места, којашто се јавува како неопходност, особено, во последниве години по донесувањето на Законот за територијална организација на Република Македонија, кога во албанскиот превод на истиов закон, македонските ојконими беа подложени на досега невидена атака.

Во Ономастичкото одделение при Институтот за македонски јазик, последниве неколку години, тимот составен од Марија Корбар-Белчева, како раководител, и Весна Миовска и Мери Момировска, како соработнички, работеше на антропономастичкиот проект *Речник на антропонимиите во македонското народно ѝворешје*. Со оглед на тоа што работата на овој проект заврши неодамна, се надеваме дека во многу блиска иднина и тој ќе се нареди на нашите библиотечни полици. Според информациите од раководителката на овој проект, во овој речник се опфатени околу 3 000 лични имиња. Секоја речничка статија содржи пет податока и тоа: покрај личното име стои податокот за тоа кај кој автор на збирката е регистрирано односното лично име, како и страницата на збирката на која се наоѓа тоа, по ова следува

етимологијата на името, па верските празници според кои се вршело именувањето на новородените. Како четврт сегмент на речничката статија од овој речник личното име се поврзува со македонските верувања и обичаи, а во последниот сегмент од статијата се наведени топоними од Македонија во чија основа е засведочено објаснуваното име.

Во овој период, од вработените во Институтот за македонски јазик, како индивидуални трудови се појавија поголем број ономастички монографии и студии, од авторите: Олга Иванова, Трајко Стаматоски, Маринко Митков и Марија Коробар-Белчева.

Во 1996 година од перото на Олга Иванова излезе *Речник на топонимите во областа на сливот на Брегалница*, што претставува заокружување на нејзините, речиси, тридецениски ономастички истражувања во областа по сливот на реката Брегалница. Во овој речник се поместени 11 462 заглавни единици, во кои покрај топонимите се дадени податоци за тоа кој географски објект во надворешнојазичната дејствителност се именува со соодветниот топоним, како и податоци за етимологијата на односниот топоним. Во корелација со овој труд на Иванова е и *Обратниот речник на топонимите во областа на сливот на Брегалница*. Како што истакнува и самата авторка во Предговорот на овој труд, тој отвора големи можности за топонимски изучувања од различни аспекти како, на пример, проникнувањето во законитостите на топообразувањето, на продуктивноста наспроти непродуктивноста на суфиксите, на одделните топооснови, потоа фреквенцијата и слично, и тоа не само во рамките на македонската топонимија, туку и пошироко – за компаративно изучување на словенската топонимија. Оваа година Олга Иванова го издаде и *Обратниот речник на презимињата кај Македонците*. Овој речник, како и претходниот, овозможува да се добие слика за ареалите на фреквенцијата за секое одделно презиме, за структурата и етимологијата на основата вложена во одделното презиме, а овозможува да се добие и слика за суфиксите со кои се образуваат презимињата кај Македонците, од кои само 313 претставуваат бессуфиксни образувања. Монографскиот труд *Студии од топонимијата и антропонијата* се појави во нашата средина во 1999 година како индивидуален труд на Олга Иванова во издание на Институтот за македонски јазик. Како што кажува и самиот наслов, овој труд претставува збирка од статии на авторката во која 33 однесуваат на топонимски теми, а само 6 на теми од антропонијата. Минатата година, Иванова го објави *Македонскиот антропонимикон (XV и XVI век)*. Во овој антропономстикон на 673 страници се претставени машки и женски антропоними, ексцерпирани од 15 книги од едицијата *Турски документи за историјата на македонскиот народ* што се однесуваат на XV и XVI век. Покрај овој материјал, кој го

претставува најголемиот дел од книгата, авторката приложува и обратен антропономастикон на машки и на женски антропоними.

Во 2002 година во издание на Институтот за македонски јазик излезе од печат книгата *На ономастички теми* на Трајко Стаматоски. Во оваа книга, покрај Предговорот, Индексот на оними и Индексот на автори, главниот дел го сочинуваат две поголеми поглавја насловени како *Современата состојба на македонската ономастика* и *Одделни студии*. Во првото поглавје авторот поместил пет статии од кои првите три се однесуваат на состојбата на ономастичките проучувања во Македонија, а во последните две говори за Блаже Конески како ономастичар. Во второто поглавје *Одделни студии* авторот се задржува на топономастички и антропономастички теми, од кои неколку се поврзани со имињата на дејци од македонскиот XIX век, како што се: Димитар Миладинов, Григор Прличев и Кузман Шапкарев. Во продолжение од ова второ поглавје, Стаматоски, главно, се задржува врз: некои понеобични презимиња на Македонците, етимологизира некои презимиња од јужнословенски терен, миграциските движења на Македонците кои се одразиле во нивните презимиња итн. Две години пред тоа, во 2000 година, Стаматоски во коавторство со Маринко Митков, ја издадоа книгата *Јазикот на имињата*. Оваа книга претставува сублимат од куси статии објавувани во истоимената рубрика поместена во додатокот за литература и култура *ЛИК* на весникот *Нова Македонија* од крајот на 1996 до почетокот на 1998 година. Двајцата автори на едноставен јазик, разбирлив за поширок круг читатели, етимологизираат поголем број топоними, но и понеобични антропоними кои се среќаваат во македонскиот јазичен ареал.

Маринко Митков е потпишан како автор под насловот *Простојанскиот како семантички јазик*, книга објавена во 2002 година во Скопје. Покрај Предговорот, во кој авторот го прецизира насловот како систем од именување на просторот во кој живееме со свои специфичности и развојни тенденции, кој се разликува од апелативниот лексички систем, во книгата се поместени уште три поголеми целини. Првата целина го носи насловот *Од проблематиката на македонските етнички имиња* во која се содржани пет статии кои се однесуваат на лингвистичкиот модел на македонските етнички имиња образувани со суфиксот *-јани/-ени*, како и на нивната класификација и ономастичка дефиниција. Во второто поглавје *Македонската топонимија како творечки предизвик* се содржани најголем број статии, поточно 25, во кои авторот проговорува за сопствените имиња како комуникативни знаци, како социјални знаци, за двокомпонентниот карактер на топономастичките единици, за поимот микросистем во топонимијата, за македонската топономастика од аспект на внатрешната форма на зборот итн. *Кон македонските зборообразувачки исцрпувања* е насловот на третото

поглавје од оваа книга, во кое се презентирани три критички прикази за книгата *Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot* на Влоѓимјеж Пјанка, *Македонска ономастиката* од Трајко Стаматоски и *Зборообразувањето во современиот македонски јазик* од Кирил Конески.

Марија Коробар-Белчева се јавува како автор на македонскиот дел во првата словенска ономастичка енциклопедија, *Ślowiańska onomastyka encyklopedia*, чиј прв том се појави во 2002 година во Полска, а вториот следната година. На вкупно 200 страници Коробар-Белчева на македонски јазик се осврнува врз прашањата што се однесуваат на: историјата на ономастиката во Македонија, на ономастички теории кои се претпочитаат во нашата средина, за методите на истражувањата, нивната примена и еволуција, како и за ономастичката терминологија. Покрај ова, авторката дава преглед на топономастичките и антропономастичките истражувања во Македонија, но и за политиката и прагматиката во именувањето. На крајот од првиот том се осврнува врз личните имиња, врз презимињата и другите типови именувања во македонската антропономастика. Во вториот том Коробар-Белчева се осврнува на македонските ојконими, микротопоними, ороними, хидроними, урбаноними, зооними и хрематоними. Покрај ова, Коробар-Белчева проговорува за сопствените називи и современата политика, за сопствените називи во убавата литература, за односот меѓу сопствените имиња и религиската проблематика, а на крајот и за некои измени во именувањето во XX век. Благодарение на ангажманот на Марија Коробар-Белчева, македонската ономастика го обезбеди своето место во, како што вели главната редакторка кон ова издание Ева Фелешко, „првиот синтетизиран попис на сопствените имиња кои егзистираат до денес, но и на оние што се појавиле многу одамна на териториите кои денес се словенски земји“.

Во деведесеттите год. од минатиот век, Институтот за македонски јазик доби и свој подмладок. Така, Весна Миовска во 2003 ја одбрани магистерската теза *Антропонимскиот систем во Кривојаланечко*, а Мери Момировска во 2005 – *Антропонимскиот систем во Крушевско*. Во моментот обете работат на докторските дисертации, Миовска на темата *Топонимијата во Кривојаланечко*, а Момировска на *Топонимијата во Крушевско*.

Во анализираниот период, како што споменав погоре, беше извршена атака врз македонската ојконимија. Станува збор за преводот на албански јазик на Законот за територијална организација на Р Македонија што беше донесен во месец август 2004 година. На овој превод, покрај медиумите и македонското население, реагираше и македонската научна јавност. Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ организира тркалезна маса на која со реферати и дискусија зедоа учество поголем број искусни македонски ономастичари, но и

значајни имиња од македонската лингвистика и општествена мисла, како што се: Љубица Станковска, Трајко Стаматоски, Лилјана Минова-Ѓуркова, Мито Миовски, Коста Пеев, академик Блаже Ристовски, Благоја Марковски, Благој Зашов, помалку искусните Лидија Тантуровска, Елка Јачева-Улчар, Весна Миовска, Мери Момировска, Лилјана Гушевска и др. Во своите излагања сите беа еднодушни во оцената дека топонимите, како дел од духовното недвижно културно наследство на една земја, не смее да се преведуваат и дека македонските ојконими во преводот на овој Закон на албански јазик треба да фигурираат во нивната транслитерирана форма, направена врз строги научни принципи. Набргу по ова, Институтот за македонски јазик ги отпечати рефератите и дискусиите под наслов *Стандардизацијата на географскиите имиња во Р Македонија*. За жал, овој обид на научниците не предизвика одглас меѓу политичарите.

Во Институтот за старословенска култура – Прилеп, ономастичките истражувања се одвиваа низ долгорочниот проект *Топонимиие како споменници на културата*, чиј главен раководител беше Љубица Станковска. Во 1992 год. оваа авторка како индивидуален труд го објави првиот македонски *Речник на личниите имиња кај Македонијиие* со што се пополни една голема празнина во нашата антропономастика, особено ако се има предвид дека другите словенски народи веќе од поодамна поседуваат вакви речници. Онимискиот материјал од *Речникот на личниите имиња кај Македонијиие* е поделен на две поголеми целини. Во првата целина по азбучен редослед се обработени машките лични имиња кај Македонците, а во втората целина – женските лични имиња. Секоја речничка статија, покрај личното име ги содржи и следниве податоци: етимологија на личното име, начин на образување на личното име од структурен аспект, како и векот во кој за првпат е регистрирано односното име. Покрај ова, во Речникот на самиот почеток се поместени: Предговорот, како и Список на извори, Користена литература и Скратеници. По овој речник како индивидуални трудови на Љубица Станковска се појавија две книги под насловот *Македонска ојконимија*, првата отпечатена во 1995, а втората во 1997 година. Во овие две книги, кои според својата концепција се идентични, авторката од етимолошки и структурен аспект обработува вкупно 415 (210 во првата книга, и 205 во втората) имиња на населени места во Македонија. Секоја одредница од овие две книги ги содржат следниве податоци: географска местоположба на населеното место, името на селото и формата во која се среќава тоа во најстарите историски извори до денес, етимологија на името на населеното место и структурна анализа на самиот ојконим. Покрај етимолошко-структурна анализа на ојконимите, наредени по азбучен ред, секоја од овие две книги содржи: Предговор, како и Лексичко-семантичка и Морфолошко-структурна

класификација на анализираните ојконими. По класификациите, Станковска ги приложува пообемните списоци на извори и користена литература, а на самиот крај, мошне корисниот, особено за научна работа, Индекс на оними. Ако се земе предвид дека низ страниците на овие две книги, авторката, применувајќи го историско-компаративниот метод на истражувања, покрај на заглавните ојконимиски единици се осврнува и врз ојконими распространети по јазичната територија на етничка Македонија, кои лексички или структурно се во корелација со заглавниот ојконим, бројот на објаснети ојконими на македонската топонимиска почва е многу поголем од 415. Покрај ова, Љубица Станковска неретко повлекува паралели и меѓу топоними што се регистрирани на еден поширок словенски ареал (српски, хрватски, полски, чешки, руски и др.) со што, од една страна, се потврдува единственоста на општословенскиот именувачки систем, а од друга, на авторката ѝ го обезбедува местото на афирматор на македонската ономастичка мисла во еден поширок словенски контекст. Како резултат од гореспоменатиот проект *Топонимиие како споменници на културата*, со потписот на Љубица Станковска се појавија уште три монографски труда. Имено, во 2001 година, во издание на Институтот за старословенска култура од Прилеп и Книгоиздателството „Матица македонска“ се појави обемната монографија (570 стр.), *Топонимиие со суфиксои -ица во Македонија*, во која е обработен богат топонимиски материјал лоциран на целата македонска јазична територија. Во оваа студија во која се обработени безмалку 4 600 топонимиски единици, покрај Предговор, се содржани уште и богат увод во кој се анализираат потеклото и значењата на суфиксот *-ица*, класификација на топонимите од лексичко-семантички и морфолошко-структурен аспект, едно поглавје посветено на топонимиските значења на суфиксот *-ица*, извори, литература, скратеници и индекс на оними. Не помалку значаен е следниот труд на Станковска, кој на авторката ѝ го донесе највисокото научно признание во Р Македонија, наградата „Гоце Делчев“. Станува збор за монографскиот труд *Суфиксиие -јџ, -џџ, и -џ во македонската топонимија* кој излезе од печат во 2002 година. Во овој труд на 478 страници се обработени 1786 топонимиски единици образувани со овие стари посесивни суфикси, од кои првиот и третиот се исчезнати, но кои до ден-денес оставиле траги пошироко во топонимијата, а најмногу во ојконимијата. *Имињата на населениите места во Кумановско* е насловот на последниот објавен монографски труд на Станковска кој пред македонската научна јавност беше приопштен во 2003 година. И во овој труд, како и во претходните *Македонска ојконимија* кн. 1 и 2 авторката се задржува врз анализа на ојконими, овојпат само на оние од општина Куманово. Од истава авторка, во најава е и трудот што е посветен на топонимијата на градот

Охрид, кој во оваа година финансиски беше поддржан од Министерството за култура на Р Македонија, и чие објавување го очекуваме во многу скоро иднина.

На проектот *Топонимиие како сѐменици на културираиѝа*, под раководство на Љубица Станковска, како асистенти работеа Лилјана Гушевска од 1994 год. до 2003 год. и Елка Јачева-Улчар од 2001 до 2005 год. Во овој период Лилјана Гушевска ја изработи и ја одбрани магистерска теза со наслов *Личниите имиња во Охридско*, а Елка Јачева-Улчар во 2005 година ја одбрани докторската дисертација со наслов *Топонимијата во Тиквешкиот регион*.

Последниве две години, по трансферирањето на вработените од Институтот за старословенска култура – Прилеп во Институтот за македонски јазик, сета работа на планот на ономастиката се одвива во Институтот за македонски јазик, што значи дека организирани ономастички проучувања, во моментов, се вршат единствено во овој институт. За жал, денес во Институтот за македонски јазик има само еден ономастички проект, кој практично е и единствениот проект во Институтот. Станува збор за меѓународниот проект *Компаративни проучувања на географски ајелативи во македонската и во словенската топонимија*, кој треба да заврши до крајот на оваа 2007 година. Во работата на овој проект, кој за македонската страна е финансиран од Министерството за образование и наука, се вклучени: Љубица Станковска, како раководител, Мито Миовски и Елка Јачева-Улчар, а од словенечка страна, пак, на проектот работат: Метка Фурлан како раководител, Аленка Шивиц-Дулар и Силво Торкар. Како краен продукт од овој проект треба да излезе речник на географски термини, кои се наоѓаат во основата на македонски и словенечки топоними. Една речничка статија ќе содржи реконструирана прасловенска форма на соодветниот географски апелатив, по што ќе следуваат македонските, односно словенечките топоними во кои е вграден апелативот, а на крајот ќе биде наведен пописот на литература во која е третиран односниот географски назив.

По иницијатива на Марија Коробар-Белчева, на претпоследните денови посветени на Благоја Корубин (2006), беа изработени неколку статии кои се однесуваат на литературната ономастика, кои претставуваат први чекори во Македонија за ваков вид ономастички проучувања, кои од поодамна се започнати во другите поголеми славистички центри².

² В. статии на: М. Коробар-Белчева, *Личниите имиња во функција на уметничката ѝорака*, Е. Јачева-Улчар, *Кон антропонимиие во романот Девеј Керубини векови* од Славко Јаневски и М. Момировска, *Личниите имиња во ѝоезијата на Блаже Конески* во Зборник на трудови од Научниот собир *Функционалниите сѝилови во македонскиот јазик*, Скопје 2006, 85-103.

Од минатата година Институтот за македонски јазик, како единствен овластен субјект во нашава држава за заштита на јазикот и топонимите, воспостави соработка со Управата за заштита на културното наследство на Република Македонија, тело коешто е под ингеренција на Министерството за култура на Република Македонија. Како резултат од оваа соработка беше направен Елаборат за валоризација на топонимите на Република Македонија како недвижно духовно наследство. По направената валоризација на топонимијата на Р Македонија, во наредниот период се очекува да се пристапи кон трајна заштита, што подразбира дигитализација на топонимиската картоотека, која содржи околу 360 000 топонимски единици.

Ова се, речиси, сите активности што ги има преземено досега ономастичкото одделение при Институтот за македонски јазик, кое од пред еден месец функционира со само еден научен соработник и две асистентки. Во анализираниов период бележиме и неколку активности надвор од работата на Институтот кои се однесуваат на ономастички теми.

Имено, во годината на осамостојувањето на Република Македонија (1991), во издание на „Студентски збор“ се појави книгата со наслов *Македонски месџа и имиња* од академик Блаже Конески. Во оваа книга на 117 страници, Конески ни ги презентира своите ономастички согледби во две поглавја: места и имиња и ономастички прилози, со што, како што истакнува Стаматоски во една статија, Конески сака јасно да го издели есеистичкиот пристап, карактеристичен за написите во првиот дел, од научниот – практикуван во вториот дел³.

Во 1994 во издание на Детска радост, се појави *Речник на лични имиња* од Васил Дрвошанов. Во овој речник се наведени 2500 лични имиња и претставува практичен прирачник, наменет за родителите на новородените деца, кој ним им помага при изборот на името за своето дете.

Во текот на 1995 и 1996 година, во рамките на активностите поврзани со проектот *Македонскиот јазик од 1945 до 1995*, беше спроведена анкета за современите состојби во врска со личното име кај Македонците. Како резултат од работата на овој проект во 1996 година излезе од печат колективниот труд на Славица Велева, Снежана Веновска-Антевска и Симон Саздов, со наслов *Личношо име кај Македонциите*, во кој личните имиња се опсервирани од социолингвистички аспект.

Покрај истражувањата на македонските ономастичари, еден помал, но значаен дел ономастичари од странство, како што се: Ева

³ Т. Стаматоски, *На ономастички теми*, Скопје 2002, 38.

Фелешко, Зофја Калета од Полска, Јулија Мешчерјакова од Русија и др., исто така, работеле врз македонски ономастички материјал. Во овој контекст неизбежно е да се спомене името на полскиот лингвист, академик Влоѓимјеж Пјанка, кој пред само неколку дена за својата посветеност на македонистички теми беше одликуван со орден од Претседателот на Република Македонија. Иако, во анализираниов период името на академик Пјанка, не можеме да го сретнеме под некој ономастички труд, сепак неговата студија *Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot*, којашто е првата поголема студија што обработува материјал од македонската антропонимија, како и монографскиот труд *Тој ономастичкајѝа на Охридско-ѝресѝанскиоѝ базен*, (во кој ни ја презентира класификацијата врз основа на лексичко-семантичкиот и структурно-морфолошкиот принцип, којашто овозможува двоен третман на топонимскиот материјал и комплетна анализа на еден топоним), претставуваат почетна точка од која тргнуваат македонските лингвисти при нивните ономастички проучувања. Оттука, Влоѓимјеж Пјанка, со право со смета за еден од ретките комплетни проучувачи на македонската ономастика, воопшто.

ОНОМАСТИЧКИТЕ ПРОУЧУВАЊА ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД ОСАМОСТОЈУВАЊЕТО ДО ДЕНЕС

I Список на отпечатени ономастички проектни и индивидуални трудови според годината на нивното објавување:

1. Б. Конески, *Македонски месџа и имиња*, Скопје 1991, 117.
2. Љ. Станковска, *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје 1992, 477.
3. Т. Стаматоски (редактор), М. Коробар-Белчева и М. Митков, *Речник на презимињата кај Македонците, тн. 1, А-Љ*, Скопје 1994, 768.
4. В. Дрвошанов, *Речник на лични имиња*, Скопје 1994, 116.
5. Љ. Станковска, *Македонска ојконимија*, кн. 1, Скопје 1995, 370.
6. О. Иванова, *Речник на топонимите во областа по сливој на Брегалница*, Скопје 1996, 778.
7. С. Велева, С. Веновска-Антевска и С. Саздов, *Личното име кај Македонците*, Скопје 1996, 166.
8. Љ. Станковска, *Македонска ојконимија*, кн. 2, Скопје 1997, 398.
9. О. Иванова, *Студии од топонимијата и антропонимијата*, Скопје 1999, 360.
10. Т. Стаматоски (редактор), О. Иванова, М. Коробар-Белчева, М. Митков, *Речник на презимињата кај Македонците, тн. 2, М-Ш*, Скопје 2001, 796.
11. Т. Стаматоски, М. Митков, *Јазикот на имињата*, Скопје 2000, 162.
12. О. Иванова, *Обратен речник на топонимите во областа по сливој на Брегалница*, Скопје 2001, 118.

13. Љ. Станковска, *Тојонимиие со суфиксој -ица во Македонија*, Скопје-Прилеп, 2001, 574.
14. Љ. Станковска, *Суфиксиие -јв, -вјв, и -ъ во македонската тојонимија*, Прилеп, 2002, 478.
15. М. Митков, *Просјорој како семантички јазик*, Скопје 2002, 280.
16. Т. Стаматоски, *На ономастички теми*, Скопје 2002, 201.
17. М. Коробар-Белчева (обработувач на македонскиот дел од текстот) во *Słowińska onomastyka encyklopedia tom. I*, Warszawa-Kraków 2002, 535.
18. Марија Коробар-Белчева (обработувач на македонскиот дел од текстот) во *Słowińska onomastyka encyklopedia tom. II*, Warszawa-Kraków 2003, 616.
19. Љ. Станковска, *Имињата на населениите места во Кумановско*, Прилеп, 2003, 334.
20. О. Иванова, *Македонски антропонимски онемасикон (XV-XVI век)*, Скопје 2006, 673.
21. О. Иванова, *Обрашен речник на презимињата кај Македонциите*, Скопје 2007, 235.

II Список на неотпечатени проектни ономастички истражувања:

1. Т. Стаматоски (раководител на Проектот), О. Иванова, Љ. Станковска, М. Митков, *Речник на имињата на населениите места во Р Македонија*, проект на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
2. М. Корбар-Белчева (раководител на Проектот), В. Миовска, М. Момировска, *Речник на антропонимиие во македонската народно творештво*.
3. Љ. Станковска (раководител на Проектот), М. Миовски, Е. Јачева-Улчар (од македонска страна); М. Фурлан (раководител на Проектот), А. Шивиц-Дулар, С. Торкар (од словенечка страна), *Компаративни истражувања на географски ајелативи во македонската и словенечката тојонимија*.

III Збирка трудови од тркалезната маса што ја организира Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, во септември 2004 година:

1. *Стандардизацијата на географските имиња во Република Македонија*, Скопје 2004, 112.

IV Магистерски трудови

1. Л. Гушевска, *Личните имиња во Охридско*, (машинопис), одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во 2001 год.
2. В. Миовска, *Антропонимскиот систем во Кривоаланечко*, (машинопис, 189 стр.), одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во 2003 год.
3. М. Момировска, *Антропонимскиот систем во Крушевско*, (машинопис, 250 стр.), одбранет на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во 2005 год.

V Докторски дисертации

1. Е. Јачева-Улчар, *Топонимијата на Тиквешкиот регион*, (машинопис, 519 стр.), одбранета на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје во 2005 год.
2. В. Миовска, *Топонимијата во Кривоаланечко*, (во изработка).
3. М. Момировска, *Топонимијата во Крушевско*, (во изработка).

Славица Велева

ПРЕГЛЕД НА ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Зборовниот фонд на секој јазик е подложен на постојани промени кои произлегуваат од комуникативната функција на јазикот и се резултат на социјално обусловени фактори. Зборообразувањето се поставува во тесна врска со теоријата на номинација и се претставува како лексичка објективизација на поимите. Како најчести причини за т.н. лексичка објективизација се: а) неопходност за именување нови поими или релации; б) потреба да се даде ново, попрецизно именување на нешто што е веќе определено во јазикот; в) потреба да се даде стилски признак на именуваните поими; г) избегнување на тавтологијата во исказот; д) потреба за точно определување на мислата; ё) потреба за кратко изразување на мислата (економичност во јазикот) и сл. Во таа насока, деривацијата се покажува како најпродуктивен начин на збогатување на речничкиот состав на јазикот и затоа во поново време сè поголем интерес предизвикува проучувањето на елементите, начините и можностите за изведување на еден збор од друг. Оттаму и предизвикот нашите истражувања да ги насочиме кон потенцијалностите на македонскиот зборообразувачки систем преку проследување на неговата реализација во говорот.

Зголемувањето на функциите на македонскиот јазик во подолг временски период (од официјалната кодификација до денес), доведува до промени кои се согледуваат и на планот на зборообразувањето. Предмет на нашиот интерес се **тенденциите во зборообразувањето во македонскиот јазик**, согледани во рамките на зборовните групи кои се најопфатени со промени: именките, придавките, глаголите и прилозите. Во прегледот на тенденциите се задржуваме во рамките на синхрониското зборообразување, чиј предмет на интерес претставува односот (формален и семантички) меѓу мотивираниот збор и мотивирачката основа. И покрај формално-структурните врски со морфологијата, зборообразувањето не може да се смета како стабилен и затворен (граматикализиран) систем, туку како отворен процес за добивање нови

лексеми. Деривираните зборови во рамките на лексикологијата се сфаќаат како единици на речникот, без да се води сметка за формално-семантичкиот структурен однос меѓу основата и дериватот. Неможноста да се изедначи со традиционалните проучувања на јазичниот систем резултира со изделување на зборообразувањето како посебна јазична дисциплина базирана на определени теоретски поставки. Ономазиолошкиот пристап кон теоријата на зборообразувањето и вклучувањето на семантичкиот аспект во проучувањето на дериватите доведува до нови перспективи во рамките на овие истражувања.

Мотивираните именки се претставени преку трите најопшти класи деривати и во тие рамки се изделуваат транспозициските, добиени преку пренесување (транспозиција) на значењето од основата во дериватот; мутациските деривати добиени преку промена (мутација) на значењето и модификациските деривати добиени преку доопределување (модифицирање) на значењето.

Кај **именките** се изделуваат следниве тенденции:

1. Во однос на *продуктивноста на зборовните групи* како најпродуктивни мотивирачки основи се изделуваат именките. Тие се среќаваат како основи за добивање: називи на вршители на дејства (*банка > банкар, ѝчела > ѝчелар*); називи на апстрактни особини (*кум > кумсѝво, херој > херојсѝво*), називи на носители на особини (*ѝарѝија > ѝарѝиец*), називи на места (*млеко > млекарница*), називи на множества, колективи (*дрво > дрвенарија*), називи на етници (*Скојје > скојјанец*), називи на женски лица (*дирекѝор > дирекѝорка*), деминутивни називи (*елен > еленче*), аугментативни називи (*човек > човечѝије*).

2. Како *најпродуктивен начин* на деривација кај именките се изделува **суфиксацијата**, која е присутна во изведувањето на сите семантички групи и подгрупи мотивирани именки. Во однос на формалните средства се забележува појавата на **полисемија** на одделни суфикси. Така на пример, суфиксот **-ка** се среќава како формално средство за образување: називи на дејства (*венчавка*), називи на носители на особини (*лејенка*), називи на инструменти за вршење на дејство (*црѝка*), називи на резултат на дејство (*добивка*), називи на женски лица (*ѝејачка*), деминутивни називи (*риѝка*).

Дел од суфиксите се изделуваат со својата категоријалност, со што се наметнуваат како доминантни во однос на другите зборообразувачки модели во рамките на значенскиот тип деривати, како на пример, суфиксот **-ка** кај називите на женски лица (*ѝејачка, учѝиелка, дирекѝорка, ѝраѝеничка*), суфиксот **-ница** кај називите на места (*мелница, млекарница, ѝчаѝница, царинарница, сушилница*), суфиксот **-чанец** кај називите на етници (*сѝрумичанец, крушевчанец, ѝеѝовчанец, кавадарчанец*).

3. **Префиксацијата** е мошне малку застапена во деривацијата на именките (кај именките што означуваат дејство – *нејадење*, кај називите на апстрактни особини – *недомаќин*). Како најпродуктивно зборообразувачко средство се izdelува негацијата во функција на префикс (*неработи́ник, несѝиене, неред, неусѝех, нечовек, недомаќин*). Моделот е мошне функционален кај глаголските именки каде што постои теоретска можност за добивање неограничен број деривати. Треба да се одбележи и отворениот процес на навлегување префикси од туѓо потекло, како на пример **де-** (*десѝабилизација, деценѝрализација, демаркација*), **аниѝи-** (*аниѝиглобализација*), **улиѝра-** (*улиѝранационализам*), **суѝер-** (*суѝериѝаѝриотиѝизам, суѝерубавина*).

4. **Конфискацијата** се среќава кај називите на дејства (*недосѝаѝоќ*), кај називите на апстрактни особини (*безвласѝие, безредие, бессовесносѝи*), и кај атрибутивните називи (*бескуќник, некадарник, безволник, бездомник*). Кај овие образувања се забележува функционалноста на префиксите **не-** и **без-** (*нерасѝоложение, неѝовраѝи, невраѝи, безволие, безработиѝица, бесѝарица, безѝрижник*). Во определени случаи можна е и појава на блискозначност на дериватите (*неверие : безверие, несоница : бессоница, неверник : безверник*).

5. Во рамките на **композициските** образувања се izdelуваат неколку тенденции кај именките што означуваат дејство.

– Се забележува зголемување на продуктивноста на сложените именки со композицискиот суфикс **-сѝиво** (*браѝоубисѝиво, законодавсѝиво, ѝравобраниѝелсѝиво, ѝравосудсѝиво*).

– Зголемена е продуктивноста на сложенките од типот: *зборообразување, крвоѝролевање, видеоизменување*.

– Во периодот од осумдесеттите години, па наваму, се забележува сè поголема продуктивност на сложенките во чија структура влегуваат основите **сам(о)** и **себе** (*самозаѝиѝиѝа, самоконѝирола, самовласѝи, себейонижување, себаѝфирмирање, себесѝакнување*).

– Наспроти архаизираните сложени деривати со предикатско-објектна структура добиени со директно сраснување на две основи (*ѝрозјебрање*) се забележува актуализација на моделот во разговорниот стил, пред сè, поради нагласената експресивност на дериватите (*кафеѝиене, ѝаридавање, ѝариземање, шѝѝраѝѝаѝаѝаќање, женибрќање*).

Композицискиот начин на деривација кај именките се покажува како мошне продуктивен кај адјективните именки, поради поголемата конкретизација на значењето (*совеѝодавец, државоѝворец, власѝодржец, човекољубец, себељубец, ѝласноѝговорник, исѝомисленик, млекоѝпроизводиѝел*).

Во поново време се зголемува бројот на детерминативните сложени именки составени од мотивирачки основи од туѓо потекло (*ѝѝрачѝѝаѝиѝиѝа, нарко-криминал, кафе-бар, бизнис-ценѝар, евроѝниѝеѝраѝиѝа*),

евројарламенѝ, дилмејкер, ѝисмејкер). Моделот се поткрепува со присуство на сложенки од типот: *дел-реченица, ѝредлоѝ-закон, ѝредлоѝ-мерка, нацрѝ-закон*.

– Изделувањето на абривијацијата како посебен вид деривација во рамките на именскиот систем ни предочи повеќе проблеми во однос на позицијата на скратениците во лексичкиот систем. Проблемот се поврзува со нивната значенска некомпетентност (неможност да функционираат како зборовни единици), нивната нестабилност во системот и нивната формална неизедначеност. Според фреквентноста најзастапени се иницијалните скратеници, коишто се покажуваат како најекономични во однос на образувањето (*Универзитѝетѝ „Св. Кирил и Метѝодиј“ > УКИМ, Семинар за македонски јазик, лиѝератѝура и кулѝура > СМЈЛК*). Тенденцијата за нивна постепена лексикализација го отвора процесот на семантичка номинација и овозможува нивно преминување во именки. Тоа резултира со нивна функционалност како мотивирачки основи во процесот на деривацијата (*ВМРО-вци/вмровци, СДСМ-овци, вмровец, вмровка, вмровсѝво, СМС-ѝија*). Се забележува деривација и кај скратениците што навлегуваат во македонскиот јазик преку меѓународната комуникација (*уѝѝрофорец, уѝѝрофорски, наѝѝовец, наѝѝовски*).

Во прегледот на тенденциите кај **деривираниите придавки** се изделуваат неколку специфичности:

1. Како најпродуктивни мотивирачки основи и во овој случај се изделуваат именките и во однос на мутацијата (промената) и во однос на транспозицијата (пренесувањето) на значењето од основата во дериватот (*ѝрев > ѝрешен, рефлекс > рефлексен, ѝердуд > ѝердудесѝ, ѝуша > ѝушав // златѝо > златѝен, свадба > свадбен, езеро > езерски, ѝаѝѝко > ѝаѝѝковски, срѝе > срѝев*). Глаголите како мотивирачки основи за добивање придавки се застапени само во мутацијата (промената) на значењето (*збори > зборлесѝ, зборлив, убеди > убедлив, навреди > навредлив, може > можен, изврши > извршен, доминира > доминанѝен*).

2. Суфиксацијата се изделува како најпродуктивен начин за добивање придавки. Се забележува присуство на синонимијата која се реализира преку конкурентност на дериватите. Во таа насока се изделуваат неколку карактеристични тенденции:

– Кај десупстантивните мутациски придавки како конкурентни синонимни модели се јавуваат образувањата со суфиксите **-есѝ** : **-ав** (*жилесѝ* : *жилав*), **-есѝ** : **-лив** (*маѝлесѝ* : *маѝлив*), **-есѝ** : **-аѝѝ** (*крилесѝ* : *крилаѝѝ*), **-ен** : **-лив** (*милосен* : *милослив*), **-ен** : **-иѝѝ** (*ѝласен* : *ѝласиѝѝ*).

– Кај девербативните мутациски придавки во однос на конкурентноста се забележува тенденција за наметнување на моделот со суфиксот **-ив/-лив**, наспроти моделите со суфиксите **-ав, -ен, -есѝ, -овиѝ, -иѝѝ**

(скокоѝлив: скокоѝкав, скокоѝен, зборлив : зборлесѝ, лажлив : лажовиѝ, јадлив : јасѝелиѝ).

– Кај десупстантивните транспозициски придавки јасно се согледува тенденција за наметнување на моделот со суфиксот **-ски** за сметка на моделите со суфиксите **-онен, -ен, -ов, -ин** (орѓанизациски : орѓанизацционен, синѝеѝски : синѝеѝичен, Јанковски : Јанков, бензиски : бензинов, змиски : змиин).

– Во однос на повеќезначноста на суфиксите како најфункционален се izdelува суфиксот **-ен** кој се среќава при: мутација од именка (*ѝаѝа > ѝаѝен*), мутација од глагол (*ѝради > ѝрадивен*), мутација од прилог (*ѝоре > ѝорен*), мутација од број (*два > двоен*), транспозиција од именка (*злаѝо > злаѝен*), транспозиција од глагол (*сѝие > сѝиен*).

3. Префиксацијата е присутна кај десупстантивните транспозициски придавки, а како најфункционален зборообразувачки формант се покажува негацијата како префикс (*несимеѝричен, несѝорѝски, немакедонски, неевроѝски, неилусѝраѝивен, неинѝересен*). Во последниве дваесетина години видливо е зголемена фреквенцијата на префиксните образувања со префиксите: **а-, аниѝи-, би-, ексѝра-, конѝра-, ѝро-, суѝер-, ѝранс-, улѝра-** (*аморален, аниѝидржавен, бисексуален, ексѝралинѝвисѝички, конѝраѝроодукѝивен, ѝроевроѝски, суѝермодерен, суѝерубав, ѝрансконѝиненѝален, улѝразвучен*).

4. Кај придавките се забележува и функционирање на префиксно-суфиксниот начин на деривација. Како најкатегоријални образувања се izdelуваат придавките добиени од именка како мотивирачка основа, деривирани со префиксот **без-** и со суфиксите **-ен** и **-ски** (*безѝрижен, безмилосен, бескамаѝен, безнаменски*). Конфиксниот начин на образување придавки покажува тенденција на зголемување на продуктивноста преку повеќе зборообразувачки типови (*меѝудржавен, надморски, ѝредизборен, вондржавен, ѝроѝивзаконски, ѝосмрѝен, мулѝинационален, ѝривремен, крајморски, задѝраничен, ѝрекуброен*).

5. Композицијата како начин на деривирање придавки во македонскиот јазик се среќава при транспозицијата. Најчесто како конститутивни основи се среќаваат именките кои се доопределуваат со придавки (*ѝлиѝкоумен, русокос, оѝиѝонароден, сѝарословенски*); со броеви (*двособен, дволичен*), со прилози (*мноѝувековен, ѝовеќејазичен*), со именка (*змиѝолик, кожоѝлав*). Како продуктивни основи се izdelуваат и придавките во рамките на композициските образувања од типот *ѝемнозелен, военоѝолиѝички, внаѝрешнобезбедносен*). Со тенденција на зголемување на продуктивноста се izdelуваат сложените придавки од типот *биолошко-медицински, деловно-админисѝраѝивен, насѝавно-научен*). Глаголите што се среќаваат како конститутивни основи за образување сложени придавки се доопределуваат со прилози (*високоѝросвешѝен, долѝоочекуван, долуѝоѝиѝиан*), со именки (*законодавен,*

уст̄ивойворен), со заменска придавка (*самойовикан, самоӯравен, само̄ро̄гласен*).

При прегледот на тенденциите кај **мотивираниите глаголи** треба да се имаат предвид проблемите во однос на описот на нивната семантичко-синтаксичка структура што произлегуваат од неколку случаи:

– зборообразувачкото (структурно) значење на дериватот може да произлезе од основното значење на мотивирачката основа и на формантот (*̄шелефонира* - 'х дејствува со помош на телефон');

– во мотивациската врска да се пренесе лексичкиот (метафоричкото) значење на основата (*вози* – 'х управува со превозно средство'; *вози* – 'лаже, мами' > *вози* > *извози* * *лаже* > *излаже, мами* > *измами*);

– во актот на мотивација можна е појава на семантичка нерегуларност што доведува до промена на значењето од основата во дериватот, т.е. можна е појава на контекстуална семантичка мотивација (*̄гус̄ӣ* = 'заситен, полн' > *̄гус̄ӣи* – 'станува густ' > *за̄гус̄ӣи* – '1. почнува да станува густ, 2. ситуацијата почна да се компликува').

– при префиксното образување можна е појава на десемантизација на мотивирачката основа, при што се актуализира значењето на префиксот и тогаш значењето на дериватот ќе биде синтагматски обусловено. (*Тој ќе ја ̄реболи разделба̄ӣа* – *̄реброди, ̄реживее, ̄ремос̄ӣи, ̄режали*);

– со десемантизација може да биде опфатен и префиксниот формант и во тој случај најчесто станува збор за формална видска диференцијација, која се разгледува во рамките на глаголската парадигма (*кр̄ӣи* – *закр̄ӣи, учи* – *научи, јаде* – *најаде*).

Како најопшти тенденции во однос на мотивираниите глаголи се izdelуваат следниве:

1. За разлика од именките и од придавките, глаголите најчесто се образуваат преку модификација, која се реализира преку префиксниот начин на деривација. Проследувањето на префиксните образувања во однос на општите категоријални значења овозможува интересен преглед на мотивираниите глаголи во македонскиот јазик. Така, на пример, во однос на изразување на категоријалното значење „почеток на дејство“ се користат најмногу префикси (*задреме, доболи, насе̄ӣи, ̄о̄ӣрча, ̄присака, ̄розбори, смириса, рас̄ӣее*), за разлика од општото значење „дејство што се извршува од почеток до крај“ кое се изразува само со два префикси (*̄преседи, ̄роживее*).

Кај полипрефиксираниите глаголи како најфункционални се izdelуваат образувањата каде што како прв префикс се јавуваат префиксите: **̄о-** (покажува тенденција да се јави во комбинација со 12 префиксни формации – *̄озавр̄ӣи, ̄ос̄ӣо̄ӣли, ̄о̄извежба, ̄онадӣг̄не, ̄о̄осиромаши, ̄о̄одвр̄ӣи, ̄о̄ӣре̄гради, ̄о̄ӣрикаже, ̄о̄разбис̄ӣри, ̄о̄узрее, ̄о̄озна̄цеди, ̄о̄зай̄ознае*). Префиксот **из-** покажува тенденција да се

комбинира со 11 префиксни модели – *иззалеѝи, изнаброи, изоѝие, изразболи, исѝокара, исѝреврѝи, исѝрочиѝа, изнаѝрикаже, исѝонакисне, исѝоизразвиѝка, иззайознае*). Кај полипрефиксацијата, како најфреквентни деривати се среќаваат образувањата со два префикси. Појавата на глаголи деривирани со 4-5 префикси се забележува исклучиво во разговорниот стил (*исѝоиззнаѝрикажа*).

Во рамките на префиксацијата кај глаголите се забележуваат тенденциите за појава на полисемија на зборообразувачките форманти (*наброи, налеѝи, најѝика, наосѝири, насеѝи, наѝрее, наѝѝра*); синонимија (*ѝредаде : издаде, ѝреѝлаѝи : најѝлаѝи, ѝрекрива : ѝокрива, ѝреизбра : реизбра*); антонимија (*залеѝи – одлеѝи, заѝрми – ѝреѝрми, замрси – одмрси / размрси*).

Кај модификациските глаголски деривати мошне е мал бројот на суфиксни образувања. Глаголите модифицирани со дополнителниот признак деминутивност или аугментативност покажуваат тенденција за ограничување на сферата на нивната употреба во рамките на разговорниот стил (*ѝребе > ѝреѝка, мрда > мрѝка*), а некои од нив се опфатени со процесот на дезактуализација кој води до архаизација (*вреска > врескоѝи, ѝрска > ѝрскоѝи, ѝрми > ѝрмоли*).

2. Се забележува тенденција на зголемување на продуктивноста на префиксно-суфиксниот начин на образување глаголи и тоа во рамките на мутациските деривати. Како најпродуктивни зборообразувачки модели се издвојуваат: **из-** + **И** + **-и/-е** = *изусѝи, изжени, изживее; за- + **И** + **-и** = *зазори, задоми, засрами; ѝре- + **И** + **-и** = *ѝремостѝи, ѝремажи, ѝресоли*.**

3. Суфиксните образувања се најчести при мутацијата. Како најпродуктивни мотивирачки основи се изделуваат именките кои се деривирани со суфиксите: **-и** (*роса > роси, јаѝне > јаѝни, брич > бричи, сол > соли, бразда > бразди*) и **-ува** (*сѝрав > сѝравува, камен > каменува, дом > домува, леѝо > леѝува*). Тенденција за зголемување на продуктивноста се забележува кај моделот со суфиксот **-(из)ѝра** (*аѝонија > аѝонизира, виза > визира, ѝѝс > ѝѝсира, склад > складира, дебаѝа > дебаѝира, чек > чекира, финиш > финишира, НАТО > наѝоизира*). Со ограничена употреба се десупстантивизираните глаголи со суфиксот **-са/-оса,-уса** (*јад > јадоса, брашно > брашноса, дамка, > дамкоса*), кои се во фаза на дезактуализација.

Транспозициските ономазиолошки структури кај глаголите се реализираат преку суфиксација од именки и од придавки како мотивирачки основи. Кај десупстантивните образувања тенденција на засилена продуктивност се забележува кај моделот со суфиксот **-ува** (*ѝоѝ > ѝоѝува, дирекѝор > дирекѝорува, шеф > шефува, амбасадор > амбасадорува*) и кај моделот со суфиксот **-сѝѝува** (*ѝисаѝел > ѝисаѝелсѝѝува, ѝреѝседаѝел > ѝреѝседаѝелсѝѝува, ѝрофесор > ѝрофесорсѝѝува*). Во

разговорниот стил се активира моделот со суфиксот **-(из)ира** (*ѿакси > ѿаксира, ѿилоѿ > ѿилоѿира, фризер > фризира, шѿион > шѿионира*). Кај деадјетивните деривати како продуктивни модели се izdelуваат образувањата со суфиксите **-ее** и **-и** (*ѿлув > ѿлувее, зелен > зеленее, слаб > слабее // кисел > кисели, блаѿ > блажи, ѿоѿол > ѿоѿили*). Тенденција за дезактуализација и архаизација се забележува кај моделот со суфиксот **-ичи** (*нежен > нежничи, ѿубезен > ѿубезничи*).

4. Функционалноста на глаголите со репродуктивна ономазиолошка структура се врзуваат со разговорниот и уметничколитературниот стил како стилски изразни средства (*ѿроѿ > ѿроѿа, шѿирак > шѿирака, оф > офка, леле > лелека, ц'ц'ц > ц'цка*).

Во однос на прилозите, адвербијализацијата се покажува како најпродуктивен начин на добивање прилози од придавки како мотивирачки основи. Како продуктивни основи се izdelуваат немотивираниите придавки (*ѿруб > ѿрубо, свеж > свежо*), придавките со суфиксот **-ен** (*вљубен > вљубено, жален > жално*), придавките на **-лив** (*ѿрижлив > ѿрижливо, убедлив > убедливо*) и глаголските придавки (*изработѿен > изработѿено, најравен > најравено*). Со ограничена продуктивност во однос на адвербијализацијата се карактеризираат односните придавки на **-ски, -шки, -чки** (*браѿски, деѿски*). Забележлива е тенденцијата на адвербијализација на членуваните именки, особено во јазикот на печатот (*леѿово, ноќва, сезонава, уѿроѿо, викендов, месецов*).

Прилозите добиени преку мутација се среќаваат како суфиксни образувања (*ред > редум, беѿа > бежечкум, еден > еднаш, кроѿко > кроѿкум*), а многу почесто како сложени структури добиени со сраснување на прилошки изрази (*ѿредвид, вчеравечер, оѿѿаѿаму, најред, налево, одѿамѿивека, донемајкаде*).

Кај прилозите добиени со модификација, тенденција за развивање на продуктивноста се забележува кај прилозите со дополнителен признак на детерминација, изразен со предлог (*лево > влево, налево, одлево, сеѿа > оѿсеѿа, досеѿа, засеѿа*). Во однос на маркираноста на интензитетот, продуктивни се образувањата со префикси за изразување степен кај придавките (*добро > ѿодобро, најдобро, накрај > најнакрај*) и образувањата со редупликација на основата (*брѿу-брѿу*), а како пофункционална се покажува редупликацијата со различни, најчесто антонимни основи (*лево-десно, ѿоре-долу*). Како резултат на ограничена фреквентност и на стилската маркираност, целосно се архаизирани суфиксните модификациски прилози со деминутивен признак (*далечко, малкуцка, малкунса*). Нивната реализација се забележува во рамките на дијалектната лексика и тоа кај постари говорители.

Со прегледот на тенденциите во зборообразувањето во македонскиот јазик се потврдуваат согледбите дека станува збор за жив процес кој не може да се програмира или да се планира. Патиштата на актуели-

зација и дезактуализација на определени зборообразувачки типови и модели се мошне комплексни поради низа лингвистички, а и поради надворешнолингвистички фактори. Дезактуализацијата на некој збор не значи и негово губење затоа што во најголем број случаи овој процес е придружен со стилска маркираност на дериватот, па нивната реализација е можна во некои од функционалните стилови, или пак да се сретне како мотивирачка основа во рамките на зборообразувачката низа. Во најголем број случаи причина за дезактуализација е конкурентноста со некој попродуктивен модел кој во определен момент се покажува како пофункционален во јазичниот систем (*век > вековий̄, вековен, вечен, вековий̄ос̄, вековнос̄, вечнос̄*). Неможноста за ставање рамки околу еден постојан, непроменлив, стабилен систем ја потврдува компатибилноста (приспособливоста) за зборообразувањето како жив процес на збогатување на лексичкиот состав на македонскиот јазик во сите функционални стилови и потстилови.

Литература

1. **Конески Б.:** *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1967.
2. **Конески К.:** *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје, 1995.
3. **Корубин Б.:** *Глаголските именки на -ние во македонскиот литературен јазик* во Предавања на XXII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1990, 63 – 71.
4. **Марков Б.:** *Опсервации над скрашенициите од сложениите називи во македонскиот јазик* во Литературен збор, кн. 6, Скопје, 1980, 31 – 46.
5. **Минова-Ѓуркова Л.:** *Именките на -ара во македонскиот јазик* во Литературен збор, кн.1-2, Скопје 1988.; 49 – 53; *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 2000; *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје 2003.
6. **Fishman, A. J.:** *Sociologija jezika*, Sarajevo, 1978.

ЛИТЕРАТУРА

Георѓи Силев

ПОЕТСКОТО ТВОРЕШТВО НА АНТЕ ПОПОВСКИ

Очигледно, многу нешто тргна со црно-црвениот симбол на везот од поезијата на Блаже Конески. Анте Поповски е првиот македонски поет што се надоврза на оваа идеја, пред сè, со својата мисловна метафора во однос на националната трагедија на македонскиот народ, но и на неговото величие во стоицизмот и во херојството. Така започна едно ново тематско-мотивско струење во современата македонска поезија, чии врutoци се во историјата и митот, но не за да биде извршена реконструкција на случките и настаните, туку тие да послужат како асоцијативна врска со сè што го измачува или го радува современиот човек.

Првата стихозбирка на овој поет *Одблесоци*, која се појави во 1955 година, не беше пречекана со одушевување, но тоа не го обесхрабри идниот лекар, кој по тригодишна пауза доживеа целосна сатисфакција со втората збирка песни *Вардар* (1958). Пробивот така беше извршен, а следните книги поезија сè повеќе го афирмираа поетот чиишто стихови започнаа да се јавуваат и во преводи на други јазици. Уследија стихозбирките:

Нејоко (1963), *Камена* (1972), *Тајнојис* (1975), *Љубојис* (1978), *Сина јесна* (1984), *Ненасловена* (1988), *Провиденија* (1995), *Светија јесна* (2001) *Две ѿишини* (2003).

Ноторна вистина е дека Вардар е најголемата река во Македонија. Уште погола вистина е дека таа тече низ два дела на оваа земја, влевајќи се, во близината на Солун, во Белото/Егејското Море. Таа река била сведок на многу крв, на многу грешки и гревови, на многу нешто судбинско за оваа земја и за овој народ: по едно вардарско поводие лукавите Византијци го нападнале – наоѓајќи брод на рекава – заспаниот Самуил на логорување, кој успеал да се спаси со бегство, благодарение на снаодливиот син Радомир-Гаврил (грешката ја повторил со стопроцентна идентичност!); од *своејто ѿзоришtie* владетелот Стрез се љубувал на сцените на обезглавувањата на жртвите; легендарниот Карпош бил масакриран и фрлен во водите на рекава што носела со

своите води многу столетија на болки, таги и надежи, додека народот чекал долго-долго на слободата, за да ѝ се подизрадува, најпосле, но само еден дел од таа земја. Имајќи го сето тоа предвид, а и многу други нешта, поетот ја искрена оваа река до метафора, до симбол на една не/биднина, сепак верувајќи во достоинството и храброста на својот народ. Така започна неговата потрага по предедовските корења: лирски медитативно, но и неспокојно. Насловот на оваа книшка ѝ го дава истоимената поема во неа, со поетската идеја за идентификација на целиот род, во таа смисла и на единката, со овој своевиден македонски поим. Контрастирајќи им ги на белите води патиштата кон црнитата, поетот метафорично потсетува на таа идентификација, асоцирајќи на самуиловската воинственост и гордост на еден народ, отсекогаш решен на жртви и на кој Непокорот му е во генот, зашто постојано некој се обидува да го покори. Во рекава се *оґледуваме ние* или: рекава сме ние, нашето минато, нашава сегашност, со подготвеност и во иднината за опстанок.

Анте Поповски така се најави и постепено стана најмакедонству-јущиот поет.

Довде самозагатнатата поетска идеја *нейокорой* во следната стихозбирка се претвора во *доминанѝна*, а во трите циклуса (или, подобро речено, во трите поеми) поетски се елаборирани: Македонија, Гоце Делчев (току така и насловени) и Крсте П. Мисирков (*Појусѝо, мајко*). Македонија, како што тоа прв го забележува Георги Старделов, во оваа поезија „не е ...некој регионален, географски или историо-графски поим ... таа е повеќе од тоа. *Таа е мий*“. Значи, неа *нејзиниот човек* ја создал! Ако не нè лаже сеќавањето, почетокот на оваа стихозбирка (*Нејокој*), инаку, од самиот автор „позајмен“ од книшката *Вардар*, деценија и повеќе беше воведна песна во читанката за VI одделение, на местото каде што Англичаните ја имаат својата кралица, Советите го имаа Сталин, а Југословените Тито. Насловот на овој фрагмент „*Македонија*“ пренесен од самата поема, целосно одговараше на сублимирано видената и почувствувана сакана земја:

Стиснете ги тревките
Неа ќе ја исцедите.
Наслонете се врз каменот
Името ќе ѝ го чуете.

Симнете се во реките
Дното со неа ќе ве почести.
Легнете да починете
И ноќта со неа ќе ве покрие.

На показ е мошне силниот антејски однос кон мајката-земја, искажан во духот на Елијаровото видување на Слободата, со сеприсутноста нејзина, на родната Македонија како поим над поимите. Оттука, од таа љубов се тргнува кон минатото, кон историјата не само за да се увериме во стоицизмот и на „последниот востанат“ туку и во вишнеењето на таа „проста земја од дволичен камен и сонце“, дури и разделувана и разделена „на Ристоси и Голготи“ (на себежртвувања и страдалништва), која постојано се обновува од сопствената пепел, од сопствените солзи. Тоа не го присиркуваме ние во таа историја, туку се наоѓаме таму себеси, како што предедовците се наоѓаат себеси во нас, во ова наше совремие во кое во однос на Македонија како ништо да не се изменило ни во самите нас, ни во крвно заинтересираните за неа, за таа земја што секој сакал и сака да ја присвојува од некои искони до денес. (Во едно како да се измамил поетот: *дека никој не ја знае земјата „што ги научи и ѕвездите да шепотат на Македонски!“*. Убавата метафорична хипербола, сепак, не стои во сооднос со првата констатација: оние што се грабаат за неа мошне добро знаат за што се грабаат!). Митско-историските видувања на оваа земја и на тие што таа ги родила не се нималку божилачни, и покрај издвојувањето на правостоината. Не туку-така се потенцира дека „Нема веќе пат. Сите патишта свршија. Сега и оној/До деветтиот круг што води го нема“. Вака издвоени, стиховите ни претскажуваат од лошо-полошо! Можеби и со право, ако иднината ни е толку црна!... Ако и пеколот не нè прима! Не поради шпионите, зашто без нив и не се може. Поради ножот што и поетот Славко Јаневски го маркира. Но, какви сме – такви сме (да го парафразираме изместено Гане Тодоровски), земјата, таа Македонија, си ја сакаме, онака, елијаровски, силно:

„На овој даб името ќе ти го напишам!“

Неразделно со поимот *Македонија* оди и името/делото на Гоце Делчев. Македонците тоа повеќе од добро го знаат. Неупатениот земјанин го упатуваме кон историјата. Во елиотовски срочената поема Гоце Делчев сè е искажано низ асоцијации и рефлексии, така што со неа може да комуницира само поверзиран реципиент. Се разбира, во поемава класичен лирски јунак нема: условно, тоа би бил Гоце Делчев; пореално – тоа би бил самиот поет, кој ја елаборира поетската идеја за *нейокорой̄*, но и пак „од еден друг агол“; низ сомневањето, болката и надежта. Всушност, Македонија така е идентификувана, иако не ѝ недостасува и четвртиот сегмент – востанијата. Минатото на Македонија е тоа што е; гоцеделчевскиот презент е херојски, но и исполнет со небулози; единствено останува иднината за верба:

„Благослови ме за покорник
На твојата религија на недојденото“

Ја моли Татковината тој лирски јунак, дојден „со разум на маж и здравје на топла земја“ да ја крстосува крај в краја имено Неа (историски погледнато – да го подготвува народот за востание; поетски: да изгори во Неа и за Неа како резултат колку на предавство, толку и на сопствените нерасчистени сметки). Монологов е истовремено и исповед, и прекор за „ножот в плеки забиен“; и не ќе да е од видовитост, туку од историско искуство сознанието:

„Не ме уплашија векови со нож во туѓа рака
Ме плаши час со нож од рака своја во плеки“

(каинавелиска проклетија на родот што се двоел зашто го двоеле и троеле, би се рекло, од искони до денешниов ден).

Поемиве на Анте Поповски имаат и баладни одлики, иако, наизглед, во нив не се опишува ништо. Но, отсуството на нарација е само привид, зашто таа се одвива низ густы, тешки метафори до алегија: така, впечатокот за селирското е изнуден мошне суптилно и тогаш кога описот е очигледен: „Се искачија магличта по ридон нагоре“, „Ме донесе патот и до она штитско ридје“, „Нокта ме стигна и зората ме остава усамен да чекам“ итн. А над сè е надвиснат еден кошмар со предзнакот на смртта.

Постои и еден привид на пренагласен национален ламент кај Анте Поповски, особено и со обрнувањето кон Крсте П. Мисирков кој, пак, како што е познато, е најекспонираниот македонист и најизразениот наш преродбеник. Оваа историска личност, која поголемиот дел од својот живот го поминала во туѓина (Србија, Русија, Молдавија, Бугарија), тој чудесен аналитичар на посебноста на македонскиот народ, на македонскиот јазик и на македонската историја, со својата биографија, со своето дело е мошне податлив прототип за литературен лик кој, меѓутоа, е реализиран само фрагментарно во прозата. Овде се нуди поетска визија, поетски психопортрет на творец прогонуван поради своето дело од татковината, омаловажуван и со закани малтретиран од прогонителите чии сметки токму тоа дело им ги помрсило. Сè во истиот поетски тон, со метафорите на искушувањето, на осаменоста, на црната судбина итн., со комбинираниите јазици на експресионизмот и надреализмот, пред сè, но во чудесна спрега со некој длабок одглас на подревен говор кој, сепак, не ја изгубил актуелноста туку, напротив, нуди нови можности – поетот го реализира во оваа стихозбирка својот трет текст, *Појусџо, мајко* – наслов според дел од стихот на бугарскиот поет П. К. Јаворов: „Напраздно, мајко, се боиш“, со истоимената песна дадена

како пролог/мото во бугарскиот оригинал. И во случајов се потребни многу предзнаења за самиот Мисирков за да можат да се доловат асоцијациите со кои овде Анте Поповски, исто така, обилно се служи. Без нив, без тие предзнаења, идејата за творецот на делото *За македонските работи* останува херметички затворена, иако и за познавачот често ќе биде потребен клуч за херменевтичко толкување на многу од стиховите. Но, она што и на овој текст му дава универзална димензија, тоа е можноста, и *по пренамената на основната идеја на поема*, да се открие *идејата на залудноста, на илузорноста, на оневозможувањата* на која и да е релација на човековите обиди за реализација во услови на преси и не само од политички, туку и од психолошки карактер.

Потоа, на ред доаѓа македонскиот пејзаж од бои на флора, од пепел и камен. Критиката ѝ припиша на *Камена* некои влијанија од М. Диздар, но тоа и го оправда како благотворно дејство (Д. Наневски).

За петтата стихозбирка *Тајнопис*, употреблива е веќе пословичната синтагма „и нов, и свој“ во однос на поетот. Новото ги подразбира содржините, мотивите и темите во дел од книгата, а препознатливото е во самиот јазик, во поетскиот логос. Она што за некои критичари беше пренагласен патриотизам, сега им отстапува место на универзалните елементи (*Лирска шептајќа според Менделеев*), но националното е присутно асоцијативно во неколку песни (каде што речиси само по нивниот наслов може да се одгатне мотивот) и делумно, во циклусот *Самоопачество од сл’нца* со доминантната, брилијантно искажана идеја за грабежот и дележот извршен на оваа земја, во двата завршни стиха од песната *Оче наш*:

„Где полден наш, југ наш
И море наше где?“

(Посветата на Славко Јаневски овде укажува на духовната поетска врска со неговите горчливи каинавелски евангелија.)

Ако секоја вистина, па во таа смисла и животот човеков, има свој „јавнопис“, и свој „тајнопис“ (првото – општо прифатливо, разбирливо како нешто што му се нуди пред погледот на светот, а второто – што е скриено од него, длабоко закопано во битието), тогаш трагањето на поетот Анте Поповски е копање по тајнописите, по симболиката на појавите и на објектите, со тенденција – што повеќе во нив да најде (всушност, да сугерира!) нови симболи, и покрај поранешните констатации за некои од „елементиве“, како резултат на нечии други искуства. На пример: нова поетска симболика во вокалите нашол Рембо, но и Радован Павловски и пак не е неинтересно и елаборирањето на Анте Поповски на самогласката О во *Елементиот на писмото*, видена како

универзум со омеѓеност во бесконечноста! (Зошто да не, ако математиката вели дека две паралелни прави во бесконечноста се сечат?!) Во таков космос е собран и натсветот („Светлината над сите натприроди“, односно „тишината од претсоздавањето на светот“).

Лирскиот субјект, лирскиот јунак е јасен: тоа е поетот. Но објектот често знае да биде загадочен: честото обрнување *per tu* кон некого не секогаш се знае дали е кон саканата жена, кон блиското чедо или кон татковината, кон родната земја. Постои и „изгрев на твојата насмевка“, постои и „залез на твојата насмевка“, а меѓу нив и „Твојот збор во пладнето“ (можно е објектот да е *денои* или пак, *сојсџивениои живои*, ако му ја најдеме идентификацијата во синтагмата „моето Горчливо езеро“). Во секој случај – загатката е пуштена, а тоа ќе биде една од одликите и на понатамошната поезија на Анте Поповски, така што критиката ќе има можност да трага, погрешно да чита, да ја исправа својата грешка, што е карактеристична особина на супермодерната поезија воопшто, а поради што, врз свој пример, Елиот најде за потребно на својата поезија да ѝ додаде фусноти. Во секој случај, и покрај некои дијаметрално спротивни читања на тајнописов (инаку, не би ни бил *џајноиис!*), на авторот еднодушно му се признава силината на експресијата спојот помеѓу еден архаичен и еден модерен поетски говор, смислата не само за пронаоѓање на елементарните и на сложените врски на минатото, сегашноста и можната иднина, туку и за нивно своевидно толкување, елаборирање и синтеза, а во таа смисла и спрегата помеѓу флората и рудите, небото и земјата, маглите и месечината, боите и звуците. Пронајдена е и по некоја свездена и метафизичка фантазмагорија, по некој „пророчки тон“ што се протега уште од *Библискииџе леѓенди* во *Камена* итн. Во суштина, Анте Поповски асоцијативно ги користи митовите за Антеј, за Атлас, за божицата Дајана, за Атлантида, за библиско-коранскиот Адам, за Ева, Орфеј и Евридика, за Прометеј, за Лот и Арам итн., наоѓајќи ги сите нив меѓу нас, наоѓајќи нè нас меѓу нив како род, како поединци. Последниот циклус се записите според стари македонски црковни ракописи, соопштени како „глас од дамнина“, на архаичен македонско-црковнословенски јазик, мошне интересен како обид кој, иако не е единствен случај во македонската литература, сепак, речито говори за стремежот за обединување на содржината и јазикот на кој таа содржина се соопштува, со што и звуково се доловува ехото на православните, на мачните векови македонски и човечки, и не само за да нè потсетат дека постоеле, туку и дека живеат во нас повеќе од проекција: како генетски континуитет, како аманет и клетва на предците да мислиме за иднината, за земјата.

Во духот на *џајноиисои* ќе биде и *љубојисои*. Половината од синтагмичниов збор-изведенка насочува кон *љубовџа*, која ќе биде носечкиот мотив во шестата стихозбирка на Анте Поповски: „Љубовта

кон човекот и светот“, како што ќе забележи критичарот (Веле Смилевски). Самиот поет во својот предговор кон книшкава укажува, пред сè на системот на асоцијативните претстави и во оваа поезија што, секако, критиката тоа одамна го маркирала. Во однос на севкупноста на мотивите и поетските идеи, би можело да се рече дека стихозбиркава е и хетерогена, и хомогена: неединственоста произлегува од широкиот дијапазон на поетовите интересирања и елаборирања на тие *разновидни* идеи, а истородноста – од начинот на соопштувањето/пеењето со целата симболика и метафоричност.

Дури во следната книга поезија *Сина ѝсна* поетот ќе му се врати на „стандардниот“ поетски јазик, целосно ослободен од херменевтичката експресија. Бидејќи сега буквално од песна во песна се среќаваме со сосема различни мотиви, синтаagmaва од насловот би сме ја протолкувале со противречностите на симболиката на *синошо*, кои одат од крајно позитивни значења, до крајно неповолни: „Сината боја е најдлабока“, вели Речникот на симболите, но според тој ист речник „Сината е најстудена од сите бои“. Изразот „сина песна“ лесно асоцира на небесниот, божествениот присход на поезијата, а со самото тоа би можел да биде и знак „на издвојување од овоземските вредности“, Сапак, Анте Поповски не се занимава со метафизика, и покрај некои поранешни одзвучија, па претпочита да си претставиме дека тоа небото се рефлектира, се огледува во длабоките чисти вруточни води на поезијата. Освен условно во насловов, овде нема други „орфички“ појави. Повеќето од песните имаат поенти во рамките на идејата на осаменоста, на душевната изгореност, скаменувањето, оковувањето итн. Така и Анте Поповски се приклучува кон плејадата поети коишто песната ја бараат, така да се рече, во сè апстрактно и сетилно и во зависност од тоа нудејќи ги своите рефлексии, па и своите поетски игри луцидни како онаа со човекот и реката, при што е можна и идентификација на реката со жената. Има тука и разгаленост, и таговност, и морничавост, со многу смисла за транспозиција на реални облици во продуховени алузии и амалгам од идеи.

Сосема слични се и карактеристиките на збирката *Ненасловена*, во која критиката ги забележала елегичните и баладните призови, а книгата поезија *Провиденија* во квантитетна смисла дотогаш беше и најобемна. Една од одликите и е разнообразноста на темите и мотивите во понудените над 150 песни. Во поглед на експресијата евидентно е дека Анте Поповски пронашол некоја средина помеѓу првата своја зрела творечка фаза и *Сина ѝсна*, ослободувајќи се од повремениот поранешно „насилство“ врз мотивите (токму во „менделеевскиот“ циклус!). Сега поетот, ушто со првите стихови, сам ни ја открива енигмата околу синтагмата „сина песна“. Во „Мојата сина птица“ еден стих гласи:

„мојата птица никогаш не се симнува од небесата“

а песната завршува со поетската констатација:

„Толку високо, самоти свездите,
можеше да се искачи само зборот,
мојата сина птица:
со клунче од звуци, со крилја од глаголи...“

со што ни го акцептира/уважува коментарот за небесната рефлексива во значењето на зборот *сина*, нудејќи идентификација помеѓу *јеснајџа* и *јџицајџа*, „повблиску“ определени со заедничкиот атрибут *сина*.

Сега, резимирајќи ја *јџајковинскајџа* идеја, поетот есенцијално ни соопштува што сè ерудирал/истражил, пронашол, сфатил, изнесол на виделина во својата досегашна поезија:

„...кога не би било ова парче
проколната земја...“

(под која и понатаму подразбира *камења, сурови ридишџа од коски, вино, јџемјан*)

„...јас знам каде би се живеело
но не знам каде би се умирало ».

Сè поизразито станува збор за философската преокупација на поетот кој тајните не ги гледа во *зџисџџе* туку во *незџишаношџо* („Храмовите на Теба“, „Епитаф“), кој сфаќа дека небото од земјата го дели само еден обичен човечки живот и дека е можна размената на соништата дури и помеѓу приземјеникот и слободниот летач. Не станува збор за систем, туку за метафорична реминисценција и рефлексива преку кои од навидум секојдневни безначајни случувања воскреснува мисловна димензија која, можеби, нешто повторува од досега соопштето, но е со ефект на изненадување во спрегата со претходниот, сепак, импулсивен мовенс. Ја имаме предвид песната „На Свети Никола, Битола, 1991“, во која, од описот на пламенчето од запалената свеќа што ненадејно потреперува при случајно подотворање на вратата, се раѓа мисловна асоцијација за Македонија, претрашена „пред наточените балкански ками“. Но, таква е и песната „Сончогледите“, песната „Јуда“ и многу други врз страниците на *Провиденија*. По нешто од тие размисли е инспирирано од фрагменти пронајдени во поезијата на некои современи светски автори, често гости и на Струшките вечери на поезијата; по нешто од философи, од поети блиски на кругот на авторот.

Засега, заклучокот би можел да се сведе на следнава констатација: инспириран од минатото на родната земја, на сопствениот народ, со сведоштвата за сегашноста на Татковината, Анте Поповски од нивната синтеза ги поднасира сеништата на иднината, сепак, верувајќи им на чудата. Суперсензибилен во однос на тоа Отачество, кому му е подредено речиси сè, поетот ја димензионира надвременски, натпросторно и, би рекле, натперсонално визијата на не/биднината, која ќе ја протолкуваме кој како знае и кој како сака. Во рамките на Татковината е сместено сè: и епитафните љубописи и тајнописи со процесиите од живи и мртви реки-лјуд на релација од Македонија кон нејзините опеани и неопеани гробишта; и туѓите истории, и туѓите идеи, и проклетствата (главно, ако не и исклучиво, наши); и триумфалните врати со портали што директно водат во смртта со стапките на братското оро... Јарки илуминантни примери нема, но низ мракот се пробива некоја мала светлина, зрак на таинствена верба, искра на детска насмевка што верува во победата над злите маѓепсници.

Сосема ненадејно, секако за поширокиот круг читатели, Анте Поповски објави уште две пообемни книги поезија, и покрај крајно неповолната лична здравствена состојба. Тие два тома, насловени како *Светија ѝесна* и *Две ѝиштини*, го заокружија, засега, поетскиот корпус на овој повеќе од еминентен македонски творец. Затворањето на тој круг беше присилен чин на Смртта.

Спротивно, пак, на очекувањата оваа поезија да биде синтеза на дотогашните мотиви и поетски идеи елаборирани во претходните стихозбирки на Анте Поповски, се покажа нивниот неисцрпен врукот („рвеник без дно“), но и несфатливата творечка енергија на поетот!

Според зборовите на авторот, *Светија ѝесна* била замислената како двотомно дело во 40 пеења „со над 22 000 стихови“, а тоа ќе рече по обем колку *Илијадаѝа* и *Одисејаѝа* заедно, односно колку квантитетот на спевовите на Венко Марковски! Реализираното издание, пак, содржи 22 пеења („Песни“) со 9 085 верси.

Песните се насловени како: „Каин и Авел“, „Земјата не љуби зборови“, „Зборот. Патријархот“, „Втроени камени врати“, „Сами себеси и земја и крст“ итн. Тоа се (не)типични лирско-епски творби коишто апсолутно можат да егзистираат самостојно, но поврзани во книгава создаваат впечаток на единствена целина (по хомоген стил, а хетерогени мотиви). Првопосочената песна, на пример, може да се прифати како посебна модерна поема. И не само тоа.

Делово претставува поетска философска психоанализа по неколку линии: како пристап кон материјата што е предмет на елаборација, односно како полуезотерично откривање на поетското *Јас* на авторот.

Ако навистина се тргне од *сѝих* до *сѝих*, ќе се здобиеме со впечатокот дека во мотивска смисла и во поглед на поетските идеи во

него – *нема шито нема!* Тоа не е изнасилено, несериозно тврдење, туку очигледен факт. Поетот тргнува од првиот семен библиски четириаголник – Адам, Ева, Каин, Авел, па иако уште во *Каиноделија* Славко Јаневски ја елаборира поетската идеја на (*брајно*)*убистивошо* со широк асоцијативен дијапазон, овде се одвиваат психо-философски „дијалози“ што ја „анализираат“ не тежината на првиот грев, туку *мачнинашо* во првиот грешник (мултиплициран во бескрајна низа од грешници), што ќе биде и појдовната поетска идеја, веднаш проследена со *конкретниош сйрав* од новата наметната обврска – *одговорношја* за секој (иден) човек одделно, „И за сите потомства заедно“. Се разбира, овој Адам ни оддалеку не е Првиот човек, туку човештвото во целина (со еден крак во Почетокот, со другиот од бескрајноста па наваму, при што откровението е веќе загатнато). Поетот ја ползува широката можност на *слободниош збор* кој *ошкрива* сè, па и логичности во нелогичноста (гревови пред постоењето на мртовците, Света причесна пред појавата на Христос) и сето тоа во функција на хаотичната среденост, односно на хармоничната хаотичност со која се одликува и Космосот и неговиот микродвојник – човекот. Ева е и не е инспираторот на првиот грев („Ти ме скрши или пак тоа јас, самиот, Ева/копнеев по непослушноста...“ – се обидува Адам да се одгатне себеси, т.е. да се види себеси во човечката иднина!). Ева навистина реплицира во духот и со својствата на Првите маж и жена на светот („...Адаме, единствен и само мој/зашто друг не постои Адам и друга нема Ева...“), но сè што ќе изустуи потоа се однесува на „двајцата на глобусот“ и свесни и несвесни за тоа што се случувало со нив пред да им биде вдахнат божјиот здив (знак на неодгатливоста на мистеријата за себе и во себе!), меѓутоа, знаејќи речиси сè за иднината. Најиндикативен пример, првпат од устата на Адам, а потоа повторени од Ева може да бидат стиховите:

„Нашето потомство, Адаме, од гранките врз тебе
нема да прави харфи
со кои да ја воспеваат нашата девственост
туку *шојаша* *глава* *ке сшои* *шод крсшош*
на Исусовошо дрво; на дрвошо на Вшоориош Адам, небескиош“.

Тука, во конкретниов фрагмент, нема нагаѓање, претпоставки, иако во „игра“ влегува и условното *можеби* (стих. 181-188, кога поетот создава комбинирани имагинарни слики, се разбира, и тие транспонирани во идеи, од сопствени и „веќе видени“ претстави).

Во дијалог влегуваат и нивните синови, Каин и Авел, вториот во пост-жизнен, метафизички флуид, секој да го каже „своето“ за себе и за другиот, притоа несекогаш во сопствена одбрана или со обвинување на собеседникот. Во ова пеење, како впрочем и во повеќето други,

Лоџосой, Зборой е врвна инстанција. Поетот за него го ползува црковнословенскиот симбол Слово (иако во неточното цитирање на почетокот на Библијата, доколку произволноста не е намерна!)“... Сето ова претставува Пролог во...”

Одеднаш, збунува насловот на втората песна: „Земјата не љуби зборови“. Но, само насловот кој, станува очигледно, се однесува на онеменоста на мртвите. Тоа е почетокот на психолошката мапа на лирскиот јунак, на самиот поет кој, иако „во фолија’ на метафората, нуди и препознатливи податоци за сопствениот творечки психопортрет (се разбира, за оној што барем малку знае нешто од поетовата биографија; за другите реципиенти може да остане доза на небулозност: кој е тој што си го поставува прашањето „Подготвен ли си на коцка да ставиш се?“ и што е тоа Сè што треба да се стави на коцка? Треба ли да потсетиме дека Анте Поповски, слично на примерот на Григор Прличев, „ја жртвува“ својата лекарска кариера за да ѝ се посвети на поезијата, на литературата, на Логосот? – и да согори со нив – како што мисловно го поврзува сето тоа во стих. 1020-1022.)

Оттука натаму се развива оваа своевидна поетска *Автобиографија* во знакот на Зборот како *прајайко, родоначалник* на сè на светов, од чии пазуви се раѓа и самиот поет ту како негов пленик ту како негов водач (стих. 1188-1189), во секој случај – како негово чудо!

Своевремено во поезијата на Влада Урошевиќ се сретнавме со *Сѝијачиѝе* и *Сонувачиѝе* кога и ни се понуди толкување на разликата помеѓу нив (луѓе=мисли=глуварци наспроти, пак, се разбира, луѓе и мисли, но сега=творци). Четвртата своја песна Анте Поповски им ја посвети, имено, на Сонувачите коишто „со втроени камени врати се затвораа во себеси“ така, да ги откриваат тајните на видливиот и на невидливиот свет. Тие апострофирани врати, секако, *се соной* во кој или од кој „не само зборовите/-туку и помислите на Сонувачите/во допир со светлината/и самите во светлина се пресоздаваа“. Овие Сонувачи, најверојатно, *се ѝоеѝиѝе*, логотехнистите што го владеат Зборот или се владеани од него, а за кој и Бог „би ги дал и сите свезди на небото негово“, „за само еден збор од усните нивни“ – вели поетот. (Како што се гледа, *Зборой* постојано се наоѓа *ѝод, над или на рамниѝеѝо на Боѝа*, а неговата вредност е баснословна. За овие Сонувачи не значат ништо научните анализи: Тие го сонуваат она што кај другите не ќе се сретне во нивниот сон: „Ма“(кедонија) *како соѝѝѝвена ѝусѝина*, како нивна Голема Мајка. А она што е врзано за Ма – да не даде Господ да го сонуваме, штом е тука времето „сама земјата кога се гази себеси“!... Крајот на песнава му е посветен на „највисокиот даб“ како однос на лирскиот јунак кон него. Може да се бараат симболичните значења на дрвово (*моќ, снаѝа, ѝосѝоѝримѝѝво, оска на свеѝоѝѝ, врска ѝомеѝу небоѝо и земјѝа, храм, мудросѝѝ и знаење*, посебно последново, бидејќи

поетот овде ќе ги спомне и Друидите, „мошне учени луѓе“, а такви се уште и „реалиите“ околу Златното руно, околу жртвата Аврамова, итн.), но нам не „ни се чини“, туку сме уверени дека станува збор за оној лазарополски благун речиси на крајот од селото околу кој поминал дел од детството нашиот поет и во чиј корен лирскиот јунак „се обидува/да се засади себеси“ (стих.1384-1385). А токму тој даб беше се исушил сосема во зрелата доба на Анте Поповски!

Петтото пеење им е посветено на Дениците (Деник=тој што сонува со отворени очи! – стих 1411-1412) и на Свездарите („Оние, пак, кои сонуваа ноќем, ги викаа Свездари“, ст. 1445), а во овој контекст особено на *вокалиџе* („Мијачките“!) меѓу кои е „предлогот на Битието“! Познато е дека *вокалиџе* го возбудувале Рембо, па македонскиот поет Радован Павловски: првиот ги пронаоѓаше *боиџе* во самогласките; вториот ја откриваше „историјата“ нивна... Анте Поповски ги препушта оние (наши, македонски) „потомства и потомства“ да патуваат стихијно „меѓу“ вокалите со сите „суши, свадби, селидби“ (како што би рекол Радован Павловски) и со многу нешто како приќе, испомешувајќи го јавето со сонот, фантазмагорично вовирајќи се низ времето и во себеси за да го бараат она што се изгубило, а што често никогаш и не го ни имале (луцидно потврдено со стиховите: „Знаеше Тој дека она кое се сонува/е повистинско од она кое постои“. Меѓутоа, „Знаеше Тој“ „и дека сè што постои – постои *само* во името“, а „тоа истрајува само во неговото битие“ (при што не се знае дали зборот само, особено во вториот случај, има придавско или прилошко значење, од што зависи и попрецизното сфаќање на мислата!).

За другите песни (чија подетална елаборација ќе си најде место во посебна прилика) би можело да се каже дека, во едни, вниманието им е посветено на рацете (левата рака како Чесно дрво, како Библија на страдањата, двете – „Бог сте над зборот! Надзбор“!; во други, на кајмакчаланскиот ужас од коски на воините кои гинеле во балкански и светски војни за присвојување на Македонија; во трети, пак мртовците „се погребувани во себеси“ од злоба, родителски злосторства, од испомешаноста на доброто и злото...

За да се сфатат некои мисли, некои слики, треба да се познаваат специјални области (од историјата, философијата, литературата, психологијата, медицината, религиите, парапсихологијата итн. итн.) Оттука – може да се постави и прашањето: Кому Анте Поповски му ја наменил оваа поезија? Ползувајќи го искуството на сите можни „изми“, тој создаде монументално дело во кое се прекршува, метаморфозира, смесува, раздвојува, сублимира, рефлектира, проицира, пука и распрснува навистина сè до што се допреле поетовиот дух и разум, усвојувајќи го како знаење и сознание. Притоа се бара и се наоѓа материја во сеништата, сенишност во материјата, мрак во пламенот, животот во

мртвиот, тага и чемер во рајот, оној еден и единствен човек што е роден и што е умрен на земјата, стебла-романтичари, бог – ратај орач жнеач јагленар вардија, свадбар песнопоец печалбар, будења од невидливото, барања за оддалечувања, патници „помножени со сонцето“, Исус гневен на својата вечност.

Од – од Рајот низ Чистилиштето во Пеколот!

Причината зошто Анте Поповски го објави само првиот дел од 20 илјади стиха на своевидниот спев остана непозната, иако привидно тоа би можело да се објасни со смртта на поетот. Меѓутоа, на промоцијата на неговата последна книга *Две ѝишини*, еден од промоторите соопшти дека поетот оставил аманет споменатиот втор дел до *Свети ѝсна* да се публикува по пет години од денот на смртта на нејзиниот автор!

Последната поетска објава е постхумно издание на *Две ѝишини*. Стихозбиркава е конципирана и реализирана во пет *вокални* циклуса со над 130 песни: А. „Окован настојувам да се движам“, Е. „Не е од големо значење знаењето со кое ќе се здобиеш, туку знаењето кое ќе го изнастрадаш“, И. „Енциклопедијата не е знаење туку помнење“, О. „Низ времето, како и сè друго, исчезнува и песната“ и У. „Не им завидуваме на предавствата“.

Ракописот е сочинет во Париз во текот на последниот поетов престој во „престолнината на светот“, во една од неговите болници, во пролетта на 2003 година.

Есеистот Оливера Ќорвезировска во текстот „Врз крстот на зборот“ (предговор кон стихозбиркава) укажува на мотивските карактеристики на *Две ѝишини*, додека самиот поет го потенцира *сѝравот* како *централна ѝоеѝема* во оваа своја поезија, признавајќи, притоа, дека „одеднаш, од една назначена херметика (во поранешниот период – забел. Г. Сталев), речиси без причина, јас излегувам од неа и се расфрлувам со теми кои се надвор од концептот, кои ја назначуваат хетерогеноста и како да го разлишуваат хомогенитетот на овој мој ракопис“ (стр. 29).

Со тоа е речено сè во однос на пристапот. Нема двојни, уште помалку тројни слоеви во метафората. Нема нејасности, а ни двосмислености: сè е како на дланка. Тоа не значи дека текстот е депоетизиран. Напротив: почитата лирика тука е уште попотенцирана, како во секоја поетска исповед.

Возвраќајќи му на стравот со песна, поетот му пишува „излишно писмо“ на Бога, на таа „невина рожба човекова“, на тоа „невино детенце...кое не знае ништо за зборовите“(!), а нашава чуденка се однесува на дијаметралниот „пресврт“ во однос на она „искони беше

Слово, и Слово беше от Бога и Бог беше Слово“, веројатно како обид за истиснување на стравот. Дозата на горчливиот хумор (за бога којшто „не чита песни“, кој „не ги распознава дури и буквите“) се сфаќа, секако, како некој вид автоиронија над автопроценетата творечка макотрпност над песната! Ако имаше приговор по повод толкувањата дека Блаже Конески во песната за Марко Крале покажал атеистички нерв, веројатно би имало поголеми негодувања кога би се рекло дека стиховите од песната „Расфрлани се моите мисли“:

„И сам си
Зашто и бог-господ кренал раце од себеси
И заминал некаде бесповратно.
Кого да молам,
Кој да ме поучи
Како да се живее бес себеси?“

откриваат разидување со Бога. Меѓутоа, обрнуваме внимание на правописната отстапка овде, наспроти повеќето примери, кога поимот над поимите (Бог – Господ) правописно е предаден дури и со мали букви. Во оваа соба, именувана со вокалот А, се ројат спомените од детството, но се размислува и за разликата помеѓу *времето* и *живоитој*, за бесконечните човекови страдања; има реминисценции за убавината на нечија песна, на нечиј глас, за необични, но човечки скриени и нескриени желби; и асоцијации на Неверниот Тома. Она што во мотивско-тематската хетерогеност, сепак, соединува, тоа е содржано во насловот на овој А-циклус: „Окован настојувам да се движам“ (сознание за присилната но природна оневозможност за посериозно дејствување наспроти огромната желба за творечка манифестација)... Колку и како стихот на Блаже Конески „чувај се, насилниче, од силата на врзан човек!“ кореспондира со мислата од насловот на циклусов, не би сме можеле со сигурност да одговориме со оглед на алузијата во песната „Одмазда“ кај постариот поет!

Во циклусот Е, половината песни авторот им ги посветил на своите блиски луѓе под пресија на почувствуваниот повеќе гнев отколку страв од смртта, почнувајќи од Мајката, поврзувајќи ја со библско-фрескното Оплакување. Загатнатиот реквием од првите две песни на претходната „соба“ А започнува да се оформува: крвкото тело веќе е речиси немоќно „за убав подвиг“, кошулата на болниот – влажна од пот – ќе укаже на илузорноста на големите соништа, а пропаста на човештвото е веќе неоспорна; прелатата за човековиот „исправен и горд“ став е болна; играта на „безмилосниот живот“ со луѓето е горчлива; несопојот, се разбира, доминира – кулминира низ сознанието за „прелатите за некаква *свѣта должност*/кон *шајковинаша* и безброј друѓи банал-

носѝи!“ (подвлекол: поетот); со други зборови – Човекот му подарува на животот „само нешто свое/а на смртта – сè“ (Последнава мисла се јавува и како рефрен, повторена и во друга песна.) Поетот сè уште верува дека постојат нешта поради кои чини да се живее, но веќе свесен дека е невозможно „да се живее без себеси“, дека животот е измама, а вистината се открива во Сонот. Циклусов е полн со глувотии, пустоши, црни ветришта, „крвави заби“, „крвјосани очи“, со крвави кошули, со очај и помнење на некои времиња „во кои се живеело“ (варијации на мисла од Кафка). Секако, и овде има по нешто од „расфрланите“ мисли поетови („Раштркани рими“, како што би рекол Петрарка), надвор од насловите на циклусот, но тоа е и нормално ако се земат предвид (а мора да се земат) околностите, пред сè, во кои се создавала оваа поезија. Така е и во однос на следните три вокални „соби“. За да се стаса до нив, пак, првин се дошло до сознанието за расчекорот помеѓу „светата проповеде“ и чувството за „потомството што исчезнува“ (и за нешто друго).

Циклусот И, и според признанието на поетот, е настанат стихијно (што тој тоа, пак, го смета „дури и за предност на овој ракопис“, што може и да биде точно!). Парадоксално: негирајќи ја и чувствувајќи ја болката (онаа, физичката!), поетот ја претвора во благ или поостар ироничен однос (кон животот, кон спомените, чувствата, па дури и кон смртта). Тука има најмногу рефлексивност, повеќе неверици од верба, привидни прекори, поттикнуатост од стиховите на Одн, на Шопов (на друго место и од други поети), молчења што многу повеќе кажуваат одошто изречените зборови, судири помеѓу душата и телото, распнатост во тишината, меѓу тишините (една од песните со поетскава идеја и го дава насловот на стихозбиркава *Две тишини*, песна што Оливера Ќорвезировска посебно вдахновено ја елаборира во својот предговор).

Најпосле, да си го поставиме прашањето – Зошто поетот се определил за неколкуве циклуси? Тој и самиот го дава одговорот, иако не сосема отворено туку низ оваа или онаа песна. Така и се открива дека ја прифатил визијата на Рембо за самогласките. Се разбира, тоа е онаа *илузија* што повеќепати и од повеќемина е искажана во врска со поезијата, пред се. Ја подвлекува и Анте Поповски во книшкава (и низ песна, и низ оној негов полуесеистички коментар, „упатство“, објаснување кон еден од циклусите).

Со помошта на имагинацијата ќе откриеме зошто во „собите“ О и У било сместено, пред сè како поетски идеи, она што му е понудено на вниманието на реципиентот. И, тука би сме го оставиле восприемачот самиот да заземе став спрема *аманеѝоѝи* на поетот!

Катиа Кулавкова

МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА

*(историска, ѿсевдоисториска и мѿаисториоѿрафска
фикција во македонскиот историски роман)*

Ова предавање за учесниците на Семинарот за македонски јазик, литература и култура е поттикнато од потребата да се претстави развојот на македонскиот современ роман низ перспективата на теоријата на историографската метафикција. Акцентот е ставен врз метаисториската и метаисториографската функција на романескната фикција. Сознанијата за метаисториографскиот карактер на романескната фикција, би можеле да се применат и за драмската фикција, но во овој оглед не се проверени врз примери од македонската современа драма, па затоа и ќе се воздржиме од референтни заклучоци за тоа прашање. Тоа заслужува посебно предавање и текст, па ќе го оставиме за друга пригода, која – не е исклучено – може да биде поврзана и со дејноста на меѓународниот *Семинар за македонски јазик, литература и култура*.

Најпрвин би сакала да истакнам дека теориските експликации на историографската метафикција и метаисториографската фикција ги имам поставено во рефератот подготвен за Славистичкиот конгрес кој ќе се одржи во септември 2008 г. во Охрид, Р. Македонија, а кој е достапен он-лајн на веб страницата на Конгресот <www.msk.edu.mk>. ¹ Во ова предавање ќе се послужам со направената градација на метаисторичност и метафикционалност, односно со типологијата на односи меѓу историјата и фикцијата, без при тоа да ги повторувам дефинициите и аргументацијата дадена во прилог на мојата схема на метафикција и на метаисториографска фикција (проза и драма) во спомнатата студија.

Во рамките на овие уводни белешки ќе истакнам уште едно сознание, поврзано со обновата на интересот на современата цивилиза-

¹ Текстот е во печат во специјалниот *Зборник* од 14 меѓународен конгрес на славистите, Скопје 2008.

ција (уметност, медиуми, книжевност) не само за историските збиднувања, туку и за официјалните толкувачки верзии на историските збиднувања (минатото, историската стварност, современите собитија и факти), во последните децении на 20 век. Уметноста од втората половина на 20 век, во тој контекст и книжевноста, покажува дека цитатноста не е нејзина доминантна карактеристика која ја одредува нејзината припадност на поетиката на постмодерната. Значи, наспроти распространетото и веќе канонизирано уверување дека постмодернистичката уметност е нагласено цитатна и инклузивна (што имплицира извесна вредносна индиферентност), толкувањата на конкретните уметнички практики покажуваат дека еден значаен корпус дела од постмодернистичката книжевна провениенција се одликуваат со висок степен на сензибилизираност во однос на историската стварност. Особено се забележува активно позиционирање на книжевноста во однос на веќе етаблираните или медиумски пропагирани толкувања на збиднувањата од блиската и од тековната историја, иако не се исклучени ни ревизионистичките пристапи кон оној дел од постарата историја кој има симптоматични импликации врз современоста и врз актуелните системи на цивилизациски вредности.

Познато е, сепак, дека многу често се случува, токму несомнените, доктринарни и догматизирани нешта да бидат предмет на преиспитувања и на вредносни ревизии. Интерпретативните практики денес покажуваат, на пример, дека постмодернистичката фикција не е толку некритична и толку инертна во цитирањето на текстовите на историографијата и на културната историја, напротив, колку што се претпоставуваше кога се заговараше нејзиниот цитатен, парафразирачки и репринт карактер. Опседнатоста со историјата, всушност, е признак за поинакви социокултурни констелации во коишто се ситуира фикцијата во уметноста/книжевноста како активен, дејствен чинител. Таа опседнатост со историјата произлегува, првенствено, од иритираноста од официјалните историографски оптики и верзии (Карл Попер, *Бедата на историцизмот*, 1957).

Уметноста е комплекс од медиуми (вербални и невербални) кои можат да се постават скептично, дијалошки, па и полемички спрема официјалната историографија и спрема идеологизираниите слики на историјата. Таа и го направи тоа, некогаш поттикната директно од самата историја и историографија, некогаш поттикната и од книжевната теорија и нејзините нови епистемолошки матрици означени како новоисторицистички и деконструктивистички. Новиот историзам/историцизам (New Historicism) му се спротивстави на детерминистичкиот и каузалистички конципиран историцизам на 19 век и на социјалниот реализам на 20 век, им се спротивстави и на тоталитаристичките идеолошки предлошки кои се наметнуваат како репери во толкувањето

на историјата, во и надвор од книжевноста, и го актуализираше интересот на фикцијата за историјата. Тој ја предочи комплементарноста на фикцијата и факцијата (фикционалноста и факционалноста), на историските и на книжевните наративи, дискурси, текстови, архиви и траги (документи, архивска граѓа, мемоари, хроники, патописи, биографии, писма, извештаи).

Свеста на современиот автор на 21 век е шокирана свест, свест која е толку многу подложна на информациски шокови што и самата станува шокантна свест. Континуитетот кој се воспостави во постмодернистичкиот роман повторно е доведен во прашање. Се воведува нова практика на селективна меморија, на привремена амнезија, на романескна афазија. Романот лавира меѓу анемичната и аморфна позиција и хиперсензибилната културна функција. Се конституира нов роман во новиот поредок на антигеротот и на неоколонијализмот. Тој нов роман е во конфликт со самиот себе, поставен пред еден мистифициран хронотоп на светот, пред една фингирана стварност во којашто се деликатни и тешко препознатливи дистинкциите меѓу реалноста и вистината. Историскиот хронотоп во романот, ако хронотопот го сфатиме како естетизирана проекција на историските прагми и човечките состојби во симболичен простор-време, го актуализира токму прашањето за улогата на фактите во фикцијата и на фикцијата во фактографијата. Искуството покажува дека не само што фикцијата се потпира врз историски факти, туку и фактографијата се потпира врз фикција (фалсифицирани факти, псевдофактографија, фингирана фактографичност, симулирање автентичност, мистификации или лажни копии на непостојната стварност).

Македонскиот роман од осумдесеттите години до денес, значи онаа продукција која гравитира технички кон постмодернистичката епоха и поетика, не беше изолиран од глобалните развојни процеси на уметноста во светот, така што и врз неговите искуства можат да се проследат премисите на теоријата на постмодернистичката фикција и да се провери функционалноста на моделите на метафикционалност и историографичност на романот. Ако се тргне од параметарот поврзан со референцијалноста и миметичноста на македонскиот роман, од неговиот однос спрема историјата и историографијата (метаисторичност, метаисториографичност), како и од неговиот однос спрема самиот себе, т.е. спрема фикционалниот код (метафикционалност), би можеле да се изведат некои сознанија за развојот на македонскиот роман, за неговите главни поетички текови и, врз основа на тоа, да се направи една схема на доминантни типови на фикционалност во македонскиот роман. При тоа, ќе појдеме од идејата дека историјата се актуализира кога се ре-интерпретира во современиот романескнен и социокултурен контекст и дека толкувањето на историјата се кон-

текстуализира со параметрите на современата култура и на современото македонско општество.

Особено е значаен односот на македонскиот роман спрема официјалните историографски матрици во толкувањето на далечното и блиското минато (довчерашната стварност и современост!), било тој однос да се искажува имплицитно или експлицитно. Врз основа на тој артикулиран однос во романот, но и во фикцијата сфатена пошироко (и како проза, и како драма, и како комплексна уметничка практика), може да се направи типологија на македонскиот роман, односно типологија на македонскиот метаисториски и/или метаисториографски роман, во комбинација со некои метафикциски позиции на македонскиот роман. На преден план е метаисториографичноста на романот (поедноставено кажано метаисторичност, метаисториски роман), додека метафикционалноста ја имаме предвид дополнително, како спецификација на метаисторичноста на романот, но не и како негова примарна одредница. Тоа го правиме за да покажеме дека се работи за два оделни феномена – метафикционалност и метаисторичност, кои, во одредени случаи, се комбинираат и даваат тип на роман за којшто може да се каже дека е метаисториографска метафикција, со којашто, меѓутоа, не се исцрпуваат сите варијанти на метаисторичност ни во романескната, ни во драмската фикција. Конечно, ваквата специјализирана типологија на романот може додатно да се толкува и како проекција на клучните текови во постоењето или развојот на македонското општество и држава во последните три децении. Тоа е индикација за сериозната поврзаност меѓу историјата и фикцијата во македонски услови, иако навидум се чини дека романот е рамнодушен, дека ги игнорира актуелните збиднувања и дека со тоа е далеку од тоа да биде симптоматична анамнеза на македонската понова историја.

Иако сме сосредоточени главно врз последните 25 години од развојот на македонскиот роман, некои примери што ќе ги наведеме го надминуваат овој период, а ги уважуваме и упатуваме на нив, затоа што се неопходни во утврдувањето на интензитетот на фикционалноста (или отсуството на фикционалност), метафикционалноста и метаисторичноста на македонскиот роман. Во современиот македонски роман постојат парадигматични примери на роман со различен степен на фикционалност, метафикционалност и метаисторичност и со разновидна заемна искобинираност на овие три чинители.

Така, би рекле дека генезата и еволуцијата на македонскиот современ роман е обележана од неколку типови фикција, во рамки на коишто ги разгледуваме и модусите на т.н. *нефикционални* практики (non-fiction). Тие типови не се појавуваат нужно хронолошки, иако не може да се потценува и тој момент, кој покажува дека, генерално гледано, со промената на доминантниот тип фикционалност, доаѓа до

промена и на доминантниот поетичко-стилски модел. Станува збор за следните типови фикција: 1) *историска* 2) *исевдоисториска* и 3) *метаисториографска*, односно за *метафикција* и за *исевдофикција* (нефикционални и парафикционални книжевни практики). Врз основа на степенот на метафикционалноста, се изделуваат следните модальности и модуси на *метафикција*: *метафикциски нарцисички роман*, *автофикција* и *историска фикција*.² Врз основа на отсуството на фикционалноста, би укажале на постоење различни модальности на *исевдофикции* и *парафикции*: хибридниот нараци меѓу биографија, автобиографија, мемоар, дневник и писмо, потоа на еден специфичен, антитетичен начин, нео-утопијата, апокалитичната утопија (Влада Урошевиќ).

Врз основа на оваа глобална поделба на фикцијата, во македонската книжевност, во периодот од педесеттите години на 20 до почетокот на 21 век, можат да се изделат три типа *историски роман*. Таа тројна класификација ќе ја направиме во зависност од тоа во кој степен се присутни или се отсутни фикционалноста, метафикционалноста метаисториографичноста. Одредувањето на еден роман како метаисториографска фикција е условено првенствено од позициите на романескиот модел на светот спрема официјалните историографии, интерпретациите на историјата и идеологизираниот светоглед на минатото. Метаисториографскиот роман го сфаќаме како критичка и скептична реплика на владејачките интерпретации на историјата, особено на нејзините преломни периоди, (историски) збиднувања и личности. Во таа смисла, оваа фикција се јавува и како интерпретација на колективната меморија и наследените етнички, регионални, историски, идеолошки предрасуди, заблуди и стереотипи. Во тој интерпретативен контекст, со таква контекстуализација на историските дискурси (историографијата), ќе ги проследиме битните системски, развојни фази во современиот македонски роман од гледна точка на нивната припадност на пошироки социокултурни и поетички констелации (социјален реализам, модернизам, постмодернизам). Типолошката класификација, па и поларизација на уметноста, според степенот на нејзината идеолошка и политичка конјунктурност, се остварува едновремено и како класификација и поларизација на самата историографијата. Така, може да се утврди кога уметноста е на *main stream* позициите на домашната политичка констелација, а кога спори со нив; може, исто така, да се утврди поетичкиот идентитет на уметничките практики и да се каже дали еден роман инклинира кон историскиот или кон социјалниот реализам, кон Модерната или кон Постмодерната.

² Метаисториографската метафикција претпочита да ја посматраме првенствено како метаисториографски дискурс.

Свесни дека секоја типологија е рестриктивна во однос на оние практики што не се вклопуваат идеално во неа, сепак ќе понудиме, аналогно на схемата на фикционалноста (*фикционалносӣ, ѝсевдофикционалносӣ и мей̄афикционалносӣ*) и на историзмот (*ис̄торизам, ѝсевдоис̄торизам и мей̄аис̄торизам*), една релативно едноставна класификација на македонскиот историски роман на *традиционален, модернистички и ѝос̄имодернистички историски роман*, со следната експликација:

1. Традиционалниот историски роман е втемелен врз практиката на историската фикција. Тој се карактеризира со фикција која кореспондира со официјалната историографска фактографичност, која има висок степен на миметичност и која има интенција да биде објективна, историцистичка нарација, еден вид надополнување на историографијата, инструмент на официјалната историографија, нејзина уметничка илустрација. Историскиот роман од традиционален вид се јавува во периодот кога во македонската култура и книжевност преовладува социјалниот реализам како аналогон на општествената формација на раниот социјализам. Тој е поврзуван со модусот на епска, авторитарна, веродостојна, стереотипна, идеологизирана, конјунктурна и референцијално-миметична фикција и нарација. Од корпусот на традиционалниот македонски историски роман би ги посочиле, како илустративни, романите *Калеш Анѓа* на Стале Попов, *Разбој* на Владо Малески и *Арамиско гнездо* на Ѓорѓи Абаџиев. Кон нив инклинираат и некои романи на Коле Чашуле, Димитар Солев и Ташко Георгиевски (*Црно семе*) иако, според некои наративни постапки, тие се на пред прагот на модернизмот или на преминот од традиционалниот кон модернистичкиот роман.

Традиционалната романескна практика ја употребува историјата како предмет на литературно опишување и меморирање и ја трансформира во раскажувачки ситуации со висока доза на миметичност (илузии на историска реалност). Во неа доаѓа до прекодирање на историската во литературна меморија, при што не е прекинат континуитетот меѓу нив и нема спор меѓу историографската и литераризираната слика на минатото. Историјата е сфатена како литераризиран облик на меморија. Романескните наративи се во склад со важечките колективни идеолошки меганаративи. Тие се комплементарни, надополнувачки. Историскиот роман врши функција на илустрација на историјата. Фикцијата е жива слика на факцијата. Историската фикција е високореференцијална и се стреми да направи проективна слика на историското минато во склад со официјалниот модел на историографија, во склад со усвоените колективни стереотипи на минатото и на неговата епско-национална херменевтика. Традиционалната исто-

риска фикција е повторно пишување на историјата низ владејачкиот етноцентричен ракурс. Во него преовладува ауторитална перспектива на раскажување и на фокализација на збиднувањата во време и простор. За овој тип колективна историја за минатото може да се употреби и атрибутот историцистичка нарација (hy-story). Тој се повикува на идеологизираната меморија проектирана низ колективната свест и официјализираните вредности (етнички, социјални, културни, етички, идеолошки).

Во македонскиот традиционален историски роман не се разграничени двете рамништа на дискурсот – приказна за историјата (историјата како приказна и како историски наратив), од историските, поточно историографските дискурси. Отсуствува рамништето на историската саморефлексија и на прикажувачката свест во врска со раскажаните приказни и на прикажаните состојби во развој, хронолошки последователно и концептуално. Владее тенденцијата на интегрирање на фабуларното, прикажувачко и описно рамниште со сужејното дискурзивно рамниште, до таа мера што сужејното рамниште не содржи елементи на метадискурс. Дискурсот на историцистичката, *фактиска фикција* не ја менува основната конститутивна интенција на романескиот наратив – да биде референцијално поставен спрема стварноста, да биде (помалку или повеќе) веродостојна реконструкција на минатото (*vraisemblance*), да биде живописна и емотивна реконструкција на историскиот хронотоп, што се постигнува со јасно присутната свидетелска и фактографска меморија, со илузијата за автентичност на прикажувачкиот наративен чин, која вклучува и биографичност на наративот.

2. Модернистичкиот историски роман го поврзуваме со алтернативната *псевдоисторицистичка фикција* (поетизирана, усно-преданиска, колективно-мемориска, митска, псевдомиметична, индивидуализирана, хетероглосна). Таа врши порадикални промени на планот на наративните дискурзивни постапки, одошто на планот на идејното и идеолошкото позиционирање во однос на официјалната историографија и доминантниот поглед на светот. Како репрезентативни дела на македонскиот модернистички роман би ги посочиле романите на Славко Јаневски (*Тврдоглави*, 1976), на Петре М. Андреевски (*Пиреј*, 1980) и на Живко Чинго (*Големата вода*, 1971). Подоцна објавениот роман *Аквamarin* од Тања Урошевиќ (2003) до совршенство ја изведува оваа постапка на псевдоисториографска фикција, следејќи ги првенствено семејните мемориски архиви и софистицираната нарација и семантика, долго време поставувана на маргините на официјалната историографија и бришено од идеологизираната колективна меморија. Романот на Јован Павловски, *Сок од ѝпроспајиа* (1991), сметаме дека е

граничен пример за модернистичка и постмодернистичката поетика, што бара посебна аргументација и интерпретација.

Модернистичкиот роман веќе ги најавува прашањата кои во следната, постмодернистичка фаза, ќе бидат значајни и за романескната практика и за теоријата на романот: дали романот има моќ да го реинтегрира концептуално македонскиот идентитет и да го реституира неговиот континуитет и дали романот, како рефлектирана историја, а не атараксична/индиферентна фикција, игра битна функција во опстанокот на културната меморија, како предуслов за опстанок на културниот идентитет? Во романот на Славко Јаневски, *Тврдоглави*, на пр. кој е еден од најрано објавените романи со псевдоисторицистичка фикција, нарацијата е поделена/дезинтегрирана и се следи моделот текст во текст или приказна во приказна, мито-историски дискурс во книжевниот дискурс, придружени со елементи на авторефлексија, и историска и фикциска. Официјалната историографска перспектива се надоградува со митолошката перспектива, па некаде дури имаме и навестување на скепса спрема владејачките стереотипи, на пр. спрема стереотипот на Балканот и на балканците, во тој контекст и на Македонците. Исто така, се радикализира сликата на Македонецот како упорен, тврдоглав и неистреблив, слика која често историјата ја доведува во прашање, а која на друг начин се афирмира и во романот на Петре М. Андреевски (*Пиреј*). Овој роман е парадигматичен за модернистичките наративни постапки, затоа што во него и експлицитно се користат наративни постапки на двогласност и на планот на подвојувањето на наративот (гласот) и на планот на перспективата (погледот, погледот на светот), преку вудвојувањето и конфликтното поставување на нарацијата на двата главни лика, Јон и Велика.

3. Постмодернистичкиот метаисториографски роман (историографската метафикција во македонскиот нов роман). Како што најавивме во уводниот дел на предавањето, посебно внимание денес ќе му посветиме на постмодернистичкиот историски роман. Сумирањето на неговите карактеристики не е така едноставно како што се чини на прв поглед, но кога во фокусот на интересот ќе се постават односите меѓу фикцијата и историографијата, тоа сумирање е далеку производливо. Македонскиот постмодернистички историски роман е хетеротопен, па сепак поседува доволно заеднички места за да може да се посматра типолошки, како *арџикулирана мейтаисториографска фикција и мейтафикција*.³ Во рамките на овој корпус спаѓаат некои романи (значи

³ Кон овој круг романи гравитираат и романите од понов датум: *Пајќ кон Дамаск* на Елизабета Бакowska, *Сесјрајна на Сиџмунд Фројд* на Гоце Смилевски (2007) *Бруно и боише* на Калина Малеска.

не целата нивна продукција) на Слободан Мицковиќ (*Александар и смртта*, делумно *Крале Марко*), на Оливера Николова (*Вежби за Ибн Пајко и Куклије на Росица*), на Митко Маџунков (*Кон друѓаџа земја*), на Крсте Чачански (*Книѓа на небојо*), на Драги Михајловски (*Смртта на дијакој*), на Ермис Лафазановски (*Храјешко*), на Митко Маџунков (*Кон друѓаџа земја*), на Венко Андоновски (*Азбука на нејослушните, Вешица*, делумно *Пајкој на светиот*), Гоце Смилевски (*Разговор со Синоза, Сепраја на Сигмунд Фројд*). Овде, сосема бегло, ќе укажеме и на романите објавени на почетокот на 21 век, главно од помлади автори, а кои се репрезентативни за метаисториографската фикција, но на коишто нема подробно да се задржиме: *Пај за Дамаск* на Елизабета Баковска (2006), *Скриена камера на Лидија Димковска, Бруно и боите* на Калина Малеска и др. Неодамна е објавен и романот *Брајот* на Димитар Башевски (2007) кој инклинира кон постмодернистичката нарација, иако е повеќе псевдоисториска фикција одошто постмодернистичката метаисториографска фикција. Тука, исто така, ќе го спомнеме и специфичниот роман *Поетот во апарат за леѓање* на Влада Урошевиќ (1996), кој е парадигматичен од гледна точка на постмодернистичката поетика, но не и од гледна точка на метаисториографската фикција или метаисториографичноста.

Постмодернистичкиот историски роман, првенствено, го поврзуваме со метаисториографската фикција и псевдофикција (апартна, неавторитарна, неконформистичка, ревизионистичка, гротескна, лудистичка, есеизирана). Но, вкупниот македонски, регионален, словенски, европски и светски социокултурен контекст од последните неколку години ја нагласија улогата на романот во осознавањето на историјата и на националната историја и го легитимираа романот како дискурс на конституирање и на ревизија на етнокултурниот идентитет. Македонскиот роман, како специфична мемориска практика, игра нагласена улога во тој процес на ре-визија на идентитетот, ако се имаат предвид искушенијата на коишто наидува-л македонскиот народ во историјата и ако се има предвид палимпсестноста на македонскиот идентитет кој понекогаш се толкува како дисконтинуиран.

Имајќи предвид дека романот е *модел на историја* и *модел на толкување на историјата изведен преку метаисториски реални реалитети на историјата историографија и нарации/фикции*, се чини дека посоодветен е терминот *метаисториографска* односно *метаисториска фикција* одошто историографска метафикција. Во прашање не е толку феноменот на автореференцијалност, колку на една специфична литераризирана историографска референција. Во некои од нив историографските референции се сведени на минимум или се отсутни, додека во други тие излегуваат на преден план, стануваат доминантна конструктивна постапка. Историографскиот фактор во одредени консте-

лации може да ја конституира фикцијата, а во други да ја деструира или да ја игнорира. Чистата историографија, ако таа воопшто постои, ако ја замислиме хипотетички, покажува тенденција да ја укине нарацијата и да се сведе на гола фактографија врз основа на којашто некој друг субјект, во некое друго време и ситуација, ќе изгради своја приказна според своите интереси.

Мета-историографската фикција ја толкува историската стварност низ призма на испишаните текстови на историографијата за таа стварност, или барем симулира историографичност создавајќи сопствени историографски симулакруми.

Тој е естетизиран архив, мемоар, епистоларен дискурс. Во овој тип фикција постои тенденција да се коментира историјата, да се ретитуира со критичка дистанција, преку есеизација на наративот, преку хибридризираната и двојна наративна функција, едновремено да се пишува (re-writing), да се прикажува (наративен перформатив) историјата (синегдохиски, метонимиски, еден настан/собитие како проекција на историскиот феномен воопшто, или на некоја епоха, на некој тип *минајшо*, и да се испишува. Користење на историски документи, архиви, реконструкција на минатото преку ре-визија на историографската слика на минатото или преку сликата сочувана во колективната меморија (архетипски слики, индикативни симболични места, времиња и ликови). Постмодернистичкиот историографски роман е посредувана интерпретација на историјата, метанаративен дискурс. Тука историјата во романот се перципира преку постојните историографски дискурси.

Метаисториографските романи се враќаат на македонскиот историски хронотоп во обид да ги дешифрираат енигмите на македонскиот драматичен и судбински хронотоп на 21 век. Мултипликацијата на македонскиот културен хронотоп започнува во минатото, под влијание на процесите на инвазија, конверзија, миграција, асимилација и пропаганда. Нестабилноста на историската традиција предизвикува нестабилност на идентитетот. Романот се враќа на историјата за да го промисли и да го препрочита македонското битие. Тоа враќање на историјата го прави романот средишна точка во процесот на рефлектирањето на македонските традиции и нивното интегрирање во колективната културна меморија. Овој процес започнува со дискретното актуализирање на античкиот хронотоп преку ликот на Александар Велики Македонски во романите на Слободан Мицковиќ (*Смртта на Александар*), на Митко Маџунков (*Кон друѓата земја, Домој на Александар*).

Историскиот хронотоп е културно кодирана меморија карактеристична за романескиот дискурс. Меморијата на романот е тесно поврзана со неговата приказна. Приказната во постмодернистичкиот

роман и особено приказната во романот на 21 век (последните седум/осум години) не само што не се укинува, туку се нагласува нејзината улога во романот. Радикализацијата на приказната во романот се одвива паралелно со интертекстуализирањето на историската хроно-топска проекција на светот/стварноста. Хронотопот е наротивизиран простор-време, а нема наротивизиран простор-време кој да не е семантизиран/фокализиран низ перспективата на нараторот/нараторите, а со тоа и низ свеста/јазикот на авторот (субјектот). Заинтересиран за процесот и за постапките на мимеса, жанрот историографска метафикција ја сугерира дистинкцијата настан/собитие – факт, чиишто епистемолошки импликации ја осветлуваат текстуалната природа на минатото и на нашето знаење за минатото, како и улогата на интерпретативните и наротивните аспекти во книжевноста и во историографијата.

Илустративни примери на метаисториографска фикција во македонскиот постмодернистички роман:

Од наведените романи кои го конституираат моделот на метаисториографска фикција, во ова предавање ќе се задржиме само на неколку карактеристични романи.

1) Романот *Вежби за Ибн Пајко* на Оливера Николова ја испитува моќта и немоќта на наротивот и на меморијата да ги реконструираат историските идентитети, во случајов идентитетот на градителот на Пајковата џамија во Скопје од крајот на 15 и почетокот на 16 век (ибн или синот на Пајко, на Тајко или на Бајко, односно Марко, Сандри и Петре). Овој роман сугерира дека балканските идентитети се една отворена тема, затоа што се обележани од феноменот на конверзиите, а овие пак се параболни за самата позиција на метаисториографската фикција. Во него, во крајна линија се сугерира дека постои една суштинска и една споредна интерпретација на идентитетите: кој и да е идентитетот на конкретниот градител на џамијата, останува фактот дека тој е мемориска проекција на трагизмите на доминантниот тип на конверзии на Балканот во последните неколку века, а имено на исламизацијата на христијанското население. Таквата солипсистичка сугестија, иако дискретна, заговара една друга спознајна премиса, поврзана со метаисториографската фикција – дека немоќта на субјектот и на наротивот да ги откријат историските идентитети (вистини) и не е толку апсолутна, дека самото доближување до историската вистина е веќе облик на референтна вистина.

Во *Куклиџе на Росица* (2003), Оливера Николова, во авто-поетичката паратекстуална белешка се кажува дека романот се темели на историографски, архивски документи (историографски архив) кои се интерпретирани слободно и литерарно. Самото правење кукли од

партали е парабола на историографскиот пачворк/бриколаж. Интертекстуалната предлошка се некнижевни, историски архивски документи. Се проблематизира топосот на границите, нивната нестабилност, нивната конвенционалност, нејасност, се актуализира топосот на теророт, анамнезата и метамеморијата. Во центарот на толкувачкиот интерес на романот е теророт врз македонското население по Берлинскиот договор 1878 – приказната се одвива во 1879.

2) Во романот *Книга на небојто* на Крсте Чачански се проблематизира/ат идентитетот и границите на идентитетот целосно поврзан со феноменот на конверзиите (јазичен, верски, етнички, територијален, идеолошки, биографски, историски, наративни). Во него историските личности и збиднувања се претвораат во легенди, преданија и митови, а легендите во историски фигури и фигури на меморија. Тој е хетероглосен (историски, мистичен и фантазмагоричен наратив). Метаисториографската се меша со метафизичката фикција.⁴ Овој роман е меланж на историографија и псевдоисториографија (мистификација) скептичен спрема црно-белите историографии на идеолошките центри кои се менуваат како што се менува победникот и владетелот на територијата и на народот. Во романот на Чачански се спротивставени големите (мастер или мега) наративи на малите. Во него се конструирани амбисно и ризомски неколку субфикционални целини (фикција во фикција, текст во текст). Некаде се колажираат различни дискурзивни матрици, псевдоцитати од фермани, пописни списи, архивска граѓа, усна, книжевна и црковна традиција... Привидната дезинтегрираност на нарацијата е облик на нова текстуализација на романот.

3) Мета-историографска фикција *Смртта на дијакој* од Драги Михајловски се темели врз симултаноста и дисперзивноста на мултиплицираната нарација, па следствено и врз мултиплицираната историска вистина (наративите на двајцата верници, христијанинот и муслиманот и на третиот, неверниот и дијаболичен субјект – сотоната). Конфликтните интерпретации на историјата, преку неа и на светот воопшто (така историјата е вечно актуелна, а современоста е вечно исторична, веќе историја), се поврзани со трите наративи на тројцата наратори (освоениот Равул, освојувачот Тимурташ и ѓаволот Велзевут/Белзевул). Во овој роман фикцијата е фокусирана на историско-метафизичкиот хронотоп од крајот на 14 век (падот на Битола, симболично и падот на Македонија).

4) Романот *Разговор со Синоза* на Гоце Смилевски е роман пајажина, роман со автофикциска и автопоетичка структура. Тој е

⁴ За ова имам пишувано во студијата „Книгата на конверзијата во македонскиот нов роман“, *Книжевен контекст* 2007 (на меѓународната конференција на Институтот за македонска литература посветена на македонскиот роман, Скопје, ноември 2006).

симулација на биографија и на историја, игра со биографскиот дискурс преку негова интимна и апартна реконструкција. Се чини дека овој роман е пример на метафикција која содржи и елементи на метаисториографија, па во него гледаме спој на метаисториографската метафикција, ретка практика во македонската книжевност.⁵ Овој меланхоличен роман е дијалогски роман во кој се користат постапки на интертекстуалност, на мемоари, на имплицитен епистолариум, на мета-авто-биографски дискурс, и во тој контекст е метаисториографски поставен (парафилозофија и мистификација на историјата, псевдоцитати, вакантни цитати, вакантна историографија, бришење на границите/идентитетот на фикцијата и факцијата, интенционално покажување на ерудиција како парадигматично својство на постмодернистичката поетика воопшто.

5) Нефикционалните, псевдофикционални практики би можеле да се илустрираат со автобиографските и со мемоарските наративи на Димитрие Дурацовски (*Инсомниа*), Јагода Михајлова Георгиевска (*Каменот на мојот ден*), Кица Колбе (*Егејци*), Луан Старова. Тие се хибридни нарации кои претендираат да бидат романи, а претставуваат интердискурзивен сплет од биографија, автобиографија, мемоар, дневник, нео-утопија, автофикција.

Тука посебно би сакале да спомнеме две книги кои се репрезентативни за моделот идентификуван како *теориска метафикција*. Тоа е романот *Кон друѓаџа земја* од Митко Маџунков (1993) и хибридната проза *Мојот Скендербеј* на Драги Михајловски (2007). Фикцијата во романот на Маџунков е помешана со есеистичка интерпретација на историјата, со една опсесивна потреба да се препрочита националната, а преку неа и општочовечката историја и историографија. Во прозата на Драги Михајловски се меша фикцијата со теоријата и е пронајдена една споделена фигура на интерес на авторот меѓу неговата раскажувачка и научно-истражувачка практика, што се користи како фон за да се направи една метаисториографска пролегомена во однос на топосот на Георгија Кастриот, наречен Скендербег, односно Скендербеј, како што го нарекува овој автор.

⁵ Метафикцијата (метафикцијскиот нарцистички роман) се одликува со висок степен на автореференцијалност и автопоетичност. Тој е фикција за фикцијата (не само автофикција туку генерална метафикција, не само нарцисоидна туку фикција заинтересирана за сопствената генеза, структура, канони, ограничувања). Метафикцијата е едновременно и вид метаинтерпретација на историјата, литераризирана херменевтика на историјата. Сродно на метаисторискиот роман, но има особен интерес спрема самите книжевни постапки, спрема другите/туѓи книжевни текстови, интертекстот од книжевен вид. Во овој вид роман се проблематизира односот меѓу фикцијата и реалноста, а емпириската стварност не е примарен референт на прозата.

Литература

1. **Certeau, Michel de:** *The Writing of History*. Translated by Tom Conley. New York, Columbia University Press, 1988. (1st ed. 1975. *L'écriture de l'histoire*. Paris, Ed. Gallimard)
2. **Colebrook, Claire:** *New Literary Histories, New Historicism and Contemporary Criticism*. Manchester, 1997.
3. **Currie, Mark,** ed.: *Metafiction*. London and New York, Longman, 1995.
4. **Currie, Mark:** *Postmodern Narrative Theory*. New York, St. Martin's Press, 1998.
5. **Davis, Lennard J.:** *Resisting Novels. Ideology and Fiction*. New York, 1987.
6. **Foley, Barbara:** *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentary Fiction*. Ithaca & London, Cornell University Press, 1986.
7. **Gossman, Lionel:** *Between History and Literature*. Cambridge/London, 1990.
8. **Hutcheon, Linda:** *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. New York, London, Methuen, 1984.
9. **Hutcheon, Linda:** *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, New York & London, Routledge, 1988.
10. **Ќулавкова, Катица:** Македонскиот метаисториски роман. *Зборник предавања*. Скопје, Семинар за македонски јазик, литература и култура. Предавањето е одржано на 15.08.2007 во Охрид, 2008.
11. **LaCapra, Dominick:** *History & Criticism*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 1985.
12. **LaCapra, Dominick:** *Politics, History, and the Novel*. Ithaca, London, Cornell University Press, 1987.

13. **Scholes, Robert:** *Metafiction, The Iowa Review* 1, 100-115, 1970.
14. **Veesser, Aram H., ed.:** *The New Historicism*. New York, 1989.
15. **Waugh, Patricia:** *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London and New York, Routledge, 1996.

Референции за романи од македонски автори:

1. **Андоновски, Венко:** *Азбука за нејослушничите*. Скопје, Зумпрес, 1994.
2. **Андоновски, Венко:** *Вештица*. Скопје, Култура, 2007.
3. **Андреевски, Петре М.:** *Пиреј*. Скопје, Мисла, 1980.
4. **Бакowska, Елизабета:** *Пај за Дамаск*. Скопје, Слово, 2006.
5. **Димковска, Лидија:** *Скриена камера*. Скопје, Магор, 2004.
6. **Дурацовски, Димитрие:** *Инсомниа*. Скопје, Магор, 2001.
7. **Колбе, Кица:** *Еџејци*. Скопје, Култура, 1999.
8. **Јаневски, Славко:** *Тврдоглави*. Скопје, Наша книга, 1969.
9. **Лафазановски, Ермис:** *Храјешко*. Скопје, Магор, 2006.
10. **Малеска, Калина:** *Бруно и боите*. Скопје, Слово, 2006.
11. **Маџунков, Митко:** *Домој на Александар*. Скопје, Матица македонска, 1992.
12. **Маџунков, Митко:** *Кон друѓајта земја*. Скопје, 1993.
13. **Михајловски, Драги:** *Смртија на дијакој*. Скопје, Каприкорнус, 2002.
14. **Михајловски, Драги:** *Мојој Скендербеј*. Скопје, Каприкорнус, 2007.
15. **Мицковиќ, Слободан:** *Александар и смртија*. Скопје, Култура, 1992.
16. **Мицковиќ, Слободан:** *Крале Марко*. Скопје, Слово, 1993.
17. **Николова, Оливера:** *Вежби за Ибн Пајко. Троен роман*. Скопје, Дирекција за култура и уметност, 2007 [2001].

18. **Николова, Оливера:** *Куклиѝе на Росица*. Скопје, Култура, 2004.
19. **Смилевски, Гоце:** *Разгвор со Синоза*. Скопје, Сигмапрес, 2003.
20. **Смилевски, Гоце:** *Сесираѝа на Сигмунд Фројд*. Скопје, Култура, 2007.
21. **Ќорвезироска, Оливера:** *Писмаѝа на Лу*. Скопје, Магор, 2005.
22. **Урошевиќ, Влада:** *Дворскиот ѝоеѝ во аѝараѝи за леѝање*. Скопје, Магор, 1996.
23. **Урошевиќ, Тања:** *Аквamarin*, Скопје, Магор, 2003.
24. **Чачански, Крсте:** *Книга на небоѝо*, Скопје, Култура, 2000.

Нада Пејковска

МАКЕДОНСКОТО СОВРЕМЕНО ДРАМСКО ТВОРЕШТВО И ИДЕНТИТЕТОТ

Во предавањето ќе се задржиме на периодот од крајот на дваесеттиот и почетокот на дваесет и првиот век, период што ги опфаќа последните триесетина години од развитокот на македонското драмско творештво, кога активно творат повеќе генерации драмски писатели-оние од најстарата генерација, (од која нај активен е К. Чашуле), генерацијата што е во зенитот на своето творештво – Г. Стефановски, Ј. Плевнеш, С. Насев и помладите, но веќе афирмирани автори Д. Дуковски, В. Андоновски, Ј. Петровски, се разбира, и многу други, кои допрва стапуваат во литературата. Целта не ни е сеопфатно набројување на сите пројави, туку откривање на спецификите што го одликуваат македонското драмско творештво, неговиот идентитет.

Периодот за кој станува збор може да се определи како период во кој преовладува модерниот и постмодерниот модел на драмското творештво.

Без сомнение една од најзначајните појави во осумдесеттите години претставува **Г. Стефановски**. Мошне интересен пример за карактеристичните тенденции во драмската уметност во наведениов период, а воедно мошне индикативен за прашањето на нејзиниот идентитет, е неговата пиеса *Јане Задроѓаз* (1974). Определена како „народна фантазија со пеење“, создадена врз материјали од македонското народно творештво собрано од М. Цепенков, од неговата *Авџиобиографија*, *Јане Задроѓаз* е парадигматична пиеса за постмодерниот манир на користење на фолклорот во македонското драмско творештво, така што прашањето за идентитетот на Македонецот се истражува преку архетипските форми на народната мудрост, верувањата и обичаите, содржани во народното творештво, при што суштината на драмскиот судир се состои во обидот да се покаже дека кај народот постојано се во судир две тенденции – покорноста и бунтот, што го определуваат неговиот идентитет.

Спојот на митско-фолклорните мотиви и актуелната проблематика, или, според поетиката на интертекстуалноста, користењето на митот како своевиден архи-текст, овозможува настанување оригинални дела во кои точно заради ваквата основа е овозможена ненаметлива, иронична критика на состојбата на цел еден народ. За ваквиот впечаток придонесува и предвидениот начин на игра, кој укажува на тенденции кон ритуалниот театар.

Постигнувајќи огромен успех уште со својот драмски првенец, Г. Стефановски се наметна како автор кој го обележи крајот на дваесеттиот век. Едно од неговите позначајни дела е *Диво месо* (1979), драма за положбата на Македонија во предвечерието на Втората светска војна, прикажана преку трагедијата на едно типично македонско семејство. За разлика од неговиот постмодернистички првенец, *Диво месо* е драма напишана според принципите на модерниот реализам, со назначена средина, (Скопје), време (непосредно пред Втората светска војна), со развиени ликови (пред сè ликот на таткото Димитрија, кој се бори со сите сили да го сочува семејството и старите патријархални вредности, неговата жена Марија – со своите фантазмагорични визии за дивото месо што им се нафатило во грлото и кое треба по секоја цена да се исфрли). Преку нивните три сина, дадени се три можни опции за излез од трауматичната положба: пијанството, потценувачката служба во германската фирма, и револуционерниот отпор, определба со која јунаците го прават својот избор.

Театарската фреска *Лейв во месиво* (1981), тематски навлегува уште подлабоко во македонската историја – во 1878 година, период на најдрастичните прекршувања што се случуваат во Македонецот, поставен меѓу заштите на сè уште моќната турска власт и трите пропаганди (српската, бугарската и грчката). Тоа е извонредно богат текст, што зафаќа повеќе релации на судбината на Македонија и Македонецот од овој период. Од една страна тоа е опцијата на стравот пред моќните поробувачи (ликот Ефто и бившиот учител Киро), од друга – прашањето на перспективата, истакнато пред сè во ликовите на помладиот брат Михајло и артистот Ангеле, сонувачи, со визија за симболичниот лет. Со легендата за Дедикар-Икарал, се нагласува вечното двојство во Македонецот, во кого постојано се води битка меѓу поривот за летот и паѓањето, поради што сите обиди завршуваат како лет во место.

Стефановски и со овие дела се потврди како автор кој е преокупиран со прашањата за македонскиот идентитет, но и како мајстор на драмската техника. Множеството идеи, (идејата за духовната покорност, сонот за слобода, и сознанието за неопходноста на бунтот против губењето, т.е. 'бришењето' на идентитетот не само на единката, туку на цела една нација) ги предава со изразит сценски јазик, преку своевидна драмска поезија, што ќе рече дека секоја идеја е преточена во инвен-

тивно пронајдена драмска ситуација, преку симболичен набој на сцените, а не само преку вербално искажување (особено моќна е сцената со премачкувањето на иконите во манастирот). Во овие текстови тој е во доменот на модерниот реализам – тука е задржана конвенцијата, како и во старата, добра Ибзенуска школа да се следи една реална ситуација, што во текот на дејството станува повеќе значајна со употребата на симболот, кој е извлечен во насловот, додека еден од ликовите станува негов толкувач/толкувач на идејата (мајката Марија, Ангеле).

Оригиналноста на Стефановски е во тоа што успева да ја динамизира ваквата структура со секвентноста на сцените, кои се повеќе назначени, сведени на по неколку кратки, но впечатливи реплики, што веќе покажуваат тенденција кон отворената драмска форма.

Драмите-параболи *Hi-Fi* (1982) и *Дујло дно* (1984) го истражуваат прашањето на идентитетот преку еден суптилен пристап, веќе на нивото на единката: како борба за слобода на мислењето (слободна определба), во *Hi-Fi*, и слобода на творењето, во *Дујло дно*. Кризата на идентитетот што го уништува младиот јунак на првата драма, е резултат на една нова идеолошка поларизација, поларизацијата Исток-Запад, односно на социјалистичко-информбировскиот код на однесување наспроти американскиот либерализам, кои еднакво погубно влијаат врз младата, повоена генерација, која ја губи битката за својот идентитет. Во втората драма, како што истакнавме, се проблематизира слободата на творештвото, како врвна манифестација на остварениот идентитет, меѓутоа, според Стефановски, на овие простори таа секогаш е строго ограничена/контролирана од власта.

Тејшовирани души е едно постмодерно поигрување со повеќе современи митови во животот на нашите иселеници во Америка, што се резултат на најразновидни психолошки, економски, но и национално-политички побуди. Големата тема на американскиот сон Стефановски ја покажува од аспектот на разликувањето на нивната ментална структура, на губењето на идентитетот во новата средина.

Постмодернистичката постапка, како своевиден дијалогот со традицијата, започната со *Јане Задрогаз*, **Г. Стефановски** ќе ја продолжи и во подоцнежните текстови – *Црна дујка* (1987) – градена врз основа на приказната за Силјан Штркот, додека во делото *Чернодрински се враќа дома* (1991), се работи за дијалог со В. Чернодрински, основоположникот на македонската драма и театар. Преку оваа тема инвентивно ја прикажува клучната постмодернистичка теза за исцрпеноста на литературата: Чернодрински, навидум, е исцрпена тема. Но со помош на имагинацијата, темата Чернодрински се отвора во многу правци. Варијанта на темата на исцрпеноста е и сцената со дадаистот Т. Цара и надреалистот А. Бретон, што се однесува на западноевропската литература, која откако ги урива сите традиции, излез бара во автоматизмот

на потсвеста. Наспроти неа се појавува една македонска народна детска песна, што ги содржи сите елементи по кои трагаат двајцата поети: спонтаноста и свежината, што одамна се изгубиле во артифициелниот пристап на западната литература.

Драмата за Чернодрински е една негова можна, (според законите на веројатноста кои Аристотел во својата *Поетика* ги противставува на законите на историјата) биографија, реконструирана врз основа на навидум неважни, безначајни детали, кои сепак многу речито, суптилно го откриваат неговиот лик, неговиот идентитет, но и идентитетот на македонскиот театар.

Процесите на распаѓањето на Југославија, што се случуваат во склопот на еден покрупен процес – распаѓањето на социјалистичкиот блок, повторно го актуализираат прашањето на идентитетот на Македонецот. Овој проблем го зафаќа драмата *Баханалии* (1996), користејќи ги како прототекст Еврипидовите *Бакхи*, при што античката драма е одлична подлога за да се истражи смислата на лудилото на човекот. Баханалиите се јасна алузија на најновите балкански состојби, кога залудени од национализмот, родителите „ги јадат своите деца“, втурнувајќи ги во војна што самите ја започнуваат. Балканскиот менталитет е одлично претставен преку однесувањето на хорот, а балканските прилики, преку измешаноста на народите (актерите зборуваат на јазиците што се зборуваат на овие простори), спротивностите и обидите за соживот. Со слична проблематика, но видена на пошироките простори на поранешна Југославија, на Балканот и во Европа се и делата на Стефановски: *Сараево* (1993), *Казабалкан*, *Хоџел Евроја* (2000).

Ако во повеќето драми на Стефановски идентитетот беше поставен под прашање од разни надворешни околности, во својот најнов текст, *Демоноџ од Дебар маало* (2007) идентитетот е загрозен од сопствената небрежност, несовесност за она што се случува околу нас. Во оваа драма неговиот интерес е свртен кон еден изгубен свет, светот на старо Скопје чиј симбол станува Дебар маало. Драмата се гради на инверзијата: враќање на првобитниот стадиум на нештата, т.е. оживување на минатото (онакво какво што е сочувано во колективната, но и во индивидуалната меморија), обновување на вредностите од минатото, кога сè било по мерка на човекот и неговите скромни желби и мали радости, во препознатливиот амбиент што влева чувство на сигурност, наспроти современите хаотични состојби. Но, за да се постигне тоа, според авторот – неопходно е уништување на сите демони на современиот живот што добиваат застрашувачки димензии (урбаната мафија, корумпираното судство, новопечените господа, модерните уценувачи/рекетари.).

Во забрзаниот развој на македонската драмска книжевност и театарот, во еден период од триесетина години, се појавија повеќе

различни драмски модели, но и покрај брзите промени, и покрај многу-бројните трансформации на клучните елементи – драмската акција, времето и просторот, драмската игра, сцената и другите сценски елементи, можеме слободно да констатираме дека зборот се уште не е изгонет од сцената, односно тој и понатаму останува битен фактор во драмата (и во театарот). Делото на Јордан Плевнеш, автор кој заедно со Г. Стефановски, ги обележува годините од 1980 до денес, е одличен доказ за една нова, поинаква употреба на драмскиот збор.

Драмата *Еригон* (1982), е драма за залудните напори на Македонецот да ја прикаже својата вистина, својот идентитет пред светот (Европа), односно таа ја открива неговата илузија дека ќе биде примен во него. *Македонцише цушишенде* (1984), зборува за бесмислата на комунистичките прогони, за Голготата на оние кои безрезервно верувале во комунистичкиот поредок, додека *Ју-анишишеза* (1985) е еден од ретките текстови во македонската драмска литература, во кој се тематизира почетокот на распаѓањето на Југославија.

Р (1987), е драма за Аврам, комунист, кој е стрелан, пред да може на аналфабетскиот курс да ја предаде тогаш најзначајната буква – Р (Револуција) и за неговиот син – Максим Бродски – актер, што ја игра улогата на Робеспјер во драмата *Данионоваиџа смриџи*, од Бихнер. Тука Плевнеш повторно го актуелизира проблемот на Револуцијата која се покажува погубна за учесниците, па оттука и чувството кај следната генерација дека не може да најде цврста подлога која би и помогнала во реализацијата на идентитетот.

Една од главните карактеристики на Ј. Плевнеш се неговите глобални визији, сфаќањето на светот како заедничко место, заради што корените на сè што се случува во Македонија тој ги бара во европските центри на моќта. Овој европоцентризам, или – оваа универзализација на македонските проблеми му овозможува нова перспектива на старите прашања, што и до ден денес остануваат отворени. Структурата на пиесите на Плевнеш секогаш е сложена, многузначна, што укажува на неговата блискост со експресионистичките визији, и воедно овозможува едно прашање да се согледа од многу агли, од повеќе перспективи, за да се нагласи неговата универзалност. Ваквата широка перспектива Плевнеш ја постигнува со необичното драмско дејство кое без никакви тешкотии, скоковито се префрлува во разни времиња и краеве, и со необичниот, богат јазик, пред кој нема никакви пречки, закони што би го оневозможиле слободно симболично-асоцијативно да се зафати со секаков проблем. Карактеристична за неговата постапка е и своевидната патетичност, шематичност, која на моменти може да му попречи на гледачот/читателот, додека не навлезе во тој специфичен начин на гледање и не го прифати таков каков што е: буен, слободен, на моменти неразбирлив, но никогаш млак и неодлучен.

Овие карактеристики особено се валидни за неговите наредни драмски текстови *Слободен лов* (1988), *Подземна република* (1991), *Безбоџ* (1992), *Notre femme de Paris* (1994) *Среќаџа е нова идеја во Евроја* (1997). *Последниот човек/последнаџа жена*.

Еден од мошне карактеристичните автори од крајот на дваесеттиот век е и **Сашко Насев**. Преокупиран главно со секојдневието на обичниот човек, тој дава непретенциозни слики од животот на малиот човек, (оној што најмалку бил предмет на македонската драмска литература), во клучните моменти од македонскиот општествен живот. Со своите драмски текстови *Чија си* (1991), *Грев или Шјрицер* (1992) и *Позитивно мислење* (1997) – да ги споменеме само најпознатите, отвори нова перспектива на ваквите теми.

Популарноста на неговите пиеси се должи на способноста на авторот големите теми од животот да ги прикаже на мошне едноставен начин, како пресек на секојдневието на група млади луѓе на периферијата на главниот град што се состои од навидум обични, но во суштина – егзистенцијални проблеми – љубовта, желбата за успех и среќа во животот. Драмите се на работ на натурализмот и на тривијалноста – тоа се текстови што успеваат да го реализираат 'секојдневното трагично', да создадат трагедија без катарза, без олеснување и без позитивна перспектива, затоа што фатумот кој режира сè и самиот е ситен, испреплетен од многу небитни елементи, кои кога ќе се сложат заедно, стануваат пресудни за животот на човекот. Настаните од ваквото секојдневие се изразени со соодветен јазик – деформиран говорен, сиромашен јазик на еден необразован слој, полн со пцости и извици.

Драмата *Позитивно мислење*, напишана во истиот манир, го тематизира времето на распаѓањето на Југославија, чии реперкусии повторно ги трпат карактеристичните мали и безначајни луѓе, студентите, авантуристите, но и новите бизнисмени со сомнителни зделки. Насловот алудира на трендот што се јавува во западните земји за позитивното мислење, како волшебна формула што треба да ги раководи луѓето кон вистинската перспектива. Со оглед на сето она што им се случува на јунаците на оваа драма, насловот добива ироничен призвук – како впрочем и сите добри желби од развиениот свет, кои никако не можат да се накалемат на балканската средина, премногу оптоварена со наслагите на минатото, на бедата и заостанатоста, на идеологијата и насилството.

Слична перспектива, но со поинаква поетика, во овој период ќе донесе и делото на **Ј. Петровски**. За него е карактеристична (како впрочем и за другите автори) црната визија, мрачниот поглед на животот, особено нагласен во неговата *Вазна од џорцелан* (1995). Суштината на драмата упатува на проблемот дека човечката природа,

во одредени ситуации (како – војната), заличува на сопствената опачина поради бестијалноста, насилството и суровоста кои тогаш избиваат на површината. Тоа е драма за бесмислата на војната, со ликови што претставуваат обезличени луѓе со изгубена ориентација. Станува збор за фрагментарна драматургија, чиј крај е предаден во типичен постмодерен манир на разоткривање на постапката, односно преку истакнување на фикцискиот карактер на текстот: на крајот-сите ликови и настани се пакуваат во еден ковчег.

Елешник (1997) може да се сфати како уште еден обид да се пристапи на печалбарската тема, од аспектот на смислата на заветот, на чекањето и на верноста, што во современиот, постмодерен свет веќе ја губат смислата. Драмата се гради контрапунктно на повеќе нивоа – реално (приказната на Стефан и Милка, заветот за верност, и нивниот осаменички живот на две различни страни на светот), митско-фолклорно (митот за Елешник и Јуда Охридска), театрално (карагоз куклите со помош на кои се прикажува приказната на Стефан и Милка). Овие три нивоа се преплетуваат, повторувајќи ја истата тажна сторија – на начинот на битовата драма, но со натуралистички елементи, како фантастично-митолошка, вонвременска приказна и како едноставна театарска игра. Мешањето на трите аспекти, на времето и на постапките, како идеја е оригинално, иако на моменти премногу го обременува текот на дејството.

Ј. Петровски е автор на уште неколку интересни, провокативни драмски текстови: *Кошџус со џаволоџи*, (1993), *Змејовиџе заминуваат*, (1994), *Килиба* (1994), *Окошџо на џаволоџи* (2003), со што се вбројува во позначајните појави во македонската драмска литература во последниве години, автор кој се обидува да проникне во мрачните страни на човекот, во корените на злото.

Во оваа генерација македонски драмски писатели, една од најинтересните творечки фигури е **Дејан Дуковски**. Поголем одек доживеа неговото дело *Balkan is not dead*, или *Маџија Еделвајс* (1992). Текстот носи и додатна определба – околу *Македонска крвава свадба*, така што како свој прототекст го открива најпознатото дело на В. Чернодрински, кое всушност е декомпонирано, разложено на низа мали секвенции, меѓу кои се вметнуваат нови ликови и епизоди. Со таквата постапка не само што се изменува текот на настаните, туку и значењето и идејата на целиот текст. Во драмскиот текст на Дуковски, покрај основната, позната љубовна приказна на Цвета и Спасе, се вметнуваат уште неколку љубовни епизоди (како на пример љубовта на Кемал Ататурк и Елена Коринте), со што, всушност – се пародираат сентименталните љубовни стории што по правило ја прават основата на битовата драма, но истовремено, ја потенцираат невозможната љубовна врска помеѓу луѓе од различни националности на Балканот. Патетично-битовиот стил

се разбива со нагласеното иронично-пародично прикажување на ликовите и настаните. Врз основа на старата драма на Чернодрински, Дуковски гради сосема нова структура со елементи од битовиот оригинал, мелодрамски секвенции, историски детали, елементи на криминалка, заокружувајќи го сето тоа со еден патетично-пародичен коментар.

Наредната драма *Буре баруѝ* (1994) е пародија на балканскиот менталитет, што се реализира со употребата на секојдневните кодови и конвенции, со баналните клишеа на секојдневните ситуации во кои доминираат насилството и суровоста, како специфичен начин на комуникација на овие простори (насилството на мажот над жената, на родителите над децата, меѓу пријателите, безразложното насилство над граѓаните – некогаш физичко, некогаш вербално). Компактноста на текстот се постигнува со заедничката идеја на злото, која, иако реализирана во еден за нас препознатлив амбиент, добива универзални димензии (за што сведочи поставувањето на ова дело на сцени од различни страни на светот).

Маме му ебам кој ѝрв ѝочна (1997) ја продолжува на извесен начин темата на насилството, на суровоста, карактеристична за *Буре баруѝ*, сега повеќе фокусирана на односите меѓу мажот и жената. Авторот мошне суптилно ја открива критичната точка кога суровоста, немоќта да се покажат вистинските чувства, ја деградира љубовта или во банален, или во измачувачки однос, што често има трагичен крај. Во склад со постмодернистичкиот манир, Дуковски ги базира седумте сцени на исто толку дела од светската драматургија (делата на Шекспир, Чехов, Гете, Бекет, македонскиот фолклор). Негативната визија на светот, карактеристична за Дуковски, единствен излез наоѓа во тоа „светот да го гледа како театар“, т.е. „како реалност извлечена од театарската илузија.“ (B. Pavlovski: 2000,61). Со ваквиот суптилен начин на гледање на светот преку театарската призма, Дуковски всушност многу успешно открива еден актуелен сензибилитет на отуѓеност, на изгубеност на современиот човек. Со алудирањето на познатите текстови, прашањата за изгубениот идентитет добиваат универзално значење, заради што драмата успешно комуницира со разнородна публика, во повеќе земји во светот.

Во неговиот најнов драмски текст – *Од друѓаѝа сѝрана* (2006), во средиштето на драмата повторно се поставени односите меѓу мажот и жената, што сега се сведени на односи во бордел, на чиста сексуална комуникација, лишена од секакви емоции и подлабока смисла...

Меѓу драмските автори од помладата генерација (онаа што главно се определува како постмодерна), спаѓа и **В. Андоновски**. Во својот прв драмски текст *Адска машина* (1994), тој започна со еден мошне актуелен проблем – тероризмот, сфатен како една од клучните меѓучовечки

релации. Следната драма на Андоновски, *Бунѝ во домоѝ за сѝарци* (1994), е драма за побуната, за желбата за промена, која заради личните интереси, доведува до состојба на тотален хаос – тема карактеристична за повеќе автори (*Танџо* од С. Мрожек, *Големииѝ брилијанѝен валцер* од Д. Јанчар).

Во *Словенскииѝ ковчеѝ* (1999), драма за судирот на традицијата и современоста, нагласени се две идеи, карактеристични за словенскиот менталитет и идентитет: приврзаноста кон традицијата и фолклорот, од една страна, но од друга страна – балканската, словенска слабост – постојано да се бара таткото/ идолот, или смислата некаде надвор, некаде во светот, кој секогаш изгледа поубав и повреден од сопствениот.

Во *Кандид во земјата на чудата* (2000), В. Андоновски својот драмски текст го надградува на друга основа – на Волтеровиот *Кандид*. Во својата изразита постмодернистичка постапка, Андоновски не само што го презема главниот јунак од Волтер, туку целиот текст го гради врз цитатноста. Доминантниот поглед – аспект во драмата е аспектот на Кандид, претставникот на западната цивилизација, што се определува како демократска, слободна, рационална, антиклерикална, толерантна кон другиот. Иако е тоа погледот на човек од пред два века, збогатен со погледите на повеќе мисловни и книжевни авторитети и од понов датум, неговите вистини се поклопуваат со сегашноста. Кандид (и оној на Волтер и овој на Андоновски), во своето стремење да го запознае светот, да стекне нова слика за него, всушност, само ја открива прастарата вистина за неговата несовршеност, посебно деформирана на Балканот. Меѓутоа, идејата на Волтер за скромна среќа, (обработување на сопствената градина), Андоновски ја заменува за активистичкиот принцип на лична побуна, како некаков можен излез од ќорсокакот на логиката на власта.

Последното дело на Андоновски е *Црни куклички/ Црни играчки* (во објавената верзија, 2001 г.). Суштината на ова постмодерно дело автореферентно се исказува со репликата: „цената на нашата уметност е кожата на големите претходници“ што е алузија на палимпсестноста, на старите пергаментни записи, врз кои се запишуваат други текстови, т.е на patchwork – стилот, како типична одлика на постмодернистичкиот начин на исказување, но и на изгубениот идентитет во еден глобализиран свет. Основната идеја на текстот е дека денес остануваат само цитатите, ликот/човекот е обезличен, затоа што само цитира, се засолнува зад туѓото мислење и живее живот на дублер, но не се знае чиј, затоа што веќе не постои оригиналот. Сите ликови се ликови од книгите на Виктор, куклички, плодови на фантазијата. Со неговата констатација дека тој не е тој, дека е повеќе од еден, затоа што говори само цитати, па оттука „јас“ не значи ништо, и не е одговорно за ништо,

се нагласува идејата за смртта на авторот, крајот на смисленото, одговорно пласирање одредени идеи, пораки и мисли, крајот на човековиот идентитет.

Со своите текстови Андоновски се претстави како автор, кој предизвикува интерес со интелектуалните загатки во своите дела, со ерудицијата, која, меѓутоа, на моменти ја загушува драматичноста, сценичноста на делата.

Неколку заклучни согледувања

Краткиот приказ на современото македонско драмско творетво од крајот на дваесеттиот и во почетокот на дваесет и првиот век, отвора и повеќе проблеми што заслужуваат посебно внимание.

Како прво, треба да се истакне дека развојните процеси на македонската драмска литература и театар се одвиваат во два клучни контекста: европскиот и балканскиот. Иако тоа не значи дека тие меѓусебно се исклучуваат, факт е дека македонската драмска литература припаѓа пред се на балканскиот контекст, со сите специфики што ги наложува тоа.

Балканското наследство е релативно малку познато и валоризирано од европските интелектуални кругови, а засилениот интерес последниве години се должи пред сè на актуелните бурни настани што го проследија падот на социјалистичките системи и националистичките поделби што настанаа потоа. Драмската литература на балканските простори го сврте вниманието на себе со фактот што се занимава со најбруталните меѓучовечки односи, со најниските и најнеблагодарните чувства. Текстовите од Балканот, според Д. Долмие, му нудат на читателот од други средини чувства што ги нема во актуелната западна литература и театар, кои наведуваат на размислување, навестуваат поинакво пишување, привлекуваат со автентичноста и експресивноста (*De L' Adriatique à la mer Noire*: 2001).

Според Жак Лакариер, карактеристично е што во текстовите на авторите од Балканот има една радикалност, една безнадежност, екстремност/исклучивост, но исто така и јасен поглед и една профетска енергија, каква што нема во актуелната западна продукција. Тој ја истакнува пред се автентичноста, експресивноста и јасноста на пораките на авторите од Балканот (*De L' Adriatique à la mer Noire*: 2001).

Во прилог на ваквите тврдења се и фактите за прикажувањето и објавувањето на дела од наши автори во странство. Покрај најпреведуваната и најиграна претстава во светски рамки – *Буре баруи* од Д. Дуковски, тука се делата на Стефановски, Плевнеш, Петровски, Мирчевска.

Вака поставено, прашањето може да наведе на констатација дека Балканот навистина конечно се вклучува во Европа, сепак, спецификите во долговековниот развој и особено случувањата во последнава деценија, покажуваат дека балаканизацијата, и во 21 век и понатаму не престанува да биде актуелно прашање. Иако, без сомнение, покрај сите политички игри и домислувања, комбинации и калкулации, и Балканот е дел од Европа, така што европеизацијата на кој било сегмент на неговата култура претставува своевидна тавтологија, сепак, за секој што ги познава приликите во овие земји, се чини дека е прашањето јасно.

Сите балкански литератури, кои, се разбира, не можат да се подведат под ист именител, се определуваат како литератури со забрзан, со неконтинуиран развој, секако, пак од аспект на европската. Оттука, европеизацијата, според словенечкиот театролог Ф. Калан Кумбатович, обично се идентификува со достигнувањето на своевиден врв на постепено созревање и професионално уметничко калење, усвојување на едно плодно наследство (*Savremena drama i pozoriste u Sloveniji*:1986).

Во својата книга *Огледы за интеркултурнајна комуникација* К. Ѓордано забележува: „Факт е дека денес сè почесто и сè повеќе се зборува за 'мултикултурно општество', односно за 'мултикултурата' и 'интеркултурата', како и на, не на последно место, за 'интеркултурната комуникација'. Мошне актуелна е темата на средбата и разбирањето помеѓу индивидуите и групите, што се сфаќаат како носители на 'туѓите' и оттука спротивни вредности и идентитети.“ (К. Dj: 2001, 7).

Меѓутоа, според него, речиси сите автори што се занимаваат со оваа проблематика поаѓаат од премолчената претпоставка дека акултурацијата, културниот контакт, интеркултурната комуникација итн. содржат интерактивни процеси меѓу истовердните партнери, како културите што се зафатени со тие процеси да се меѓусебно рамноправни. Но, по правило станува збор за постоење на етничко-културни хиерархии, обележени со јасен етноцентризам. (К. Djordano, 2001). Како што е познато, интеркултурните односи во западниот свет се состојат од стереотипи кои треба да ја документираат сопствената надмоќ. А во тие стереотипи посебно место зазема Балканот.

Но од друга страна, без оглед на подреденоста или надреденоста на културите, клучната идеја на Р. Шекнер – е дека не постои ни една 'чиста култура', поточно дека ни една култура не постои сама за себе. Преклопувањата, заемањата, меѓусебните влијанија секогаш од секоја култура правеле конгломерат, хибрид, палимпсест, и тоа во толкава мера, што ние не можеме да зборуваме за култура, туку за култури. Оттука и неговото верување дека иднината на нашиот свет не лежи во мултикултурализмот создаден од автономни, различни национални

единици меѓу кои мора да се знае која е доминантна, туку во интеркултурализмот, во меѓусебната соработка, која, користејќи ги добрата на секоја нација, гради ново и сеопфатно дело. (R. Šekner: 1992). Односно, според него, интеркултурализмот ја нагласи отвореноста на текстовите и спектаклите за вкрстувањата на културите.

Интеркултурализмот во драмското творештво и во театарот го реактуализира и прашањето за театарската меморија. Не треба посебно да се нагласува дека театарот живее од традицијата (која се наоѓа во меморијата) и тогаш кога ја негира. Тој се храни од неа и кога ја отфрлува, така што историјата на театарот е долга низа од конвенции кои се паметат или за да се продолжат или за да се урнат. Но врската/меморијата секогаш постои.

Откривањето на меморијата, или уште повеќе, откривањето на сите мемории, конституира, без сомнение, еден од фрапантните чинови на современите драмски модели. Денес се актуализира сознанието, се афирмира фактот дека покрај сите разлики, покрај сите граници, театарот е еден. Меморијата на театарот не е само западна, туку таа е универзална.

Во што се состои тогаш спецификата, оригиналноста, или– автентичниот идентитет на македонското драмско творештво од споменатиов период?

Можеме да констатираме дека таа специфика сè уште е препознатлива. Во тематиката: доминација на воените теми, тероризмот, насилството од секаков вид, апсурдот на една стварност во која сè повеќе доминира човековата отуѓеност, безизлезност, трагањето по идентитетот на целата нација, мачното освојување на личната слобода, но и поставувањето на прашањата за корените на ваквите состојби.

Голем број од драмските дела претставуваат специфична ремитизација на националните митови, во кои се меморирани големите национални теми поврзани со конституирањето на македонскиот идентитет, или на колективната ритуална, митолошка традиција (главно меморирана во македонскиот фолклор), каде што се пронаоѓа личната / колективна / национална меморија.

Ако го парафразираме искажувањето на Ж. Ж. Рубин (J. J. Roubine: 1996) за творештвото на Гротовски, кај кого индивидуалната меморија не е херметичка ни затворена во себе, туку е импрегнирана во една колективна меморија, па затоа и постои можност, простор на средба и на фузија помеѓу делото/сцената и публиката, средба што е резултат на тоа што меморијата на авторот, на актерот, таа на режисерот, се поклопуваат со меморијата на публиката, односно дека таква средба е можна онаму каде што цело едно општество го кова својот идентитет, ќе констатираме дека драмското творештво на разгледуваните автори, е точката каде што се сечат индивидуалната меморија

на авторите со колективната, националната меморија. Со други зборови, индивидуалната меморија на Стефановски, Плевнеш, Дуковски, Петровски, Андоновски длабоко кореспондира со колективната меморија на нивната публика / народ, особено околу оние прашања поврзани со нашиот идентитет.

Доцната појава на македонската драмска книжевност и театар (пак од аспект на европската), оневозможува да зборуваме за следење на една развојна линија на откривање/барање на идентитетот каква што Р. Вилијамс (Р. Вилијамс: 1996) открива во развитокот на западноевропскиот театар. Сложениот и долг развоен пат на прашањето на идентитетот низ историјата на драмската литература и театарот, може да се генерализира преку проследувањето на најмаркантните периоди, од античкиот до постмодерниот. Притоа, генерално гледано, во тој широк распон, може да се открие еден процес во кој идентитетот е специфична артикулација на динамичните односи помеѓу уникатното и обичното, помеѓу сингуларното и колективното, каде што идентитетот постепено преминува од општ (историско-национален) во личен, како склоп на внатрешните, психолошки поттици на единката.

Имајќи ги предвид сите наведени прашања, во творештвото на споменатите парадигматични драмски автори од назначениов период, можеме да најдеме некои од одговорите за тоа што е суштината на македонското драмско творештво, како се реализира неговиот идентитет. Во време кога не постојат нормативни поетики, затворени форми и крути правила, наведените автори идентитетот на сопствените јунаци и на сопствениот театар сè уште го откриваат преку свеста за сопствената, пред сè национална, но и балканска специфичност, поврзана со традицијата, со специфичната театарска меморија, но истовремено и преку користењето на интер/мултикултурните придобивки на театарот, на севкупната театарска меморија. Вредноста на остварувањата на споменативе автори (но и на современата македонска драмска литература и театар воопшто), се досегнува со творечко комбинирање на веќе познатото во една традиција сфатена во светски, глобални рамки.

Литература

1. *De L' Adriatique à la mer Noire*. Montpellier, Maison Antoine Vitez, 2001.
2. **Brook, P.**: *L'Espace vide*, Paris, Seuil, 1977.
3. **Брук, П.**: *Точка на пресврт* (40 години театарско истражување: 1946-1987). Скопје, Скрб и утеха, Едиција Лицеум, 2003.
4. **Вилијамс, Р.**: *Култураи*. Скопје, Култура, 1996.
5. **Wallerstein**: *Cultures in Conflict? Who are We? Who are the Others?* Identities. Journal for politics, gender and culture. Volume 1, No 1, 2001, Скопје, Еуро-Балкан, 45. / *Идентитет*. Списание за политика, род и култура. Том 1, бр.1, Скопје, Еуро –Балкан, 2001, 24-50.
6. **Grotowski, J.**: *Towards a Poor Theatre*. New York, Simon and Schuster, 1968.
7. **Pavis, P.**: *Vers une théorie de la pratique théâtrale: Voix et images de la scène*. Paris, Presses Universitaires du Septentrion, 2000.
8. **Pavis, P.**: *L' analyse des spectacles*. Paris, Edition Nathan, 1996.
9. **Pavlovski, B.**: *Kronologija makedonske dramske književnosti*. Во: *Antologija nove makedonske drame*. Zagreb, Hrvatski centar ITI – UNESCO, 2000.
10. **Петковска, Н.**: *Драмско и творештво на К. Чауле*. Скопје, Детска радост, 1996.
11. **Петковска, Н.**: *Драматургики читања*. Скопје, ФДУ, 2003.
12. **Петковска, Н.**: *Македонската современа драмска литература (1945-2000)*. Скопје, МАНУ, 2004, 179-215.
13. **Roubine, J. J.**: *Introduction aux grand theories du theatre*. Paris, Dunod, 1996.
14. *Savremena drama i pozorište u Makedoniji. Dramaturški spisi*. Priredio: B. Ivanov. Novi Sad, Sterijino pozorje, 1982.

-
15. *Savremena drama i pozorište u Sloveniji*, Novi Sad, Sterijino pozorje, 1986.
 16. **Стефановски, Г.:** *Мала книџа сѣаѣици*. Скопје, Табернакул, 2003.
 17. **Đordano, K.:** *Ogledi o multikulturnoj komunikaciji*. Zemun, Biblioteka XX vek, 121, Beograd, 2001.
 18. **Šekner, R.:** *Ka postmodernom pozorištu*. Između antropologije i pozorišta. Beograd, Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu, 1992.

Добрила Миловска

МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА ОД ВРЕМЕТО НА СВ. КИРИЛ ФИЛОЗОФ ДО ДАМАСКИНИТЕ

Денес науката располага со поголем број преписи на дела во кои се проблематизира прашањето за св. Кирил и св. Методиј. Еден дел од спомениците потекнуваат од епохата на св. Кирил и св. Методиј, а други потекнуваат од поново време. Од најголемо значење за науката се творбите кои ги напишале учениците и современиците на браќата св. Кирил и св. Методиј. Изворите за св. Кирил и св. Методиј можат да се разделат на: историски и литературни. Кон историските извори припаѓаат неколку папски писма и едно писмо на папскиот секретар Анастасиј до епископот Гаудерик Велетриски по повод создавањето на зборникот за римскиот светец – папата Климент. Од литературните извори науката располага со житија (кратки и пространи), похвални слова, служби, помени и легенди. Според јазикот, спомениците за Кирилометодијевскиот период се делат на: латински, грчки и словенски. Грчките хроничари не го одбележале делото на св. Кирил и св. Методиј. Тие како да сакале да ја сокријат словенската слава, зашто делото на св. Кирил и св. Методиј не ѝ ги дало на Византија саканите резултати, а делото на двајцата браќа било само една епизода од нејзината историја. Грчките извори за св. Кирил и св. Методиј не се постари од XI век и се напишани под влијание на словенските извори. Меѓу нив на прво место доаѓа житието на охридскиот архиепископ Теофилакт (XI век) за св. Климент Охридски. Житието е напишано по урнек на житието на св. Климент, напишано во X век од негов непосреден ученик.

За науката се особено важни латинските извори. Меѓу нив спаѓаат папските писма што се однесуваат на архиепископската и просветителската дејност на св. Методиј. Овде треба да се одбележи и писмото на Атанасиј Библиотекарот во кое станува збор за дејноста на Константин. Писмото е веродостојно и е напишано меѓу 875-876 година. Анастасиј лично го познавал Константина и од него дознал за откривањето на моштите на Климент Римски во Херсон. На латински јазик е сочувана и една литературна творба која во науката е позната како „Италијанска

легенда“. Во неа станува збор за откривањето на моштите на Климент Римски и за нивното пренесување во Рим. Творбата потекнува од IX век, а била напишана најдоцна до 881 година од епископот Гаудерик Велетриски на основа на писмото на Атанасиј, на Пространото житие на св. Кирил и на творбите на св. Кирил, напишани по повод откривањето на моштите на св. Климент I Римски. Во сочуваниот вид творбата е дело на епископ Лав Остиски во XI век, кој ја напишал творбата според делото на Гаудерик.

Од словенските извори разликуваме дела напишани на кирилица, хрватски споменици, напишани на глаголица и моравски творби на латински јазик. Хрватските споменици се претежно служби. Меѓу творбите од моравскиот период треба да се спомене една служба и т. н. Моравска легенда. Таа потекнува од поново време и сведочи за споменот на св. Кирил и св. Методиј во Моравија, многу години по нивната дејност.

Од најголемо значење за науката, како од историски, така и од литературен аспект се старословенските извори. Повеќето од нив се доста стари и потекнуваат од IX-X век. Тие содржат доста веродостојни податоци за двајцата браќа-просветители. Поновите словенски извори не се многу сигурни по однос на конкретните историски факти. Меѓутоа, тие се интересни зашто помагаат да се разбере повеќе словенското сознание, исполнето со народносно самочувство. Од старословенските извори најголема вредност имаат оние што се напишани од непосредните ученици и соработници на браќата св. Кирил и св. Методиј. Меѓу нив како најважни ги изделуваме: Пространото житие на Кирил, Пространото житие на Методиј, Похвалното слово за Кирил од Климент Охридски, Похвалното слово за Кирил и Методиј од непознат автор, Службата на Кирил, Службата за Кирил и Методиј од анонимен автор, како и Службата на Методиј од Презвитер Константин.

Житието на св. Кирил е класично пространо житие во кое се содржани најдобрите византиски обрасци од овој жанр. Ако пространото житие на св. Кирил (ПЖК) претставува блескав пример на сложен и кодифициран тип на житие, Пространото житие на св. Методиј (ПЖМ) било напишано доста поедноставно како од стилска, така и од гледна точка на разработката на ликовите. Текстот на житието е предаден буквално и фактографски.

По смртта на св. Кирил, св. Климент Охридски останал да раководи со отпорот на кирилومتодијевите ученици против великогерманските претензии. Тој бил најспособниот и најзначаен македонски средновековен писател, мислител и основоположник на Охридската книжевна школа. Во почетокот на 886 година, заедно со св. Наум и св. Ангелариј дошол во Бугарија, а оттаму во Македонија, каде што останал до крајот на својот живот. Св. Климент дошол во Кутмичевица во 886 година, а св. Наум во 893 година. Оваа административна област, дел од

поголемата административна област Котокиј, ја зафаќала југозападна и дел од централна Македонија со дел од денешна Албанија, предели кои тогаш влегувале во границите на бугарската држава. Охрид станал главен центар на Охридската книжевна школа. Св. Климент поминал 30 години меѓу македонските Словени, а во неговата црква Св. Пантелејмон (893) се описмениле над 3.500 ученици. Учениците на св. Климент Охридски ги ширеле словенската писменост, култура и црковно пеење во многу словенски земји сè до Киевска Русија.

По смртта на св. Климент (916) и св. Наум (910) Охридската книжевна школа останала да дејствува како важен скрипторски центар во кој настанале поголем број словенски ракописи. Ракописите до XII век биле пишувани на глаголица, а од XII век глаголицата била заменета со кирилица, иако на делумни траги од неа се наидува и во следните столетија. Така, за Болоњскиот псалтир, познат кирилски споменик од XIII век се кажува дека е настанат „в Охриде граде, в селе рекомим Равне...“, а како главни пишувачи се јавуваат Јосиф и Тихота и, по малку, Белослав. Охридскиот апостол, од XIII век, е најден во Охрид, меѓу другите словенски ракописи, во главната охридска црква, од В. И. Григорович. Битолскиот триод од XII век е настанат во манастирот „Свети Врачи“ кај селото Вапа, Дебарско од „грешниот граматик Георгиј“, како што се дознава од неговите автографи во ракописот. Од дебарското село Орбеле потекнуваат два ракописа на триод од XIII и XIV век, а од манастирот „Св. Јован Продром“ во Слеч, Демирхисарско, потекнуваат: еден цветен триод од XIII век, едно евангелие од XV век и повеќе понови ракописи. И во манастирот „Трескавец“ крај Прилеп се водел богат духовен живот, потоа во манастирот Св. Атанасиј кај селото Премка, Кичевско и во други околни манастири. За разлика од Охридската, Кратовската книжевна школа се однесува на североисточните, или подобро, на северните и источните предели на Македонија, околу градовите Кратово, Крива Паланка и Злетово. Школата се карактеризира со повеќе книжевно-културни средишта со редица цркви и манастири од тој крај, како што се манастирот „Св. Прохор Пчињски“, „Св. Јоаким Осоговски“, „Св. Гаврил Лесновски“, „Карпински“, „Матејче“ „Жеглиговски“, „Старо Нагоричино“, сите подигнати во XI-XII век. Првите три манастири се посветени на култните ликови на овие тројца локални светители и сведочат за една специфична традиција. Лесновскиот манастир според манастирскиот ктиторски запис бил изграден во 1341 година (иако таа година е обновен самиот манастир). Феудалниот господар Дејан, татко на Константин Драгаш, кај месноста Карпино, близу до Страцин го изградил Карпинскиот манастир, посветен на празникот „Воведение Богородичино“. Лесновскиот паренезис во 1353 година го препишал Тахота монах, а Оливеровиот минеј за деспотот

Оливер го препишал писателот Станислав во 1342 година. Истиот книжевник се смета за автор и на еден пролог од 1330 година.

Во 1840 година рускиот славист В. М. Ундолски открил три слова на св. Климент во еден зборник од XIII век. Во првото и во третото слово се соопштува името на св. Климент, епископ словенски. Подоцна се откриени значително поголем број слова од овој значаен книжевник од раниот период на словенската литература. За еден дел од ораторските творби на св. Климент е докажано дека ги напишал тој, а другите се спорни. Допрва претстои нивната авторска идентификација. Особено голем е интересот кон проблемот, поврзан со авторството на св. Климент врз пространите житија на св. Кирил и св. Методиј. Св. Климент како писател работел главно во Охрид, во неговиот манастир „Св. Пантелејмон“. Еден од житиеписците на Климент – Теофилакт Охридски сведочи дека Климент составил „прости и јасни слова за сите празници“, кои не содржат ништо длабоко и многу мудро, но кои се разбирливи дури и за најпростиот човек. Со нив тој им ги хранел душите како со млеко, а со тие слова можеле да се научат тајните на празнувањата што се вршеле за Христа и преку Христа. Словата на св. Климент Охридски денеска се поместени во различни кодекси и зборници: минеи, пролози, синаксари, златоуст, зборници со мешана содржина. Неговите дела се чуваат во ракописи, заедно со делата на најголемите христијански автори: св. Василиј Велики, св. Јоан Златоуст, св. Григориј Богослов, св. Јоан Дамаскин, св. Атанасиј Велики, св. Кирил Александриски. Поучителните слова на св. Климент обично можат да бидат или општи поучни слова или календарски (претпразнични и празнични). Во општите поучни слова не е споменат празникот или името на светецот кој се чествува. Наместо празникот или лицето се кажува: „кажи му го името“. Еве некои од тие слова: Поучение во памет на апостол или маченик, Слово во памет на пророк, Слово во памет на преподобен отец, Слово во памет на великомаченик, Слово во памет на свети и преподобни жени и др.

Во практика овие општи слова биле многу корисни, особено за црквите, кои не располагале со специјална литература за секој празник или ден во кој се празнува паметта на двајца или повеќе светци.

Меѓу календарните поучни слова спаѓаат: Слово за светата троица, Поучение за Цветница, Поучение за вознесение, Поучение за преображение и др.

Содржината на овие проповеди е тесно поврзана со содржината на празникот. Во нив се разликува: воспитен дел, наративен и наравоучителен. Општо земено, поучните слова на Климент се кратки. Во нив се поставени проблеми од христијанско-наративен карактер. По стил и јазик тие слова се навистина „прости и јасни“. Стилот на писателот зависел и од слушателската публика на која ѝ се обраќал – таа била уште новопокрстена, необразована и требало да се воспитува во нов дух со

достапно слово. Различно од обичајот што се негувал во ранохристијанската и рановизантиската литература, словата на Климент не биле егзегетски, ниту пак догматски, што сепак не значи дека таквите елементи во словата напoлно отсутвуваат. Темата во словата на Климент не се избирала, туку се налагала од содржината на празникот. По обичајот што постоел во средниот век, св. Климент ги почитувал строгите книжевни норми. Тој работел по определени модели, но не и по шаблон. Дури и кога работел по ист модел, св. Климент постигнул варијантни реализации, како што е случајот со Словото за Цветница, словото за Пасха и Поучението за преображение. Во првospomenатото дело за Цветница тоа е потсетување на настаните од претходниот ден (воскреснувањето на Лазар). Во словото за Пасха (Воскресение), се објаснува зошто се случило воплотувањето и распнувањето на Христос, а во словото за Преображение станува збор за неверните Евреи и за сомневањата на учениците кои го преобразиле „богочовекот“. По ова, следува само фалење и реторско прославување на празниците, кое во двете слова е наративно и проследено со евангелски места, додека во словото за Пасха по пат на поетско-реторски средства е развиена темата на празникот на кого му е посветено словото. За таа цел, св. Климент се послужил со анафората: „Денеска“.

„Зайџа шџо е убаво да се радува на неџоваџа најчудесна милосџ шџо ја сџори денеска заради нас. Денеска со својаџа смрџ шџој џо зайџре Гаволоџ и воскресна како од сон, исџочувајќи му на човечкиоџ род неџниџе и живоџ: денеска се урна враџаџа на џеко-лоџ и зайворениџе во неџо сџанаа озарени од неискажана свеџлина за да џеаџ ликувајќи со анџелиџе: 'Слава му на Боџа во вишини, на земјаџа мир и меџу луџеџо добра волја'. Денеска со радосџ, нашиоџ џрадедо Адам џрваџа клеџва ја соџре и џи џружи раџеџе со Ева, сџанашџ џоради Госџода: денеска и небоџо и земјаџа се исџолнеџи со радосџ, здружени заедно на радосџ на бесџелесниџе сили, џо собирааџ човечкиоџ род: денеска аџосџол Павле извикува: Како наша Пасха, за нас беше жрџвуван Хрисџос, денеска цркваџа озвива од високаџа џроџовед: Приџдеџе чеда и џослушаџџе ме, да ве научам на сџрав од Госџода!...“

Последниот дел од трите слова може да се означи како нараво-поучен и го содржи обраќањето: „и така браќа“ или „затоа браќа“.

Трите творби: Словото за Цветница, Словото за Пасха и Словото за Преображение според темата и интерпретацијата можат да имаат елементи на догматични слова, егзегетични, катехични, литургични, наравоучителни. Словата за Цветница, за Пасха и за Преображение сосема оправдано можеме да ги определиме како катехично-наравоучителни, или поединечно, во Словото за Преображение се забележуваат повеќе места од катехично-наравоучителен карактер, во Словото за

Цветница е повеќе присутен катехичниот момент, а Словото за Пасха е исполнето со елементи на празнично ликување, т. с. има елементи од похвалното слово, веројатно заради статусот на Велигден како најголем источноправославен црковен празник. Но, не треба да се занемари фактот дека сите три слова ги содржат основните структурни белези на еден инваријантен жанров модел. Горниве констатации важат и во случајот со општите слова на Климент. Најпопуларни меѓу нив, секако се Заповедите за празниците од Климент, епископ словенски кога сакав за сведен на апостол или маченик или Поука кон луѓето. Оваа проповед служела за читање на различни празници, само што на соодветно место требало да се изговори името на светецот што се празнувал „Да знаете, браќа дека денеска е празник на свети“ (се кажува името). Понатаму, во текстот се покануваат верниците за собирање во црквата и на молитва. Третиот дел е наравоучителен и го содржи обраќањето: *„Сейѓ ова, вие браќа кои слушайѓе, да ѓо најишеме на вашииѓе срца за да се ѓоучуваиѓе вечно од неѓо, и да ѓразнуваиѓе ѓразници во чесѓ на божјиѓе уѓодници. Оѓи ним им дал Боѓ власѓ на земјаѓа да ѓростѓувааѓ ѓрезови, заѓѓоа ѓѓие им ѓружааѓ исцеление на оние иѓѓо достѓјојно ѓи ѓочѓувааѓ...“*

Во заклучокот е содржан еден доксологичен дел, во кој се прославува Светата Троица.

Сосема идентично со словото за заповедите за празниците е и Поуката од епископ Климент за Света Недела. Од овој модел на катехично-наравоучително слово отстапува Поуката за спомен на апостол или маченик. Разликите ги согледуваме пред сè во разработката на словата. Уводот во ова слово не ја дава причината зошто се прославува тој ден, туку се задржува на следното: дека Бог го сака нашето спасение по сторениот грев од Адам. Вториот дел од словото е катехично-наравоучителен и се однесува на борбата со Сатаната. Дури во третиот дел се открива блажениот маченик за Христа (му се кажува името), кој го постигнал спасувањето на човештвото, по кој пат треба да одат и слушателите.

Од општите слова остануваат уште две од кои едното се однесува на пречистите тајни на причестувањето, а другото на поучението пред причестувањето. Едното од овие два слова е работено според четириделната варијанта за христологичен празник, а другото по триделната варијанта, како што покажавме во примерите со првите општи поуки за празниците. Од групата на поучителните слова најголемо по обем е Светиклиментовото слово за Светата Троица. И ова слово спаѓа во групата на катехично-наравоучителни слова. Уводот во словото е сосема кус, вероучителниот дел се задржува на догмата за Светата Троица, а третиот, наравоучителен дел ги зема за пример божјите

заповеди, а потоа се отклонува и добива апокалиптичен карактер, односно ја разработува темата за страшниот суд.

Похвалните слова на Климент, за разлика од поучните се одликуваат со повисок стил и со сложен јазик. Тие се другиот ораторски жанр, кој има функција да украсува, да празнува и да тржествува и кој е тесно поврзан со богослужбата. Похвалните слова се предодредени за похвала на светците и за создавање на необична празнична атмосфера. Во нив идеализацијата и патосот достигнуваат врвна точка. Најдобро напишаните похвали на Климент се: Похвалното слово за Кирил, Похвалното слово на Лазар, Похвално слово за Михаил и Гаврил, Похвално слово за Димитар.

За сите похвали Климент си изработил општа композициска шема, по образец на византиските писатели од VIII-IX век. Без груби подражавања, неговите слова покажуваат композициска и стилска близост со похвалните слова на редица писатели од блиското минато, како: Теодор Студит, Андреј Критски, Јоан Дамаскин, патријархот Герман. Усвојувајќи го творечки создаденото од нив, Климент создал оригинални творби во духот на времето во кое живеел.

Во Похвалата на архистратизите Михаил и Гаврил, св. Климент им се обраќа на слушателите со зборовите: *„Празникољубци, насџајќи ѓресвџлошџо ѓржесџво на бесџелесниџе сили шџо џо надминува сиџш ум и разум и шџо џо оџрева свџош со ѓресвџли зраци. Тоа не е џелесна ѓприрода, џуку ѓприрода несџивна и џаа сјае со зрациџе на разумџ од самоџо божџство. И околу божџиџш ѓресџол сџојаџ ѓреџеџно и со крилјаџа ѓреџеџно џи сокривааџ своиџе лица и со несџирен џлас ѓрисвџи ѓсни му исџракааџ на Бога, велејќи: свџш, свџш, свџш, Госџод Саваџш, се исџолни сџа земја со неџоваџа слава!“ (ѓрв дел).*

По основното кажување за празникот на бестелесните Михаил и Гаврил (втор дел), св. Климент преминува во величење, внесување, во реторско и поетско обопштување на светите архистратизи и се служи со едно реторско-ритмичко средство, со анафората „Радувај се“. Оваа анафора е многу добро позната во византиската поезија, во прочуениот Акатист на Богородица. По кажувањето на делот, за архистратизите Михаил и Гаврил, св. Климент преминува во поетско-реторско воопштување на празникот. Еве како изгледа тоа во словото:

„Радувај се, архисџраџиџе Михаиле, ѓо сџарешинсџво џи си ѓрв војвода на бесџелесниџе сили.

Радувај се, архисџраџиџе Гавриле, ѓрв блаџовесник на сиџе радосџи.

Радувај се, архисџраџиџе Михаиле, ѓрв скриџиџоносеџ на единосущнаџа и неразделна Троица.

Радувај се, архисѣраиѣже Гавриле, висѣински служийѣле на ѣриж вечнайѣ свейѣлина...“.

Во оваа кратка одломка Климент гради многу развиени слики, поставени на многу цврста основа, на реторското, ритмичкото и метафоричкото изразување. (трет дел)

Во Похвалното слово на четиридневниот Лазар, првиот дел гласи:

„Еве, ѣрејходникоиѣ на свейѣлоѣ ѣржесѣво на Хрисѣвоѣо воскресение ѣо ѣокажува својоѣ лик. Еве ѣо свейѣлосниоѣ сѣомен на Хрисѣа шѣо ѣи ѣрикажува чудесайѣа. Еве, чейѣридневноѣо воскресение Лазарово донесува ѣлод, ѣридневноѣо воскресение на Хрисѣа...“.

Во вториот дел се кажува дека на гробот на Лазар се собрал еврејски народ, за да ја види силата божја и власта на живите и мртвите, за да можат да поверуваат во Христовото воскресение.

Во третиот став, по кажувањето, се наоѓа врвот на обраќањето. Како и во претходното слово, св. Климент е реторски понесен, но на ова место тој употребил пократки реторско-ритмички средства. Повторно се служи со анафора. Sprema чувствата и спрема сфаќањата на самиот Лазар, овде најмногу му одговараат пократки ритамско-реторски низи:

„Лазар беше дом на ѣресвейѣиоѣо дух.

Лазар, чудесна билка од божјайѣа ѣрадина.

Лазар, медоносна кайка од божјайѣа ѣремудросѣ.

Лазар, исѣочник на духовна блаѣодаѣ.

Лазар, неуевлив цвейѣ од рајскайѣа ѣрадина...“.

Ако восхвалените херои се двајца, тогаш по анафората: „Радувај се“ се редат другите имиња. Така е во Словото за Михаил и Гаврил. На пр.: „Радувај се архистратиже Михаиле, Радувај се, архистратиже Гавриле...“.

Понекогаш името на светецот се заменува со некаков симболичен предмет или појава.

Пр.: „Радувај се, нови кивоте...“ (Слово за Успение Богородичино).

Покрај словата, св. Климент се смета за автор на: Службата на Кирил и Службата на Кирил и Методиј, во кои Климент ги опејува прославлените апостоли. При крајот на животот Климент го превел Цветниот триод (литургиски зборник), кој содржи песнопенија за деновите од подвижниот круг на црковната година, т. с. за периодот од Неделата на митарот и фарисејот до Неделата на сите светии.

Св. Климент Охридски во својата богата книжевна дејност се занимавал не само со преведување на дела од византиската литургиска книжина на словенски јазик, туку и со создавање на оригинални литературни дела од жанрот на црковната поезија. Св. Климент, се смета за автор на три оригинални химнографски дела, кои во акростихот го содржат неговото име. Тие дела се: Општа служба за светители,

Канон посветен на празникот „Полагање ризата и појасот на пресвета Богородица“ и Претпразнични трипеснеци за раѓањето Христово.

Покрај трите засведочени химнографски дела на св. Климент, за св. Климентови дела се сметаат и: Службата на св. Кирил Солунски, Општата служба на св. Кирил и Методиј, Службата на св. Климент Римски, Службата на св. Размо Лихнидски и Претпразничните трипеснеци за Богојавление.

Покрај св. Климент, меѓу најблиските ученици и следбеници на св. Кирил и св. Методиј спаѓа св. Наум Охридски. По прогонството од Моравија тој во 886 година стигнал во Бугарија заедно со св. Климент и св. Ангелариј. Како презвитер работел во Плиска. Кога св. Климент станал епископ (893) св. Наум го зазел неговото место во Кутмичевица. Како учител работел 7 години. По овој период се повлекол во неговиот манастир, посветен на арх. Михаил и Гаврил, кој се наоѓал на јужната страна од Белото Езеро. За св. Наум денес се познати три житија: две словенски и едно грчко.

Негово најпознато дело е Канонот за апостол Андреј, познат според препис од XIII век во Службен минеј за септември, октомври и ноември, бр. 88 од збирката на Зографскиот манастир.

Долго по смртта на светите Климент и Наум Охридската книжевна школа била расадник на значајни ракописи за славистиката и за историјата на уметноста. Оваа книжевна школа, која на македонски терен дејствувала во IX век била верен приврзаник на глаголицата. За нејзината дејност можат да се поврзат некои од најзначајните словенски ракописи, создавани до XII век, кога глаголицата била заменета со кирилицата.

Меѓу првите оригинални поетски творби спаѓа: Азбучната молитва, напишана од Презвитер Константин во крајот на IX век (околу 894 г.). Творбата претставува поетски предговор кон зборникот со проповеди, попознат како Поучително евангелие кое содржи: пролог, беседи, сказание за црковно уредување и хронолошка таблица или историкии.

Молитвата содржи 40 стиха. Секој стих се состои од 12 слогови со цезура по петтиот или по седмиот слог. Азбучната молитва го добила своето име по тоа што секој стих започнува со следната буква од глаголицата. Молитвата припаѓа на декламаторската поезија и има религиозен карактер и ги содржи карактеристиките на еден од најважните средновековни жанрови: молитвата. Презвитер Константин ги положил темелите на химничната / црковната и декламаторската поезија во средновековната литература. Тој создал оригинален циклус на стихири во празничниот минеј и циклус канони во триодот, Служба на св. Методиј, Канон за архистратигот Михаил и др.

Развојот на писмената традиција во Македонија се следи и преку делото „За буквите“ во кое се посочува годината на создавањето на глаголицата. Се работи за кратка оригинална творба, напишана на едноставен и конкретен начин. Делото припаѓа кон типот на полемичкото слово (насочено кон отфрлање на тезата за недостојноста на словенската азбука) и апологиите (насочени кон заштита на словенското писмо).

Творбата е изградена од: 1. воспитен дел; 2. полемичен дел; 3. заклучок.

Во првиот дел се дава историско разјаснување на појавата на првата словенска азбука. Првиот дел има големо историско значење за развојот на писмената традиција во Македонија, кога прво се пишувало со црти и рески, а по покрстувањето словенски се пишувало со римски и грчки букви без устроение и потоа човекољубецот Бог, кој не го остава човечкиот род без разум, му го испрати свети Константин.

Појавата на св. Кирил, а со тоа и на првата словенска азбука е претставена како Божје чудо, како израз на Божјо милосрдие.

Полемичкиот дел во делото е изграден според класичната реторичка шема: теза, антитеза, синтеза. Тезата е формулирана како прашање. Во антитезата во одговорот е содржана фактичката аргументација, а во третиот дел-заклучокот.

Во средновековната книжевност важно место заземаат полемичките текстови против богомилите. „Беседата против новопојавената богомилска ерес“ од Презвитер Козма била напишана во X век. Во средниот век особено биле раширени апокрифите, неканонски текстови од разни жанрови, главно на библиски теми. Апокрифите често пати биле третираны за варијанта на канонската библиска литература. Во многу од овие текстови нема еретички елементи, особено не дуалистички и богомилски. Од старозаветните апокрифи најголема популарност доживеале апокрифите: Книга Аврамова, Видението на апостолот Исаија, Аврамовото и Варуховото откровение. Меѓу новозаветните апокрифи особено бил познат апокрифот за Видението на ап. Павле и Одењето на Богородица по маките.

Средновековната книжевност ја карактеризира значајна и интересна книжевност со пустинско-манастирско потекло. Таа литература се доведува во врска со култовите на св. Јоаким Осоговски (Сарандапорски), Прохор Пчињски и Гаврил Лесновски (XI век). Нивните житија се темелат на усни и писмени преданија.

Пространото житие на св. Гаврил Лесновски е познато според препис од 1868 година. При составувањето на житието се искористени сведоштвата на Проложното житие од 1330 година, разни историски извори, топоними, епиграфи, апокрифи и др. Автографот на житието на св. Гаврил Лесновски настанал меѓу XI и XII век во врска со новонас-

танатиот култ кон светецот. Житието се потпираше на популарното манастирско предание за св. Гаврил како храмоградител, потпомогнато од монаштвото на Лесновскиот манастир. Конечната верзија на текстот настанала пред 1393 година, веројатно во самиот Лесновски манастир во кој се одржувала богата скрипторска дејност. Во текот на XV-XIX век текстот претрпел извесни промени во насока на негова стилско-јазична демократија.

Житието на св. Прохор Пчињски е познато според најран препис од XVIII-XIX век, како дело на Мартириј Хилендарски. Во текстот се одразени настани, поврзани со византиската историја. Во житието во голема мера е искористенио преданието на пустиножителот св. Прохор Пчињски и византискиот император Диоген. Од една страна, житие-писецот користел канонски извори, на пр. житие на некој анахорет и летописно-легендарни извори, во врска со популарните месни преданија за светецот и неговиот манастир. Генезата на житието се бара уште во XI-XII век. Преработката на житието била направена најдоцна до XVIII век, како рефлексивен одраз на културата на ропството.

Во врска со пространото житие на св. Јоаким Осоговски може да се забележи дека за него постојат две основни групи текстови. Едната група ја сочинуваат текстови поврзани со месните преданија за св. Јоаким Осоговски и со неговото најстаро житие од XIII-XIV век. Во постарите преписи (Германскиот, Белградскиот) промените во текстот на житието се полатентни, додека преписите (Скопски, Леков, Геров) биле поподвижни и во врска со месните манастирски преданија за св. Јоаким Осоговски. Од оваа група т. н. пустиножители отстапува св. Иларион Мегленски (XI-XII век), кој бил епископ и во таа функција се истакнал како противник на ересите. Постојат две житија кои му се посветени на мегленскиот епископ Иларион: кратко / пролошко и опширно. Краткото житие на Иларион Мегленски е напишано во XIII век од анонимен автор, иако некои автори сметаат дека тоа житие го напишал игуменот Петар по повод пренесувањето на моштите на епископот Иларион од Меглен во бугарската престолнина Трново. За судбината на македонското христијанско население на Балканот и за неговата духовна определба во периодот на турското ропство нема поочигледен пример од житието на св. Ѓорѓи Кратовски, како и од житијата на мч. Нектариј Битолски, св. Анастасиј Струмички и св. Злата Мегленска.

Житието и службата на св. Ѓорѓи Кратовски ги напишал попот Пејо, кој бил очевидец на неговата маченичка смрт. За овој христијански светец постои и руско житие, напишано од Илија Псковски и служба, напишана од монахот Василиј. Популарниот христијански светец потекнувал од македонскиот град Кратово, а изгорел жив бранејќи ја христијанската вера. Слична судбина доживеала и девојката Злата, која заради тоа што направила маченички подвиг, одбивајќи да се потурчи се

наредила во Божјите избранички. Нејзино житие напишал духовникот, отец Тимотеј. Покрај црковната книжевност, во средновековната книжевност се познати текстови од разни жанрови, главно со световен карактер. Тоа се т. н. романи, односно средновековни раскази, преведени од латински, од италијански или од грчки јазик уште во XIII и XIV век, а особено во XV век. Средновековните обработки на доцноантичките дела како што се Романот за Александар Македонски и Романот за Троја или витешкиот роман за Тристан и Изолда (Триштан и Ижота) сведочат за културните врски на средновековните земји преку Приморјето, со Италија и Западна Европа. Романот за Александар Македонски бил познат од XIV век. Биографии за овој голем македонски владател напишале старите грчки и римски историчари: Плутарх, Курциј Руф и др. Александар Македонски во романот е претставен како идеализиран и типизиран лик на средновековен владател и освојувач, кој бил роден од синот на богот Амон. Романот за Троја ја опишува опсадата на Троја, а особено љубовта меѓу тројанскиот крал Парис и убавата Елена, жена на кралот Менелај. Романот Тристан и Изолда спаѓа меѓу најдобрите витешко-љубовни романи во средноевропската средновековна книжевност. Староеврејско потекло водат расказите за: Премудриот Акир, за Царот Асо, за Премудриот Соломон и неговата жена и Дванаесет сонови на царот Шакиш, Книгата за Езоп (Езоповиот живот). Расказот Маката на блажениот Гроздиј се смета за византиска сатира. Од сочуваните текстови на расказите се гледа колку биле разновидни по содржина. Постојат раскази кои биле во тесна врска со Светото писмо бидејќи се занимаваат со некоја библиска личност или прошируваат и развиваат некој мотив од Библијата. Таков пример е расказот за мудриот Соломон, расказот за царот Асо или циклусот на раскази, поврзани со чудата на св. Богородица.

Постојат раскази што не се поврзани со Светото писмо, но кои се целосно проникнати со побожни и христијански одлики. Таков е случајот со расказот за Еладие, кој му ја продал душата на Ѓаволот, за да ја вкуси сласта на световниот живот. Со религиозни емоции е преплавен и расказот за Езоп, во кој се забележуваат траги од античките сфаќања на моралот. Глувонemiот роб Езоп проговорил и подоцна станал голем мудрец чии изреки и досетки решавале многу прашања од моралот и животот. Од сите досегашни раскази најмногу отстапува расказот за Теофана крчмарката. Иако е целиот напишан во библиски стил, расказот го содржи интензитетот на еден модерен психолошки расказ. Сите три личности-протагонисти, стариот цар-аскет, неговата млада жена, дворјанинот кого го заведува Теофана дадени се со многу сликовитост и психологија. Психолошка анализа на личностите, реалистичните детали, чувствувањето на природата, тук-там и елементите на хумор кои се присутни во расказите, сè повеќе ги приближуваат овие текстови до современиот човек и до современата литература.

Литература

1. **Климент Охридски:** *Похвали и њоуки*, Предговор, избор, превод и коментар: Радмила Угринова-Скаловска, Скопје 1996.
2. *Панонски леџенди*, превод: Јован Таковски, предговор: Добрила Миловска, Скопје 2001.
3. Протоѓакон **Ратомир Грозданоски:** *Библијаџа во делаџа на свети Клименти Охридски*, Скопје 2001.

Михајло Георгиевски

МАКЕДОНСКОТО РАКОПИСНО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО

Во текот на вековите во Македонија е создадено огромно ракописно книжевно културно-историско наследство. Тоа книжевно наследство, создавано макотрпно по македонските цркви и манастири, за жал, не останало до наши дни во својата количина и место на настанување, туку немилосрдно е уништувано во разните воени виори и антагонизмот на несловенскиот елемент во Македонија, а она што останало неуништено, во текот на XIX и во првата половина на XX век е разграбано од разни собирачи, патешественици и ненародни режими и е однесено надвор од Македонија, така што сосема мал број книжевни споменици од Македонија денес се чуваат во неа (околу 450 од XIII до XIX век). Поголемиот број книжевни споменици изнесени од Македонија денес се наоѓаат во Бугарија, Русија, Полска, Србија, Хрватска и други.

Почетоците на создавањето на книжевното културно-историско наследство во Македонија се вткаени во епохалното дело на св. Кирил и Методиј. Тие на словенскиот род му ја дадоа првата писменост и првите словенски книги преведени од грчки. Најизразит продолжувач на делото на св. Кирил и Методиј во Македонија е секако нивниот истакнат ученик св. Климент Охридски. Тој зад себе оставил околу 16 слова и поученија за кои со сигурност може да се тврди дека се негови и околу 60 други творби за кои се претпоставува дека се негови. Видно место заземаат и книжевните дела создадени од Константин Брегалнички и од Црноризец Храбар. Од првите словенски и македонски писатели не се сочувани до денес творби во оригинална форма, туку познати се само подоцнежни преписи.

Најстарите засега познати книжевни споменици по потекло од Македонија зачувани во оригинална форма датираат од крајот на X и XI век. Според писмото, тие се делат на глаголски и кирилски. Од глаголските книжевни споменици познати се следните: Зографското евангелие од крајот на X или од почетокот на XI век, Асемановото евангелие, Синајскиот псалтир, Синајскиот требник, Македонските глаголски листови и

Мариинското евангелие, сите од XI век. Најстари кирилски книжевни споменици од Македонија се следните: Македонски лист и Фрагмент од посен триод од XI век.

Во X и XI век со создавањето на словенските манастири Св. Наум Охридски, Св. Јован Рилски, Св. Прохор Пчињски, Св. Гаврил Лесновски и Св. Јоаким Осоговски се поставени основите на хагиографската литература во Македонија. Во оригинална форма од тој период не се зачувани хагиографски дела, тие се познати од подоцнежни преписи.

Мал број книжевни споменици од XII до XIII век се зачувани, а особено од XII век. Тоа се должи на политичките прилики во Македонија во тој период и подоцна. Меѓу поважните книжевни споменици од XII или од почетокот на XIII век се следните: Битолскиот триод, Добромировото евангелие, Охридскиот апостол, Слечанскиот апостол, Шафариковиот триод, Григоровичевиот пармејник, Погодинскиот псалтир, Струмичкиот октоих, Македонското изборно евангелие на Поп Јован и др.

Од XII век наваму почнуваат поизразито да се оцртуваат јазичните карактеристики од подрачјето каде што се пишуваат книжевните споменици и да се формираат рецензии т.е. редакции коишто претставуваат варијанти на старословенскиот јазик. Така доаѓа до диференцирање на македонска, бугарска, српска, хрватска, руска, чешка-моравска, панонско-словенска, молдавска и други редакции.

Во XIII век во Македонија доаѓа до процвет на книжевноста. Тоа се должи на поволните општествени прилики, а во прв ред на заслабувањето на централната византиска власт што придонесло да дојде до раѓање на народната и државна самосвест и будење на свеста за духовна слобода и самобитност по двестегодишното економско и духовно угнетување на македонскиот народ. Книжевните дела создадени во XIII век во Македонија во поголема мера ги изразуваат карактеристичните македонски јазични црти. Тие се одликуваат со богата орнаментика како и со надворешниот изглед, повезот и оковите. Според правописните карактеристики кај македонските книжевни споменици од XIII век доаѓа до издиференцираност на три правописни школи и тоа: охридска, кратовска и мешана. Од XIII век позначајни македонски книжевни споменици се следните: Македонскиот посен и цветен триод, Добрејшевото четириеангелие, Болоњскиот псалтир, Вранешничкиот апостол, Октоих изборнибитолски, Шафариков македонски апостол-струмички, Скопски празничен минеј, Посниот триод на поп Петар, Дечанскиот македонски псалтир, Хлудовиот македонски паримејник, Стаматовото четириеангелие, Хлудовиот псалтир, Бојанското евангелие, Радомировиот псалтир, Драгановиот минеј, Карпинското евангелие и апостол, Македонскиот октоих, Орбелскиот триод и др.

При крајот на XIII век во Македонија се создаваат и книжевни споменици со српска редакција. Тоа се должи на навлегувањето на

српската држава во Македонија. Позначајни книжевни споменици настанати во Македонија со српска редакција се следните: Изборното евангелие-лесновско, Тетраевангелие-Богданово и др. Српското монаштво, преземајќи ја управата над многу македонски манастири, ги претвора во центри на српската преведувачка и препишувачка книжевна активност. Јазикот речиси во сите ракописи од XIV век што се пишувани во поглавните македонски манастири: Лесново, Трескавец, Слечче, Бигорски и др. се со српска редакција. Интензитетот на овој процес на српско-македонската симбиоза и покрај релативно краткото траење на овој период, оставил длабоки траги во сите гранки на културниот живот во Македонија сè до појавата на македонската преродба во XIX век, кога во пишаниот збор доаѓа до израз македонскиот народен јазик. Покрај книжевните споменици од XIV век настанати во Македонија со српска редакција, познати се и неколку книжевни споменици со македонска редакција, меѓу кои поважни се следните: Кратовското четвороевангелие, Лествицата на Јован Сколастик, Прологот со поговор од Станислав од Лесновскиот манастир и Лесновскиот паренезис напишан исто така од книжевникот Станислав, Четвороевангелие Сурепово, Македонското евангелие на Норов, Велешкиот зборник и др.

Од XIV век потекнува и еден од најстарите македонски историско-литературни раскази за поробувањето на Македонија од Турците во 1371 година, од Исаија Серски. Од истиот период е познат уште еден оригинален писател кој е автор на првиот македонски патепис а тоа е Арсениј Солунски. Во патописот се опишани светите места во Палестина. Патописот од Арсениј Солунски, како и расказот на Исаија Серски не се зачувани во оригинална форма од тој период. Тие се познати денес од преписи од XV до XVIII век.

Во времето на турското навлегување во Македонија во општата војничка наезда биле уништени многу цркви и манастири, а со тоа и богатите книжни фондови. Во текот на турското владеење, иако во отежнати услови, во македонските цркви и манастири се пишувале и се препишувале книги и живееле македонскиот дух и култура. Во текот на XV век со својата книжевна работа се истакнаа две книжевни имиња: Владислав Граматик и Димитар Кратовски. Владислав Граматик има составено четири огромни зборника калиграфски напишани со богата орнаментика. Тој е автор и на оригиналната творба т.е. повеста за пренесувањето на моштите на св. Јован Рилски од Трново во Рила. Димитар Кратовски е автор на поговорот кон еден номоканон, кој обилува со податоци за животот на македонскиот народ во средината на XV век.

Од XV век познати се повеќе книжевни дела настанати во Македонија со македонска и српска редакција, меѓу кои поважни се следните: Бдински апостол-Драјков од 1428 година, Номоканон од втората половина на XV век од Битола, Прилепски аскетско-поучителен зборник, Кру-

шевски осмогласник, Четвороевангелие скопско, Посен триод-карпински, Пентикостар со записи од Кирил Пејчиновиќ, Слечанско четвороевангелие, Рилевски осмогласник и др.

Во средината на XVI век во Македонија се преведуваат религиозно поучителните слова на грчкиот писател Дамаскин Студит од епископот Григорија Пелагониски. Поради разбирливата содржина и јазик оваа литература, наречена по авторот дамаскинарска била многу популарна меѓу народот. Меѓу поважните дамаскини во Македонија е Крнинскиот т.е. Кичевски дамаскин. Освен дамаскинарската литература, во XVI век се создадени и други канонски книжевни дела со македонска, српска, бугарска и мешана редакција. Меѓу поважните книжевни споменици од XVI век се следните: Четвороевангелие од околу 1550 година од Лесновскиот манастир, Слечанскиот поменик, Патерик од Бигорскиот манастир, Библија Лесновска, Тиквешкиот зборник и друго. Од XVI век се познати неколку книжевни имиња како што се: поп Јован од Кратово, Висарион Дебарски, поп Лазар и поп Петар од Кратово. Најзабележителна личност во македонската книжевност и илуминација од XVI век е секако поп Јован од Кратово. Тој е основоположник на кратовската книжевно-илуминаторска школа од XVI век, која изврши силно влијание во книжевната илуминаторска дејност на Балканот. Досега се познати девет негови ракописи со богата орнаментика и минијатури напишани од 1526 до 1583 година. Поп Јован во неговиот скрипториум во Кратово имал и ученици кои ги упатувал во книжевната и во илуминаторската дејност. Досега се познати двајца ученици на поп Јован: поп Лазар и поп Петар. Од поп Лазар познати се два ракописа, а од поп Петар еден. Висарион Дебарски својата книжевна дејност ја развил во манастирот Слечче. Досега од него се познати 11 прекрасни ракописи различни по содржина.

Во XVII и во XVIII век во Македонија се пишуваат книги во кои до поголем израз доаѓаат јазичните црти од македонските народни говори. Меѓу позначајните дела од XVII-XVIII век во кој е застапен македонскиот народен јазик се: Апокрифниот зборник на Аци Баба даскал од крајот на XVII век, зборникот од Битола, Трескавичкиот кодик од XVII и XVIII век, Македонскиот зборник од XVIII век и др.

Периодот од средината на XIX век па сè до Втората светска војна е судбоносен за зачуваното македонско ракописно наследство, зашто тоа е период кога славистиката го доживува својот процвет и кога расте интересот на научните институции и на индивидуални истражувачи-библиофили за стари ракописи. Во тој период во Македонија поради политички и други причини не постоеле научни установи што се грижеле за своето културно-историско наследство, така што се појавуваат најразлични странски и домашни истражувачи и собирачи на словенски и други старини и ги изнесуваат надвор од Македонија. Ќе наведеме само неколку

позабележителни истражувачи и собирачи на словенски ракописи во Македонија.

Прв што почнал плански да истражува и да собира словенски ракописи од Македонија е хрватскиот културен работник Антон Миха-новиќ (1796-1861). Тој како австриски конзул во Солун имал можност да патува низ Македонија и да истражува и да собира словенски ракописи. Така, тој успеал да пронајде и да создаде доста голема и вредна ракописна колекција од околу 38 ракописи што денес се наоѓаат во Архивот на ХАЗУ во Загреб. Ракописите во Михановиќевата збирка потекнуваат од Лесновскиот, Прохорпчинскиот и Марковиот манастир, а има доста и од Светогорските манастири. Меѓу поважните македонски ракописи од оваа збирка ќе ги споменеме: Македонското евангелие на поп Јован од крајот на XII или од почетокот на XIII век, Радомировото евангелие од XIII век, Вранешничкиот апостол од XIII век и др.

Друг истражувач и собирач на македонското книжевно наследство е рускиот научен работник Виктор Григорович (1815-1886). Тој во 1844/45 година поминал низ Македонија и извршил истражување на повеќе места, успевајќи да пронајде и да земе многу значајни книжевни споменици како што се: Мариинското евангелие и Хилендарските ливчиња од XI век, Бојанското евангелие и Григоровичевиот паримејник од XIII век и др. Книжевните споменици пронајдени и земени од В. Григорович денес се чуваат на неколку места. Најголемиот дел од нив се чуваат во државната библиотека во Москва, потоа во народната библиотека М. Горки во Одеса, по неколку ракописи има во Казанскиот универзитет и во Казанската духовна академија.

Книжевно ракописно наследство пронашол и зел од Македонија и рускиот славист А. Гилфердинг (1831-1872) кој како руски конзул во Сараево имал можност да пропатува по балканските земји, меѓу кои и во Македонија и тука успеал да пронајде и да собере многу вредни книжевни споменици, како што се: Карпинското евангелие и Апостол од XIII век и др. Ракописите пронајдени и собрани од А. Гилфердинг денес се чуваат во Санктпетербуршката народна библиотека Салтиков Шчедрин (околу 55 ракописи).

Во средината на XIX век, поточно од 1850 до 1875 година во Македонија живее и работи еден од најстрасните истражувачи и собирачи на македонското книжевно наследство и фолклор Стефан Верковиќ, кој во Серез отворил и антикварница. Тој собирал и продавал македонски стари ракописи на разни научни установи и приватни лица во Русија, Бугарија, Хрватска и Србија. Поголемиот дел од ракописната колекција на С. Верковиќ денес се чува во санктпетербуршката народна библиотека Салтиков Шчедрин (околу 71 ракопис) и во Архивот на ХАЗУ во Загреб (околу 20 ракописа).

И рускиот славист Полихрониј А. Сирку вршел истражувања во Македонија и успеал да собере доста словенски ракописи. Ракописната збирка од околу 84 ракописи по неговата смрт во 1905 година ја откупила Руската академија на науките во Санкт Петербург, каде што и сега се чува.

Во 1863 година во Македонија престојувал Полјакот Рудолф Гutowски, доктор по медицински науки и тој зел од Трескавечкиот манастир кај Прилеп 6 ракописи и ги доставил на Јагелонската библиотека во Краков каде што и сега се чуваат. Освен странските истражувачи и собирачи на македонското книжевно наследство што го изнесувале од Македонија, има и домашни истражувачи и собирачи што изнеле надвор од Македонија значајно книжевно наследство. Меѓу најзабележителните од нив е учителот и писател Јордан Хаџи Константинов-Џинот, кој собирал словенски ракописи од својата татковина и ги доставувал на бугарската егзархија во Цариград и во Софија, а нешто подоцна и на Српското учено друштво во Белград. Својата колекција од највредни ракописи (36 на број) при крајот на својот живот ја продал за 2316 динари на народната библиотека во Белград.

Друг домашен истражувач и собирач на словенски ракописи од Македонија е Димитар Миладинов, учител и собирач на народни творби, кој пронајдените ракописи ги доставувал на цариградската црква Св. Стефан и на друштвото Српске словесности во Белград.

Освен Џинот и Д. Миладинов кои собирале и изнесувале од Македонија вредни ракописи, и многу други лица се занимавале со собирање и изнесување на книжевни споменици од Македонија, како што се на пример: трговецот Јанош Алексиевиќ од Велес, кој во 1867 година му понудил на Министерството за просвета во Белград 26 пергаментни ракописи; проф. Лазар Дума од Битола во 1899 година собрал доста ракописи за српското учено друштво од манастирите Трескавец, Слепче и Зрзе, а пак лазарополецот Васил Икономов собрал доста вредни ракописи од Македонија и ги доставил на народната библиотека во Софија. Нешто подоцна, во 30-тите години на XX век Јосиф Цвиовиќ, битолски епископ, подоцна скопски митрополит, собрал вредна колекција од околу 20 словенски ракописи од Битолско и ги однел во Универзитетската библиотека во Белград, каде што и сега се чуваат. Во истата библиотека е однесена и ракописната збирка од Лесновскиот манастир од околу 30 ракописи. Богата збирка од словенски ракописи собрани во Македонија поседувал и Радослав Груиќ, денес таа се наоѓа во Музејот на српската православна црква при Српската патријаршија во Белград.

По Втората светска војна, македонскиот народ ја извојувал својата национална слобода и го остварил својот вековен сон сам да располага со своето национално културно-историско благо. Така, веднаш по војната се формирани комисији и експедиции за собирање и заштитување на случајно останатото книжевно културно историско наследство во Маке-

донија. Во тие истражувачки акции во почетокот учествувал Филозофскиот факултет во Скопје со универзитетски професори и студенти предводени од проф. Харалампие Поленаковиќ, проф. Љубен Лапе, проф. Блаже Конески, проф. Божидар Видоески и други.

Со посериозни научно-истражувачки акции за пронаоѓање, собирање, заштитување и проучување на македонското книжевно наследство се отпочна во 1967 година со доаѓањето на проф. Владимир Мошин во Македонија, поточно во Архивот на Македонија. Тој прво во Архивот на Македонија а веднаш потоа и во Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје формира археографски одделенија и отпочна со истражувачки акции на територијата на Р. Македонија.

Така, покрај сите грабежи и уништувања на македонското ракописно книжевно наследство, сепак еден мал дел, од околу 450 ракописи денес се чуваат во неколку збирки во Македонија и тоа: во Народната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ во Скопје (256); во Архивот на Македонија (47); Филолошки факултет (32); Македонска архиепископија (22); Народен музеј во Охрид (17) и во други помали збирки во институции и кај приватни лица (87).

Сите ракописи во Македонија се опишани и издадени и тоа: од Владимир Мошин во книгата Словенски ракописи во Македонија кн. 1 и 2. Скопје 1971 год. и Михајло Георгиевски, Словенски ракописи во Македонија кн. 3 и 4. Скопје 1988 год, кн. 5 и 6. Скопје 1993 год. и кн. 7 и 8. Скопје 2000 година.

Литература

1. **Георгиевски, М.:** *Македонското книжевно наследство од X до XVIII век*, Скопје, 1979.
2. **Георгиевски, М.:** *Словенски ракописи во Македонија*, кн. III описи и кн. IV факсимили, НУБ „Св. Климент Охридски“ Скопје, 1988.
3. **Георгиевски, М.:** *Словенски ракописи во Македонија*, кн. V описи и кн. VI факсимили, „ИСК“ – Прилеп и НУБ „Св. Климент Охридски“ Скопје, 1993.
4. **Георгиевски, М.:** *Словенски ракописи во Македонија*, кн. VII и кн. VIII Скопје, 2000.
5. **Мошин, В.:** *Словенски ракописи во Македонија*, кн. I описи и кн. II факсимили, Архив на Македонија, Скопје, 1971.

КУЛТУРА

Никос Чаусидис

ТАПАН – ДИЈАХРОНИСКИ ПРЕГЛЕД НА МИТСКО-СИМБОЛИЧКОТО И ОБРЕДНОТО ЗНАЧЕЊЕ НА ТАПАНОТ ВО МАКЕДОНИЈА

Во современата македонска култура, тапанот не е само традиционален музички инструмент, туку и еден од оние симболи што го определуваат идентитетот на Македонија и на нејзиниот народ. Досега во науката се евидентирани и проучени бројни факти кои се однесуваат на прагматичните (етноорганолошки) и уметничките аспекти на тапанот, при што се направени и обиди за одредено историско и културно толкување на неговото присуство во македонската традиција. Оваа статија има задача да допре до уште некои, досега недоволно истражени аспекти на овој инструмент. Тука го имаме предвид неговиот митско-симболички и обреден карактер, и тоа не само во регионот на Македонија, туку и во пошироки рамки.

На самиот почеток накратко да ги сумираме основните факти што морфолошки и културолошки го определуваат тапанот (Т.II:1; Т.IV:2). Станува збор за претставник на категоријата мембранофони музички инструменти, чиј корпус („луб“) се изработува од оревова или од костенова штица (дебела околу 10 и широка 300-400 mm.), која преку процес на варење во вода се свива во круг, така што формира празен валјак со дијаметар меѓу 500 и 550 mm. („голем тапан“) или 300-350 mm. („тапанче“). Иако поретко, забележени се и тапани со дијаметар до 1000 mm. и длабина од 600 mm. На двата отвори од корпусот се поставуваат кожи, штавени на посебен начин, при што горната е подебела (најчесто говедска, магарешка), додека долната е потенка (козја, јагнешка). Тие се распнати на дрвени обрачи, додека затегањето се изведува со конопно јаже кое движејќи се во цик-цак околу целиот корпус се спровира наизменично под обата обрачи. За време на свирењето, тапанот е обесен за ремен на левото рамо на тапанцијата, при што во него се удира со две удиралки. Од десната страна, која е косо свртена нагоре, се удира со потешка удиралка („чекан“, „чуќан“, „куќуда“, „гумпало“) која произведува нагласени, тешки тонови (теза). Изработена е од оревово дрво (должина 440 mm.), малку свиена и

задебелена на врвот. По левата мембрана на тапанот, свртена косо надолу се удира со потенка удиралка („прачка“, „стапче“) изработена од дреново или од врбово дрво (должина речиси иста како претходната), со која се произведуваат високи, ненагласени тонови (арза). Тапанот најчесто се користи единечно или во пар, во придружба на две зурли, но поретко и како солистички инструмент (придружник на ората).¹

Околу средината на 20 век, тапанот бил распространет на подрачјето на централниот Балкан (делови на Македонија, источна Албанија, Косово и Јужна Србија), при што епицентарот на овој ареал се простирал долж западниот раб на Македонија. Во наведените региони, овој инструмент се именувал со неколку називи: *џајан*, *џојан*, *џујан*, *џи џан*, *гоч*, *каса*. Забележен е и во некои делови на Бугарија и Грција. Во досегашната литература се правени обиди за откривање на генезата, т.е. потеклото на овој балкански инструмент, токму врз основа на анализите на овие називи. Изнесени се хипотези за персиско (гоч), арапско (каса), античко – грчко (тапан) и француско, т.е. италијанско (каса) потекло на имињата, при што како трансмитери на овие влијанија се предлагаат главно Турците, Арапите, Ромите и Египтите. Во досегашната литература преовладува ставот дека се работи за инструмент со источно потекло, кој на Балканот бил донесен со експанзијата на османската империја.² Но, ликовните претстави на овој инструмент, на некои примери од средновековниот црковен живопис во Македонија, јасно укажуваат на неговото овдешно присуство и на самиот почеток од 14 век, односно речиси стотина години пред освојувањето на Османлиите: – композиција „Исмевање Христово“, црква Св. Горѓија во Старо Нагоричино, Кумановско, од 1316-18 г. (Т.І:5); – илустрација на псалм 149, црква на Лесновскиот манастир, Пробиштипско, од 1349 г. (Т.І:6). Поддржувачите на источната генеза на тапанот, ги релативизираат овие факти (донекаде можеби и со право), преку ставот за интензивното присуство на источните (турски, арапски, воопшто ориентални) културни влијанија на Балканот уште пред политичката доминација на Османлиите на овие простори.³

Оваа колекција од историски примери ја дополнуваме со уште неколку средновековни ликовни претстави на тапанот кои потекнуваат од поширокиот балкански простор. Во првите два случаи станува збор за графити од подрачјето на Мадара (Бугарија), кои се врежани во камен, а

¹ В. Кличкова, Народни..., 226; А. Линин, Народните..., 29 – 32; А. Линин, Музичките..., 285, 286, 288; *Muzička encikl...*, Т. III, 547, 548; Ј. Арбатски, Свирењето..., 6, 8. За некои специфичности околу формата и изработката на нестинарскиот тапан во Бугарија и Грција (Т.ІV:2): В. Фол, Р. Нейкова, Огњн..., 168 – 170.

² За овие хипотези: Ј. Арбатски, Свирењето..., 5 – 22; Ј. Арбатски, Св. на тапан..., 295 – 296; В. Фол, Р. Нейкова, Огњн..., 174, 175; R. Duev, *tu-qa-no..., 137 – 141.

³ А. Линин, Народните..., 6 – 11; В. Кличкова, Народни..., сл.1, сл. 7; Ј. Арбатски, Свирењето..., 9; Ј. Арбатски, Св. на тапан..., 295 – 296; В. Фол, Р. Нейкова, Огњн..., 175.

се датираат во раниот среден век (Т.І:1,2). Во едниот случај е мошне веројатно дека се работи за тапан и тоа можеби токму како тука обработениот тип, на што упатува неговата позиција на телото на свирачот, големата удиралка, а веројатно и прачката, прикажана невешто во пределот на неговата лева рака (Т.І:2). Вториот пример е поскромен и не толку сигурен. Може да се претпостави дека фигурата во десната рака држи мембранофонен инструмент кој повеќе алудира на дајре отколку на тапан (Т.І:1). Некои истражувачи предлагаат, обете фигури да се идентификуваат како шамани. Во првиот случај, на тоа може да упатува прикажаниот фалус на тапанарот и присуството на уште една човечка фигура, легната покрај него (процес на нејзино баење / лечење, од страна на шаманот?).⁴ Во третиот случај се работи за плиток релјеф, издлабен врз каменен надгробен споменик (тип „стеќци“), од локалитетот Хамзиќи, кај Мостар, Херцеговина (Т.І:3).⁵ Прикажува схематизирана фигура во седечка поза, која во десната рака држи удиралка со задебелен врв. Под неа, пред нозете на свирачот се наоѓа неопределен предмет кој би можел да се идентификува како тапан, прикажан отстрана. Десно стојат три фигури во танчарски пози (едната рака им е крената, а другата поставена на половината). Посебниот карактер на тапанарот е нагласен со издолжениот сегмент што се издига на неговата глава (перчин?). Евентуалната непосредна врска на овој пример со централниот Балкан и Македонија би можела да се поткрепи во контекст на богомилската теорија за стеќците. Според неа, овие споменици би биле манифестација на богомилската ерес која во средновековна Босна се распространила под влијание на богомилските организации од Македонија или пошироко – од централниот Балкан.⁶ На крајот, приложуваме и еден пример од иконата „Хвалите Господа“ (илустрација на 184 Давидов псалм) од Уметничката галерија во Скопје, датирана во 17 век (Т.І:4). Фигурата, окружена од оро свира на мал тапан, кој е поставен во пределот на стомакот.

Евидентно е дека за потеклото на балканскиот тапан, денес не може аргументирано да се говори, поради недостатокот на егзактни научни факти. Сегашните теории за неговата источна генеза се производ на стари и во современата наука мошне критикувани концепции. Тука мислиме на дифузионистичките пристапи според кои, културните придобивки на човештвото се појавуваат на едно место (обично престижно во културна смисла) и потоа оттаму се шират низ други региони, преку преселби на населението или разни форми на културни влијанија. Современите методи

⁴ Ж. Аладжов, Паметници..., Обр. 4, 70; А. Калоянов, Старобългарското..., Ил. I – 6; I – 12.

⁵ M. Wenzel, *Ukrasni...*, T.XI: 6.

⁶ Основни факти и литература околу македонското потекло на босанското богомилство и богомилскиот карактер на стеќците: Н. Чаусидис, Дуалистички..., 327 – 364; А. Соловјев, Символика...

предлагаат и други концепции во чија основа стои една поинаква премиса, што во принцип го нагласува универзалниот / општочовечки карактер на културните феномени. Според овој концепт, одреден културен феномен може (па дури и мора) да се појави паралелно во разни средини и тоа не како последица на некакви преселби или културни влијанија, туку како плод на процеси и мотивации (психолошки, семиотички, стопански, општествени...) кои се општи за човекот како биолошки вид и како културно битие, макар каде тој и да живеел.⁷ Во тој контекст е сосем можно, и тука обработуваниот тапан да припаѓа на оваа категорија исконски феномени кои и на Балканот како и на Блискиот Исток можеле да се појават независно еден од друг, при што посочените заемни блискости би имале карактер на некои секундарни влијанија кои не се однесуваат на базичните аспекти на тапанот, туку на некои негови посуптилни и понижансирани обележја.

Музиката меѓу религијата, уметноста и забавата

Музиката, музичарите и музичките инструменти во современата култура се категоризираат пред сè во сферите на профаното, уметноста и забавата. Оттука, и при истражувањето на постарите или поархаичните етапи од егзистенцијата на овие феномени, тие мошне често, сосем погрешно се сведуваат само на наведените домени. Ова истражување тргнува од ставот дека јасната диференцијација меѓу сакралното и утилитарното е обележје на современоста, додека во древните и архаичните култури таа не постоела – воопшто, или барем не во толкава мера. Истражувањата во рамките на антропологијата, археологијата, етнологијата и лингвистиката покажуваат дека сите клучни феномени на човековата култура, не само што имале своја сакрализирана претфаза, туку биле и зародени во недиференцираниот круг на митското, магиското, симболичкото и утилитарното. Ова не се однесува само на сферите на духовната култура (јазикот, книжевноста, танцот, музиката, ликовноста), туку и на егзистенцијалните / производствените сфери, кои денес не ни се чинат нималку сакрални (производство на орудија и храна, металургија, сообраќај, градежништво).⁸ Овие ставови ни даваат начелен легитимитет, традиционалниот македонски или централнобалкански тапан да го истражиме не само како музички инструмент, туку и како инструмент кој некогаш имал пред сè митско-религиски и обреден карактер.

Вообичаено, во едно вакво истражување не може да се навлезе преку индуктивниот и ретроспективниот метод – тргнувајќи од една

⁷ B. Olsen, *Od predmeta...*, 116 – 123.

⁸ С. В. Иванов, *Проблемы...*, 38, 39; Н. Чаусидис, *Обредот...*

1. Графит врежан во камен, ран среден век, Мадара, Бугарија. Д. Овчаров, Български..., Т. СХV:1.
2. Графит врежан во камен, ран среден век, Мадара, Бугарија. Ж. Аладжов, Паметници..., Обр.4: б; 56 – Обр 70.
3. Релјеф врз каменен надгробен споменик, среден век, Хамзићи, Мостар, Херцеговина. М. Wenzel, Ukrasni..., Т.ХI: 6.
4. Детал од иконата „Хвалите Господа“, 17 век, Уметничка галерија – Скопје. Уметн. богатство..., (слика на обвивката).
5. Детал од фреска, 1316-18 год., Св. Георгиј, Старо Нагоричино, Кумановско. В. Ј. Ђурић, Византијске..., Сл. XXXIII.
6. Детал од фреска, 1349 год., црква на Лесновскиот манастир, Пробиштипско В. Ј. Ђурић, Византијске..., 141 – Сл. 64.

сегашна состојба на истражуваниот феномен, или во контекст на една денешна – современа логика. Многу почесто ваквиот почетен импулс го пласира компаративниот концепт, така што:

– некој архаичен аспект на истражуваниот современ феномен се препознава во некој друг културен амбиент (најчесто временски постар, или пак современ, но поархаичен од него);

– одреден компаративен материјал се зема како парадигма, прототип, и инваријанта во однос на кој, истражуваниот современ феномен се третира како дериват.

Се разбира дека дедуктивната линија на овој метод може да го насочи толкувањето во однапред зацртана насока која објективно нема ништо заедничко со истражуваниот феномен. Оваа опасност може да се избегне со разни форми на повратна – индуктивна проверка и процена на аргументите кои одат или не одат во прилог на трасираната дедуктивна линија („стратегија на имунизација“).⁹ Како и кај повеќето други методи на општествените науки, и резултатите на овој концепт, без разлика на совршено спроведената анализа и аргументација, со време можат да се покажат како погрешни.

Тапанот и шаманот

Еден аспект од нашево истражување се потпира на релацијата меѓу традиционалниот македонски и пошироко – балканскиот тапан и феноменот кој во современата наука се одомаќил под називот *шаманизам*. Веднаш, на самиот почеток сакаме да ги наведеме компонентите што го поттикнува ваквото, на прв поглед сосем неоправдано, шаблонизирано, па дури и трендовско компарирање.

Шаманизмот како културен феномен може да се третира во две рамки. Во потесната смисла на зборот се однесува на народите на Сибир и Средна Азија, а во пошироката – означува слични појави забележени денес или во минатото во поголемиот дел од светот. Шаманот е припадник на архаична заедница кој по пат на разни компоненти остварува комуникација меѓу реалниот и имагинарниот свет, при што таа е главно манифестирана во вид на некакво мистично патување (најчесто на небо) и средби со разни натприродни суштества. Шаманското патување се практикува поради разни цели и потреби на заедницата или на поединците во неа (лекување, контакт со покојните, со боговите и другите виши сили, пренесување и урамнотежување на одредени категории и појави во природата и во општеството...). Услов за реализација на овие функции е

⁹ J. Ходер, Читатјќи..., 32 – 35, 350 – 354; B. Olsen, Od predmeta..., 81– 95.

екстатичната состојба на шаманот, која се остварува преку неговите вродени предиспозиции, употреба на наркотици, разни движења, вокални, вербални и танцови изведби, проследени со музика, ритам и шумови.¹⁰

Патувањето на шаманот, најчесто е овозможено од три типа медијатори: – космичкото (шаманско) дрво или столб; – шаманскиот коњ / елен или друго животно; – шаманскиот тапан (Т.П.:2,3,5). Честото изедначување на овие елементи, па дури и замената на нивните имиња се најдобра потврда на фактот дека станува збор за предмети со исто значење и функција. Символичката идентификација на тапанот, дрвото и животните функционираше и на материјално ниво – преку употребата на елементи од телото на посочените суштества во изработката на тапанот. Ова се однесува на дрвениот корпус на тапанот и на удиралките, како и кожата распната врз нив. Тапанот и удиралката се правеле од светите дрвја, а се пресликувале со кожа од светите животни (коњ, лос, елен, мечка...)¹¹

Тапанот е можеби клучниот реквизит на шаманот. Неговиот ритам ја сочинува основата на сите останати дејствија вклучени во шаманскиот обред. При тоа, овој инструмент не се третира како обичен предмет, туку како жив придружник на шаманот во чија душа е инкарниран духот на суштествата од кои е изработен: – духот на светото дрво од кое е направен неговиот корпус (точно определено дрво, идентификувано со митското „Космичко дрво“); – духот на животното, чија кожа е распната врз него (најчесто идентификувано со тотемскиот предок на шаманот т.е. неговата заедница). Во рамките на обредот, тапанот буквално се смета за „сообраќајно средство“ (дрво, столб, животно) кое го овозможува искачувањето / патувањето / пренесувањето на шаманот од „овој“ на „оној свет“.¹² Овие обележја можат да се насетат и во постарите култури. Така, во Сумерската митологија, некаков волшебен тапан и стапчиња (удиралки) ќе бидат изработени од „Дрвото хулуппу“ (топола „туранга“ – *Populus diversifolia*) кое ги носи обележјата на космичкото дрво (во неговите корења живее змијата, а во гранките свил гнездо Анзуд – орелот со лавја глава). Во натамошното дејствие, овој тапан пропаѓа во подземјето, додека подоцна се јавува како симбол на власта на Гилгамеш над граѓаните на неговиот град.¹³

Шаманскиот тапан често се нарекува „коњ“, „срна“ или „елен“, зависно од тоа чија кожа е распната врз него. На пример, кај сибирските Јакути и Бурјати, тој буквално се именува „Шаманов коњ“ или „Шаманов

¹⁰ M. Eljajade, Šamanizam... ; J. Campbell The Way..., 156 – 179; Мифы нар.... Т.2, 638, 639.

¹¹ M. Eljajade, Šamanizam..., 140-146; А. Ф. Анисимов, Космологические..., 58.

¹² J. Chevalier, A. Gheerbrant, Rječnik..., 65, 66; В. Петрухин, Мифы..., 105, 106.

¹³ И. М. Дьяконов, Архаические..., 53, 54.

срндач“, додека кај Монголите – „Црн елен“. ¹⁴ И удиралката на некои шамански тапани се преслекувала со кожа од елен или од мечка, и тоа од нозете на животните – за обредите поврзани со долниот свет, или од челото – за оние во врска со горниот свет. ¹⁵ Од друга страна и „Космичкото дрво“, како и „Космичкиот столб“ се изедначуваат со коњот. Така, во германските и во ригведските митови, тие се нарекуваат „коњски столб“, „коњ-дрво“ и тоа не само заради фактот што за нив се врзувал жртвениот коњ, туку очевидно и поради нивната функција на медијатори т.е. „превезувачи“. ¹⁶

Тапанот и „Тешкото“ оро согледани во еден „шаманистички“ контекст

Во потесната смисла на значењето, „Тешкото“ е назив за едното од највпечатливите ора зачувани денес во рамките на македонските фолклорни традиции (Т.П:2,3). До средината на 20 век се играло главно во рамките на мијачката етнографска група (селата Галичник, Гари, Лазарополе), но и во некои други региони. Станува збор за машко оро кое се изведува во придружба на тапан и зурли, според некои информации, за Петровден и другите локални црковни празници, кога во посочениот регион се реализирале и свадбите. Од средината на минатиот век е започнат процесот на неговото организирано зачувување, реализиран преку пренесување, обука и изведба во фолклорните ансамбли. Благодарение на овој процес, наспроти губењето на автентичниот контекст, зачувани се основните обележја на ова оро. „Тешкото“ започнува со полукружно движење на играорците во слободен чекор. Потоа тие се фаќаат за раце и продолжуваат да танцуваат преку бавни, емоционално напнати движења (рубато), кои во голема мера ги изведуваат стоејќи на една нога, газејќи со предниот дел од стапалото. Другата нога е подигната и свиена во коленото, при што постојано се врши нејзино исклучително бавно придвижување во сите насоки и постепено спуштање на земја, проследено со постепено подигнување на другата нога. Точка на кулминација е качувањето на ороводецот на тапанот, каде што тој продолжува да игра на истиот начин. По неговото симнување на земја, бавниот ритам се заменува со побрз ритам на тапанот. Ова е проследено со соодветна промена и на темпото на танцување, кое сега се состои од брзи чекори,

¹⁴ M. Eljajade, Šamanizam..., 140 – 146; J. Pentikainen, The Shamanic..., 33 – 35; M. Miličević Bradač, Of deer..., 31.

¹⁵ А. Ф. Анисимов, Космологические..., 58

¹⁶ С. В. Иванов, Проблемы..., 50, 51.

скокови, клекнувања, ротации и одделување на играорците од орото. Во поширока смисла, називот „тешкото“ означува една специфична категорија / жанр на „тешки ора“, кои се распространети низ целиот македонски регион.¹⁷

Наведениот карактер и функцијата на шаманскиот тапан, ни даде нова позиција во согледувањето на некогашната улога на тапанот во ова оро. При тоа посебно мислиме на кулминативниот момент кога тапанцијата клекнува покрај ороводецот, му го потставува тапанот и додека удира во него, овој се качува на тапанот и танцува, стоејќи на една нога (Т.Ш:2,3). Според исказите на најстарите играорци (Дојчин Матевски од с. Лазарополе), оваа фигура е воведена во орото во 1950 г. во рамките на ансамблот „Танец“ и тоа врз база на „...кажувањата дека во Лазарополе ороводецот, по плаќањето на своето оро на свирачите, во потполност ја држел контролата на орото и на свирачите. Ороводецот можел да се наведнува или да се качува на музичарите додека тие му свиреле во клекната положба. Но тапаните во Лазарополе биле многу големи, та не овозможувале ороводецот да се качи на нив, така што оваа фигура таму не се изведувала. Но тапаните во скопска околија биле помали и затоа било изводливо ороводецот наместо да се качи на свирачот, да се качи на тапанот.“¹⁸ Според сегашните сознанија, оваа фигура не била постојан интегрален дел на „тешкото“, ниту на кое било друго од ората, туку манифестација која се случувала во моменти кога ороводецот ќе се најдел во посебна емотивна / инспиративна состојба.

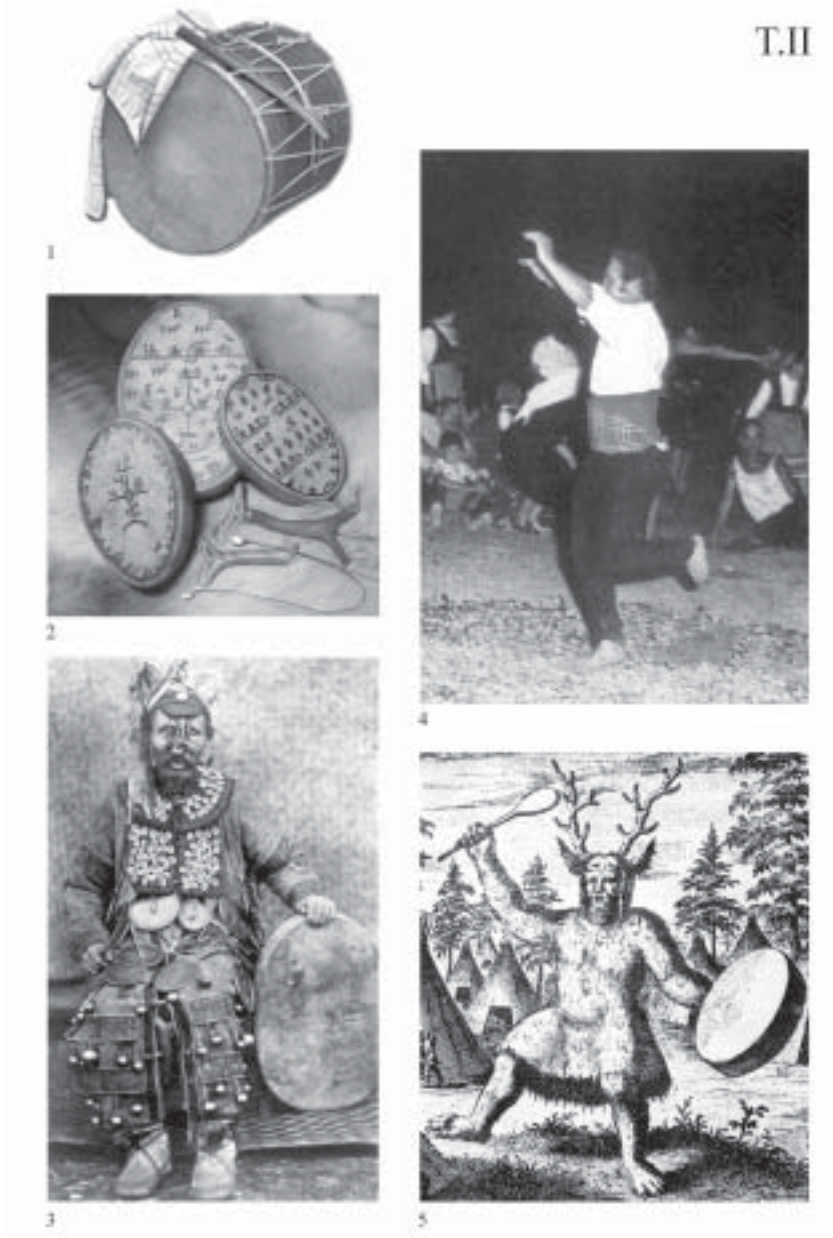
Повеќе елементи на овој чин сугерираат некакво вертикално движење на првиот танчар, а со тоа и одредена посредна релација со шаманското „патување нагоре“.

Танчарот е качен на тапанот, со што за педесетина сантиметри е поткренат од земјата на која газат останатите луѓе. Фактот што токму тапанот го обезбедува ова негово одделување, имплицитно интерферира со горе посочената функција на шаманскиот тапан – *да го оддели шаманот од „овој свет“* т.е. земјата и *да го ѝренесе на „оној свет“* т.е. небото.

Танчарот стои на една нога, што како поза во принцип го означува тежнењето за одвојување од земјата (со едната нога е на земја, додека со другата – над неа). Стоејќи така на една нога, тој бавно се поткрева и се

¹⁷ С. Љ. Јанковиќ, С. Д. Јанковиќ, Народне..., Т. I, 135 – 139; Т.IV, 19 – 64, 72; Muzička encikl... . Т. III, 565; Е. Иванчиќ Дуин, С. Вишински, Ората..., 59 – 61. За помошта при прибирањето на литературата, описот и други консултации во врска со ова оро и со тапанот, најсрдечно им се заблагодарувам на: – Ивона Опетческа Татарчевска, етнокореолог (Управа за заштита на културното наследство на Р. Македонија); – Марко Коловски, музиколог (поранешен директор на ансамблот за народни танци и песни „Танец“); Владимир Јаневски, етнолог (Факултет за музички уметности, оддел за етнокореологија – Штип).

¹⁸ Е. Иванчиќ Дуин, С. Вишински, Ората..., 60.

1. Тапан, Р. Македонија.
2. Шамански тапани, народ Саами, Скандинавија
3. Шаман (унтунн), Источен Сибир, 1882 г., *Preh. de la musique...*, 73: 34.
4. Нестинарски обред (одење по жар), Странджа, Бугарија. Д. Антонијевић, *Ритуални...*, сл. 12.
5. Тунгузиски шаман, гравура на Kirchner, 1705 год. J. Campbell *The Way...*, 157: 273; M. Miličević *Bradač, Of deer...*, 29 – Fig.19.

спушта, што исто така сугерира на некакво тежнеење за скок или постепено одделување од земјата, односно од тапанот поставен на неа. Во толкувањето на оваа поза и некои други елементи на „Тешкото“, би можеле да се употребат како паралела толкувањата на идентичната поза на хиндуистичкиот бог Шива Натараџа, прикажан како танцува во огнениот круг што го симболизира вечниот циклус на животот и смртта (Т.III: спореди 1 со 2, 3). Според автентичните толкувања, стоејќи на десната нога, со стапалото сраснато со плото, тој „ѝ дава престојувалиште на изморената душа во борба со јамките на уништувањето“. Левото стапало му е кренато, што значи вечно ослободување на посветените души од кругот на земските животни циклуси.¹⁹ Оваа балканско-хиндуистичка релација не се однесува само на високоподигната нога на танцовачите на „тешкото“, туку и на возвишениот стил и достоинство со кои е тоа проследено. Оваа посредна паралела ја оправдуваат и некои други елементи.

И Шива е придружен со тапан (наречен „*damaru*“), овој пат како симбол на создавањето и еволуцијата (Шришти), чии ритмички вибрации го означуваат креативниот танц на енергиите на физичката и органската природа (Т.III:1 – мало тапанче во подигнатата десна рака; поголем современ примерок: Т.IV:1, спореди со 2 и со Т.II:1).²⁰ Мошне е интересно што називот на овој тапан е широкораспространет на Балканот и тоа во контекст кој, иако надвор од сферите на музицирањето, покажува неверојатна семантичка блискост во однос на неа. Имено, до денес во македонскиот, бугарскиот, српскиот јазик и во нивните дијалекти, зборот *дамар* означува крвен сад, жила, мускул и тоа посебно оние кај кои се гледа или се чувствува пулсирање. Оттука, покрај наведеното, *дамар* носи и значење на крвен / животен пулс што е во релација со словенскиот еквивалент *било* (праслов. **bidlo*) во значење на пулс, секако во релација со *биењето* / *чукањето* (на пулсот / срцето) како една од манифестациите на постоењето т.е. живеењето (спореди со слов. *бийи*).²¹ Останува отворено прашањето за карактерот на оваа хиндуистичко – јужно-словенска релација. Иако во постојните словенски етимолошки речници таа се објаснува како влијание од турскиот (каде што и денес *damar* го носи значењето на *жила*), не треба да се занемари и можниот непосреден

¹⁹ Кревањето на левото стапало / нога означува „вечно ослободување на посветените души од вклученоста во непрекинатиот космички танц и нивната вечна нирвана на блаженство во единство со оној аспект на Мхадева, кој го претставува вечниот безличен Апсолут над светот на процеси и настанување“ (Г. Кернс, Филозофија..., 50). Во одделни култури се забележени разни начини на свето одење / чекорење, кое се карактеризира со одредени особености: – посебни видови куцање; – одење на прсти, при што петата не смее да ја допира земјата (V. Matic, Zaboravljena..., 31).

²⁰ Г. Кернс, Филозофија..., 49 – 51.

²¹ Толковен речник..., (*дамар*); Български етимол..., (*дамар*); Речник српскохрватског..., (*дамар*; *било*); P. Skok, Etimologijski..., (*damar*); О. Н. Трубачев, Этимологический..., (**bidlo*).

ирано-словенски контакт, кој можел да биде остварен уште во северното Прицрноморје, пред преселбата на Словените на Балканот.²² Непосредноста на посочените врски ја охрабрува и впечатливата блискост меѓу словенските и санскритските зборови поврзани со тапанот (*tup, tūph, topati...*).²³

Без разлика на културно-историската база на овие релации, јасно е дека во називот на митскиот тапан на Шива е содржана симболичката идентификација меѓу неговиот ритам и пулсот на срцето, како услов за траењето на животот.²⁴

Како и ороводецот на „тешкото“, и Шива гази со ногата врз нешто. Овој пат тоа не е тапан, туку џуцестиот демон Малалака, како персонификација на злото (Т.III: спореди 1 и 2, 3). На едно поархаично космолошко рамниште, лишено од подоцнежните етички валоризации, овој демонски лик би можеле да го протолкуваме едноставно како персонификација на долните сфери на вселената (земјата, подземјето) кои му служат како потпора на богот и ги определуваат неговите макрокосмички размери и дејности.²⁵ Во релација со „тешкото“, би била интересна врската меѓу овој хтонски лик и тапанарот, кој исто така поседува одредени хтонски и демонски обележја (види натаму). Како што видовме, во некои подрачја на Македонија, ороводецот не се качувал врз тапанот, туку врз клекнатиот тапанар.

Додека стои на тапанот, ороводецот се држи за рака со соседниот танчар, со што и натаму е дел од орото (Т.III:2,3). Во тој момент, останатите исто така стојат на една нога во полукружна формација, но при некои изведби, кај секој нареден, ногата е за малку поспуштена од претходниот, така што крајниот во орото речиси клечи со едната нога на земја. Со тоа, тие формираат блага спирала која кревајќи се кон тапанот и ороводецот исто така сугерира на едно постепено „искачување нагоре“.

Долгото стоење на една нога во „тешкото“ оро, може да има и свои зоолошки парадигми. Тука мислиме на долгоногите барски птици за кои е специфично стоењето на една нога (штрк, жерав, чапја...)²⁶ На една

²² За значителната иранска компонента во етногенезата на словените народи, во конституирањето на словенските јазици и на словенската паганска религија и митологија: А. Pleterski, Model..., 550, 551; В. В. Седов, Славјане в древности..., 277 – 279; В. В. Седов, Славјане в раннем..., 80 – 84; А. Лома, Неки славистички...; Z. Vinski, Uz problematiku...; Н. Чаусидис, Дуалистички..., 102 – 105.

²³ Види: R. Duev, *tu-qa-po..., 140.

²⁴ За митско-гносеолошките и обредните (макро– и микрокосмички) аспекти на ритамот: И. М. Дьяконов, Архаические..., 44; В. Фол, Р. Нейкова, Огън..., 171, 172; Д. Антонијевић, Ритуални...

²⁵ Г. Кернс, Филозофија..., 49 – 51, 54; За космолошкиот контекст на сликата: Н. Чаусидис, Космолошки..., 266 – 268, 412, 413.

²⁶ Нашата разработка на релациите меѓу спомнатата поза на танчарите и позата на штркот е поттикната од асоцијацијата што ја искажа проф. Кшиштов Вроцлавски од Универзитетот во Варшава, по нашето предавање на оваа тема, кое беше реализирано во рамките на годишешниот Семинар за македонски јазик, литература и култура.

таква непосредна врска може да упатува и специфичниот начин на бавно чекорење на играорците во првиот дел од ова оро, кој според постепеното подигање на нозете, по наше мислење мошне наликува на внимателното чекорење на посочените птици. Зад едно такво претпоставено подражавање / имитација, би можеле да стојат некогашните тотемистички форми на почитување на овие птици (особено на штркот), кои се мошне добро зачувани во фолклорните традиции на словенските етноси, а во тие рамки и на Македонците. Тука пред сè мислиме на разните форми на идентификација меѓу штркот (и на него мошне сличниот жерав) со човекот (преданија дека штркот некогаш бил човек), негово именување со човечки имиња, и импутирањето човечки особини, силните табуа во однос на ловењето, убивањето и јадењето штрк, неговата функција на предизвикувач на бракот и на раѓањето деца, како и улогата на носител на богатство, среќа и изобилие. Во некои словенски региони, штркот т.е. жеравот се идентификувал со Адам, што укажува на неговото третирање како предок на човечкиот род. Како и во древните култури, и во словенските фолклорни традиции е нагласена медијаторската функција на штркот / жеравот која, како и кај останатите водни птици, се базира врз неговото реално движење низ трите зони на вселената (водата, земјата и небото). Поради ова, во словенските традиции тој е често ставен во релација со некакви форми на *движење*, *патување* и *пренесување* нешто: – Се верувало дека штрковите наесен се преселуваат на „оној свет“ (рајот), „на крај света“ или во „долната земја“, таму се претвораат во луѓе, за напролет, добивајќи го своето животинско обличје, повторно да се вратат во својот матичен крај (на Балканот, штркот бил сметан за „ација“). – Се сметало дека тие, од „оној“ на „овој свет“ ја носат пролетта, снегот и новороденчињата.²⁷ Во оваа смисла е мошне индикативна познатата приказна „Силјан штркот“, забележена во прилепскиот регион од страна на М. Цепенков, во која се содржани сите горенаведени клучни митологеми: – патување на главниот лик на далечен остров / „долна земја“; – средба со тамошните жители кои се луѓе-штркови; – претворање на луѓето во штркови преку капење во одредена вода; – претворање на главниот лик, најпрво во штрк, па пак во човек; – негово долго патување преку море и враќање дома како усовершен човек.²⁸

²⁷ А. Гура, Симб. животиња..., 484 – 500; за медијаторската функција: И. Маразов, Мит. на златото..., 125, 126.

²⁸ Иако оваа приказна ни е позната врз база на книжевно доработената верзија на М. Цепенков (Силянъ щъркотъ..., 193 – 206; Силјан штркот... ; преглед на досегашната литература: Л. Татаровска, Метаморфозите..., 150 -156), автентичноста на нејзиното основно сиже може да се докаже врз основа на обемниот словенски компаративен материјал (спореди: А. Гура, Симб. животиња..., 484 – 500). Траги на обредно маскирање луѓе во жерави е констатирано уште во ранонеолитската населба кај Чатал Хиук во Мала Азија (N. Russell, K. J. McGowan, Dance..., 445 – 455).

Сметаме дека и компонентите екстрахирани од традициите поврзани со штркот, а во тие рамки и наведената македонска приказна, повторно нè насочуваат кон сферите кои се блиски на шаманизмот: – патување на оној свет; – помош од животните; – трансформација во животно; – контакт со предците; – враќање назад во „нашиот“ свет; – раскажување на патувањето.

Сумирајќи ги резултатите од гореспроведените компарации, можеме да заклучиме дека, иако апострофираните сличности меѓу „тешкото“ оро и наведените шамански традиции се мошне индикативни, многу аспекти на оваа релација остануваат и натаму неопределени и загадочни:

– Дали се тие плод на одредени посредни или непосредни културно-историски контакти или влијанија?

– Кога овие евентуални влијанија можат да се датираат?

– Дали станува збор за архетипски т.е. транскултурални и трансисториски феномени, кои во Македонија се појавиле „однатре“ т.е. независно од какви било културно-историски случувања?

– Дали оваа нивна појава може хронолошки да се определи?

– Дали станува збор за сосем случајни совпаѓања?

Во наредната глава ќе се обидеме да дадеме прилог кон одговорите на овие прашања.

Шаманистички компоненти во јужнословенската традиционална култура

Во однос на првите две прашања, на самиот почеток треба да се одговори дали шаманизмот како феномен, во неговата потесна или поширока смисла, има некакви допирни точки со традиционалната култура на јужнословенските популации, а во тие рамки и со онаа на Македонците?

Во рамките на јужнословенскиот ареал, шаманизмот е најдлабоко истражен во бугарската култура. База и повод за едно така интензивно истражување е учеството на турските популации (пред сè прабугарите) во етногенезата на бугарскиот етнос, реализирана главно во раниот среден век. Врз основа на овој факт се изведува теза според која оваа етничка компонента, со шаманизмот како нејзина доминантна религиска појава, морала да остави траги во подоцнежниот словенско-прабугарски етнокултурен амалгам. Во прилог на ова се приложуваат и одредени пишани и материјални факти, датирани во средниот век. На територијата на Бугарија се пронајдени бројни средновековни ликовни претстави (цртежи – графити) на кои се прикажани човечки ликови со одредени шаманистички обележја (специфичен костим, и разни атрибути). Како што

Т.ІІІ

1

2

3

1. Бронзена скулптура на Шива Натараџа, хиндуистичка култура. V. Ions, Indiska..., 47.
2. Ороводецот на „Тешкото“ танцува качен на тапан, Тешкото...
3. Изведба на „Тешкото“, 1951 год. (фото: Б. Дрнков), Е. Иванчиќ Дунин, С. Вишински, Орага..., 264.

видовме, некои од нив во раката држат тапан (Т.І:1,2).²⁹ Со оглед на несомнената проткаеност на раносредновековните популации при населувањето на Балканот, теоретски може да се смета на извесно влијание на прабугарите и на другите азиски компоненти (авари, кутригури, угри, печенези) и во културата на останатите јужнословенски етноси, а во тие рамки и на Македонците.

Но, мора да се каже дека шаманската компонента, во науката често сосем неоправдано се определува како ексклузивитет пред сè на азиските, а во тие рамки особено на народите од турско-алтајската група. Не секогаш се зема предвид дека во минатото, таа била обележје на далеку поширок круг култури, во кој спаѓале и индоевропските популации. Тргувајќи од овој став, современите истражувања се обидуваат да идентификуваат одредени шаманистички обележја и во европските и старобалканските митски традиции (Один, Хермес, Орфеј, Залмоксис, Пеон...)³⁰

Сè до средината на 20 век, извесни шаманистички елементи биле јасно претставени и во јужнословенскиот фолклор. При тоа мислиме на феномените кои во разни словенски средини се зачувале под називите *здухач*, *змај*, *човек-змеј*, *змеовиџ човек*. Станува збор за луѓе од заедницата кои, благодарение на вродени и стекнати предиспозиции, имале моќ да патуваат на небо и таму да остваруваат одредени активности. Тоа го правеле во моменти на сон или телесна опуштеност, при што нивната душа наводно се искачувала на небо и се борела со други „змеовити луѓе“, аналогни на нив, најчесто со цел спречување невреме (град, луѓа).³¹

Во оваа сфера особено внимание заслужува феноменот „*анасџе-нариш*“ / „*несџинари*“, особено нагласено присутен во некои делови на Бугарија и на Грција (Т.ІV:2,3,4). Станува збор за сè уште живи обредни традиции, денес инкорпорирани во христијанскиот религиски систем (главно култот на Св. Констатин и Елена), кои се проследени со одредени шаманистички обележја (ритуален транс на учесниците, предизвикан меѓу другото и од ритмичкото музицирање /Т.ІV:3/). Една од најфасцинантните манифестации на божественото е кога учесниците на обредот, во состојба на транс чекорат боси по жар, без при тоа да добијат изгореници на стапалата (Т.ІІ:4). Се верувало дека овие обреди, покрај другото обезбедуваат поголема плодност на земјата низ целата година (успех на земјоделските култури) и „*берикет*“ во сите домени на животот.³² За нас

²⁹ А. Калоянов, Бъл. шаманство..., 23 – 25, 57 – 62 и натаму; Ж. Аладжов, Паметници..., 23, 24. Одреден критички однос кон овие теории: В. Фол, Р. Нейкова, Огън..., 173, 174.

³⁰ Мифы нар.... Т. 2, 638; И. Маразов, Митология..., 166 – 180.

³¹ I. Kovačević, Semiologija..., 61 – 78; D. Bandić, Carstvo..., 94, 95; И. Георгиева, Българска..., 107 – 108; Р. Кордић, Здухањ..., 204 – 210; Н. Чаусидис, Змеј..., 54.

³² Д. Антонијевић, Ритуални..., 63 – 145; В. Фол, Р. Нейкова, Огън..., терминот *шаманизам*, авторките на оваа монографија го прифаќаат во неговата потесна смисла, и од таа позиција го критикуваат шаманското интерпретирање на нестинарските феномени (172 – 174).

е особено важно што обврзен елемент на овие обреди е тапанот (придружен со гајда, кавал, лира...), чиј константен ритам се смета за клучен услов во достигнувањето на екстазата (Т.IV:2,3,4). По своите основни формални обележја, тој во ништо суштествено не се разликува од гореописаниот македонски и централнобалкански тапан (големина, материјали, една потешка и една полесна удиралка... /спореди Т.IV:2 со Т.II: 1 и со индискиот „дамару“ – тапан Т.IV:1/). Но, значителни разлики постојат во однос на начинот на свирењето (тука во воедначен ритам) и целта, којашто е тесно насочена кон предизвикувањето транс кај учесниците во обредот. На релациите меѓу нестинарскиот и шаманскиот тапан упатуваат неколку форми на сакрализација на овој инструмент:

– Во нестинарските култни места, старите тапани внимателно се чуваат (иако се често неисправни), при што се третираат како свети предмети. Некои од нив се стари стотина години при што добро се памети нивниот дарител и времето на дарувањето.

– Како еден вид култни реликвии, тие стојат на впечатливо место во рамките на култниот простор (нестинарскиот „конак“) – под иконите, или пак обесени среде сид (Т.IV:4).

– Обредот започнува со удар на тапанот (често токму со некој стар „свет тапан“).

– Постојат одредени траги на верувањето дека преку материјалите од кои е изработен тапанот, во него е внесен и духот на суштествата од кои се тие земени – дрвото за корпусот и особено кожата за мембраните, земени од жртвуваните животни („курбан“ од определени видови животни). Во таа смисла тој имплицитно би се појавил како двојник на светото / жртвуваното животно.

– Тапанот се третира како живо суштество / субјект кој покажува форми на автономно однесување, или барем како елемент преку кој, некоја виша сила ја манифестира сопствената епифанија (тапанот самиот бие ноќе; тој го чувствува присуството на светителот).³³

* * *

Сведувајќи ги приложените сознанија, можеме да заклучиме дека евентуалното присуство на шаманистички компоненти во македонското оро „Тешкото“, теоретски би можеле да се должат на сите три горенаведени компоненти (старобалканската, словенската и средноазиската), кои повеќе или помалку се вклучени во етногенезата на јужнословенските, а во тие рамки и на македонскиот етнос. Неопределеноста на овој процес

³³ За наведените обележја: В. Фол, Р. Нейкова, Огњн..., 167 – 175, 354 – Обр. 5; Д. Антонијевиќ, Ритуални..., 94 – 97.

го остава неразрешено и следното прашање – околу староста т.е. дата-цијата на овие компоненти.

Тапанар – ковач

Сè до денес, во Македонија, изборот на тапанар во рамките на традиционалниот музичко-танцов оркестар е окружен со необични принципи, кои повеќе влегуваат во сферата на митско-магиското, отколку на рационалното. Мошне често, тапанарите се избираат од кругот на ромската или еѓупската народност. На рационално ниво тоа може да се оправда со нивниот вроден талент во однос на ритамот, музиката и предиспозициите кон екстатичното. Но, некои факти и анализи покажуваат дека корените на оваа постапка досегаат многу подлабоко. Ваквата предодреденост на овие етноси кон тапанџиството, на чуден начин интерферира со уште една дејност. Во Македонија и пошироко на Балканот, Ромите и Еѓуптите – исто така според некаков древен клуч, се предоредени и за ковачкиот занает. Месните жители (Македонци, Срби, Бугари) со овој занает речиси воопшто не се занимавале, сметајќи дека е тој измислен и разработен од ѓаволот т.е. демонот на „долниот свет“. Се верувало дека и Ромите, како и пошироко припадниците на „црната и другите раси“, како и припадниците на туѓи култури, се во некаква врска со хтонските демони. Со тоа тие наводно си обезбедувале одредени натприродни моќи кои им овозможувале контролирање и победа на овие натприродни сили. Забележени се бројни приказни и преданија во кои ковачот му ја продава душата на ѓаволот.³⁴ Релацијата *ром – ковач* е внесена и во обредните традиции. Тука ги имаме предвид зимските обредни игри под маски (василичари, кукери, џамалари) во кои, покрај другите ликови се јавува и маската т.е. ликот на „ковачот“ кој е секогаш изедначен со ром („циганин“) и со „туѓинец“.³⁵

Дали е случајно што во обете активности – тапанџиството и коваштвото, дејството се реализира преку *удирање*? Дали тука имаме право да ја прифатиме наметнатата споредба меѓу една утилитарна / производствена дејност, каква што е металургијата и една музичка активност – по суштина сосем спротивна на неа?

Компаративните проучувања покажуваат дека и во древните епохи и во денешните арахаични заедници, металургот не бил третиран како

³⁴ Српски мит. речник..., 250, 465; А. Примовски, Ковачите..., 249 – 251; М. Мијатовиќ, Занати..., 166, 167, 204, 205 – 215, 254, 255; слично негативно определување на ковачите: М. Elijade, Kovači..., 97, 98.

³⁵ За овие примери и нивната врска со некои постари антички традиции: И. Венедиков, Раждането..., 225, 226; И. Маразов, Мит. на златото..., 46, 47.

мајстор, работник и производител. Неговата сложена, и за обичниот човек сосем неразбирлива и застрашувачка активност, била категоризирана во сферите на мистичното и демонското. Ковачот бил сметан за волшебник и / или свештеник, додека неговата работилница, во духовна смисла се определувала како „нечисто“ и „опасно место“, кое поради присуството на демонското, морала да се наоѓа надвор од границите на населбата. Архаичните луѓе, фасцинирани од металите, нивниот изглед, својствата и начинот на преработка, сметале дека тие доаѓаат од „оној свет“ (светот на боговите / покојниците). Оттука и на металурзите им придавале улога на медијатори кои окружени со „течен оган“ и „дожд од искри“, поцрнети како демони, патуваат на оној свет за да ги пренесат оттаму металите на овој свет.³⁶ Со оваа функција, односот *шаман – ѿајанар* се заокружува во релација *шаман – ѿајанар – мейталург – шаман*.

Покрај наведените факти, неа ја потврдува и врската меѓу грчките лексеми *goes* – шаман и *goetos* – епитет на древнохеленските џуести демони Дактили, познати како пронаоѓачи на железото. Во прилог на релацијата *мейталург – ѿајанар*, одат претставите според кои овие демони се пронаоѓачи и на музичкиот ритам, најверојатно базиран врз ритмичните удари со чекан по наковалната, што е неизоставен дел на ковачката дејност. Шаманските аспекти на оваа врска ја потврдува и старобалканскиот Орфеј – божествениот пејач и прототип на шаман, кој меѓу другото се јавува и во улога на учител / ученик на Дактилите.³⁷

Со оглед на прикажаните демонски и „онострани“ обележја, металургијата отсекогаш им била предодредена не на „нашите“ (припадниците на матичниот етнос), туку на „нивните“ (туѓинците). Поради ова, во многу култури, функцијата ковач / металург најчесто ја остварувале дојденци или луѓе со друга етничка припадност. При тоа, оваа „инострани“ се чини морала да биде и визуелно / телесно верификувана – преку специфичните расни обележја на металурзите (најчесто темниот тен на кожата, кој јасно ќе ги диференцира во однос на „нашите луѓе“). Поради овој однос, а не само од практични причини (врева, опасност од пожар), металурзите на разни начини биле сепарирани од заедницата, така што нивната ковачница и живеалиште морале да се лоцираат надвор од населбата.³⁸ Ова не било практика само во стариот свет. И во некои делови на Индија, на пример, се сметало дека црномурестите металурзи имаат специјални моќи, поради што биле сепарирани од останатото население во рамките на едно село.³⁹

³⁶ За овие аспекти: М. Elijade, Kovači..., 85 – 104; И. Маразов, Мит. на златото..., 43 – 53; М. Miličević Bradač, Of deer..., 33; А. Durman, Vučedolski...; Славјанские древности... 2, 198 – 201;

³⁷ М. Miličević Bradač, Of deer..., 34; Д. Срејовић, А. Цермановић, Речник..., 100.

³⁸ М. Miličević Bradač, Of deer..., 33. И. Маразов, Мит. на златото..., 47.

³⁹ М. Miličević Bradač, Of deer..., 33.

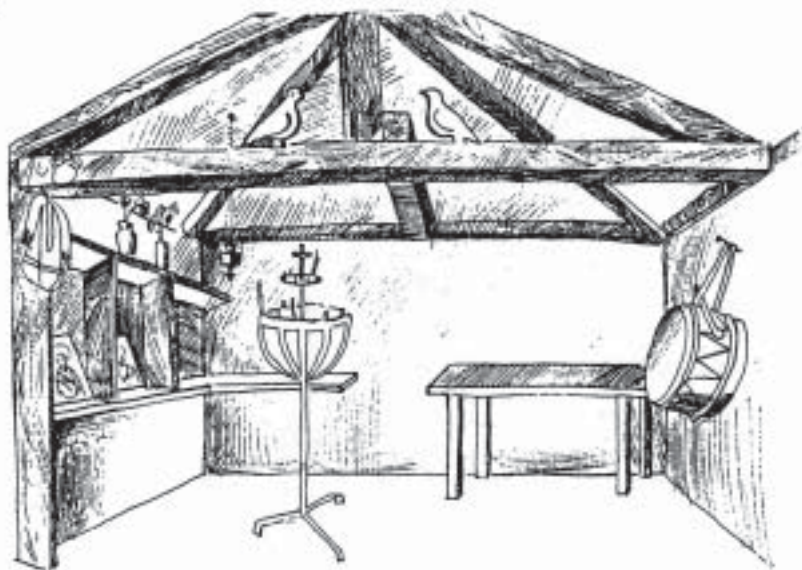
1

2

3

4

1. Тапан од типот „дамару“, хиндуистичка култура.
2. Нестинарски тапан, село Българи, Странджа, Бугарија. В. Фол, Р. Нейкова, Огън..., додаток со колор фотографии.
3. Нестинарски обред, Грција. Д. Антонијевић, Ритуални..., сл. 12.
4. Нестинарски „конак“, село Българи, Странджа, Бугарија В. Фол, Р. Нейкова, Огън..., 354: 5.

Во античките митологии наоѓаме јасни потврди на горенаведените концепти. Во таа смисла се мошне интересни митовите за Кадмо, за кој се верувало дека на Балканот ја донел металургијата. При тоа јасно се апострофира источното потекло на овој лик (дојденец од Феникија), содржано дури и во неговото име (Кадмо – „исџочен“). За нас е важно што во овие митови, покрај другите региони е вклучена и Македонија. Во нив се говори како, по населувањето и владеењето со Теба, Кадмо со својата сопруга Хармонија се преселува кај Енхелејците кои живееле крај Лихнидското Езеро (Охридско Езеро), за потоа оттаму да отпатува кај Илирите – населени околу устието на реката Дрилон (Дрим).⁴⁰ Во врска со ова се индикативни и Кабирите (Καβειροι), на чиј металуршки карактер и егзотично потекло укажуваат роднинските врски со Хефест (боготковач) и релациите со Кадмо и со Пигмејците. За нашево истражување е особено интересна врската со Пигмејците – митски народ со цуцест раст и темна кожа, кој според едни извори живеел во јужните предели на светот (бреговите на Океанот), а според други – јужно од Египет. Нивното присуство е забележано и на Балканот – околу реката Стримон (Струма). Со оглед на наведените врски, апострофираната митско-обредно-металуршка недиференцираност би можела да се очекува и во познатите мистеријални култови посветени на Кабирите.⁴¹

Наведените факти и релации заокружуваат една хипотетична фаза на проткаеност меѓу трите тука споменати активности. Може да се претпостави дека во древните и во архаичните култури, шаманот т.е. / врачот / волшебник ги остварувал сите посочени функции: *џра-свештеник*, *џра-џајанар* и *џра-мејталург*. Во наредните етапи, со рушењето на овој интегрален сакрално-утилитарен систем, трите функции ќе се одделат во засебни сфери, при што нивни носители ќе бидат одделни луѓе, тесно специјализирани во една од трите дејности: свештеникот ќе биде само свештеник, металургот само металург, а тапанарот – само тапанар.

Во етнографијата на јужносахарска Африка, доскоро била добро сочувана ваквата недиференцираност меѓу ковачот и останатите наведени функции. Таму тој е најчесто и уметник кој го познава образот на митските сили, поради што е најповикан да ги реже во дрво нивните култни маски. Воедно, тој е и лекар, хирург и свештеник, задолжен за обредите на прочистување, чување на олтарите, погребување итн. Освен тоа, ковачницата во многу подрачја претставува и култен простор. Генерално, во овие региони ковачот го носи карактерот на прв културен херој.⁴²

⁴⁰ Детаљно за овие митови: R. Katičić, *Enhelejšci...*, 5 – 82.

⁴¹ И. Маразов, „Баџи“..., 28 – 33 (изнесени се теории и за семитското потекло на Кабирите); И. Маразов, *Мит. на златото...*, 119 -133.

⁴² В. Б. Иорданский, *Звери...*, 60– 67, 72; М. Eljajade, *Kovaĉi...*, 95– 104.

Траги на оваа првична недиференцираност се јавуваат и во јужно-словенската култура. Сè до средината на 20 век, таа е присутна во Македонија и во некои други делови на Балканот. Нејзини носители биле Ромите т.е. Еѓуптите, кои по етничка линија биле експлицитно пред-одредени за две од функциите – металургија и тапанциство. Имплицитно, тука била содржана и третата – свештеничка функција, добро документирана во етнографската литература. При тоа мислиме на нагласениот магиски и лековит карактер на железото и на ковачите кои реализирале разни магиски и исцелителни дејности. Во нив биле вклучени секакви елементи од ковачницата (разни железни производи, ковачки алатки, железен прав, вода во која се кали железо, железен накит и амајлии).⁴³

Оваа недиференцираност е мошне транспарентно манифестирана и во сферите на јазикот, или конкретно – во полисемантиката на древните називи поврзани со наведените дејности. Словенскиот корен *ков*, вклучен во лексемите *ков*, *ковање*, *ковач* има бројни индоевропски паралели во кои, покрај наведеното значење се содржани и значењата *жрец*, *волшебник*, *поет* (примери: лидијско *kave-*; др. индиско *kavi-* др. грчко *κοιψ*). Оваа појава е добро претставена и во словенските јазици, каде што глаголот *ковати*, освен во својот металуршки и занаетчиски контекст, се употребува и за означување дејности поврзани со занаетството во општи рамки, со уметноста и особено со магијата / волшебствата, често и со нагласен негативен предзнак (пр. да се *кова завера* против некого). Старословенското *къзнь* / *кознь*, покрај металуршките значења (рус. *кузнец* срп.хрв. *кузничар* = ковач), аналогно на грчкото *τηχνη*, означува и занаетчиство и уметност (*къзньник* / *козньикъ* = уметник), при што некаде конкретно станува збор и за музицирање. Во словенскиот, во германскиот и во италијанскиот јазик се забележени фрази во кои ковањето се однесува на *ковањето зборови*, *ковање ѝесни* и *ковање на јазикот*, што повторно го подразбира најархаичниот – магиски аспект на овие феномени. Според хиндуистичките митови, богот Шива го создал древниот санскритски јазик токму врз основа на ритамот на неговиот „дамару“ – тапан. И во словенските традиции се забележени митови во кои ковачот носи обележја на „културен херој“ (тој го создава првото рало, го впрегнува во него змејот и со тоа ја воведува во човештвото земјоделската култура).⁴⁴

Прикажаната проткаеност меѓу наведените хетерогени функции (а во тие рамки и дејностите на металургот, тапанарот и шаманот), би можела да се бара во *удирањето* како основен концепт на дејствување,

⁴³ М. Мијатовић, *Занати...*, 166, 167, 204 – 209; Српски мит. речник..., 456; Славјанские древности... 2, 198 – 201; А. Kristić, *Narodno...*, 311 – 313.

⁴⁴ В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования...*, 158 – 164; Речник српскохрватског..., (кузница, кузничар); до скоро во Родопскиот крај (Бугарија) ковачките работилници се нарекувале „кузни“ (А. Примовски, *Ковачите...*, 225); за односот *ковачи – поети – просветилници*: М. Eljajade, *Kovači...*, 93 – 104.

заеднички за трите сфери (удирањето со стапот по шаманскиот и обичниот тапан, или со чеканот по наковалната). Металургијата и музиката ги обединуваат уште две компоненти. Првата е *риџамој*, и тоа од една страна музичкиот ритам (на тапанот и на другите музички инструменти), а од друга – ритмичките удари на ковачкиот чекан. Тука е и звукот на металот кој, покрај своите музички и производствени импликации, имал и силно магиско – религиско значење, како повик на позитивните виши сили, или терање и заштита од негативните.⁴⁵ На јазично ниво, оваа врска би можела да ја претстави старословенската лексема *кудесъ*, во значење на волшепство / магија, во релација со лат. *cudo*; ирс. *cuad*; литв. *kauti* (во значење на удира чука, бие, се бори, убива) и секако со словенското *ковайи*. Тука би можело да се вклопи и словенското **иџесаџи*, кое некои истражувачи го земаат како непосреден словенски еквивалент на грчкото *τηχνη* (уметност, занаетчиство).⁴⁶

На крајот, во прилог на оваа претпоставена ковачко-шаманска врска приложуваме една приказна забележена во Расина (Србија). Во неа, покрај другите дејствија (ковачот му ја продава душата на ѓаволот) е претставена слика која би можела да носи скриени шамански значења. Станува збор за дејствие во кое ѓаволот се качува на јаболкница, при што ковачот оддолу го тепа со железна шипка. Оваа позиција на ѓаволот нема никакво оправдување во рамките на дејствието на приказната. Од друга страна, таа покажува релации со основниот шаманистички концепт – патување на шаманот на оној свет, реализирано преку космичкото дрво.⁴⁷

Психолошко толкување

Елаборираните односи на македонскиот тапан и „Тешкото“, со некои појави својствени за други, временски и просторно оддалечени култури, не се во можност да ја докажат непосредната историска или културолошка поврзаност меѓу овие феномени. Како што навестивме на почетокот, оваа блискот може да се должи и на одредени универзални категории кои во иста форма се појавуваат во разни, временски и географски оддалечени култури што заемно не комуницирале. Во случајов, тоа може да бидат одредени универзални психолошки феномени кои независно од времето и просторот, продуцираат културни обележја со иста форма, структура и значење. Конкретно, ако македонското оро „Тешкото“ и тапанот, заедно со апострофираните паралели (шаманските традиции,

⁴⁵ M. Miličević Bradač, Of deer..., 34.

⁴⁶ В. В. Иванов, В. Н. Топоров, Исследования..., 158 – 163.

⁴⁷ За приказната: М. Мијатовић, Занати..., 254; за јаболкницата како парадигма на Космичкото дрво: Л. Татаровска, Митологија...

култот на Шива) ги согледаме во контекст на Јунговската аналитичко-психолошка концепција, нивните структурни сличности би можеле да се должат на заедничкиот архетип што стои зад нив. Судејќи според посочените структури, тој од сферите на колективното несвесно би се пројавувал преку неколку компоненти. Најдоминантни би биле *шежне-ењеишо за одвојување од земскоишо и ѝаишување кон оносџраноишо, шежне-ењеишо за конџакџ со одредени виши катџегории*. Во трите обработувани сфери (магиската, музичко-танцовата и металургиската), нив ги поттикнува одредена *ексџаџичка аџмосфера*, формирана од *звучи, говор и ѝелесни движења, синхронизирани во сџеџифичен рџџам*.

Во рамките на **вербалниот медиум**, содржината на овој архетип може да се детектира и анализира, на пример преку митологизираните раскази за мистичните патувања на шаманите. Иако потешко, неговата содржина е согледлива и во **ликовниот медиум**, преку сликите кои ја кодираат позицијата и движењето на сакрализираните ликови во универзумот. Во случајот со „Тешкото“, се соочуваме со манифестирање на архетипот во **медиумот на звукот и кинетиката** – сфери во кои, поради доминацијата на експресивното над наративното, современата семиотика сџ уште има ограничен пристап. Со оглед на ваквата состојба, толкувањата што ги предлагаме во овој труд не можат непосредно да се поврзат со истражуваната граѓа во форма на конкретни и егзактни докази, туку можат да егзистираат само како убедувања и соживувања. Поради тоа бевме принудени, ова истражување да го организираме како збир од структурно поврзани аргументи кои не докажуваат директно, туку посредно – така што, околу истражуваните феномени формираат еден општ амбиент кој се обидува да им овозможи на читателите да ги *џочувсџвуваџџ* и *доживеаџџ* значењата што ги сугерира граѓата, транспонирана низ авторот и неговите научни тези и методи.

Со овој труд не ги исцрпиме митско-симболичките аспекти на тапанот во рамките на македонската и балканската традиционална култура. Останаа необработени: – *врската меѓу удароџ на ѝаџаноџ и громоџ, а ѝреку него и релациџаџа со богоџ громовник*; – *односоџ меѓу шаманскоџо ѝаџување и ѝечалбарскоџо ѝаџување*, толку типично за регионите во кои, под придружба на тапанот се играло „Тешкото“; – *месџоџо на ѝаџаноџ во „Тешкоџо“ и неговата улога во несџинарскиџе обреди и со другиџе македонски ора*. Остана необработен и еден археолошки предмет од село Суводол (Битолско), датиран во неолитскиот период (околу 4. милениум пред нашата ера), за кој сметаме дека претставувал *врв од удиралка за шамански ѝаџан*. Овие теми планирам да ги обработиме во засебен труд, кој ќе се надоврзе на тукаприкажаните анализи.⁴⁸

⁴⁸ Трудот ќе биде отпечатен во украинското списание *Народна творчџсть и етнографџа*.

Литература

1. **Аладжов, Ж.:** *Паметници на прабългарското езичество*, София, 1999.
2. **Анисимов, А. Ф.:** *Космологические представления народов севера*, Москва Ленинград, 1959.
3. **Антонијевић, Д.:** *Ритуални ѿранс*, Београд: Балканолошки институт, 1990.
4. **Арбатски, Ј.:** *Свирењето на ѿајан во Македонија* (I – II дел), *Музика – списание за музика и култура*, год. 3 / бр. 5, Скопје, 1999, 5 – 31; год. 4 / бр. 6, Скопје, 2000, 3 – 47.
5. **Арбатски, Ј.:** *Свирењето на ѿајан во Македонија*, // *Музиката на почвата на Македонија*, Скопје: МАНУ, 1999, 295 – 299.
6. **Bandić, D.:** *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Beograd, 1990.
7. *Български етимологичен речник*, София.
8. **Campbell, J.:** *The Way of the Animal Powers*, vol. 1, San Francisco, 1983.
9. **Chevalier, J.; Gheerbrant, A.:** *Rječnik simbola*, Zagreb 1987.
10. **Чаусидис, Н.:** *Дуалистички слики: богомилството во медиумот на сликата*, Скопје: Лист, 2003.
11. **Чаусидис, Н.:** *Космолошки слики: симболизација и мифологизација на космосот во ликовниот медиум*, Скопје, 2005.
12. **Чаусидис, Н.:** *Обредот како ѿрансмисија меѓу половите нагони и работата*, Миф, 12, София, 2006.
13. **Чаусидис, Н.:** *Змеј – од демон кон божество и обратно*, *Lettre internationale*, 15-16, Скопје, 1999, 48 – 57.
14. **Duev, R.:** **tu-qa-no? – τριπτανον*, *Жива антика*, 52, Скопје, 2002, 137–141.
15. **Durman, A.:** *Vučedolski hromi bog*, Vukovar, 2004.

16. **Ђурић, В. Ј.:** *Византиске фреске у Југославији*, Београд, 1974.
17. **Дьяконов, И. М.:** *Архаические мифы Востока и Запада*, Москва, 1990.
18. **Елијаде, М.:** *Kovači i alkemičari*, Zagreb, 1983.
19. **Елијаде, М.:** *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Novi Sad, 1985.
20. **Фол, В.; Нейкова, Р.:** *Огън и музика*, София: Проф. М. Дринов, ТИЛИА, 2000.
21. **Георгиева, И.:** *Българска народна митологија*, София, 1983.
22. **Гура, А.:** *Симболика живојинња у словенској народној традицији*, Београд: Бримо, Логос, Александрија, 2005.
23. **Ходер, Ј.:** *Чиијајки го минајојо: Тековни ирисјаји во археолошката интјерјрејација*, Охрид, 2003.
24. **Иорданский, В. Б.:** *Звери, люди, боги – очерки африканской мифологии*, Москва, 1981.
25. **Иванчиќ Дунин, Е.; Вишински, С.:** *Ораја во Македонија: сценски дел: Танец*, Скопје: Танец, 1995.
26. **Иванов, С. В.:** *Проблемы этносемиотики*, // *Этнографическое изучение знаковых средств культуры*, Ленинград: Наука, 1989, 38 – 62.
27. **Иванов, В. В.; Топоров, В. Н.:** *Исследования в области славянских древностей*, Москва. 1974.
28. **Јанковић, С. Љ.; Јанковић, С. Д.:** *Народне игре*, Т. I – VIII, Београд: Просвета, Т. III – 1939; Т.IV – 1948.
29. **Катиќиќ, Р.:** *Enhelejsi*, Godišnjak (Centar za balkanološka ispitivanja), knj. XV (13), Sarajevo, 1977, 5 – 82.
30. **Кернс, Г.:** *Филозофија на историјата*, Скопје, 1993.
31. **Калојанов, А.:** *Българското шаманство*, София, 1995.
32. **Кличкова, В.:** *Народни музички инструменти у Македонији*, Рад конгреса фолклориста Југославије у Зајечару и Неготину 1958, Београд, 1960, 225 – 240.
33. **Кордић, Р.:** *Здухаћ и јогин*, Градац, бр.73, 74, 75, Чачак, 1987, 204 – 210.
34. **Ковачевиќ, I.:** *Semiologija rituala*, Beograd, 1985.
35. **Kristić, A.:** *Narodno liječenje željezom*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu (etnologija), N.S. sv. XIV – 1959, Sarajevo, 1959, 311 – 313.

36. **Линин, А.:** *Народниџе музички инструменти во Македонија*, Скопје: Македонска книга, 1986.
37. **Линин, А.:** *Музичкиџе инструменти на Македонскиџе Словени*, // *Музиката на почвата на Македонија*, Скопје: МАНУ, 1999, 281 – 290.
38. **Лома, А.:** *Неки славистиџки аспекти српске еџногенезе*, Зборник Матице српске за славистику, 43, Београд, 1993, 105 – 126.
39. **Маразов, И.:** „Баџи“ и „деџа“ в култа на Кабирите и в митологиџата на Средиземноморието, Проблеми на изкуството, Софиџа, 1999 / 4, 26 – 43.
40. **Маразов, И.:** *Митологиџа на Траките*, Софиџа, 1994.
41. **Маразов, И.:** *Митологиџа на златото*, Софиџа: Христо Ботев, 1999.
42. **Матић, V.:** *Zaboravljena božanstva*, Београд, 1972.
43. *Мифы народов мира*, Т.1,2, Москва, 1980; 1982.
44. **Миџатовић, М.:** *Знаџи и еснафи у Расини*, Српски етнографски зборник (Живот и обичаџи народни), књ.17, Београд, 1928.
45. **Miličević Bradač, M.:** *Of deer, antlers, and shamans*, // *Znakovi i riječi: Zbornik projekta "Protohistorija i antika hrvatskog povijesnog prostora"*, Zagreb, 2002, 7 – 41.
46. *Muzička enciklopedija*, Т. I-III, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod, 1977.
47. **Olsen, B.:** *Od predmeta do teksta: Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*, Београд, 2002.
48. **Овчаров, Д.:** *Български средновековни рисунки – графити*, Софиџа, 1982.
49. **Pentikainen, J.:** *The Shamanic Drum as Cognitive Map*, Studia Fennica, 32, Helsinki: SKS, 1987, 17– 36.
50. **Петрухин, В.:** *Мифы финно – угров*, Москва, 2003.
51. **Pleterski, A.:** *Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav*, Zgodovinski časopis, 49, Ljubljana, 1995, 537 – 556.
52. *Prehistoire de la musique: Sons et instruments de musique des ades Bronze et du Fer ed France*, Nemours: Musee de Prehistoire, 2002.
53. **Примовски, А.:** *Ковачите агунти в гр. Мадан*, Известия на етнографскиџа унститут с музей, кн. II, Софиџа, 1955, 217 – 265.
54. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.
55. **Russell, N.; McGowan, K. J.:** *Dance of the Cranes: Crane symbolism at Catalhöyük and beyond*, Antiquity, 77 / 297, York, 2003, 445 – 455.

56. **Седов, В. В.:** *Славяне в древности*, Москва, 1994.
57. **Седов, В. В.:** *Славяне в раннем средневековье*, Москва, 1995.
58. *Силјан шипркой̆*, <<http://mkhere.blog.com.mk/node/76275>>, (07. Мау 2007)
59. *Силянъ щъркотъ* (запишал М. К. Цепенков), Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина (книжовенъ отдель), кн. VII, София, 1892, 193 – 206.
60. **Skok, P.:** *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1974.
61. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, Москва, Том 1: 1995; Том 2: 1999.
62. **Соловјев, А.:** *Симболика средњевековних гробних сѣоменика у Босни и Херцеговини*, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, VIII, Sarajevo, 1956, 5 – 67.
63. **Срејовић, Д.; Цермановић, А.:** *Речник грчке и римске митѣологије*, Београд, 1987.
64. Српски митолошки речник, Београд, 1998 / 1970.
65. **Татаровска, Л.:** *Метаморфозитѣ во македонскиѣ народни умотворби: метафизика на синкретизмот*, Скопје: Менора, 2006.
66. **Татаровска, Л.:** *Митѣологија на јаболкойѣ и ѣрсѣенојѣ*, Скопје: Институт за македонска литература; Менора, 2000.
67. *Толковен речник на македонскиој јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Том.1: 2003.
68. *Тешкојѣ: ѣтраен сѣоменик на духовнаѣа кулѣура на Македонија* (мултимедијален ЦД – ром), Скопје: Танец.
69. *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, Москва.
70. *Уметничкойѣ богаѣсѣиво на Македонија*, Скопје, 1984.
71. **Венедиков, И.:** *Ражданейѣо на боговѣѣ*, Софија, 1992.
72. **Vinski, Z.:** *Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i Bijelih Hrvata*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija – vol. XXVI – XXVII, 1993 – 94, Zagreb, 1994, 67 – 84. (репринт од 1936 г.).
73. **Wenzel, M.:** *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo, 1965.

Кокан Грчев

ПОМЕЃУ СТИЛОТ И ЈАЗИКОТ – МАКЕДОНСКАТА АРХИТЕКТУРА НА ПРЕМИНОТ НА ВЕКОВИТЕ

Барајќи ги основните специфики на архитектонските феномени помеѓу дефинициите на стилот, а според формалните законитости на специфичниот јазик на архитектурата, посебно на преминот на вековите (19-20 век), како и остварувајќи внимателен увид во современите процеси на трансформација (20-21 век), утврдуваме дека содржат разнородни рефлектирачки вредности кои ја обликуваат основната методологија за соодветно читање на архитектурата и нејзините континуитети. Во таков контекст, (имајќи го преминот на вековите како средиштен интерес), интересно е потсетувањето на фактот дека на своето прво пројавување во Европа на смената на вековите, модерната архитектура ќе има функција на критички дискурс кој ќе предизвика одредени критики, но и ќе воспостави одредени канони. Тоа започнува од идејата за истражување и спроведување на критички, антистилистички и континуирано самотрансформирачки пристап кон уметноста и кон архитектурата, неумолив кон официјалниот стил или програма, на истиот начин на кој модернитетот ќе биде неумолив кон големите политички проекти на високиот модернизам. Според таквата процена, која ќе стане „mainstream“ на културната историја на 20 век, „модернизмот“ или „модерното движење“, содржи револуционерен естетски канон и научна доктрина во архитектурата.

Во овие општи размислувања, Македонија се наоѓа на специфично место кое во целост не му припаѓа ниту на европскиот, ниту на воневропскиот културен контекст. Постојењето на фактички континуитет на различни процеси, потврдуваат дека таа подеднакво им припаѓа и на двете страни: определбата за „медитеранско“ определување на дискурсот на културните, уметничките и социјалните феномени, понекогаш се чини недоволно позиционирано, посебно кога е во прашање барањето одговори на суштинските проблеми поврзани со утврдувањето на последователноста на осетливите феномени.

Дефинирањето на сложената архитектонска морфологија, степените промени во изразот и стилските специфичности на пластичниот украс и декорацијата, како и развојот и предавањето на градителските искуства во неколку генерации градители, во Македонија продуцираат специфични објекти кои сè повеќе добиваат на своето значење како автохтони авторски остварувања низ кои може да се прочита извесен степен на усовршување на занаетот и големо познавање на сите елементи кои го изградуваат интегритетот на еден препознатлив архитектонско стилски образец. Степенот на компилациско поврзување на елементи од различни градителски епохи, во Македонија ќе биде спроведено и читливо во делата на преродбенските градители. Од друга страна, професионализирањето на градителството и организацијата на градителските тајфи во изменетите околности на 19 век, создава услови за побрз развој на одредени зафати во градежништвото со што отпочнува развивањето на некои гранки кои брзо достигнуваат ниво на вистинска уметност: резба, столарство, изработка на мебел, железарство, сликарство, архитектура. Архитектурата на деветнаесеттиот век во Македонија оствари своевиден континуитет, развивајќи се од наследените локални и ориентални структури во правец на инкорпорирање на дефинирани модели од западната архитектура и поширокото подрачје на Медитеранот, со вградување на таквите искуства во препознатлив и независен локален градителски јазик. Притоа, процесот на директното воведување на готови стилски артикулирани модели или нивни елементи во структурата на градителството на деветнаесеттиот век, е во директна зависност од актуелните случувања на тој план во сите европски земји. Во Македонија, настаните во првите години на дваесеттиот век, воде кон поинакво дефинирање на градителскиот континуитет и традиција низ дефинирање на координатите на архитектонското творештво во дејноста на академски образованите архитекти, чии искуства беа различно третирали во рамките на новосоздадената состојба по распаѓањето на Отоманската империја. Во овој период, прашањето за градба и примена на дефинирани архитектонско-стилски модели ќе се отклони од еснафско-неимарскиот пристап и практично ќе го претвори во прашање за индивидуален авторски третман.

Во таков историски и стилски контекст, спроведувањето на каква било студија за развојот на архитектонско стилските обрасци во Македонија, треба на посебен начин да го земе предвид двојното и посебно специфично чувство за тоа, што всушност е „модерното“ во неа; тоа ѝ се спротивставува на тенденцијата, присуството на модерната архитектура да се чита преку термините на ексклузивна бинарна опозиција помеѓу националното и интернационалното, или помеѓу традицијата и модернитетот. Идентично како и во многу „други архитектури“ од истиот период, во времето кога секое нагласување, наднационално или ненационално припаѓање беше анатема за различните идеологии, модернизмот не можеше да биде интернационален во своето припаѓање, ниту пак националната архитектура да биде вистински локална, традиционална или регионална. Во ваков прецизно определен контекст на истражување на проблемите на стилот и јазикот во македонската архитектура, од денешна перспектива на активно опсервирање на можните архитектонски вредности препознаени како традиционални, се наметнува и проблемот на „неконтролирана компилација“ во современата архитектонска продукција, посредувана со подемот на комуникациите и електронските медиуми. Таквата компилација се однесува пред сè на најновата архитектонска продукција, во која ќе препознаеме редизајнирана традиционална архитектура од фолклорен тип, како и архитектура која често е преземена од различни архитектонски модели креирани како локално архитектонско ткаење препознатливо за други културни средини. На таков начин, оваа посредувана архитектура „...наместо да учествува во остварувањето на интеркултуралноста како еден од начините за создавање на универзални културни вредност“, таа создава безлични, карикатурални, неумерени архитектонски производи, кои не можат експлицитно да учествуваат во функција на суптилно цитирање на елементи од традицијата. Во такви услови, со нивното „непрепознавање“ во процесот на „декодирање“ на валентноста на традиционалните обрасци, од хиперурбаната архитектура посредно се создава „фолклоризирана“ архитектура со високофреквентно учество во дефинирањето на поширокиот културен и урбан контекст.

Надминувањето на културните разлики преку читање на контекстите на затекнатото и нивна деконтекстуализација во насока кон универзална разбирливост и употребливост, претставува точка до која современото промислување на архитектурата сè уште не пристигна.

Оттаму, логично се наметнува прашањето: каде може да започне анализата и согледувањето на проблемот на влијанијата на традиционалната архитектура (или архитектура со прецизен стилски предзнак), согледувајќи ги притоа начините за нејзино промислување преку кои се утврдуваат можностите за примена на традиционалните обрасци во архитектонската теорија и пракса во денешни услови? Секако дека не е лесно да се одговори на прашањето, ако се земе предвид дека во денешни услови е сеедно дали зборуваме за мултивалентниот однос на архитектурата, дали зборуваме за биполарноста во нејзината структура или утврдуваме различни нивоа на значења, различни нивоа на контакти. Тоа значи дека архитектурата од минатите периоди на развој, во нејзиното промислување наведува на забележување на различни компоненти кои архитектонското тврештво во денешни услови можат да го постават на различни позиции.

Во откривањето на сложените интеракции и врски помеѓу јазикот и стилот во архитектурата (како исклучително чувствителен феномен), се забележува и друга „девијација“: промената на структурата на културолошките модели придонесуваат „фолклорната“ архитектура наспроти урбаната да претрпат сериозно редефинирање. Во тој процес, и самиот поим на фолклоризмот започнува да добива сосема нови значења, преку кои се илустрира негативната конотација која не му е својствена на фолклоризмот од триесеттите години. На тој начин, овој поим постепено губи на своето значење како можност за канализирано стилско размислување, влегувајќи во употреба единствено со својата негативна компонента. Од друга страна, пак, најновата архитектонска продукција, без разлика дали се работи за селска или градска архитектура, претрпува процес на целосно преклопување во кое се губи просторот за разликување на едната и другата како органски и структурно разнородни креации. Неможноста да се разделат изразите во она што тешко и да може да се нарече канализирана архитектура, укажува на една нова димензија на архитектонската продукција, преку која процесот на условна глобализација ја нарушува природната рамнотежа која отсекогаш постоела фундирана во односот меѓу селото и градот. Во такви услови, фолклоризмот во архитектурата на нашето современие, претставува сложен конгломерат од идејни, социолошки, економски, а често и политички содржини обединети во обидот да креираат архитектура која својата препознатливост ја гради

повеќе низ фактори кои се од вонуметничка (неархитектонска) природа. На таков начин, следејќи ги закономерностите на создавањето на еден специфичен „јазик“ и структура, фолклоризмот во архитектурата повеќе не го препознаваме како насока или напор за обединување околу одбрани, естетизирани, и референтни архитектонски елементи во тенденција да формираат соодветен јазик кој ќе создава и препознатлив стилски образец. Спротивно на сето тоа, како интегрална одлика на кој било објект за кој би претпоставиле дека се прави во фолклористички дух, во денешни услови носи специфики од друг вид, од друг род, видоизменети и по својот состав и по својата внатрешна предодреденост за широка комуникација со различни восприемачи, а со самото тоа и приспособено на естетските критериуми за кои повеќе не може со сигурност да се тврди дека се утврдени како реални уметнички или архитектонски референции. Недефинираноста во почетниот пристап, овозможува влез за голем број на оформувачки архитектонски елементи, извадени од нивниот првобитен состав, и нивно интерполирање директно и на слободен и необврзувачки начин во еден сосема нов и неоптоварен концепт и смисла. На тој начин се создава една нова архитектура, која во непрепознатливоста на милјето кое тенденциозно претопува во намерата глобално да обезличи, почнува да внесува елементи кои потекнуваат традиционално од некаков воспоставен ред. Ова секако претставува обид да се најде позитивниот однос кон некои девијации во архитектонска смисла, кои често само на прв поглед се нудат како невообличени и неспособни да им биде определена припадност. Некои стилски пројавувања, стануваат еkleктични; од разнообразноста на елементи кои се нудат во традиционалните модели, со слободен избор креираат нови предлошки како пандани и одговор на нагласените придвижувања кон глобализацијата на архитектонскиот израз и поништувањето на неговата локална валидност и референтност.

Во контекст на едно продлабочено истражување на архитектонските континуитети, традицијата и фолклорот, како интегрални чинители на културната меморија, единството на својот идентитет и профил го добиваат заедно со она што се нарекува општа уметничка продукција. Во еден дијахрониски преглед, ако се обидеме да се осврнеме на различните стилски пројавувања во македонската архитектура, по завршувањето на 19 век и неимарскиот период кога ќе се појави стилски канализираната архитектура на овие простори, фолклоризмот

ќе се појави како обид да се одговори на напливот на европската модерна архитектура при што обрасците од фолклорните локални архитектонски јазици ќе бидат употребени во вид на соодветен модел преку кој фолклоризмот во архитектурата ќе се појави како стилска тенденција која ќе го оправда своето постоење бидејќи ги локално некои придвижувања на глобален план. Истото тоа нема да трае и да се развива со ист интензитет бидејќи уште на почетокот оваа стилска определба ќе пројави тенденција да го нагласи присуството на „националното“ како важна компонента во архитектонското творештво. Меѓутоа, „фолклорниот импулс“ нема да згасне ниту во годините по завршувањето на Втората светска војна, со што целиот временски интервал до денешни времиња ќе биде во знакот на повеќе или помалку успешни обиди преку употребата на соодветно избраните елементи од „фолклорната“ архитектура да се создава препознатлив и автентичен архитектонски јазик. Начините за соодветно третирање на „фолклорната“ архитектура, предизвикува на слоевито промислување кое во крајните инстанции отвора три главни проблемски подрачја: архитектонско, социолошко и историско-уметничко. Гледано интегрално, овие аспекти на проблемот ги утврдуваат главните методолошки концепции преку кои може да се определи соодветното место на поимите кои ја дефинираат „фолклорната“ архитектура, а со тоа и поимот на фолклоризмот во архитектурата како сериозен продукт на целесходни промислувања.

„Фолклорната“ архитектура, воопшто гледано низ историјата, предизвикува на една од нејзините главни провокации која се содржи во прашањето за нејзина интерпретација, односно реинтерпретација во современото архитектонско творештво. Во тој контекст, размислувањата се движат околу повеќе теориски пунктови, укажувајќи на повеќе различни аспекти на истражување:

- Одредувањето на вредностите на „фолклорната“ архитектура најчесто се разгледува во контекст на дефинирањето на соодветен режим за заштита, (денеска архитектонскиот идентитет произлегува од воспоставените позитивни контакти меѓу старото и новото во старите градски јадра);
- Се констатира постоењето на различни традиционални и современи објекти градени според физички и духовни закономерности. Во нив се констатира степенот на постигната избалансираност, при што се прифаќа заклучокот дека во тенденцијата да се влезе во позитивен контакт со старите јадра, треба да се почитува методолошката постапка применувана низ минатите времиња, сега изразена со нови технологии, материјали и приспособена кон новите потреби;

- Како изделена стилска формација, фолклоризмот во архитектурата го реактуализира прашањето за одржливиот развој, за културната дезинтеграцијата на руралните средини, како и за губењето на врските со изворните архитектонски форми и значења;
- Функцијата на фолклоризмот во архитектурата се третира и како фактор за потврдување на идентитетот на поднебјето и традициите преку современи постапки за интерпретација на готови и вреднувани (валоризирани) модели ;
- Развиените средини кои во првата половина на векот беа на периферијата на западната цивилизација, ги примија влијанијата на новите архитектонски случувања, но ги претворија и приспособија кон локалните услови и потреби создавајќи преку тоа специфични форми на национални архитектонски школи. Истите тие како афирмативни естетски категории подоцна ни се нудат како парадигма за решавањето на проблемот на односот кон традицијата и сопствените фолклорни архитектонски традиции што треба да се прифати само како метода, а не и како рецепт за решавање на проблемот;
- Непланското урбанизирање во денешни услови се наметнува како главен императив и носител на негативните конотации на терминот фолклоризам, што ја прави и главната дистинкција од денешен агол на гледање и во смисла на целосно опфаќање на можните дефиниции на поимот.

Сите овие аспекти, третирани во рамките на традиционалната архитектура од различни историски периоди, укажуваат на постоењето на многу значајни содржини кои се совпаѓаат во многушто со поставките на модерната архитектура. Анонимниот мајстор, користејќи ги долговековните градителски искуства, знаел дури и многу подобро од школуваните архитекти да се приспособи на контекстот, околината, традицијата, потребите на корисникот зададени преку јасна и егзактно поставена и дефинирана програма. Може да се претпостави дека тајната за успехот на одредени регионални школи за архитектура лежи токму во откривањето на можностите за запознавање и реинтерпретирање на елементите од единечните архитектонски традиции, односно за едно специфично третирање на локалните градителски традиции. Тоа го покажуваат најјасно оние архитектонски регионални

школи кои во првата половина на 20 век беа на територијата на „западната цивилизација“ (Скандинавија, Јапонија, Бразил). Тие знаеја да ги прифатат предизвиците на функционализмот, интернационалниот стил и другите актуелности во архитектурата, да ги претопат преку своите потреби, создавајќи современи интерпретации на традиционалните елементи преку формирање на соодветни архитектонски јазици. Тајната на речиси сите големи архитекти од овие школи лежи во фактот дека во рамките на општите правила, прилагодувајќи се, тие го втиснуваа и сопствениот авторски ракопис.

Поразителен за нас е фактот, дека и покрај богатата архитектонска традиција, поимот на културните традиции во македонската архитектура, присутен како слоевито надградување на сложени конгломерати од суптилно градени вредности, останал за нас недоволно афирмиран, недоволно аплициран, не само во теориска туку и во практична смисла. На тоа укажуваат и сериозните истражувања што ги спроведе Д. Грабријан, кој како ученик на Ле Корбизје, (во 1949 година) преку проучувањето на македонската традиционална архитектура дојде до резултати кои укажуваат на веќе разрешените функционални, конструктивни и обликовни проблеми веќе присутни во поставките на модерната архитектура, па дури и такви што современата архитектура сè уште ги бара. Тоа значи дека се работи за постоење на елементи кои можат директно да се поврзат со современото архитектонско творештво. На тоа укажува присуството на тремовите, чардаците, еркерите, стреите, бојата, композицијата, употребениот материјал и денивелацијата на просторот, вградената покуќнина и сето она што претставува „целосна архитектура“ (целосно уметничко дело, какво што беше црковната архитектура во периодот на процветот на преродбенското градителство во 19 век, на пример). Доколку е овозможена апликација и употребливост на таквите искуства во современите проектантски зафати, ќе се обезбеди и соодветно ниво на автентичност и локална или амбиентална препознатливост. Меѓутоа, постои и друга негативна конотација, при што утврдуваме дека во едни фосилни лушпи на минатото, се вградуваат нови содржини кои воопшто не соодветствуваат на една таква форма. Постоенето на многубројни такви примери во Македонија за неупатените претставува пример кој треба да се цени и до кој треба да се придржуваме како кон соодветно понуден рецепт.

Укажувајќи на социолошкиот пристап во определувањето на специфични и проблемски аспекти во овој специфичен домен, практично подвлекуваме повеќе важни пунктови:

- Се утврдува предизвикот за социолошки и културолошки анализи во процесот на преиспитување и можеби рedefинирање на

- односот помеѓу урбаната и руралната средина преку соочувањето на соодветните културолошки нивоа и модели;
- Се одредува специфичноста на односот помеѓу двете посочени инстанции и притоа се утврдува дали и како во денешни услови функционира фолклорот како парадигма со двостран код: позитивен кој ги вклучува сите традиционализми и критички и со слободен избор креира предлошки, или негативен: кој погрдно се толкува како отсуство на интелектуални референции, или како недостаток на вкус или мерка однапред дефинирани од соодветни професионални инстанции;
 - Комплексноста на пристапот сеопфатно ја третира архитектурата како масовна култура, аплицирајќи во нејзината структура референции од социолошка и културолошка природа кои учествуваат во прецизно методолошко поставување на проблемот на фолклоризмот;
 - Јасно треба да се утврди местото на елитизмот посебно во доменот на архитектурата, што е потребно во процесот на промислувањето и утврдувањето на специфичните релации помеѓу традиционалната и „високата“ култура,
 - Се утврдуваат својствата и значењата на соодветните термини како „етнички снобизам“ и снобизмот воопшто, како своевиден „срам“ од етнокултурните модели;
 - Се откриваат соодветни значења на специфични архитектонски, урбани, или широко дефинирани симболи и простори со кои се комуницира или коишто овозможуваат комуникација соодветна на менталитетот и околностите;
 - Во своите крајни инстанции, фолклорот се утврдува како естетизација и припитомување на животниот простор или како наметната, свесно или не, матрица.

Кога зборуваме за архитектура во овој контекст, мислиме пред сè на урбаната архитектура, којашто следи или не следи одредени параметри или парадигми кои се карактеристични за руралната архитектура. Ставено во современ контекст кој не е лишен од присуството на новите определби на интеркултурализмот, туку напротив, афирмативно е поставен во контекстот на општиот проблем што го разгледуваме, констатираме дека всушност зборуваме за одредени „цитати“, за тоа како треба да го промислуваме сопствениот идентитет

или како треба да се промислуваат и афирмираат сопствените вредности. Еден од начините да се однесуваме кон тие цитати е секако суштински, творечки, имагинативен, кој почитува одреден тип на дијакронија и историски континуитет и контекст. Она што дополнително го констатираме како проблем за промислување е всушност фактот дека урбаниот контекст претставува на одреден начин синоним за масовна култура.

Од друга страна, историско-уметничката компонента на проблемот на архитектонскиот развој, упатува на промислување на комплексноста од соодветното рефлектирање на специфични состојби во кои нагласениот интерес кон уметничките форми преку кои се отвора специфичен дискурс за изразување на „националното“, укажуваат и на широката применливост во позитивна и негативна смисла на сите продукти од утврденото локално уметничко ткаење. Таквиот пристап ги открива значењата на „примарната геометрија“ вткаена како архетипски принцип речиси во сите артефакти на народниот уметнички израз, кои понатаму се трансформираат во позитивна или во сосема негативна семантичка конструкција во која експлицитно ќе се отворат прашањата за начините, методите и применливоста на обрасците во структурирањето и креирањето на современиот уметнички израз.

Можноста за мултивалентно кодирање на определени својства на традиционалната архитектура, укажува на постоењето на повеќе нивоа на значење и сложени вредности, заради кое постојано му се навраќаме на посебно возбудливиот начин на кој различните значења меѓусебно се поврзуваат и стопуваат во слика за хармонична целина. Одредувањето на влијанијата на традиционалната архитектура, не подразбира единечно разгледување на специфични феномени и на ограничено подрачје. Сфатени како интегрален дел од пошироко дефинирани културни интеракции, тие претставуваат составен дел од традицијата која во најголем број случаи делува во рамките на вкупниот социјален и културален динамизам. Укажувајќи на слоевитоста на својата структура, влијанијата на оваа архитектура од денешен аспект повторно ги реактуализираа сите нивоа на значења, опфаќајќи ја сложената митопоетичка структура, симболичните вредности, и можностите за деконтекстуализација во современи услови.

Пристапувајќи кон слоевито зафаќање во материјата која го дефинира на соодветен начин поимот на традиционалната архитектура,

укажуваме на поимот на „фолклорната архитектура“ како една од компонентите кои учествуваат во соодветното одредување на просторот кое во суштина има нагласени егзистенцијални корени. Насочено кон воспоставувањето на динамична рамнотежа помеѓу човековата суштина и неговото непосредно опокружување, разгледувањето на поимот на фолклорната архитектура претставува акција за соодветно ориентирање во сложената „просторна“ комбинација на различни врски и односи, како и значења настанати од потребата за комуникација, кои се пренесуваат со соодветни знаковни методи. При дефинирањето на поимот на архитектонскиот простор, постојат повеќе фактори кои го определуваат архитектонскиот тоталитет, утврдувајќи ги со тоа и можностите за нивно внатрешно поврзување. Во тој процес, постои слобода на интерпретацијата што дозволува да се применува семиолошкиот пристап, но целокупноста на соодветната акција ќе биде сепак насочена кон развивање на еден кохерентен метод на анализа на поставената задача. Во дискусиите кои не многу често се водат на соодветно рамниште а кои ги допираат проблемите на архитектонскиот простор, доминирачки императив и без свесна тенденција е наивниот реализам, кој своето место го стекнува под изговор дека се занимава со архитектонска перцепција, или пак со тродимензионална геометрија. Во таа смисла, како што заклучува Норберг Шулц¹, и во двата овие случаи, се запоставува основниот проблем на просторот како важна димензија на човековото постоење и опстанок, а како резултат на таквото сфаќање, се јавува и соодветното сфаќање на самиот концепт на просторот: на него да се гледа како на нешто надминато и анахронично. Она што побудува посебно внимание, претставува сериозноста во пристапот на авторот, да му пријде на општиот проблем на архитектонскиот простор, развивајќи ја идејата дека соодветниот архитектонски простор треба да биде сфатен како конкретизација на одредени претстави што се неопходен дел од човековата општа ориентација, или како што вели тој, „постоење во светот“. Посебно треба да се подвлече она што е наведено и во воведот на книгата, дека основните методолошки инструменти, како и основната конструкција на главните тези се базира на филозофски, психолошки и архитектонски студии, што секако придонесува за применливоста на одредени претпоставки во создавањето на нашиот однос кон проблемот на „просторот во фолклорната архитектура“ како своевиден и значаен феномен, со што се подвлекува и неопходноста од комуникација со мултидисциплинарниот дискурс во истражувањето. Меѓутоа, концепцијата на архитектонскиот простор претставува соодветен инструмент преку кој се врши и

¹ Kristijan Norberg Šulc, Egzistencija, prostor i arhitektura, Građevinska knjiga, Beograd, 1999, 14.

темелна анализа на интегралната и комплексна претстава за целосното опкружување и средината во која егзистира човекот.

Од етнографската дескрипција, преку сложените семиолошки зафаќања за соодветно знаковно кодирање, преку постмодерната интерпретација на мултивалентноста на архитектонскиот простор, како и модернистичките варијанти и толкувања кои го објаснуваат поимот на дисконтинуитетот на феномените, се креираат и соодветни координати на специфична архитектонска стилистика. Тоа понатаму обврзува и на соодветна валоризација на архитектонските артефакти како дел од широко дефиниран историско-уметнички простор, во кој архитектурата со префикс „традиционална“, упатува на промислена социолошко-критичка референција. Преку таквото одредување, овој тип на архитектонско творештво и продукција како дел од еден покомплексен традиционален систем на вредности, добива соодветна позиција во функција на детерминирање на колективни модуси на однесување и мислење, кое во крајните консеквенции упатува и на одредени аспекти на поимот на вкусот, што се рефлектира и врз научниот интерес за одредени состојби. Притоа, се утврдува дека традиционалната уметност не служи првично заради „естетско доживување“, туку заради оживување на сликата за еден идиличен, изгубен свет. Традиционалистичкиот вкус кој е оптоварен со системот на вредности на еден возможен „свет“, бара и го пронаоѓа во делата од традиционалната уметност она што го сака... Филозофијата на „изгубената хармонија“ за која се врзува традиционалниот вкус, најмалку е карактеристична за модерното време...“²

Поблиското одредување на поимот на архитектонскиот простор зависи од соодветниот контекст кој го формираме заради свесно претпоставени очекувања. Таквата канализирана интенција се вклучува во поширока „бинарна“ шема во која препознаваме опозиции од различен вид поставени на различни рамништа. Она што сепак примарно учествува во прецизното архитектонско контекстуализирање, е определбата за потврдено присуство на детерминирачки фактори кои се надвор од крутите и прагматични дефиниции. Во нив пред сè се мисли на враќањето и ревалоризирањето на употребливоста на поимот на имагинарното во архитектурата³, исто како и нагласувањето на митопоетичните својствата на архитектонскиот простор⁴. Својствата на така дефинираниот простор во повеќедимензионална смисла го одредува и значењето на архитектурата, како составен елемент од еден

² Овде пред сè се мисли на прецизно утврденото својство на утилитарноста на „традиционалниот вкус“; види: Сретен Петровиќ, Филозофија модерног укуса, Филозофија уметности, Београд, 1978, 126.

³ Dorfler Đilo, Pohvala disharmoniji, Beograd.

⁴ Gaston Bašlar, Poetika prostora.

сложено структуриран традиционален „код“, генериран од нашите првични претпоставки.⁵

Не е јасно, дали заради ваквата претпоставка, не е можно да го утврдиме и лесното прифаќање на изместените архитектонски дефиниции заради кои најновата архитектонска продукција страда од енормното присуство на погрешно креиран и применет етно-културен „код“. Зданијата кои немаат потпис, анонимните градби, на современиот истражувач му се нудат методолошки идентично како и заборавените магични и питоми простори од богатата градителска традиција, но со големо првично дистанцирање: начинот на кој се зближуваат овие два модели е заснован на анонимноста; истата таа анонимност ги потпишува највисоките дострели на македонскиот градителски гениј, а во вториот случај, истата анонимност ги потпишува највисоките дострели на архитектонската циничност и незнаење. Замената на моделите очигледно преку резултатите од соодветните процеси не дозволува слободна афирмација. Причините за несреќниот трансфер се повеќе од јасни: историскиот континуитет ги потврди македонските градови како живи организми адаптивни кон промени однадвор, но и „однатре“. Органското структурирање околу логични матрици, не' создале спротивставени елементи со тенденција да се совладаат меѓусебно на сметка на чие било „исчезнување“. Мултикултурниот идентитет и сложениот социолошко-уметнички комплекс како елементи и општи белези на традиционалната култура, учествуваат во интегралното означување и именување на севкупната култура.

Низ таква методолошка оптика се согледува комплексноста на состојбите во архитектурата на Македонија од крајот на 19 век и посебно, периодот на преминот на вековите (19-20) и подоцна, во периодот меѓу двете светски војни. Сложеноста произлегува од навидум лесно препознатливите формални законитости според кои се именуваат стилските пројави. Од друга страна, анализите на суштинските проникнувања во поимите на локалното, традиционалното, историското, „новото“, модерното и сл., укажуваат на „одделноста“, укажуваат на сепарацијата на различните „говори“, укажуваат на потребата за примена на комплексни методолошки инструменти за досегање на интегралните стилски дефиниции.

Тие до крај ќе останат отворени во својот обем, дозволувајќи одговорите да се надградуваат и да се менуваат вклучувајќи ја категоријата на времето како иманентна и придодадена кон суштината на општите уметнички и естетски феномени.

⁵ Одредени согледувања за начините, методите, и механизмите на однесување и комуникација на фолклорните архитектонски кодови во пошироко социјално и уметничко-архитектонско опкружување, подетално се претставени во: Кокан Грчев, *Трансформациите на фолклорните архитетонски кодови во контекст на развојот на архитетонскиот развој во Македонија*, 403-419.

ИСТОРИЈА

Блаже Ристиовски

ПЕТАР ДРАГАНОВ ЗА МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНЦИТЕ

Пред 150 години во бугарско-гагауското колонистичко гратче Комрат во тогашната руска Бесарабија на 1 февруари 1857 година е роден бесарабискиот Бугарин и виден руски славист, претходник и сомисленик на Мисирков и Чуповски и основоположник на македонистиката во Русија *Петар Данишилович Драганов* (1857-1928). И по 80 години од смртта, тој, заедно со Мисирков, е најпремолчуваната и најнапаганата историска личност во некои средини. И тоа само затоа што несомнено Драганов е еден од најзаслужните, најзначајните и најрано пројавените меѓународно релевантни научни профили за проучувањето и афирмирањето на македонската национална свест, на македонскиот јазик и литература, на македонскиот фолклор и етнографија и на македонската историја и култура во последните две децении на XIX и во првите две на XX век. Истовремено, тој сè уште останува и една од најнепознатите и најнепризнатите личности како за македонската, така и за меѓународната научна јавност.

Кој е, всушност, Петар Драганов и зошто Македонската академија му оддава вакво високо признание на неговото македонистичко дело?

И животниот и творечкиот пат на Драганов е еднакво драматичен, како и Мисирковиот. Веќе 40 години го окупира нашиот научен интерес, насобравме купиште архивски и библиотечни материјали и документи, и сè уште останува научно недопроучен и општествено невалоризиран, долго пренебрегнуван во руската и смислено игнориран во бугарската славистика, а речиси сосем непознат за пошироката македонска јавност. Иако, има уникални заслуги и за руската, и за бугарската и за македонската славистика.

1.

Основното образование сиромашниот Петар Драганов го започнува во родното тогашно селиште Комрат, гимназијалното го завршува во бесарабискиот Кишинев, а високото во украинскиот Харков, под закрилата на бугарскиот славист Марин Дринов, и во руската престол-

нина С.-Петербург под моќното покровителство на познатиот руски славист Владимир Иванович Ламански. Мачно ја одржува личната егзистенција и (како и Мисирков малку подоцна) мошне рано ја започнува својата истражувачка и публицистичка дејност. Како студент во Харков, Драганов подготвува „Начертание живаго Русско-болгарскаго словаря“ (1880–1883). По завршувањето на втората учебна година, поради материјални причини, го напушта Харков и привремено престојува кај брат му Стефан, прв драгоман на Рускиот генерален конзулат во Пловдив, тогашна престолнина на автономната Источна Румелија, под сизерентство на турскиот султан. Тука од почетокот на 1883 год. почнува да го издава весникот „Южна Бџлгарія“. Во учебната 1883/84 година одличниот студент успева да се префрли на С.-Петербуршкиот универзитет со платена школарина, но во следната година мора самиот да бара излез. Ги запишува предавањата во учебната 1883/84 година на својот професор на Историско-филолошкиот факултет В. И. Ламански и авторизирани ги отпечатува како скрипта под наслов „Исторія Новой Польской Литературы (Мицкевич, Юл. Словацкій и Сигиз. Красинскій)“. Исто така, го преведува на бугарски јазик текстот на И. В. Платонов „Анти-Энциклика или Братско Слово отъ Единъ Православенъ Славянинъ къмъ католическите Славяне по поводъ на издадена-та отъ папа Левъ XIII булла за празнување память-та на свв. Кирилла и Меводія“, со предговорен текст „За сношение на наши-ту царове съ Рима“ (СПб., 1884). Не можејќи да добие руска стипендија, во следната учебна година, како Бугарин, се обраќа до Министерството за просвета во Софија и добива бугарска стипендија. Уште на 31 јули 1884 год. Училишниот оддел на Бугарската егзархија го назначува како „специјалист-славист на должноста учител по црковнословенски јазик и општа историја во Солунската Кирило-Методијева гимназија (во Македонија)“. Откако ги одбранува кандидатските дисертации кај Јагиќ и Ламански и ја прима дипломата за научниот степен кандидат по словенска филологија, во март 1885 година стигнува на работното место во Солун.

Драганов уште како студент се интересира „за оваа турска провинција како класична земја за науката по словенска филологија“. Тој дојде во Македонија како Бугарин и руски граѓанин, но на егзархиска служба. Беше веќе изворно запознат за битката на соседните национални пропаганди за позиции во оваа турска провинција. Во двегодишниот престој Драганов предава: општа историја, црковнословенски јазик, бугарски јазик и литература, латински јазик и географија и води „приватен“ курс за дејноста на Кирила и Методија. Во целото време тој е во постојана кореспонденција со неговиот ментор за докторската дисертација В. И. Ламански, собира народно творештво, ги проучува ракописите по црквите во Македонија и на Света Гора, прави компаративни

студии за историјата, јазикот и фолклорот на Бугарите, Србите и Македонците и сестрано ја истражува писменоста, социјалната положба, образованието и националната свест на македонското население, како и однос на интелегенцијата кон пропагандите. Тогаш, по соединувањето на Источна Румелија со Бугарија, избувнува Српско-бугарската војна за да се спречи соединување и на егзархиска Македонија.

Ламански преку Советот на С.-Петербуршкото словенско благотворно друштво распишува специјален конкурс, наменет за Драганов, на темата: „Проучувањето на Македонија во етнографски, дијалектолошки, историски и археолошки однос“ со посебно внимание на „Карактеристиката на говорите на словенското население во современата Македонска провинција“. (Слична тема подоцна беше распишана и специјално за Мисирков!) Врз таа тема Драганов всушност и почнува да ја подготвува дисертацијата што никогаш немаше можност и да ја одбрани. Така настануваат трите обемни томови со материјали собирани од теренот на Македонија што толку нестрпливо се очекуваа во С.-Петербург. Тој уште од Солун почна да испраќа сознанија за Македонија и Македонците што беа во разрез со целите и задачите на Егзархијата и бугарската политика кон Македонија.

Во летото на 1887 год. Петар Драганов го напушта Солун натоварен не само со својот „Македонскословенски етнографски, дијалектолошки, литературен и лексикографски зборник“, туку и со квалификацијата експерт за Македонија и македонското прашање. Во С.-Петербург веднаш почнува да настапува на бројни научни трибини и станува член на угледни научни друштва и институции. На 11 декември 1887 год. пред Етнографското одделение на Императорското руско географско друштво, под раководство на Ламански, го одржува предавањето „Проучувањето на современа Македонија во етнографски, статистички и дијалектолошки поглед“, па Драганов ја предава во Друштвото својата „Македонска антологија“, заради што станува член на ова угледно научно друштво и е награден со сребрен медал. Истовремено во органот на СПб. словенско благотворно друштво „Извустія“ (под редакција пак на Ламански) почнува да излегува во продолженија неговата студија „Краток етнографски преглед на словенскиот дел на Македонија“. Тоа се совпадна со времето кога излезе и предизвика бурна дискусија зборникот со народни песни и обичаи на рускиот конзул во Солун, И. С. Јастребов. Во Руското филолошко друштво го чита рефератот „Носовките во современите македонскословенски и бугарски говори“ што веднаш и се објавува во варшавскиот „Рускій Филологическій Вустникъ“. На 1 април 1888 год. во Географското друштво го изнесува и рефератот за дебраните од битово и јазиковно гледиште и веднаш се објавува во „Извустія“.

Предадениот за објавување „Македонскословенски зборник“ веднаш е даден во печат. Но Драганов не само што се откажува од предвиденото враќање во Македонија заради дополнување и проверка на расположивите материјали, туку поради немање материјална издршка во С.-Петербург мора да ја напушти руската престолнина и од 1 август 1888 год. станува учител во новооснованото училиште во родното место Комрат во Бесарабија. Иако во длабоката провинција, Драганов постојано пишува и праќа свои статии во разни руски публикации. Печатењето на Зборникот се одвива тешко и бавно и тој се појавува дури во 1894 год. Освен тоа, иако напредува во службата и е преместен во Кишинев, во шесте години поминати во јужна Русија животот му се искомплицира. Во тоа време се ожени и имаше две деца, ја издржуваше и мајка си во Комрат, но наскоро сопругата тешко му се разболува и мора самиот да ги одгледува децата и (до 1890 год.) да плаќа во Душевната болница за сопругата. Во октомври 1895 год. замоли да биде примен на служба во централната Публична библиотека во С.-Петербург, но го доби најниско платеното работно место *помлад помошник библиоџекар*. Сепак, Драганов беше задоволен што ќе може да биде близу до децата што се школуваа, да биде во непосреден допир со трезорот на книгите и со можности за контакти со разните редакции. Периодот до 1904 год. веројатно му е најпродуктивен. Тој е во центарот на научниот живот и се вклучува во активностите на разни научни асоцијации. Меѓувремено, за две години ги завршува и студиите на Археолошкиот институт (1896–1998) и станува редовен член и на овој институт. Оваа репутација му беше нужна за компетентното проучување и афирмација на македонските работи.

Но постојано е со долгови и судови, зашто примањата не можат да му ги покријат ни елементарните егзистенцијални потреби. И по смртта на сопругата, на негови плеќи остануваат и трошоците за школувањето на децата. Од 1901 год. Одделението за руски јазик и литература на РАН му го прифаќа предлогот да подготви „Указател на литературата (изворите, прирачниците, книгите и статиите) за светите Кирил и Методиј во последните илјада години (до 1896 година вклучително“. Конечно, во 1904 год. ги поднесува во РАН подготвените библиографски прегледи во четири обемни томови. Но и тие не видоа бел свет, бидејќи тој одново мораше да ја прифати учителската служба во родното место Комрат. Но од почетокот на 1907 год. неочекувано е ослободен од службата и подоцна е преместен првин во Болградската гимназија, а потоа е поставен за в.д. директор на Астраханското реално училиште. Уште на крајот на следната 1908 год. Драганов е преместен за директор на Учителската школа во селото Ровное (Самарска губернија). Во оваа неофицијална интернација останува сè до јули 1913 год., кога е назначен за директор на гимназијата во Кагуљ (Бесарабиска

губернија). Иако материјално ситуиран, тој е далеку од библиотеките и редакциите. Меѓувремено му починува и втората сопруга (1914) и пак останува сам и далеку од децата.

По Октомвриската револуција се Република Бесарабија изделува како посебна држава. По анексијата на Бесарабија, новите романски власти го назначуваат одново за директор во Кагул, но тој демонстративно се повлекол во својот Комрат, каде што во 1926 год. е пензиониран, а на 7 февруари 1928 година пред поштенскиот шалтер ненадејно починал од излив во мозокот. Судбина во многу погледи слична на Мисирковата...

2.

Бесарабискиот Бугарин и истакнат руски славист Петар Данилович Драганов беше и остана најдоследниот странски македонолог и основоположник на македонистиката како наука во Русија, сериозен проучувач, загрижен афирматор и доследен заштитник на самобитноста на македонскиот народ, на неговиот прогонуван јазик, на неговиот присвојуван фолклор, на неговата прикривана етнографија и искривувана историја, како и на посебната индивидуалност на македонската култура во словенскиот свет. Дури со настапот на Драганов, пред руската и меѓународната јавност во 80-тите години на XIX век, македонското национално прашање беше комплексно и комплетно, со целата сериозност и одговорност поставено не само пред словенската, туку и пред европската научна и политичка мисла и дури по неговите изворно аргументирани статии се разгорела најбурните јавни дискусии во славистиката и во политиката околу карактерот и судбината на Македонија, на македонскиот народ и неговиот јазик, историја, фолклор и етнографија.

Како реномиран филолог, дијалектолог, етнограф, фолклорист, литературен историчар, балканолог, демограф, географ, библиограф, лексикограф, публицист и педагог, Петар Драганов произлезе од елитната славистичка школа на Јагиќ и Ламански. Како двегодишен професор во Солунската гимназија помина низ катарзите на веќе развиениот пропаганден театар на соседите во Европска Турција, па како непристрасен сведок проговори од трибината на словенската и православно Русија за историјата, културата, состојбата и стремежите на еден (во тоа време) сè уште малку познат во науката и непризнат во политиката словенски народ на православниот Балкан.

3.

Тематскиот научен интерес на Драганов е мошне широк и разностран. Со своите пројавени активности во областа на русистиката, бугаристиката, украинистиката, бесарабистиката, албанистиката, но и

воопшто во славистиката и балканистиката, посебно во областа на филологијата, литературата, етнографијата, фолклористиката, историјата, археологијата, библиологијата, нумизматиката, црковната историја, уметноста и културата, тој има заслужено високо место и во руската и во светската славистика. Но со своите истражувања и сведоштва за Македонија и Македонците од последната четвртина на XIX и почетокот на XX век, посебно со своите пишувања за јазикот, дијалектологијата, средновековната и современата писменост, фолклорот, етнографијата, историјата и духовната и материјалната култура, тој несомнено посебно ја има задолжено Македонија и македонистиката.

4.

Како егзархиски гимназијален професор во Солун (1885–1887) Петар Драганов имаше можност на самото место да го согледа разорното дејство на соседните национални пропаганди и непосредно да го следи процесот на македонскиот културно-национален развиток. Според инструкциите од својот професор В. И. Ламански, тој сестрано ја истражува старата словенска писменост, ги проучува зачуваните ракописи во црквите и манастирите во Македонија и на Света Гора и собира релевантни артефакти од областа на историјата, црковната уметност и кирило-методијевистиката воопшто, подготвувајќи одделни студии „за потеклото и татковината на црковнословенскиот јазик од древниот период“, за „германските, романските и таканаречените панонски елементи во староцрковнословенскиот речник“, подготвува библиографија „на сите европски и на некои од азиските јазици за Св. Кирил и Методиј, Апостолите и Првоучителите на рускословенскиот народ“ (т. I-IV, 1901–1904), составува посебен „Библиографски указател на делата за Светите Кирил и Методиј (излезени по илјадагодишнината од смртта на блажениот Методиј“, пишува „за македонизмите во типикот на писмената и плетеничката уметност, според јужнословенски ракопис од половината на XVII в.“ итн.

Тој внимателно и упорно го собира, го обработува и го подготвува за печат македонскиот фолклор, но, како што пишува и самиот, ги проучува и „карактеристиките на акцентот, гласовите, формите, творбите и речникот на македонскословенското наречје и на неговите говори во споредба со таквите во српскиот и во бугарскиот јазик. (Материјали за споредбената граматика на словенските јазици)“, ја проучува „границата помеѓу српскиот и бугарскиот ’јазик‘ во Северна Македонија (По повод полемиката на професорите М. С. Дринов и П. Среќковиќ)“, ги истражува „носните самогласки во современите македонскословенски и бугарски говори“, ги презентира „бугарските и српските потправки на историјата и археологијата во Македонија“ итн. Тој прави „нови истражувања врз проучувањето на современа Македонија во етнографски,

филолошки и историски поглед“, пишува „Desiderata за македонско-словенската дијалектологија (кон претстојниот Прв меѓународен конгрес на славистите во С.-Петербург)“, на кој и самиот учествува во 1903 год., ги проучува „јужнословенските книги и статии напечатени со грчки букви“ (1905). Посебно и аргументирано, како истражувач и сведок, го обработува и „прашањето за населението во современа Македонија“ и степенот на развиеноста на неговата национална свест и перспектива (1900).

Треба да се укаже дека Драганов обрнува научно внимание и на илирологијата и албанонологијата, па прави „општ указател за Тракија и Илирија, за Тракијците и Илиријците“, како и „Указател за литературата за Албанија (Арнаутлукот), Албанците и за Албанската лига (Albanologia)“, а меѓу националните пропаганди во Македонија, покрај бугарската, српската и грчката, уште тогаш ја вбројува и албанската.

Врз основа на своите двегодишни проучувања П. Д. Драганов подготвува тритомна „Македонска енциклопедија“ („Македонско-словенски етнографски, дијалектолошки, литературен и лексикографски зборник“), но успева да го објави само првиот том под наслов „Македонско-словенски зборник со приложен речник“ (С.-Петербург, 1894), во којшто се вклучени само собраните епски народни песни. Ова издание, всушност, е првиот зборник на нашето усно народно творештво претставено од македонистички аспект, третирано врз македонска национална концепција и останува единствено издание од таков род сè до појавата на Рациновите „Македонски народноослободителни песни“ (1943).

Драганов успеа да објави и неколку истражувања за современата состојба на македонскиот јазик и за македонската етнографија. Почна да го објавува (во продолженија) своето истражување „Етнографски преглед на словенскиот дел на Македонија“ во сп. „Извустия“ на С.-Петербуршкото словенско благотворно друштво“ (1887-1888). Меѓутоа, поради поведената жестока српско-бугарско-руска полемика околу македонскиот културно-историски ентитет, печатењето беше прекинато. Богатиот собран (и до крајот на животот дополнуван и доработуван) материјал сè до 1940 год. беше зачуван во ракопис во неговиот личен Архив, библиотека и музеј во родниот град Комрат (Молдавија). Но, поради метежите во текот на војната, сè досега не му се знае судбината.

Како познат библиограф, Драганов направи и серија други библиографски прегледи: „Општ указател на литературата за Македонија (класичната, средновековната и современата) со нејзиното население Македонјани и Македонци“ и „Општ указател на литературата за Света Гора Атонска (Athonica)“. Вложи големи усилби и во проучувањата на родната Бесарабија и објави обемна книга „Bessarabiana, т.е. Указател

на делата, статиите и забелешките за Бесарабиската губернија во систематски, хронолошки, азбучен и јазичен поредок“ (1912).

Како Бугарин по потекло, Петар Драганов усредно ја следи и бугаристиката, па прави и „Азбучен указател (Библиографски речник) на руските писатели, државни и општествени дејци, уметници, композитори и др. во бугарски превод или циркулација (1806–1894)“, ја проучува „распространетоста на рускиот јазик, литература, наука и уметност во Бугарија и мирните придобивки на Бугарите“, но како објективен славист подготвил и „Указател на книгите и списанијата на малоруското [украинското] наречје напечатени на територијата на Русија“, па често ја споредува положбата на Македонија (и македонскиот јазик) со Украина и Белорусија.

Драганов пишува за скоро сите дотогаш пројавени македонски преродбенски дејци и ги познава и ги цитира најголемиот дел од објавените учебници и литературни и други текстови на македонски јазик. Тој ја преобјавува и песната-поема „Самовила Македонска“ од Ѓорѓија М. Пулевски и ги коментира неговите речници, има критички однос спрема мистификациите на Ст. И. Верковиќ, пишува за сè уште малку познатиот национален деец Марко А. Мушевич, како и за тогаш популарниот Д. Ризов и неговиот весник, рецензира публикации од илинденскиот период, итн.

Во сите негови пишувања и библиографски прегледи не само што не е отсутна и Македонија со Македонците, туку ѝ се дава и потенцирано предно место. Тоа беше негова научна опсесија што тој штедро ја споделуваше и со најистакнатите слависти од неговото време. Затоа неговата богата кореспонденција претставува неисцрпен извор за секакви сознанија, па и за Македонија и македонското прашање. Подготвуваниот тритомен зборник на неговите македонистички дела, во издание на МАНУ, ќе претставува и прво негово полно македонистичко претставување.

Воопшто, делото на Петар Драганов е предизвик за науката, тој допрва ќе го привлекува вниманието на славистиката и посебно на македонистиката.

Литература

1. **Мојсов, Ј.:** *Околу ирашањето за македонското национално малцинство во Грција. Еден поглед врз ојсежната документација*, ИНИ, Скопје, 1954, 54, 66, 82, 98-99, 109, 119-120 и 192.
2. **Ташковски, Д.:** *Раѓањето на македонската нација*, Скопје, 1966.
3. **Ташковски, Д.:** *Буџариној Пеџар Драѓанов за небуѓарскиот карактер на македонските „Буџари“, „Нова Македонија“, 7 и 8. VIII 1968.*
4. **Ристовски, Б.:** *Пеџар Данилович Драѓанов (1857-1928)*, „Македонски фолклор“, II, 3-4, ИФ, Скопје, 1969, 495-531.
5. **Ристовски, Б.:** *Еден необјавен ракопис на П. Д. Драѓанов*, на истото место, 423-428.
6. **Ристовски, Б.:** *Прилози кон руско-македонските врски (1). Пеџар Драѓанов: Кон ирашањето за населението на современа Македонија*, „Нова Македонија“, XXVI, 8536 – 8539, 25. X – 28. X 1970, 3.
7. **Ристовски, Б.:** *Прилози кон руско-македонските врски (2). П. Драѓанов за буѓарските и српските фалсификации на историјата и археологијата на Македонија*, „Нова Македонија“, XXVI, 8540, 29. X 1970, 3.
8. **Ристовски, Б.:** *Најзначајниот преходник на Мисирков. Пеџар Данилович Драѓанов (1857–1928)*, „Нова Македонија“, XXVII, 8998 – 9003, 31. I – 15. II 1972, 3.
9. **Ристовски, Б.:** *Пеџар Данилович Драѓанов и македонистиката во Русија во XIX и XX век*, во кн.: *Македонскиот народ и македонската нација*, I, Мисла, Скопје, 1983, 408-466.
10. **Ристовски, Б.:** *Доследниот македолог Пеџар Драѓанов*, во кн.: *Македонскиот фолклор и националната свест*, II, Студентски збор, Скопје, 1987, 73-99.

11. **Ристовски, Б.:** *Македонистичкииѣ испрѣжувања на рускиот славист Пейѣар Драѣанов*, во кн. Македонски летопис. Раскопки на литературни и национални теми, I, Македонска книга, Скопје, 1993, 141-150.
12. **Ристовски, Б.:** *Буѣариноиѣ Пейѣар Драѣанов за ѣособноста на македонската нација, историја, јазик и култура*, во кн.: Сознајби за јазикот, литературата и нацијата, МАНУ, Скопје, 2001, 283-302.
13. **Тодоровски, Г.:** *Сѣраници за едно македонофилство*, „Годишен зборник“, Филозофски факултет, Скопје, 1970, 167-190 (препечатувано и подоцна со дополненија во книгите на авторот).
14. **Струкова, К. Л.:** *Из эѣисѣолярноѣо наследия*, „Совѣтское славяновѣдение“, 4, ИСБ АН СССР, Москва, 1970, 42-47.
15. **Струкова, К. Л.:** *Драѣанов Пейѣр Данилович*, кн.: Славяновѣдение в дореволуционнѣи России. Библиографичѣский словарь, ИСБ АН СССР, Москва, 1979, 143-144.
16. **Кидел, А.:** *Сѣ не куноаѣиѣем комѣаѣриоциѣ. Педаѣоѣ или ом де култура*, „Култура“, XII, 37 (1313), Кишинѣу, XII, 9, 1970, 12-13.
17. **Кидел, А.:** *Енциклоѣдия совѣтскѣ молдовѣнѣскѣ*, 2, Кишинѣу, 1971, 361.
18. **Пандевски, М.:** *Еден ѣрилоѣ на Пейѣр Данилович Драѣанов за еѣиноѣрафијата на Македонциѣ*, „Нова Македонија“, 15-18. VII 1971, 3.
19. **Поглубко, К. А.; Степанова, Л. И.:** *О расѣросѣтранѣнии рускоѣо ѣзыка и лиѣературы среди болѣар в XIX в. (ѣо неѣпубликованнѣи рукойисѣ П. Д. Драѣанова)*, зб.: Балканский истѣричѣский сборник, IV, ИИ АН МСССР, Кишинѣв, 1974, 235-267.
20. **Мадан, И.:** *Саванѣи, ѣедаѣоѣ, библиоѣграф*, „Бѣнвѣцѣмынтул публик“, Кишинѣу, 20. II 1982, 4.
21. **Фомин, С.:** 1. *Заѣадка архива Драѣанова*, зб.: Патримониу. Алманахул библиофилилѣр дин Молдова, Литература артистикѣ, Кишинѣу, 1988, 191-203.
22. **Михеева, Г. В.:** *Драѣанов Пейѣр Данилович*, во кн.: Сѣтрудники Россѣйской национальнѣи библиотеки – деятѣли науки и культуры. Библиографичѣский словарь. Том 1. Императорская публичная библиотека 1795–1917, ИРНБ, Санкт-Петербург, 1995, 197-199.

Тодор Чејреџанов

ПАТОТ ДО НЕЗАВИСНОСТА

Во текот на Втората светска војна македонскиот народ се бореше на страната на антифашистичките сили против наци-фашизмот. Во текот на борбата, македонската народноослободителна војска, која настана од малите партизански единици, успеа да го ослободи Вардарскиот дел на Македонија (делот на Македонија кој беше вклучен во поранешното Кралство Југославија) во есента 1944 година.

Врз основа на правото на секој народ на самоопределување и слободно изразување на својата волја, на 2 август 1944 година беше прокламирана македонската држава на Првото заседание на АСНОМ.

На ова заседание, македонската држава беше формирана како федерална единица во рамките на југословенската федерација. Народна Република Македонија формирана во текот на Втората светска војна, само на дел од географската територијата на Македонија, беше резултат на вековната националноослободителна борба на македонскиот народ за национална слобода и независност. Но, во исто време, периодот од крајот на 1944 и почетокот на 1945 година, беше критичен период во кој Централната влада ги задуши националните чувства на Македонците на нивниот пат кон независност. Група македонски интелектуалци и стари членови на ВМРО се спротивставија на идејата Македонија да биде дел од југословенската федерација. Решението на македонското прашање тие го гледаа во независна Македонија или во рамките на балканска федерација. Нејзиното живеење како независна држава, од 2 август 1944 година до крајот на првите месеци од 1945 година, не беше прифатливо за Централната влада во Белград. Како резултат, на Второто заседание на АСНОМ ваквата политика на Македонците беше осудена од Централната влада и оценета како насочена против Југославија и Македонија.

По ова личностите кои беа вклучени во ова, (Методија Андонов-Ченто, Павел Шатев, Панко Брашнаров, Киро Глигоров, Михаило Апостолски, Емануел Чучков) беа затворени или испратени во Белград за да бидат под контрола. Треба да се спомене дека некои од овие

личности за време на целиот свој живот се бореле за ослободување и обединување на Македонија.

Исто така, во овој период, македонскиот народ ја зацврсти својата национална афирмација и признавање. НРМ/СРМ формира свои сопствени културни и образовни институции. Ваквата политика го зацврсти националниот идентитет и придонесе за националниот развој. Светот ја прифати реалноста за постоењето на македонскиот народ и неговата држава во рамките на југословенската федерација.

Четири децении, меѓу 1950 и 1990 година, траеше периодот во кој македонското прашање беше „замрзнато“, покриено во меѓусебен договор меѓу Исток и Запад и преку дисциплината на блоковите, но исто така и како резултат на постоењето на релативно силна југословенска држава која, фактички, не требаше да биде офанзивна и агресивна на ова поле, но беше способна да ги отстрани сите потенцијални опасности спрема Вардарска Македонија.

На крајот на XX век „македонското прашање“ повторно се појави на историската сцена, како што беше на крајот на XIX век. И повторно како и пред сто години, политичарите од Европа, од ОН, а денес и од Соединетите Американски Држави, беа вовлечени во изнаоѓањето решение. И повторно Грција, Бугарија и Србија се обидоа да ги реализираат своите интереси.

Треба да се истакне дека во втората половина на 1980 година, на самиот почеток на распаѓањето на Југославија, Македонија не беше меѓу оние што навестуваа дека сакаат да ја напуштат федерацијата; или тоа не го покажуваа врвните политичари. Напротив, македонските претставници во партијата и во државното претседателство во тоа време се сметаа повеќе за конзервативни, послушни кон врвот, догматични и просрпски ориентирани.

Вистина е, исто така, дека на почетокот на распаѓањето на федерацијата, Македонија беше единствената република во која не постоеше каков било проект или програма за напуштање на федерацијата или стратегија за стекнување на суверенитетот. Дотогаш во другите републики такви програми беа разработени и во многу од нив се заговараше напуштање на принципите на федерацијата.

Распаѓањето на Југославија беше резултат на длабоки економски и развојни контрадикции кои социјализмот, без демократија, човекови права и пазарна економија, не можеше да ги реши. Пресвртен момент, без сомнение претставува 14-от Конгрес на КПЈ од јануари 1990 година. Настаните, несогласувањата и поделбата на 14-от партиски Конгрес имаа катартичен ефект на јавноста во Македонија. Тие настани веднаш предизвикаа ослободување на партиската елита, масовно преминување на членството во новформираните партии и на крајот, преиспитување на позицијата на Македонија во федерацијата. Националистичкиот бран

кој се појави во тоа време насекаде во Југославија, а особено во Србија, имаше пресудна улога во промената на македонското јавно мислење. Стравот од целосна српска доминација чиј „trade-mark“ беше заштита на југословенските интереси, беше плодна почва.

Српската православна црква ги обнароди своите претензии за јурисдикција над македонската автономна црква, додека големите српски политички партии ја преименуваа републиката во јужна Србија или Вардарска бановина, име коешто го носеше Македонија за време на српското владеење со Македонија во периодот од 1913 до 1941 година. Во Србија имаше и такви кои ја пречкртаа Македонија од новата карта на Југославија. Општо земено, психолошка подлога и размислување веќе беше присутно за дисолуција од федерацијата, иако сèуште недостасуваше реална стратегија за стекнување на независност и самостојност.

Во пролетта на 1990 година, беа регистрирани четири големи политички партии кои добија голема поддршка од електоратот, заедно со 22 помали. На првите парламентарни избори, во ноември 1990 година, овие партии добија 120 места во парламентот.

Парламентарните избори во 1990 година произведоа три работи кои имаа далекосежен ефект на раниот период од македонската независност:

- Националните партии не го освоија мнозинството во парламентот. Ова беше прв и единствен случај меѓу некогашните југословенски републики и редок случај меѓу источноевропските земји на првите парламентарни слободни избори.
- Беше формирана експертска влада која зависеше од консенсуалната поддршка од граѓанските и етно ориентираните партии.
- За прв пат во источноевропските земји во транзиција една етничка малцинска партија беше вклучена, на еднакви основи, не само во владата, туку и во сите владини тела, министерства, агенции итн., делејќи ја одговорноста во процесот на владеењето.

На 25 јануари 1991 година новоизбраното, повеќепартиско Собрание усвои Декларација за независност на Република Македонија, со која, меѓу другите работи, Република Македонија беше дефинирана како суверена држава, која во согласност со нејзините интереси, ќе одлучи независно за нејзините идни односи со другите држави.

Во мај-јуни 1991 година следувахе последниот обид на Глигоров и Изетбеговиќ за „асиметрична конфедерација“, последен обид во серијата преговори.

Крвавата разврска на поранешна СФРЈ започна кон крајот на 1991 година со интервенцијата на ЈНА во Словенија. Потоа следуваа Хрват-

ска и Босна. Со Дејтонскиот мировен договор од ноември 1995 година Босна и Херцеговина стана протекторат на меѓународната заедница.

Како резултат на распаѓањето на Југославија, Македонија повторно стана место на конфликти. За Македонците понатамошното останување во федерацијата ќе значеше земање учество во конфликтот кој не беше нејзин и сојузувајќи се со една од страните во конфликтот ризикуваше да ја изгуби сувереноста која со векови беше сон на Македонците.

На 8 септември 1991 година во Македонија беше одржан референдум. На гласањето 95,1% од граѓаните гласаа со „ДА“. Така, 8 септември стана нова важна дата во историјата на македонскиот народ, на која тие се изјаснија за суверенитет и независна Македонија (Денес овој ден се прославува како ден на независноста).

Врз база на резултатите од референдумот, Собранието на Република Македонија, на својата седница од 17 септември 1991 година, усвои Декларација со која беше формирана суверена држава, со што беа комплетирани легалните аспекти на независноста. Во Декларацијата стои дека Република Македонија како суверена и независна држава ќе се залага за постојана примена на општоприфатените принципи во меѓународните односи кои се содржани во Повелбата и другите документи на ОН и во другите меѓународни документи и дека ќе ја базира својата активност во меѓународните односи со почитување на меѓународните стандарди и особено на принципите за почитување на територијалниот интегритет и суверенитет, неинтервенирање во меѓународните односи, зајакнување на заедничките интереси, доверба и целосна соработка со сите држави и народи.

На 17 ноември 1991 година Собранието на Република Македонија го усвои и го изгласа Уставот на Републиката. Претходно уставот беше разгледан и „одобрен“ од многу експерти од ЕУ, и од други тела. Во почетокот на декември 1991 година претседателот Киро Глигоров започна кампања за меѓународно признавање на Македонија. Тој им испрати писмо на претседателите на државите во целиот свет. Тој испрати одделни писма до членовите на ЕУ и од некои соседни држави и меѓународни организации, во кои се осврнува на фундаментите кои се потребни за независност. Во писмото меѓународната заедница индиректно беше предупредена дека непризнавањето на Македонија би имало несогледливи последици на мирот и стабилноста на Балканот и дури и пошироко.

На 17 декември 1991 година Собранието на Република Македонија усвои Декларација за меѓународно признавање на Република Македонија како суверена и независна држава, барајќи меѓународно признавање. Неколку дена подоцна, Министерството за надворешни работи ги достави на Бадинтеровата Арбитражна комисија сите неопходни

документи за признавање на Р Македонија. На 11 јануари 1992 година на состанокот на ЕУ извештајот на Бадинтеровата Комисија позитивно ги оцени условите на Словенија и Македонија за признавање и ѝ препорача на ЕУ да ги признае Словенија и Македонија. Имајќи уште тогаш некои прашања од Грција кои се однесуваат на името на државата, Бадинтеровиот извештај јасно нагласува дека „името на државата не имплицира никакви територијални претензии“. Извештајот беше обнароден на 15 јануари 1992 година. Неколку часа подоцна, новинските агенции објавија дека Европскиот совет одлучил да ги признае Словенија и Хрватска, но не и Македонија, што предизвика шок и големо разочарување во земјата.

Во тој момент Македонија се најде себеси во многу тешка надворешна и внатрешна ситуација. Разочарување ја замени еуфоријата. Јавноста беше длабоко убедена дека меѓународната заедница во овој случај ќе ја поправи неправедната и нефер политика спрема Македонија во историјата, и дека на државата ќе ѝ биде дадено местото што таа морално го заслужува во заедницата на независните држави. Водечките политички кругови кои една и пол година работеа многу добро и на надворешен и на внатрешен план, исто така, беа изненадени. Националистичките партии непризнавањето го искористија за притисок за конфликти и борба бидејќи „никаде независноста не била извојувана со писма и без борба и жртви“.

Со воведувањето на притисок на Р Македонија, Грција вовеле необјавена, жестока економска блокада во есента на 1992 и ја затвори границата со Македонија на 17 февруари 1994 година, со цел да предизвика голема економска криза и да го види нејзиниот северен сосед „на колена“. Ова коинцидираше со трговските санкции на ОН против Србија во јуни истата година, што од своја страна ги зголеми тешкотиите на Р Македонија. Бидејќи не постои железничка линија со Бугарија и Албанија, а патниот сообраќај речиси е некорисен, Македонија целосно беше изолирана. За јавноста овие факти беа парадоксални: Македонија во која не победија националистичките сили, која направи сè што треба да го избегне судирот и војната и која мирно, легално и демократски излезе од Југославија, беше де факто казнета и лишена од нормален живот.

Во почетокот на 1992 година ниту ЕУ ниту САД не манифестираа каква било загриженост за конфликтот во поранешна Југославија. Поголемот дел од сличните федерации и држави во распаѓање имаа исти проблеми, кои не се развија во војни и големи конфликти. Така изгледаше и прашањето на Македонија и грчкиот прв услов за да се одложи признавањето на Р Македонија. Веднаш по состанокот на ЕС со кој беше признаена независноста на Словенија и Хрватска на 15 јануари, беше нагласено дека работата во однос на Македонија е само одложена за

кратко време за да се расчистат некои работи со Грција, но дека нема да бидат потребни повеќе од неколку недели за да се најде решение.

Меѓутоа, грчката политика, несомнено во координација со интересите на Србија, стана многу поцврста, поофанзивна и многу по активна во ЕУ и на други места. Како резултат на ова, на неколку состаноци на ЕС одлуката да се признае Македонија беше одложувана или не беше прифатлива.

Конечно, во Лисабон на 27 јуни 1992 година, беше усвоена декларација од ЕС која претставуваше голем удар за македонските очекувања. Со неа се бараше дека признавањето ќе се случи единствено под име кое нема да го содржи зборот „Македонија“. Документот ја шокира јавноста во Македонија и ѝ даде за право на Грција, која продолжи и понатаму со негирањето на независноста на земјата, националниот идентитет и меѓународната позиција. Реакцијата на јавноста на овој документ дури и во Западна Европа и во САД беше лошо примен, додека некои набљудувачи очекуваа интервенција од соседните држави. Тоа беше врвот на компромисот на ЕУ со Грција, кој коинцидираше со многу внатрешни контроверзи во самата унија.

Прашањето е кое беа мотивите за ваквата грчка политика спрема Р Македонија? Зошто Р Македонија предизвикуваше толку големи емоции во Грција (повеќе од еден милион луѓе излегоа на демонстрациите во Атина и во Солун)? Зошто беше тоа поврзано со грчката сигурност и на народот му беше наметнато да чувствува дека границите на Грција не се сигурни? Еден од одговорите лежи во меѓународните последици од признавањето на македонската држава. Во случај Грција да ја признае државата, таа треба да го признае и етничкиот идентитет на македонското малцинство кое сè уште живее во Северна Грција, да прифати дека Грција не е национално хомогена, туку дека е мултинационална држава со сите можни политички последици, како и да ги прифати европските регулативи за третирање на малцинствата и заштита на нивните културни права.

Многу веројатно средината на 1992 година, периодот кој следуваше по Декларацијата во Лисабон, беше период пет до дванаесет и од критична важност и за приближување на меѓународната заедница кон Македонија и за македонската политика на патот кон признавањето. Двете политики беа ставени на сериозна проба. За Глигоров и Македонија се сметаше дека тоа е историски тест и голем ризик. Во меѓувреме неколку сценарија од соседството беа во оптек, имајќи ги предвид последиците од Лисабонската декларација. Владата го презеде ризикот да не ја менува политиката. Таа политика почна да дава резултати. Големата грчка пропаганда не беше ефективна и како по правило покажа дека е контрапродуктивна.

Големиот притисок на Македонија предизвикан поради непризнавањето водеше кон нови опасности и тоа требаше да се ослободи. Оддалечувањето на ЕУ од грчката политика и растечкиот грчки национализам како последица имаа три важни одлуки:

- Расправата да се префрли во ОН,
- Да се преиспита и промени ригидниот однос кон името од Лисабонската Декларација и
- Да ѝ се овозможи на Македонија да ги користи меѓународните фондови и помош.

Одлуката беше донесена на самитот во Единбург на 12 декември 1992 година, кога ЕУ усвои Декларација, врз основа на извештајот на европскиот медијатор меѓу Грција и Македонија, Роберт О’Нил, како и на советите од страна на координаторите за Југославија. Во прилог на ова ЕУ го одобри предлогот на генералниот секретар на ОН да испрати воени сили во Македонија под името УНПРОФОР со мандат за набљудување. Во тоа време хуманитарната помош од најголемиот број европски држави се зголеми.

Вистински успех за македонската политика беше фактот што започна процесот на признавање и воспоставување на дипломатски односи на индивидуална основа. Поголем број држави го најавија своето признавање, многу од нив употребувајќи го уставното име на државата – Република Македонија. Но одлучувачки момент во јакнењето на позицијата на Републиката беше признавањето од страна на Русија на 5 август 1992 година. Руската одлука значеше многу, демонстрирајќи пред сè нејзин фер однос кон балканската криза, а исто така и нејзино преиспитување на дотогашната поддршка на Србија и Грција. Подоцна и НР Кина ја призна Македонија, исто како Русија, со уставното име и тоа значеше не само понатамошно релаксирање на позицијата на Р Македонија, туку и можност за поддршка од Советот за безбедност при ОН. Но, и покрај големата и софистицирана афирмација на Македонија, како и влијанието на големото грчко лоби во САД, Канада и Австралија, сидот на изолација продолжуваше.

Меѓународните организации, и невладините и владините, почнаа да ја прифаќаат Македонија, многу од нив, повторно под уставното име. Со таков претекс „македонското прашање“ беше интернационализирано кон крајот на истата година, и насочено кон глобалниот и комплексен механизам на Обединетите нации.

Во почетокот на 1993 година македонската влада достави Меморандум до Бутрос Гали, генерален секретар на ОН. Во меморандумот се бараше полноправно членство, кое беше придружено со препорака од ЕУ. Забелешките од грчкиот меморандум беа во спротивност од македонскиот: да се спречи приемот на Македонија во ОН, да се покаже

дека тоа ќе предизвика нови опасности и ризици за мирот и стабилноста на Балканот.

Тоа беше за прв пат во историјата на ОН една држава, во случајот Грција, да се спротивстави на приемот на друга држава, да бара да ѝ се даде ново име или да го направи прифатливо за да биде примена. За многу експерти и членови на ОН случајот беше чуден и бизарен, но случајот беше создаден и постоеше. Беше сосема јасно дека тој не може да се реши ниту со сила ниту со примена на едноставни етички принципи. Исто така беше сосема јасно дека во процесот на преговори нема да биде можно да се постигне договор без отстапки или да се убеди другата страна.

По долги разговори и консултации, конечно на 7 април 1993 година, Советот за безбедност со Резолуција бр. 817 (1993) му препорача на Генералното собрание да го прифати барањето на Македонија употребувајќи деликатна формулација „држава која за употреба во Организацијата привремено ќе ѝ се обраќаат како Поранешна Југословенска Република Македонија сè до надминување на разликите со името“. Така Македонија стана 181 член на ОН. На седницата на Генералното Собрание, претседателот Глигоров одржа говор на благодарност и ветувања, кој според некои коментатори беше рангиран како репер во модерната политичка историја на Македонија. Расположението и реакцијата во Скопје и Атина варираше од потполно задоволство до комплетна разочараност. Резолуцијата на ОН беше наречена „акт на правичност“ од страна на Глигоров и „продуктивен компромис“ од Њујорк тајмс, трасирајќи го патот кон целосно признавање на Македонија во светот.

Македонското знаме исто така беше оспорено од Грција и не беше поставено на Ист Ривер. Во текот на целата 1993 година стотина мултилитерални групи, мировници, демократски институции престојуваа во земјата и најголемиот број од нивните извештаи беа позитивни и поддржувачки. Како последица од овие контакти и извештаи, кон крајот на 1993 година најголем број од ЕУ воспоставија дипломатски односи со земјата и отворија амбасади во Скопје. Така мразот беше скршен.

Во тој момент, освен Грција (и покрај тоа што Македонија беше рамноправен член на ОН), односите со соседите не беа регулирани: СР Југославија (Србија) одби да ги нормализира односите и да воспостави какви било дипломатски односи, а притоа имајќи целосно хармонизирани односи со Грција држејќи го отворен пакетот со претензии (малцинското и граничното прашање); Бугарија, признавајќи ја држава не сакаше да ја признае македонската нација и македонскиот јазик, додека Албанија инсистираше на името „Поранешна Југословенска

Република“. Сите соседи на Македонија сметаа на некои отстапки и корист кои требаше да произлезат од несогласувањата со Грција.

Во стварноста, многу од отворените прашања во однос на надворешната позиција на Македонија, во втората фаза, беа поврзани и зависни од претстојните разговори со Грција во Њујорк. Таму, наместо брз договор во однос на името на државата, разговорите се развија во долги информативни разговори кои траат сè до денес.

На крајот, во првите денови на септември 1995 година, со непосредна помош на Сајрус Венс и неговите помошници беше подготвен нацрт Привремен договор, подоцна оквалификуван како „бисер на дипломатијата“. Владите на двете држави го прифатија договорот, не без колебање и тешкотии и ризикуваа нивно сменување. На 1 септември 1995 година министрите за надворешни работи и медијаторот го потпишаа договорот во Њујорк.

Со Привремениот договор Македонија се обврза да го промени националното знаме. За возврат Македонија доби: признавање како независна и суверена држава, воспоставување на дипломатски односи, признавање на неповредливоста на постојните граници, пакет н сигурносни мерки, промоција на економска соработка и трговија, културна размена и дури да нема проблеми од Грција за нејзино аплицирање во меѓународни, регионални или мултилатерални организации. Со договорот Македонија не презеде обврска да го промени името. Преговорите за името сè уште траат.

Процесот на признавање беше завршен на 8 април 1996 година кога Србија го потпиша во Белград договорот за регулирање на односите и поддршка на соработката меѓу Р Македонија и СР Југославија. Овој договор имаше долгорочно значење за Македонија бидејќи Србија директно беше вовлечена и претставуваше заинтересирана страна имајќи го предвид Букурешкиот мировен договор од 1913 година, а исто така беше единствен член на поранешната Југославија кој се спротиставуваше на независноста на Македонија.

Во надминувањето на српско-грчката стратегија во однос на Македонија, Србија отиде и чекор подалеку. Таа не само што се врати на концепцијата на национална држава и името Македонци, туку исто така го призна државничкиот континуитет на Македонија од 1944 година. Со тоа, приказната за борбата за независност и сувереност на Македонија речиси беше завршена. Така, прашањето кое беше од крајот на XIX век до крајот на XX век како „Македонско прашање“ беше одговорено.

Од 1998 година во Македонија се забрза процесот на приватизацијата. Се одржаа и третите парламентарни избори. Победи ВМРО-ДПМНЕ.

На 30 ноември 1998 година беше избрана новата македонска Влада со премиер Љубчо Георгиевски. Како коалиционен партнер во Владата влезе и ДПА (Демократска партија на Албанците). Владиниот кабинет го сочинуваа 26 министри.

Но, Македонија повторно беше во центарот на вниманието во почетокот на 1999 година. Во првите месеци на 1999 година војната во Косово започна. НАТО се закануваше со интервенција. На 24 март 1999 година најмоќната воена машинерија во светот ја нападна СР Југославија. Во Македонија имаше на своја територија околу 16000 НАТО војници за време на воздушните напади. За два и пол месеци додека траеше кризата, Р Македонија прими 360.000 бегалци, што беше 17-18% од вкупното население на Македонија. Поголемиот дел од нив се вратија назад или останаа на Запад. Во 1999 година беа одржани и претседателските избори. За претседател беше избран Борис Трајковски.

На 16 февруари 2001 година група албански екстремисти започна престрелка со армијата на РМ. Таа мала престрелка за само еден месец прерасна во вистинска војна кога во март во Тетово за време на организирањето на митингот од три невладини организации под мотото „Стоп за државниот тероризам против Албанците“, започна воениот судир меѓу албанските екстремисти од една страна и полицијата и АРМ од друга страна. По ова бран на бегалци започнаа да го напуштаат градот Тетово. При крајот на месецот по наредба на Врховниот командант на безбедносните сили Борис Трајковски започна операцијата за чистење на албанските екстремисти. Но и по акциите на безбедносните сили продолжија акциите на албанските екстремисти. Во таква воена ситуација меѓу тетовските села Селце и Вејце беа убиени осум припадници на македонските безбедносни сили од Битола.

Во мај 2001 година беше избрана Владата на политичко единство. Во коалицијата влегоа претставници од СДСМ и од СП.

Во јуни 2001 година воените акции се доближија и до градот Скопје. Скопското с. Арачиново на 15 км од Скопје албанските бунтовници го ставија под своја контрола. На 24 јуни припадниците на македонските безбедносни сили презедоа жестока акција. Кога се очекуваше конечен пораз на екстремистите, по интервенцијата на Хавиер Солана и Џорџ Робертсон, претставници на Европската унија и НАТО, акцијата беше прекината, а албанските екстремисти извлечени од селото. Под притисок на Солана и Робертсон, на 5 јули беше потпишан прекин на огнот. Но тоа беше почитувано само од македонска страна бидејќи екстремистите продолжија со напади особено во Лешок, Непроштено, Глоѓи, Теарце и Жилче.

На 8 август по долготрајни преговори во Охрид беше парафиран Рамковниот договор, кој беше потпишан во Скопје на 13 август. Во септември бројот на раселените лица го достигна бројот од 120.000. До

крајот на годината започна процесот на имплементација на Рамковниот договор; заврши операцијата „Неопходна жетва“, кога за 30 дена беа собрани 3.875 парчиња лесно оружје; според законот за амнестија беа помилувани 64 од вкупно 88 албански екстремисти; беше донесен нов изменет Устав. Ценејќи дека работите во однос на ситуацијата во Македонија се средени со имплементација на Рамковниот договор на 21 ноември СДСМ, ЛП и СП ја напуштија Владата на политичко единство и преминаа во опозиција.

Во војната од македонска страна загинаа 70 лица.

По ова започнува процесот на имплементација на Рамковниот договор кој се одвиваше и се одвива со големи потешкотии и интервенции од меѓународната заедница.

На 15 септември 2002 година беа одржани парламентарните избори во Македонија. На нив победи коалицијата „За Македонија заедно“, која освои 60 пратенички мандати. Коалицијата предводена од ВМРО-ДПМНЕ доби 33 места во парламентот, додека политичката партија на Али Ахмети, ДУИ – 16 пратеници. Светот ги оцени изборите како демократски и како пример за државите за Југоисточна Европа.

На 31 октомври пратениците на Собранието го поддржаа предлогот на премиерот Црвенковски за состав на новата влада, во која партиципираа СДСМ, ДУИ и ЛДП.

Од 1 до 15 ноември 2002 година беше спроведена најголемата статистичка операција пописот на населението, домаќинствата и становите во Македонија. Според резултатите во Македонија живеат: 2 022 547 жители од кои: 1.297.981 се Македонци (64,18%), а 509.083 (25,17%) се Албанци.

Епилог: во однос на името со Грција проблемот останува отворен; Македонија не е во можност да понуди какви било други отстапки. Механизмот воспоставен со Привремениот договор работи повеќе од добро. Во овој период Грција стана најголемиот економски партнер и најважен инвеститор во Македонија. Бугарија сè уште стои на ставот на негирањето на македонската нација, Србија прашањето го префрли на црквата, која продолжува со негацијата на МПЦ, Албанија својот однос го темпира според состојбата на албанските партии во Македонија. Ќе заклучам со зборовите на Миша Глини од 1996 година: „Не сум убеден дека стабилноста на Балканот е осигурена“.

Иван Кашарџиев

ЗА АКТИВНОСТА НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАЦИЈА ВО БУГАРИЈА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

*(Шеесет години од одржувањето на
Вториот конгрес на емиграцијата во Софија)*

На 18 мај 2007 година се навршија 60 години од одржувањето на Вториот конгрес на македонската емиграција во Бугарија.

Иако станува збор за значаен настан во историјата на македонската емиграција во Бугарија, поради бројни причини од политички карактер, досега беше на периферијата на научниот интерес. Во македонската историографија овој настан речиси воопшто не е обработен. Но, за него нема интерес ниту во бугарската историографија.

Меѓутоа, доволно е само малку да се подотворат страниците на мотивите за неговото свикување, да се погледне во содржината на дискусијата што се водела, на програмските документи што ги донесол Конгресот, па да се открие неговото значење за положбата на македонската емиграција во Бугарија.

Се разбира, моево излагање за одржувањето на овој конгрес нема цел да навлегува подлабоко, посуштествено за разјаснување на проблемите врзани со него. Тоа треба да биде предмет на посебни проучувања за положбата и активността на македонската емиграција во Бугарија по Втората светска војна, но и за нејзините реакции кон новосоздадената македонска држава – Република Македонија.

Нашата цел е учесниците на овој Семинар, а потоа и читателите да добијат првични основни информации за одржувањето на „Вториот слободен конгрес“ на македонската емиграција во Бугарија по повод јубилејот – шеесет години од неговото одржување, и за значењето на донесените одлуки.

Се разбира, свесен сум дека ако своето излагање го концентрирам само на македонската емиграција поврзана со конгресот, во најдобар случај, само со активността на емиграцијата по Втората светска војна до Конгресот и по него. ќе остане празнина на информации за појавата на македонската емиграција во Бугарија, за нејзиното место во развојот

на македонското национално ослободително движење и создавањето на македонската држава. Поради тоа, си дозволувам да презентирам еден општ преглед за историјата на македонската емиграција во Бугарија.

Македонската емиграција во Бугарија се појавува по создавањето на бугарската држава во 1878 год. на Балканот. Тоа е резултат на револуционерната активност во Македонија против Османската држава во седумдесеттите години на XIX век, на Руско-турската војна во 1877/78 год. и на револуционерните и востанички активности, како што се:

- познатото македонско Кресненско востание, во есента 1878 и во пролетта 1879 год.
- политичките турбуленции во кои навлегува Македонија по Кресненското востание,
- создавањето на Тајната македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО, 1893 год.),
- илинденското востание (1903) вооружените пропаганди на балканските држави по востанието;
- Балканските војни во 1912/13,
- поделбата на Македонија во Букурешт (1913),
- Првата светска војна (1914-1918),
- Решенијата на Мировната конференција во Париз во 1919 год.
- Конвенцијата за таканаречената доброволна размена на населението помеѓу Грција и Бугарија, итн.

Со еден збор, се работи за 40-годишно интензивно емигрирање на многубројно македонско население од Македонија во Бугарија.

Сепак, причините за иселувањето не биле само од политички карактер. За тоа силно влијаеле економските услови.

Англискиот публицист, писател и хуманист Хенри Ноел Брејлсфорд, во својата книга *Македонија* (објавена во Лондон во 1905 год.) за тоа вели: „жестоката економска експлоатација на која беше подложен селскиот труд, мизерниот живот на селаните, немањето на основни услови и почитување на човековите права во Османската империја“, од една и од друга страна „брзиот економски развој на Бугарија по нејзиното создавање, потребата од работна рака, го поттикнуваше непрекинатиот дотек на македонски емигранти кои во Кнежевството останувале по неколку месеци или пак години, а потоа се враќале со печалените и заштедени пари во своите села“. (*Хенри Ноел Брејлсфорд, Македонија, Култура, Скопје, второ издание, Скопје 2004, 165*).

Вкупниот број на македонските бегалци во Бугарија од почетокот на XX век до префрлувањето на Втората светска војна на Балканот бил околу 100.000 души. Тој број бегалци е констатиран и со резултатите од пребројувањето на населението во Бугарија 1926 год. (*Безанциите в България. весник Юужна дума, год. I, бр. 4, Пејрич, 19 февруари 1938 год.*)

Всушност, за период од околу половина век од Македонија во Бугарија емигрирале околу 10% од вкупното словенско население на Македонија. Во прашање е бројка која имала значајно негативно влијание врз демографскиот, економскиот и културно-националниот развој на македонскиот народ и на неговата борба за ослободување и конституирање на македонската држава. Тоа е особено важно ако се има предвид дека структурата на бегалците од Македонија била главно: земјоделци, земјоделски работници, кои биле базата на македонското национално револуционерно движење.

За решавање на своите социјално-економски и образовни проблеми во новата средина, македонските бегалци во Бугарија се организирале во самостојни организации.

Најуспешна и по својата природа логична форма за организирано поврзување биле братствата. Се создавале на роднокрајна основа, т.е. според селото од кое доаѓале од Македонија и најчесто го носеле името на селото. Братствата биле општествени организации што се грижеле за решавање на проблемите на своите членови во процесот на приспособување во новата средина. Се грижеле за сиромашните, болните, починатите. Ги застапувале интересите на своите членови пред државата околу населувањето, оземјувањето, т.е. со сето она што го наметнувал животот.

Бројот на братствата зависел од интензитетот на новодојдените емигранти и нивното населување во разните краишта и населби во Бугарија. Според едно проучување од триесеттите години на XX век, македонските бегалци во Бугарија се населиле во 1.601 населено место, села и градови. Бројот пак на братствата во 1930 год., како што тврдат извори на Националниот комитет на македонската емиграција, бил 200. Главно станува збор за братства што се наоѓале под контрола на михајловистичката фракција на ВМРО. (*Државен архив на Македонија ф. Македонски национален комитет, К.5*)

Местото на братствата во животот и активностите на македонската емиграција во Бугарија е извонредно значајно во развојот на македонското национално-револуционерно движење воопшто и особено во периодот помеѓу 1920 и 1934 год.

Македонската емиграција во Бугарија, како база на македонското ослободително движење во Бугарија, бугарската држава ќе ја користи за создавањето на Врховниот комитет во 1895 год., чија цел била да го потчини национално-ослободителното движење на македонскиот народ, неговата Организација, Тајната Македоно-Одринска Револуционерна Организација (ТМОРО) на своите цели: борба за ослободување и приклучување на Македонија кон Бугарија. Како резултат на тоа, во македонското ослободително движење се профилирале две паралелни структури, блока – левицата и десницата, два фронта жестоко спротив-

ставени еден на друг, во историјата познати како централисти и врховисти.

Од првиот момент, по создавањето на Врховниот комитет, меѓу нив започнува бескомпромисен судир. До Илинденското востание тој главно имал вербален пропагандно-политички карактер. По Востанието прераснува во вооружен судир меѓу четничките фракции на двете страни.

Поразот на Илинденското востание (1903) означува и пораз на левицата во македонското ослободително движење, и на нејзината програмска определба за автономна Македонија.

Спроти Првата балканска војна, бугарската држава ја наметнала својата контрола и врз раководствата на македонските братства. Тоа е сторено на конгресот на „благодарните братства“, одржан во јули 1912 год. На Конгресот е создадена нова организација на братствата, Национален комитет на македонските братства, на чие чело се наоѓал Исполнителен комитет. Оваа форма на организација на братствата ќе опстојува, со прекини, помеѓу 1934 и 1944 год., сè до одржувањето на „Вториот слободен конгрес на македонските братства“ на 18 мај 1947 год.

Во периодот на војните, 1912-1918 год., братствата ја поддржувале бугарската политика за доминација на Балканот. По доживеваниот пораз на Бугарија во војните, братствата ќе се обидат повторно да ги афирмираат изворните начела на македонското национално-ослободително движење: борба за автономна македонска држава под контрола на една од големите сили.

По Првата светска војна, македонската емиграција и братствата поминуваат низ фази на жестока идејна поларизација. Старата идејна поделба на централисти и врховисти е збогатена со новите идеолошки доктрини на времето: комунистичката и фашистичката. Тоа е период на изродување и распаѓање на силите на македонското ослободително движење, и на неговото приспособување на новите услови. Процесот е тежок и мачен. Главно средство во политиката на десницата е теророт. На удар е левицата во револуционерното движење. Тероризмот на ВМРО е извор на тензии и опасност за мирот на Балканот и во Европа.

Со државниот удар од 19 мај 1934 год. забранета е дејноста на ВМРО и на сите организации под нејзина контрола, вклучително и на Националниот и Исполнителниот комитет на братствата.

Обидот за обединување на левицата со создавањето на ВМРО(Об) во 1925 год. под влијание на КИ не ги дал очекуваните резултати. Причината за тоа е пресликувањето на класните цели на комунистичката доктрина и игнорирањето на националните стремежи на македонскиот народ, и на емиграцијата.

Ситуацијата во тој поглед почнала да се менува по 1930 год. Тоа е период во кој ВМРО(Об), сè до нејзиното распуштање 1935 год. на

Седмиот конгрес на КИ, бележи успех и на организациски и на национално-политички план. Основната причина на тој успех е вклучувањето во своја активност барањата на емиграцијата за афирмација на нејзините национални стремежи: правото на национално самоопределување, како и употребата на македонскиот јазик во образованието. Овие барања на ВМРО(Об) во јануари 1934 год. јавно ќе ги поддржи и КИ, а потоа и БКП. Тие во текот од една година ќе бидат дел од секојдневната политичка активност на Обединетата. Тоа ќе ѝ овозможи да создаде свои посебни организации со македонска национална платформа „Емигрантско прогресивно движење“, „Македонска студентска група“, „Македонски публицистички кружок“, „Македонски литературен кружок“ итн.

За жал, со решението на Седмиот конгрес на КИ во 1935 год. ВМРО(Об) да се распушти била ставена точка на нејзината дејност.

Забраната на ВМРО од бугарските власти во 1934 год., распуштањето на ВМРО(Об) од Седмиот конгрес на КИ во 1935 год. објективно претставувале сериозен удар врз развојот на македонското национално-ослободително движење во редовите на македонската емиграција во Бугарија, во пиринскиот дел на Македонија.

Обновување на дејноста на македонската емиграција по Втората светска војна

Без оглед на сите трауми, делења, терор и масакри на кои беше изложена македонската емиграција во периодот меѓу двете светски војни, тогаш таа создаде и остави богато политичко и културно национално наследство.

Во тој период македонската емиграција во Бугарија, и двата блока, издаваа 37 легални весници: 14 левицата и 24 десницата. Во нив, независно од политичката програма, се третираше македонскиот проблем. На тој начин објективно, само по себе, тие вршеле влијание врз развојот на културно-националната и регионална самосвест што објективно била во функција на утврдување на македонското име и чувствата кај новите генерации.

Од своја страна, жестокиот судир меѓу двата блока на македонското движење, неговиот одек во Бугарија и надвор од неа создадоа свест дека клучот за решавање на македонскиот проблем и за смирување на ситуацијата на Балканот е во решавањето на македонскиот проблем, кој во свои раце го држи македонската емиграција, во Бугарија, респективно бугарската држава.

Во периодот помеѓу 1930 и 1940 год. македонската прогресивна емиграција, како во Бугарија така и во демократските движења во

Европа го афирмира културно националниот индивидуалитет на македонскиот народ и неговите стремежи за правото на национално и државно самоопределување.

Десет години по забраната на дејноста на врховистичката ВМРО и на бројните организации под нејзина контрола, и на братствата, девет години по распуштањето на ВМРО(об), во есента 1944 год. по промените на политичкиот режим во Бугарија се обновени органите и организацијата на македонската емиграција. Првиот чекор во тој поглед бил создавањето Временен комитет. (*Архив на МАНУ, Завештание на Лазар Колишевски, А.Е. 32, 1,4, сѝр. 20*)

По обновувањето на дејноста на братствата и на Организацијата, на 4 и 5 февруари 1945 год. во Софија бил одржан Првиот конгрес на македонската емиграција по Втората светска војна. На конгресот биле присутни 189 делегати од 55 братства.

На Конгресот било решено редовите на организацијата да се отворат за „сите оние кои порано припаѓале на разни струи во македонското движење под услов да се откажат од штетното големобугарско минато и да ги прифатат демократските начела врз чија основа е изградена македонската држава“. Исто така, Конгресот се заложил за „широка просветна активност за објаснување пред македонската емиграција и пред бугарската јавност, на суштината на македонскиот проблем“.

Годините 1945 и 1946 се карактеризираат со повеќестрана активност на македонската емиграција. Од бројните активности заслужува да се спомне обновувањето на дејноста на „Македонскиот литературен кружок“. Тоа се случило на 8 септември 1945 год. на Собранието, одржано во просториите на „Македонскиот научен институт“. Новиот литературен кружок добил име „Македонски литературен кружок Никола Јонков Вапцаров“. Вапцаров бил еден од основачите на овој кружок во 1938 год. По смртната пресуда за Вапцаров од бугарскиот суд и неговото стрелање во 1941 год., престанал да постои.

Основачкото собрание на Кружокот донесло решение да издава месечно списание под наслов „Бистрица“.

Во врска со обновувањето на дејноста на „Македонскиот литературен кружок Никола Јонков Вапцаров“, во весникот „Македонско знаме“ (*год. I, бр. 23 од 17 декември 1945, сѝр. 4*). Красимир Горунув објавил статија под наслов „Македонските писатели и поети во поткрепа на својот народ“. Во неа меѓу другото се вели:

„Оваа есен при Македонскиот научен институт луѓе што работат за создавањето на една самобитна македонска уметност, со оглед на постоењето на македонската држава во рамките на Народна Република Југославија, се создаде литературен кружок. Всушност, се обнови стариот македонски кружок, кој поради тешките политички услови пред

Деветти септември привремено(!) го беше прекинал својот живот. Но, во средината на овој кружок, денес недостасуваат едни од неговите најактивни членови: Никола Јонков Вапцаров, Антон Попов, Коле Неделковски и Асен Ведров. Тие четворица загинаа во жестока борба против фашизмот со која го споија делото на вдахновени поети-творци со делото на пламени национални револуционери. Во кружокот недостасува и Венко Марковски, чиешто творештво денес е предмет на голема љубов во слободна Македонија“.

При крајот на 1945 год. била формирана женска организација наречена „Акционен комитет на жените Македонки“ и организација на македонската младина именувана „Центрана македонска младинска комисија“.

Покрај грижата за обновување и зацврстување на организациите на македонската емиграција во Бугарија, особено на братствата, целокупната активност на Националниот комитет била насочена кон подигнување на националното самочувство на македонската емиграција, развивање на нејзината свест за националната самобитност на македонскиот народ, за неговите самостојни интереси на Балканот, различни од тие на соседите, за прифаќањето на новосоздадената македонска држава во рамките на Југославија, за помагање на нејзиниот културен и економски развој итн. За постигнувањето на овие цели, Националниот комитет посебно внимание посветувал на теми од историјата на македонскиот народ, на неговите борби за слобода, на борбата против врховизмот, големобугарската политика спрема Македонија, на актуелните политички збиднувања на Балканот и во светот.

За успешно остварување на наведените цели Националниот комитет организирал серија предавања, семинари, курсеви и се залагал да има свои весници и радиочасови. За таа цел, Времениот комитет во јануари 1945 год. побарал од Националниот комитет на Отечествениот фронт одобрување за издавање на весникот „Илинден“ како и да му се дозволи да има свои радиочасови на државното радио. Националниот комитет на ОФ не го одобрил барањето. По бројни интервенции и официјален протест до регентите на Бугарија и повеќемесечно одолговлекување, Националниот комитет добил дозвола да издава свој неделен весник, но не со име Илинден, туку „Македонско знаме“.

Овој и многу други случаи покажале дека македонската патриотска активност на Македонскиот национален комитет не била по волја не само на бугарската опозиција туку и на коалицијата на ОФ власта. Против тоа биле и значајни фактори на Бугарската комунистичка партија, но и на асимилирани делови на македонската емиграција. Впрочем, непосредно по војната во редовите на македонската емиграција во Бугарија постоела голема разноликост. Таа разноликост, во врска со македонскиот национален идентитет и решавањето на маке-

донскиот проблем на Балканот се рефлектирала и меѓу членовите на Националниот комитет на емиграцијата и во неговата политика.

На едно заседание на 29 март 1946 год. на претставниците на емиграцијата и на БРП(к) претседателот на НК Христо Калајџиев, говорејќи за состојбите во емиграцијата изнесол бројни примери што влијаеле за лошата состојба во емиграцијата. За неа тој меѓу другото го навел и дволичното однесување на Партијата спрема потребите и активноста на НК. Калајџиев, за лошата состојба во емиграцијата тврдел дека била последица и на постоењето на две спротивставени струи: лева и десна и на судирите меѓу нив. (*Архив на МАНУ, Завештание на Лазар Колишевски, А.Е. 32, 12, 27*).

Повеќе од сигурно, суштинските разлики во гледањата и во однесувањето на емиграцијата биле резултат на стари судири, но и на поларизацијата што ја предизвикала појавата на македонската држава. Нејзината суштина се кристализирала околу прашањето за прифаќање или неприфаќање на начинот на кој се решавал македонскиот проблем по војната, а со тоа одело и признавањето на правото на македонската држава да биде стожер на обединувањето на Македонија, односно да биде легитимен носител и заштитник на интересите на целиот македонски народ. Со новата состојба во целина македонската емиграција во Бугарија, а заедно со неа и бугарската држава, ги губеле позициите што дотогаш ги имале како најзначаен фактор, репрезент на стремежите на македонскиот народ со кои толку долго и успешно манипулирала.

Најдобра потврда за тоа е слободата што Христо Калајџиев како претседател на НК и луѓето околу него си дозволувале да се мешаат во внатрешните работи на македонската држава, особено по прашањето од областа на културата, образованието, нормирањето на македонскиот литературен јазик итн.

Во Бугарија постоела голема загриженост за тоа како македонската држава го решава прашањето за нормирањето на македонскиот литературен јазик. Се сметало дека така како што се нормирал македонскиот јазик се отвора процес на србизација. Всушност, начинот на нормирањето на азбуката во Бугарија се доживувало како чекор насочен кон елиминирање на бугарското културно и политичко влијание во Македонија. Пример во тој поглед претставува не само реакцијата на Калајџиев, туку и на регентот на Бугарија, познатиот бугарски филозоф од Штип, Тодор Павлов. Тој на двапати во 1945 год. писмено барал од водачот на бугарските комунисти Георги Димитров да интервенира за да се оневозможи начинот на кој Македонците ја уредуваат својата писменост. Поентата на Тодор Павлов била дека е тоа израз на антибугарската политика на македонското политичко раководство. (*Архивиџе зоворјат... док. 488, 1235-1236*).

Токму Тодор Павлов на 8 ноември 1944 год. побарал од Георги Димитров да се ангажира тој, Тодор Павлов, да биде именуван за „претседател на Академијата на науките на Македонија“ (*види Македонски преглед*“ год. 14. 1991, кн. 1, сѝр. 35, фусн.5)., а Македонскиот научен институт во Софија, во чие раководство во Република Македонија немаше доверба, барал да му се овозможи времено да ја извршува улогата на Македонската академија на науките“ додека во Македонија не се создадат услови затоа. (*Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава. Универзитет Кирил и Методиј. Том Вѝори, Скопје, 1981, 671*)

За да се сфати заднината на оваа намера на раководството на МНИ доволно е да се каже дека тој бил организатор на една долга дебата од ноември 1946 год. до крајот на јануари 1947 год., за прашањето, дали постои или не македонската нација.

Всушност, прашањето за постоењето на македонската нација веднаш, по создавањето на македонската држава (на 2 август 1944 год.), станало главна тема на бугарскиот политички живот. Со него се занимавал печатот на опозицијата, кој ги негирал македонската нација, јазикот и државата, како и печатот на власта, кој говорел позитивно за македонската нација, за јазикот и за државата. Меѓутоа, во водечките структури на власта, интересно, исто така се проблематизирала македонската нација, и јазикот, и таа го оспорувала правото на македонската држава да биде носител на правото за обединување на Македонија.

Во дебатата околу постоењето на македонската нација само по себе, оние што го негирале создавањето на македонската држава во рамките на Федеративна Југославија си го поставувале прашањето како се случило бугарските комунисти да ја загубат предноста да бидат раководен фактор во решавањето на македонскиот проблем кога цело време уште пред Втората светска војна се залагале за правото на Македонците на самоопределување и државно конституирање.

Осврнувајќи се на оваа бугарска комунистичка дилема, Христо Калајџиев во заклучниот збор на дебатата за македонската нација рекол:

„Грешката, другари, за нашето заостанување и за состојбата наместо Македонците во Бугарија кои го држеа знамето на македонската борба да продолжат да го држат тоа знаме, да не допуштат тоа да се најде во рацете на Македонците од Вардарска Македонија и во рацете на маршал Тито, пред сè е наша. Затоа што во сета таа борба, што долго време ја водевме, не сме биле на јасно по едно прашање, фактичкото, кое имено нè доведува во грешка. За сето тоа време ние таа борба ја водевме со општи фрази за самостојна Македонија, за независна Македонија, за автономна Македонија, итн. итн. но ние, прогресивните Македонци во Бугарија, и бугарската демократија

никогаш не се замисливме и никогаш во борбата и во животот не создадовме форми кои навистина ќе го разликуваат македонскиот општествен, политички и национален живот од бугарскиот и неизбежно да доведат до тоа самостојно постоење на Македонија“.

„Тоа одигра голема улога, тоа што не само Македонците во Бугарија, туку и самата бугарска демократија, која се наоѓаше зад левичарството никогаш немаше претстава за формите по кои треба да се развива таа работа, да води стапка по стапка, кон осигурување на објективни услови за реализирање на овој факт, имено самостојно, национално културно и државно постоење на Македонија. Големината на Македонците во вардарска Македонија и особено големината на маршал Тито се состои во тоа, што како тие, така и тој никогаш не се ограничија на општи фрази, туку уште во самиот почеток ги поставија шините по кои ќе се движи македонскиот развој, да се движи така што неминовно да се стигне до оформување на Македонија како самостојна политичка и државна единица. Уште кога започна војната маршал Тито рече: „Македонците ќе се борат оформувајќи си своја сопствена армија“. „А нашата недоветеност се состои во тоа што за сето време ние зборуваме со општи фрази за самостојна Македонија, додека сиот наш живот беше слеан со бугарската политичка јавност и со бугарскиот политички живот“.

„Сега во оваа положба, не клоцајте против раженот, признавајќи ја фактичката состојба за македонската нација, ние и Македонците што живеат на македонска територија во Пиринска Македонија, која е во Бугарија, како и сите ние, ние кои вистински мислиме за Македонија имаме само една должност да ја измислиме формата и да го развиеме нашиот живот на начин кој сè повеќе не оддалечува од бугарскиот политички општествен живот, и во овој живот да се оформиме како Македонци и на таков начин да се изедначиме со Македонците од Вардарска Македонија и рамноправно со нив да го носиме македонското знаме“. (*Скојје, ДАМ. ф. Михаил Смајракалев*)

Цитираната изјава на Христо Калаџиџиев во исто време е и критика на политичкиот манир на БКП и признание за забетонираните ставови на одделни кругови на бугарското општество, и на македонската емиграција, кои тешко се приспособувале кон новата реалност на Балканот. Тие се изразиле веднаш по формирањето на НР Македонија, по обновата на органите на емиграцијата, решението на македонската влада да формира комисија за литературно нормирање на македонскиот јазик. Колку повеќе се афирмирал македонскиот културен идентитет и го ширел своето влијание, толку повеќе јакнел отпорот на тие кругови, блокирајќи го процесот на ослободување на свеста на Македонците во Бугарија од идеологијата на големобугаризмот и јакнењето на македонското национално чувство и свест. Тоа имало штетно влијание врз

политиката на бугарската влада, внатре во земјата и надвор, особено врз односите со НР Македонија, респективно со ФНР Југославија.

За да се излезе од оваа ситуација, против која негодувале истакнати личности на македонската емиграција, почнувајќи од 1946 год. се воделе разговори меѓу македонски активисти од редовите на емиграцијата и овластени членови на БРП(к). Тоа прашање било една од причините за одржувањето на познатиот X проширен Пленум на ЦК на БРП(к) во август 1946 год. Интензитетот на ваквите разговори бил особено изразит во првата половина на 1947 год. кога и било решено да се одржи Вториот слободен конгрес на македонската емиграција во Бугарија.

Во текот на тие разговори се наметнало прашањето за подобноста на постојната организациска структура на македонската емиграција, нејзините амбиции да биде партнер со НР Македонија во третирањето на стопанскиот и културниот развој на македонската држава, рамноправно да учествува во третирањето и решавањето на современите аспекти на македонскиот проблем. Ваквите претензии на некои истакнати личности од раководството на македонската емиграција, во НР Македонија не само што не биле примани туку биле извор на револт и сомнеж дека зад нив стои бугарската држава. По повеќе критики и разговори, на 15 март 1947 год. Политбирото на ЦК на БРП(к) донело решение за „трансформација на македонските институции и организации во Бугарија“. Решението е формулирано во следниве четири точки:

1. Македонскиот научен институт и македонскиот етнографски музеј да се префрлат во Скопје;
2. Македонските братства да се расформираат;
3. Националниот комитет како раководен центар на емигрантските братства да се самораспушти'
4. Списанијата „Македонска мис'л“ и „Македонско знаме“ да престанат да излегуваат. (*Софија, ЦДА (ЦПА) Ф. -Т-б, ош. 6, а.е.245, л.1*)

Потоа, на 11 април 1947 год. на Конференцијата на македонските дејци од Софија, членови на БРП(к) под раководството на Ивам Масларов (член на ЦК на БРП(к),) Георги Абациев, во својство на секретар на НК, поднесол опширен реферат под наслов „Аргументи за прекинувањето на дејноста на МНИ, на НК на македонската емиграција, на Илинденската организација, македонските братства и младинската организација“.

На крајот на рефератот се извлечени следниве заклучоци: „По создавањето на Федерална Македонија во границите на ФНРЈ и особено по Деветти септември 1944 год. *положбата и улогата на македонската емиграција од корен се менува*“ (подвлечено во оригиналот).

„Македонската емиграција го загуби своето значење и улога на раководител на борбите за ослободување на Македонија',

'Македонија станува единствениот раководител и претставник на целиот македонски народ. НРМ е раководниот фактор, пиемонт за обединување на сите Македонци во трите дела на македонската територија“.

Во време кога постои македонската држава, дали може да се зборува за постоење на македонска политичка емиграција во Бугарија? „Се разбира, не може. Постојењето на македонската политичка емиграција не само што не е потребно, туку е и штетно“.

Во рефератот остро е нападната дејноста на МНИ во Софија поради неговата големобугарска активност, „наслојувана со десетолетни внушувања на бугарската буржоаска наука“. За актуелната дејност на МНИ се вели дека „треба да престане со својата активност по македонското национално прашање, да прекине издавањето на книги и списанија на бугарски јазик, кога во Македонија постои македонски литературен јазик на кој официјално се зборува и се пишува“.

Еден месец по одржувањето на оваа конференција, на 18 мај 1947 год. бил одржан „Вториот слободен конгрес“ на македонската емиграција во Бугарија. Конгресот траел еден ден, На него биле присутни делегати од околу 20 братства, претставници на Илинденската и на Младинската организација.

Дискусијата на Конгресот се водела во духот на донесените политички решенија за распуштањето на актуелните организациски форми на емиграцијата и на тоа каква треба да биде новата деполитизирана организација на емиграцијата. Во случајот, од богатата дебата, во врска со проблемите поставени на дневен ред, внимание привлекува излагањето на Асен Чаракчиев, истакнат деец на македонското прогресивно движење од Неврокоп (Гоце Делчев). Тој изрично рекол „дека во услови на постоење на македонската држава нема потреба од постоење на политичка организација на емиграцијата“... „Доколку имаме политичка емиграција од Егејска Македонија, нејзиното место е во македонската република“. Задржувајќи се на прашањето за идната организација на Македонците во Бугарија, тој застанал зад идејата „Македонците во Бугарија, на национална база да изградат свои културно-просветни друштва. Тие да бидат малцински македонски културно-просветни друштва“.

Конгресот донесол резолуција. Во неа внимание заслужува точка 5:

„Македонските братства што се развиваа во големобугарски дух и користени од бугарските шовинистички влади за спроведување на освојувачки стремежи во минатото кон Македонија се сериозна пречка за постигнување на идејно-политичко единство на македонската емигра-

ција врз база на македонското национално чувство и свест, демократија и приврзаност кон Народна Република Македонија“.

На крајот, Конгресот избрал Централен иницијативен комитет од 12 членови. За претседател на ЦМИК бил избран Васил Ивановски. Неговата задача била да ги обмисли формата и содржината на новата деполитизирана организација на Македонците во Бугарија. Основната ориентација на новата организација била: „закрепнување на ОФ како фактор што ги гарантира демократските и народносни права на македонското малцинство во Бугарија“, да „создаде духовно и политичко единство меѓу емиграцијата и Народна Република Македонија, да ги популаризира достигнувањата на НР Македонија, да го поддржува будното македонско национално чувство во емиграцијата“, и да подготви одржување на основачко собрание на новите македонски културно-просветни друштва на кое ќе се избере редовно раководство на друштвото“. (*Скојје, ДАМ, ф. Смајракалев, К. 5*)

Одржувањето на „Вториот слободен конгрес“ на македонската емиграција во Бугарија, и уште повеќе, неговите решенија имаат значајно политичко и историско значење. Тоа е настан со кој е ставен крај на еден организационен механизам на македонската емиграција во Бугарија создаден, граден и користен во интерес на големобугарската идеологија за присвојување на Македонија. Со решенијата на овој Конгрес одземено ѝ е долгогодишното право на македонската емиграција во Бугарија пред светот да се претставува како единствен овластен фактор кој може да говори и да ги застапува интересите на македонскиот народ врз бугарска основа. Решенијата на овој Конгрес отворија еден нов логичен процес: Македонците во Бугарија да добијат статус на македонско национално малцинство!

За жал, времето и политичките настани што го зафатија Балканот во втората половина на 1948 год. не им оставија простор на Македонците во Бугарија да се афирмираат како македонско национално малцинство. Напротив, во иднина ним ќе им бидат одземени сите човекови права.

ЕТНОЛОГИЈА

Севим Пиличкова

ЧИНОТ НА СВАДБАТА ВО НАРАЦИЈАТА

(македонски, албански, турски, влашки и ромски варијанти)

Споредбата на иницијалните и финалните наративни ситуации од македонски, албански, турски, влашки и ромски варијанти ги содржи опозиционите карактерни обележја на јунакот во текот на сижетното дејство од народните приказни.

Ликот на јунакот во иницијалните наративни ситуации: во почетокот од сижетното дејство јунакот најчесто е опишан како сиромашен, потчинет, непозналив лик без пријатели и љубов кој го напушта домот и родителите поради различни цели, како на пример: да го пронајде непријателот – оштетувач на градината или полето: АТ– 300; да ја спаси жртвуваната царска ќерка од џинот или од змеот: АТ – 300, 301, 303; да го пронајде џинот кој со заробената девојка заминува на врвот од планината: АТ – 530; да го пронајде јајцето во кое се наоѓа силата и срцето на змеот: АТ – 302; да го пронајде чудовиштето кое ќе ја маѓепса принцезата за да може да биде со неа секоја ноќ: АТ – 507. Во некои од приказните непријателот се наоѓа во домот на јунакот. Така на пример, во приказните од типот АТ – 403, 510, 511 тоа е ликот на маќеата со која се бори паштерката, или АТ – 480 каде девојката ѝ служи на вештерката. За разлика од оваа група приказни, има приказни во кои јунакот се соочува со непријателот кој во сижетното дејство се јавува во својата природна неприкриена форма, како на пример во приказната АТ – 306.

Внатрешните квалитети на јунакот: во народните приказни тие се изразуваат низ разни обележја или активности во текот од нарацијата. Карактерните обележја на ликовите од приказните не се опишуваат со термините: добри, благодарни, лоши, зловни, сурови, плашливи и слично. Најчесто, доказ за ваквите обележја се добива низ активностите во нарацијата коишто претставуваат конкретно тестирање на посочените обележја. Затоа, резултатот од тестот значи потврда за поседување или не на посочените обележја. Положувањето на испитот докажува дека јунакот е заслужен член на заедницата но,

истовремено, ваквото тестирање се однесува на неговите внатрешни квалитети.

Надворешни карактеристики на јунакот: во некои приказни, потврда за поседување на конкретни внатрешни обележја може да бидат и надворешните карактеристики како на пример: златна коса, насмевка со трендафили, солзи од бисери, коса со златници и слично. Ваквите надворешни обележја претставуваат информација за внатрешните квалитети на ликовите. За илустрација може да послужат приказните од типот: АТ – 433, 533.

Без оглед на потребата од обемност во просторот и времетраењето на настаните, во нарацијата разните случки се прикажуваат во стегната форма поради потребата од постигнување на неочекувани промени. Најчесто тоа се постигнува во три етапи од нарацијата кои ги содржат процесите на созревањето на јунакот, а секоја од фазите содржи и проверка на неговата моментална состојба. Јунакот е во просторот и времето на некоја од овие фази сè додека не е подготвен да помине од една во друга фаза.

Функцијата на тешките задачи: значењето на разните варијанти од тешки задачи што треба да ги реши јунакот, исто така, ги симболизираат периодите од неговото созревање. Тоа трае сè до совладувањето на третата тешка задача која ја симболизира третата фаза од неговото созревање и преминот во светот на возрасните. Успешните проверки се наградуваат со заслужената крајна цел од нарацијата, а тоа е дозволата за женидба. Тешката задача често се однесува и на општествената оддалеченост меѓу момчето и девојката, кога од исходот зависи дали јунакот ќе успее својата инфериорна положба од почетокот на нарацијата да ја претвори во супериорна на крајот од сижетното дејство. Во некои приказни, освен ликот на таткото, како иницијатор за проверка на способностите на јунакот се јавува и царската ќерка, која го наведува на дополнително искушение кое ќе ја потврди нивата рамноправност и ќе се елиминира неговата инфериорна положба во однос на разликата од претходниот општествен статус. Со тоа, на крајот од приказната момчето – јунак ќе ја заслужи царската ќерка за сопруга. За да се случи тоа, тој треба да докаже дека е подобар, посмел, похрабар и поуспешен од сите други млади луѓе во царството – негови ривали.

Функцијата на даровите: досегашните проучувања и анализи на обележјата на јунакот во нарацијата покажуваат дека најчесто тој не дејствува сам при решавање на тешките задачи. За постигнување на очекуваната цел тој добива совет, оружје или други објекти, како и помошници со натприродна моќ. Целта на наративниот елемент дарување е да му се помогне на јунакот во стекнување на бараниот услов кој ќе му овозможи пристап до саканата личност. Од гледна точка

на нивната наративна функција, даровите служат за да ја зајакнат силата на јунакот, што се согледува доколку се анализира тесната поврзаност помеѓу испитот – тешка задача и добиен дар. Значи, подароците со натприродна моќ претставуваат симболични изразувања коишто укажуваат на реалните атрибути на јунакот во нарацијата, а кои доаѓаат до израз и се релевантни само во ситуации кога внатрешните квалитети на јунакот се од суштествено значење за сижетното дејство. Токму затоа, откако ќе се постигне потребната цел (пример: јунакот ќе се ожени со царската ќерка) во сижетното дејство престанува и функцијата на подароците (како на пример најбрзиот и најсилниот коњ на светот) поради што, подароците веќе не се спомнуваат.

Оттука, во науката даровите се третираат како симболични одрази на обележјата на внатрешните квалитети на јунакот, односно, само доколку ги поседува овие квалитети тој смее и му се дозволува да ја побара и да ја добие саканата девојка. Поточно, за таа крајна цел јунакот треба претходно да се докаже со своите внатрешни обележја: благодарност, љубезност, храброст, услужливост, сочувствителност и желба да помогне на својата околина... Овие внатрешни обележја јунакот ги покажува во приказните каде што како негови помошници се јавуваат разни животни: коњи, лавови, лисици, риби, кучиња, мачки и слично, или помошници во човечка форма, како и приказните од типот АТ 505 – 508 во кои како помошник се јавува мотивот „благодарниот мртовец“.

Функцијата на помошниците: сите помошници кои во нарацијата се јавуваат во форма на животни, во науката се третираат како симболични изразувања на контролата на јунакот над своето тело, бидејќи помошниците, всушност, се составни делови од неговото тело. На ова укажува и рускиот научник Владимир Ј. Проп, кој смета дека во текот од нарацијата јунакот може да дејствува и како свој помошник, односно дека помошникот, всушност, е јунакот кој се наоѓа во посебна внатрешна состојба и во ситуација кога дел од него се двоуми или се плаши од одредена активност. При тоа, на површината избива тој дел кој го наведува јунакот на одредена неопходна реакција, со цел совладување на двоумењето и нерешителноста. Значи, токму делот кој избива на површината поради потребна активност приказната го третира како негов помошник.

Од истите причини, во приказните и **квалитетот** како поим се изразува како **квантитет**, односно, впечатливите случки и настани за сижетното дејство во нарацијата се појавуваат мултиплицирано во три повторувања. Така на пример: јунакот решава три тешки задачи; за време на овие активности тој се бори три пати со три змејови или цинови со огромна големина и неверојатно страшна надворешност.

Може да се набројат многу вакви примери кои во наративната конструкција од структурата на приказната, всушност, постојано го симболизираат сосема истиот настан.

Функцијата на свадбата: свадбата како чин во народните приказни претставува достигнување на заложбите на јунакот кои се реализираат на три нивоа:

- стекнување независност од родителите и другите авторитети;
- заслужување љубов од јунак од спротивниот пол;
- обезбедување безбедност и сигурна иднина за новото семејство.

Овие заложби содржат три групи од тематски опозиции:

- конфликт меѓу генерации;
- средба на ликови од спротивен пол;
- општествена опозиција помеѓу инфериорен или супериорен статус.

Токму со оваа шема се објаснува централната позиција на свадбата која се однесува на најголемиот број од приказните коишто во Индексот на Арне – Томсон се нумерирани со бројките: 300 – 749, а таа е многу честа и кај приказните од 850 – 999, што укажува на сличноста меѓу волшебните и романтичните приказни во кои свадбата го претставува врвниот кулминативен наративен елемент. Во посочените типови приказни чинот на свадбата има централна позиција во нарацијата и претставува решение на дотогашниот конфликт меѓу генерациите што треба да го реши јунакот од нарацијата. Поточно, свадбата како доминантен наративен елемент е присутна речиси во сите народни приказни, без оглед на иницијалната причина која го раздвижува сижетното дејство и која го активира јунакот. На пример, нарацијата во приказната АТ – 551 започнува со конкретен недостаток, слепилото на таткото – цар, коешто ја содржи причината за заминувањето на јунакот од домот со цел да се пронајде лек за болеста на таткото. Нарацијата завршува со враќањето на јунакот со пронајдениот лек – живата вода, а потоа следува заслужената награда – неговата женидба.

Анализите на изворниот материјал покажуваат дека свадбата како триумфален чин во нарацијата е заслуга подеднакво и на царскиот син или ќерка, како и на сиромашниот овчар или девојка. Во некои приказни сиромашниот јунак, всушност, е царски син во маскирана надворешна форма, а потребата од користење на маска е со цел вистинскиот јунак да биде неприпознатлив за лажниот јунак, како и потребата од неприпознатливост при неговата првична средба со царот и неговата ќерка. Преобразбата настанува по дознавањето на конечниот резултат од третата тешка задача и спротиставувањето на вистинскиот јунак со лажниот јунак во присуство на царот и ќерката.

Диспропорцијата од форма /содржина во народните приказни се однесува на ликовите на вистинскиот и лажниот јунак и тоа во корист на првиот, а на штета на вториот.

Опозицијата форма/содржина трае сè до чинот на самодокажувањето на вистинскиот јунак од приказната кога се открива вистинската содржина на неговата прикриена, односно маскирана форма. Токму успешно скриениот идентитет го содржи и се однесува на искушението на јунакот. Прикривањето на идентитетот е со цел да се постигне учество и победа во битката со непријателот, а во тоа се содржи натпреварот на јунакот со другите кандидати за женидба со царската ќерка. Со овој наративен момент, кој завршува со чинот на свадбата, доаѓа до трансформација како на ликот на јунакот, така и на ликот на царската ќерка, која во почетокот од сижетното дејство најчесто е лојална и послушна ќерка, сè до моментот кога јунакот успешно го полага последниот тест – третата тешка задача зададена од царот. Сè до чинот на разрешување на опозицијата форма / содржина царската ќерка не го прифаќа избраниот сопруг кого го предлага нејзиниот татко, и покрај тоа што според надворешните обележја на кандидатот тој е токму таков каков што треба да биде царскиот зет. Во некои приказни, наративниот дел кој води кон чинот на свадбата на јунакот започнува со неговото пристигнување во царскиот дворец каде што вистинскиот јунак треба да се соочи и да го разоткрие лажниот јунак. При тоа јунакот честопати е пасивен, а активностите околу препознавањето на вистинскиот и разоткривањето на лажниот јунак ги презема царската ќерка која ги кажува елементите од кои се состои тестот за проверка.

Во зависност од специфичностите на аспектот индивидуализација на јунакот, народните приказни може да се поделат во две општи групи:

- народни приказни кои најчесто завршуваат со чинот на свадбата и стапувањето во брак на јунаците, што претставува награда за успешното решавање на тешките задачи;
- народни приказни со започнување на сижетното дејство таму каде што завршува истото од првата група.

Во најголемиот број приказни функцијата на свадбата се однесува на потврдувањето дека јунакот созреал, но има и такви во кои сижетното дејство не завршува со чинот на свадбата. Причина за тоа е потребата од уште една потврда за зрелоста на јунаците поради кое тие се принудени да ги совладаат тешкотиите на уште една иницијација. Станува збор за приказните од типот АТ – 425 во кои уште на почетокот од сижетното дејство се соопштува дека брачниот партнер е маѓепсана личност која во текот на денот пред околината се појавува во форма на животно, а ноќе, или во други прилики, тоа е човечко

суштество. Најчесто, во народните приказни не се наведува причината поради која е маѓепсан јунакот, но во некои варијанти тоа е последица од упорната молба на бездетните родители кои го молат Господ да им подари дете. Од верувањето во можноста за општење со вишите сили произлегло и прастарото верување во натприродното потекло на јунакот, кога повикувањето на вишите сили да интервенираат во неплодниот брак на царот и неговата жена, резултира со исполнување на желбата на родителите.

За сите наративни елементи од сижетното дејство може да се посочат конкретни илустрации од усните интерпретации на македонски, албански, турски, влашки и ромски јазик. Во случајов се определевме за разните варијанти од усната изведба на наративниот елемент кој е предмет на ова разгледување. Се определевме за финалната формула која соопшува за присуството на раскажувачот на свадбата на јунакот од приказната што се раскажува како последна случка во рамки на целокупното дејство од приказната. Таа како случка има посебни обележја со кои се разликува од сите претходни случки коишто го сочинуваат сижетното дејство. Имено, јунакот во последниот настан е дотогашниот раскажувач на сите претходни случки од сижетното дејство во кои учествуваше јунакот од приказната.

Стремежот на раскажувачот да биде вклучен во уметничката наративна ситуација од народната приказна, е особено јасно изразено во оформувањето на финалните формули. Различните варијанти од целосниот текст на оваа финална формула ги содржат следниве четири битни моменти:

1. Известувањето на раскажувачот за неговото присуство на свадбата на јунакот.
2. Набројување на јадењата од богатата царска трпеза.
3. Искуството на раскажувачот при средбата со разновидните јадења.
4. Искуството на раскажувачот за време на обидот да понесе од јадењата за своите деца (во некои варијанти раскажувачот ги известува слушателите дека сакал и за нив да донесе од убавите јадења). Освен јадењата, во некои варијанти се спомнуваат и предмети од облека..., при што и пречките за нивно изнесување од волшебниот свет се различни од претходните.

Известувањето за присуството на раскажувачот на свадбата на јунакот и убавата девојка во народните приказни се среќава во различни варијанти од усната изведба. Најчесто, откако завршува набројувањето на убавите јадења, текстот од оваа финална формула продолжува со информација за позитивното, или негативното искуство на раскажувачот. Хумористичниот тон што го содржат зборовите од

финалната формула се користи за да се укаже на нереалноста содржана во сето дотогаш кажано и, следствено, да се потенцира дека тенденцијата на финалната формула е рушење на илузиите од светот на приказните. Текстот од оваа финална формула има и една специфична функција во процесот од наративната изведба. Имено, текстот од формулата му служи на раскажувачот како своевиден невидлив мост низ кој нарацијата преминува од светот и тематиката на приказната кон реалниот свет од секојдневието на раскажувачот. Токму поради тоа, по завршувањето на текстот од оваа финална формула доаѓа до промена во гласот на раскажувачот кој, исто како и пред тоа, раскажувањето на приказната го завршува со дистанциран начин на раскажување на настаните од сижетното дејство. При тоа, раскажувачот повторно ги потсетува членовите од публиката на последниот настан од приказната, односно, тој повторно ја спомнува свадбата на јунакот. И овој дел од интерпретацијата, во различни приказни, се среќава во различни варијанти од усна изведба.

Примери:

- на македонски јазик: *Си најрајле свадба и си се зеле. Сиџе биле радосни и весели. И ден денеска може е жив и убаво си живеел.*¹
- на албански јазик: *U bo një dasmë shoumë e madhe për shtatë ditë e për shtatë net.* / *Голема свадба најравија која џраеше 7 дена и 7 ноќи.*²
- на турски јазик: *Onlar dw}wn yarmi}lar, mwradxna ermi}lar.* / *Свадба најравиле и среќно си живееле.*³
- на влашки јазик: *Numta mare featsira. Sh-bonara eta sh-bana.* / *Голема свадба најравија. Цел век среќно си живееле.*⁴
- на ромски јазик: *Baro bijav kergje thaj bahtasa dzivdisarde.* / *Свадба си најравиле и среќно си живееле.*⁵

¹ Танас Вражиновски, Македонски народни волшебни приказни, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Македонско народно творештво, Народни приказни, Книга 2, Скопје 1986.

² FSHPP, V, (1972): Folklor shqiptar. Proza popullore. V. Instituti i Folklorit. Tiranë. Përgatitur nga J. Panajoti. Red. përgj.Z. Sako.

³ Севим Пиличкова, Функцијата на формулите во турските народни приказни, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Посебни изданија, Книга 50, Скопје 2005.

⁴ Клеанти Ановска, Влашките народни приказни од Струшко, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, Посебни изданија, Книга 54, Скопје 2004.

⁵ Трајко Петровски, теренски истражувања.

Презентиравме дел од структуралните анализи на изворните прозни материјали од Архивот на Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ од Скопје. При тоа го користевме Проповиот синтегматски модел на метасиџетот од волшебните народни приказни (во форма на линеарно проследување на функциите што ги реализираат ликовите во сиџетното дејство од дадена творба), поаѓајќи од основните начела на Проп: настојување кон практично воспоставување на парадигматските односи меѓу синтегматските функции; назначување неколку групи и типови сиџетни функции во рамки на наративното дејство од дадена творба; цврсто поврзување на анализите на синтегматиката со динамичка прераспределба на улогите меѓу конкретните ликови од волшебната приказна.⁶

Како резултат на направените структурални анализи, според Проповиот модел, дојдовме до одредени сознанија коишто ѝ се добро познати на фолклористичката наука.⁷ Имено, поаѓајќи од опозицијата колективно – индивидуално и нејзиното значење во оформувањето на усните текстови од народните приказни, заклучуваме дека служејќи се во потполност и исклучиво со Проповиот метод на анализа се овозможува, од една страна, откривање на систематичната организација на прозните текстови (или, пак, нејзиното отсуство), но, од друга страна, констатираме и тоа дека ваквата анализа на текстовите од народните

⁶ Сериозни перспективи во проучувањето на структурата на народната приказна, како и на сиџетните функции од сите нејзини наративни елементи, овозможи објавувањето на „Морфологијата на волшебните народни приказни“ од Владимир Ј. Проп. Вистинскиот интерес на научната јавност за оваа студија, која е за прв пат објавена уште во 1928 година, почна по објавувањето на англискиот превод од 1958 година. Потребата од англиски превод дојде како резултат на успехот на структуралната филологија и антропологија: Vladimir J. Propp, *Morphology of the Folktale*. Edited with an introduction by Svatava Porkova-Jakobson, translated by Laurence Scott, Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore and Linguistics, Publication Ten, Bloomington, 1958; Новиот англиски превод: V. Propp, *Morphology of the Folktale*, Second edition, revised and edited with a Preface by Louis A. Wagner. New Introduction by Alan Dundes, University of Texas Press, Austin – London, 1968.

⁷ Структуралните анализи на текстовите на истражувачите им овозможија издвојување на ојкотипичниот примерок, дури и при анализите на текстот од само една приказна регистрирана од одреден културно-јазичен регион, но се разбира, доколку беа успешни поврзувањата на структуралниот образец, односно откривањето и регистрирањето на следователната, непрекината наративна структура од сиџетното дејство на приказната. Следствено, со точното изработување на нацртот и описот од еден хипотетичен ојкотип, теоретски, можеше да се предвиди промената во текстовите на приказните при нивното позајмување од една културно-јазична средина, како резултат на усна трансмисија на прозниот материјал во процесите на негова хоризонтална насока на движење, дистрибуирање и егзистирање во нови услови. Затоа, набргу по првите структурални анализи, се дојде до сознанието дека и при користењето на компаративниот, како и структуралниот метод при проучувањата на текстовите на народните приказни, истражувачите се соочуваат со: одредување на сличностите и искажување на разликите. Ова сознание доведе до заклучокот дека хипотетските ојкотипови може да се откријат низ компаративниот метод, или со примена на структурални анализи на прозните фолклорни творби. Како најидеална, се сметаше употребата на двете методи. При тоа, основно беше да се запази хронолошкиот редослед во кој се јавуваат елементите од парадигмата на конкретна интерпретација.

приказни не нуди клучно решение во однос на добивање целосен увид и согледување на обележјата од усната изведба на прозните фолклорните производи како жива материја. Затоа, доаѓаме до сознанието дека и покрај веродостојноста на синтегматската анализа на текстовите од волшебните народни приказни добиена според Проповиот метод, заклучуваме дека најверодостоен и најцелосен увид при истражувањето и анализата на изворните прозни текстови се овозможува, сепак, со комбинирање на резултатите добиени според Проповиот метод со резултатите добиени од анализата на индивидуалната усна интерпретација на текстовите од приказните. При тоа, се мисли на согледувањето на индивидуалната интерпретација низ специфичностите на усната изведба на народните приказни која ги опфаќа и другите составни елементи од усната изведба (учество на публиката, присуство на снимателот и сл.). Значи, комбинираниот метод во проучувањето овозможува согледување и на структурните наративни единици од дадена приказна, но, едновременно, и на сите други составни елементи од наративната дејност коишто се однесуваат на: разните стилови од усната интерпретација на народните приказни; општествено-социјалните односи застапени во текстовите од конкретни индивидуални интерпретатори како резултат на личниот став и размислување на народните раскажувачи во однос на конкретни настани; колективниот и индивидуалниот систем на вредности застапен во усните интерпретации од разни раскажувачи; причините за создавање на разни локални и регионални варијанти и одредување на нивните специфичности во однос на целокупната наративна дејност. Заклучуваме дека структуралните анализи на текстовите од народните приказни, направени исклучиво според Проповиот метод, претставуваат показател на состојбата од дадениот прозен фолклорен материјал, пред сè, погледнато од аспект на неговото колективно обележје.

**ИНФОРМАТИЧКА
ЛИНГВИСТИКА**

Мила Шойова, Николче Мицкоски

МАКЕДОНСКАТА ОРТОГРАФИЈА ВО СОФТВЕРСКИ АПЛИКАЦИИ И ФОНТОВИ – ПИСМО, ИНТЕРПУНКЦИЈА И ПРАВОПИСНИ ЗНАЦИ

1. Вовед

Да појасниме на самиот почеток: интересот на авторите на овој преглед не е нималку прескриптивен. Немаме намера да преземаме улога на милитантни граматичари кои ќе пропишуваат слепо следење на правилата. Напротив, авторските намери повеќе се насочени кон овозможување след на современиот македонски јазик и неговата употреба/пишување со преовладувачките техники за обработка на текстови и текстуален материјал, денес. Постапките на создавање текстови, публикување, архивирање, пренесување на текстуални содржини, како и со нив поврзаните процеси на описменување и образование, во најголем дел се одвиваат преку дигитална технологија. Сè помалку хартија, сè повеќе меморија. Тоа подразбира и проширување на полето на употреба на знаците што го сочинуваат системот на пишување на еден јазик, но и укажувања во процесот на описменување за нивна соодветна примена. Во компјутерските и оперативните системи, токму „меморирањето“ по пат на кодирање на знаците присутни во писмото и ортографијата на еден јазик овозможува употреба на јазикот во неговата стандардна писмена форма. Наместо дрвени или метални излеани букви, графички прикази на буквите и слични ознаки на печатарската преса, денес на мониторот разликуваме **претставени знаци**¹ за елементи од еден систем на пишување. Збирката од претставени знаци оформува **фонт**. Употребата на знаците од едно писмо е возможно преку задавање код² за заведените

¹ Во текстот се користи типографската терминологија на Мајкрософт (Microsoft) во превод на авторите: претставен знак (glyph); код за знак (character code); множество знаци (character set); фонт (font); и кодна страница (code page). Претставениот знак и знакот во еден систем за пишување немаат рамномерен сооднос.

² Под код, кодирање, кодна во случајов подразбираме процес за претставување на елементите преку друг медиум што се разликува од стандардниот печатен.

ортографски симболи во еден јазик. **Кодираниите знаци** заедно претставуваат **множество од карактери** и секој од нив си има место во предвидена табела на кодирани знаци. Листа од кодирани знаци во даден редослед се нарекува **кодна страница** што вообичаено се определува како поддршка за конкретни јазици или групи јазици со заеднички систем на пишување³. Прашањата што авторите ги поставуваат, а произлегуваат од воведот, ќе се однесуваат на моменталната состојба во „меморирањето“ на знаците од македонскиот систем на пишување; препознавање на проблемите (доколку е тоа состојбата) што настануваат во употребата на конкретни знаци од македонскиот систем на пишување при користење на постојните кодови за кирилски знаци во софтверските фонтови, а карактеристични за македонскиот јазик, со и без македонска јазична поддршка. За таа цел ќе бидат разгледани неколку оперативни системи и софтвери. Во рамките на пишаното ќе биде презентирани и квантитативна анализа со која беше опфатена фреквентноста во погрешната и во точната употреба на конкретни претставени знаци во најтиражни печатени и дигитални изданија во Македонија. Авторите ќе се обидат, во согласност со искажаното да дадат заклучоци и препораки што ќе се однесуваат на правилна употреба на македонскиот систем на пишување во дигиталниот свет кој во моментот ја меморира употребата на современиот македонски јазик преку достапните претставени знаци во фонтовите и согласно со кодните страници.

2. Дал’ фронт, дал’ кодна поддршка?

„Ве молам, домашните задачи да ми ги предадете испишани во македонска поддршка, фронт Арајал (Arial) или Тајмс њу роман (Times New Roman).“⁴

Со образложување на ова барање ќе се обидеме да ја појасниме разликата во користење фонтови и пишување во јазична поддршка со кодна страница. Ако ја воочиме разликата, оправданоста на заклучоците во понатамошниот дел од прегледот ќе биде пооправдана.

³ Microsoft Typography-Developer Information-Character sets and Codepages. Retrieved at www.microsoft.com/truetype/unicode/sccp.htm.

⁴ Тајмс њу роман е фронтот кој прв се појавува кога ќе ја стартувате апликацијата Ворд (Word), дел од канцеларискиот пакет на Мајкрософт (Microsoft Office), а анализите низ светот покажуваат дека најмасовно се користи, додека Арајал е фронтот којшто го користат институциите на Европската унија за нивните официјални документи.

Фонтовите претставуваат различна форма на една содржина (множество од карактери) што ни е овозможена преку кодирани знаци организирани во табела (кодна страница). Значи, ако пишуваме во фонт, ние користиме различно обликувани форми од исти знаци. Формите се изведени од едно множество знаци и може или не мора да бидат меморирани во одредена табела што претставува стандард (но, меморирањето на различни форми на ист знак (glyph) не е чест случај). За јазиците што користат латинско писмо, ова е прилично едноставно од причина што формите на знаците во латинското писмо се исти кај различни јазици, а веќе подолго време за него постои и стандардизирано множество⁵. Стандардот, во нашиот случај, за множества кодови може да го разгледуваме како меѓународно призната азбука на кодови за знаци од одредено писмо – меѓународна азбука за општење во комуникациите. Оттука, независно кој фонт се користи, на екранот секогаш ќе се појават истите знаци доколку го користиме предвидениот стандард (кодна страница). Исто така, при смена на кодните страници се овозможува користење на кодовите за знаци заеднички за кодните табели. Единствената разлика ќе биде заобленоста или аголноста на претставените знаци, а тоа се карактеристики што ги одредува фонтот (сериф или санс сериф). Но, проблем се јавува доколку не постои стандардизирана кодна табела со листа кодови за различни форми на ист знак. Во таков случај, фонтови се изработуваат врз меѓународни множества знаци кои се непотполни или вклучуваат и знаци кои не се вклучени во стандардот или се „меморирани“ со различни кодови. Оттука, тие, при задавањето, ќе се појават како празни места, односно квадратчиња или како поинаков знак, од причина што не се заеднички за кодните страници.

Затоа, се препорачува користење кодна страница или јазична поддршка во примената на еден систем за пишување преку средствата за комуникација во дигиталната технологија. Но, авторите на овој преглед сакаат да укажат и на отсуството на сеопфатен меѓународен стандард за кодирано множество знаци од кирилското писмо и недоволната информираност на општата јавност (пред сè во Македонија) за значењето на неговото постоење, така што секој од словенските јазици, во нашиот случај македонскиот јазик, независно на применуваниот фонт, ќе биде испишан на начин предвиден со канонските системи за соодветно пишување.

⁵ Тоа е стандардот ASCII. Во 1968 година, Меѓународниот советодавен комитет за телефон и телеграфија (ICSTT/CCITT) го признава за стандард, односно за петта меѓународна азбука. Последната верзија е од 1967 год.

3. Дали сме исти: македонското писмо и другите кирилски писма

На самиот почеток од прегледот авторите се оградија од какви било прескриптивистички усилби. Напротив, веруваме во динамичноста како карактеристика на јазикот и поддржуваме форми на очудување што се доказ дека јазикот живее во нас и преку нас. Сепак, како и во секоја игра, правилата се поставуваат, независно од теренот, а потоа различните индивидуални форми ја збогатуваат играта со различни приоди и во спонтано содејство може да учинат промени. Но, проблем се јавува ако несоодветно се забележат сите правила. Така, да ги погледнеме јазиците што го користат кирилското писмо: тоа се рускиот и други неруски јазици што се говорат во дел од поранешниот Советски Сојуз, како и монголскиот, српскиот, бугарскиот и македонскиот јазик. Ќе се задржиме на словенските јазици. За карактеристиките кај канонските системи за пишување во секој од словенските јазици што го користат кирилското писмо пишува Бердинков (1998)⁶. Од неговиот труд забележуваме употреба на надреден знак во македонскиот јазик за разликување хомоними, мала разлика во дополнителните интерпункциски знаци и правописни знаци што нормативно се користат, „непроверена информација од поставен напис на Јузнет“⁷, дека курзивните форми во бугарската азбука се разликуваат од руските и дека на местото на српските ракописни *т* и *п* во постари книги, а сега ретко, се среќаваат **п** и **т**. Српскиот разликува машинско печатно и курзивно, како и везено рачно писмо, а формите што ги посочува Бердинков гледано според последнава таксономија, се варијации на курзивот допуштени од нормата (види Пешикан, 2000 год.). Што се однесува на забелешката за разликите меѓу курзивните форми кај бугарскиот и рускиот, по извршената споредба може да се заклучи дека тие се однесуваат на македонскиот стандард предвиден за ракописните форми на македонската кирилица⁸ кои отстапуваат од руските (и од бугарските) во однос на буквите: мало **б**, **в**, **д**, **г** и **ѓ**, **п**, **т**. Уште една карактеристика за која можеме да зборуваме е употребата на **наводниците** (горни и долни).⁹

⁶ Статијата е презентирана на Конгресот ЕУРОТЕКС (EUROTeX) во 1998 год.

⁷ Јузнет или Usenet е еден од најстарите мрежни системи за комуникација на кој корисниците поставуваат написи во различни „групи вести“. Отвореноста и децентрализираниот карактер се меѓу препознатливите карактеристики на овој систем формиран во 1980 год. (Види напис на <http://en.wikipedia.org/wiki/Usenet>, прочитан на 28. јули 2007 г.).

⁸ Во Правописот на македонскиот јазик не се посочени курзивни форми за македонската азбука, туку освен печатените наведени се и ракописни. Нив ги земаме за нормативни во однос на курзивните форми. Види Димитровски, То., [Ред.] *Правопис на македонскиот литературен јазик*, XV изд. Просветно дело, Скопје 2005.

⁹ Види подолу во текстот.

Познавањето на работите, сепак, не довело до сеопфатно решение за стандардна употреба на различните кирилски писма во дигиталниот свет. Дали проблемите што настануваат се изродуваат заради потребата да се осовременат првите или постојните стандарди за пренос на кирилскиот (кирилските) систем за пишување или нивно унифицирање¹⁰. Пазарниот приод и преовладувачката употреба на рускиот јазик во дигиталната војна (читај „развој“) и за академски цели имале свој удел во настанувањето на првичните проблеми. Имено, првата стандардизирана збирка кирилски карактери е изработена врз основа на руското кирилско писмо. По неа следува „гурли-тава“ од множества кирилски знаци¹¹. Денес, Меѓународната организација за стандардизирање (ISO) го пропишува стандардот ISO/IEC 10646 Универзално множество карактери (еквивалентен со Уникод¹²) со кој се опфатени системите за пишување постојни во сите познати јазици. Но, и УНИКОД има свои недостатоци, конкретно во употребата на курзивни форми на кирилските писма¹³. Кај печатните знаци од романскиот стандард се јавуваат истите ракописни форми, но кај кирилскиот, одреден број исти знаци го менуваат својот ракописен изглед кај различни јазици¹⁴. Во ваков случај УНИКОД технички не може да поддржи различна форма на ист код. Оттука, пишувањето во македонска (а и српска) кодна страница во курзив со фонт поддржан од УНИКОД ќе ви ги даде курзивните знаци од руската азбука. Една од можностите да се реши проблемот е различно да се кодираат формите што не се идентични, а се изведени од истиот знак или да се пишува во фонт што би создало проблеми во прикажувањето на текстовите во XHTML формат (јазик за дигитално прикажување на податоци на

¹⁰ Унифицирањето може да се разгледува од два аспекта. Првиот е унифицирање меѓу словенски јазици што користат кирилски писма, додека вториот аспект е унифицирање меѓу производителите. Затоа што различни производители изнесуваат збирки множества од кирилични карактери со различни кодови. Дел од кодовите пропишани со одреден стандард не се компатибилни меѓу себе.

¹¹ За преглед на множествата кирилични знаци види <http://czyborra.com/charsets/cyrillic.html#KOI> прочитан на 25 јули 2007 год. Иако поставен во 1998 год., написот обезбедува кус и јасен преглед на недостатоците кај секој од множествата кирилични знаци и во однос на сеопфатност и во однос на совпаѓање со стандардот за множество романски знаци. На овој поставен напис се надоврзува <http://homepages.cwi.nl/~dik/english/codes/stand.html>

¹² УНИКОД е стандард за интернационализација на група кодирани карактери, но не и за целосно претставување на текстот. види во Järnefors, O. Кирилското множество е под <http://www.unicode.org/charts/PDF/U0400.pdf>.

¹³ За целосен приказ види http://www.tlg.uci.edu/~opoudjjs/unicode/unicode_gaps.html. Во овој текст авторите ќе се задржат само на делот што се однесува на кирилското писмо.

¹⁴ Можеби ова треба да биде опфатено со домашен, односно национален стандард, но таков во Македонија не постои. Од националните стандарди во Македонија два се од важност за нашата тема МКС И.К1.015 : 1999 за македонска тастатура и МКС И.Б1.012 : 1988, национална кодна табела за меѓународни знаци и знаци од кирилско писмо. При посетата на Институтот за стандардизација во Македонија на авторите им беше кажано дека стандардите се изработуваат во согласност со потребите на нарачателот чии мотиви пак ги диктира пазарот. Стандардите не се задолжителни, туку препорачливи за употреба!

интернет).¹⁵ Лингвистот Ник Николас (2003 година), смета дека првата опција е неразумна, а за втората технологијата не оди во прилог и нема да дозволи појавување на текстот во неговата форма во сите формати¹⁶. Но, во блиска иднина се очекува технолошките ограничувања да бидат надминати. Во моментот, вметнување специфични кирилски карактери може да се направи во т.н. фонтови од отворен тип [OpenType Fonts] коишто можат да се приспособат според потребите на корисникот. Проблем со користењето на овие фонтови е интероперабилноста, односно секој што ќе сака да прочита текст напишан во ваков тип фонт, ќе мора и да го поседува. Исто така, користењето на вакви фонтови може да предизвика проблем при објавување текстови на интернет.

Што се однесува на првиот коментар на Николас, може да се постави и обратното прашање, од причина дадена погоре во текстот за јазична доминација и што еден медиум „филтрира“ канонски знаци и форми од писмото на еден јазик, во случајот македонскиот и српскиот јазик, чии курзивни форми се разликуваат од руските. **Можно решение е според примерот на Пешикан следното ревидирано издание на Правописот на македонскиот јазик да се дополни со допуштени форми за курзивната опција**¹⁷.

Да се навратиме на преглед на неколку оперативни системи и софтвери. Беа разгледувани карактеристиките утврдени според Бердинов: употребата на букви со надреден знак кај хомонимите, како и ракописните букви кои се разликуваат од формите во другите словенски јазици што користат кирилско писмо (српскиот, бугарскиот и рускиот).

4. Анализа на употреба на македонската азбука во различни софтвери

Целта на оваа анализа е да се покаже како различни софтверски апликации што најчесто се користат како од обичните корисници, така и од професионалците кои се занимаваат со обработка на текст визуелно ја прикажуваат македонската азбука. Анализата на македонската азбука (македонските печатни и ракописни букви и буквите „е“ и „и“ со надреден знак според Правописот на македонскиот литературен јазик) е направена во неколку софтверски апликации и оперативни системи. Анализирани се два оперативни системи, Windows XP и Ubuntu Linux, потоа апликаци-

¹⁵ Види http://www.tlg.uci.edu/~opoudjis/unicode/unicode_gaps.html.

¹⁶ Види подолу, во Анализа на употреба на македонската азбука во различни софтвери.

¹⁷ Ова треба да биде предмет на друга дискусија, но само доказ повеќе дека во оваа тема активно треба да се вклучат сите засегнати страни надлежни за македонскиот јазик и неговото кирилско писмо.

ите за обработка на текст Word (дел од канцеларискиот пакет Мајкрософт Офис) и Writer (дел од канцеларискиот пакет Опен офис), апликациите за обработка на слики и фотографии и подготовка на пропаганден материјал на Adobe Illustrator и Adobe Photoshop, и, секако, најзастапената апликација за подготовка на печатени изданија QuarkXPress. Анализирани се четирите најкористени фонтови во нивната македонска/кирилска верзија и тоа: Тајмс њу роман (Times New Roman), Арајал (Arial), Тахома (Tahoma) и Вердана (Verdana).

Во принцип сите анализирани софтверски апликации и оперативни системи коректно ги прикажуваат македонските печатни букви, но имаат проблеми со прикажувањето на буквите со надреден знак. Имено, буквата „е“ со надреден знак не е дел од кирилската верзија на фонтовите, додека буквата „и“ со надреден знак постои само во својата ракописна варијанта. И додека кај македонските печатни букви може да се каже дека ситуацијата не е толку трагична, кај македонските ракописни букви ситуацијата изгледа дека не може да биде полоша. Од вкупно 31 буква колку што има македонската азбука, погрешно се прикажани дури 19 (18 кај Тајмс њу роман) македонски ракописни букви. Ова важи за сите анализирани софтверски апликации и оперативни системи.

5. Македонската ортографија во масовните медиуми

Јазичната обработка и подготовка на текстови денес во целост се одвива компјутерски. Преку масовните медиумите стигнуваат до пошироката јавност и предаваат не само информативен материјал (од таа причина и не ги именуваме како „средства за информирање“), туку согласно нивните карактеристики остваруваат и поинаква функција. Според Ласвел (види во Tomić, 2004, 68), масовните медиумите вршат: надзор над околината; ја насочуваат реакцијата на општествените делови на околината; и пренесуваат општествено и културно наследство од една генерација на друга¹⁸. Последната функција во себе го содржи образовниот карактер на медиумите и оттука и причина зошто медиумите беа предмет на анализа во овој труд. Пред да прејдеме на анализата ќе опфатиме објаснување за фазите што се опфатени при објавување на текст во медиум.

Процесот на објавување на еден текст во печатен медиум се одвива во неколку фази. Прво, авторот го пишува текстот на компјутер, најчесто во македонски фронт, а не во македонска поддршка и го испраќа на лекторирање. Лекторот ги исправа грешките и финалната верзија на

¹⁸ Tomić, Z., *Komunikacija i javnost*. Cigoja Štampa – Beograd, 2004.

текстот ја праќа во печатница. Таму дизајнерот треба да го подготви текстот за печатење и да го вклопи во шемата за печатење.

Грешките најчесто се јавуваат во првата и во третата фаза. Во првата фаза, авторот можеби недоволно запознаен кои знаци му стојат на располагање, ги користи оние што знае дека постојат, а некористењето на долни и горни наводници и други специфични знаци за македонскиот правопис (**е** и **и** со надреден знак) го оправдува со тоа дека компјутерот не му дозволува да ги користи. Кога се работи со македонски фонтови, тогаш не можат да се користат и горни и долни наводници, но кога се работи со македонска поддршка, тогаш и горните и долните наводници се на располагање, додека **е** и **и** со надреден знак во некои фонтови постојат, но во некои не постојат. Грешките во оваа прва фаза лекторот мора да ги коригира што значи дека мора да ги поправи грешките со долните и горните наводници, како и со **е** и **и** со надреден знак.

Во третата фаза дизајнерот треба да го усогласи фонтоот на текстот со фонтоот на целата публикација. И тогаш настануваат најголемите проблеми. Наместо дизајнерот да биде само техничко лице кое треба да се грижи околу изгледот на публикацијата, тој си зема за право да го менува фонтоот, а со тоа и знаците што се користат. Во овој случај, повторно се јавуваат грешките со наводниците и со **е** и **и** со надреден знак, но овде веќе е доцна затоа што нема кој да интервенира.

Откако текстот со еден куп грешки ќе се објави во публикација со голем тираж, како што се дневните весници, тогаш читателот најчесто го обвинува или авторот или лекторот, без разлика на тоа што виновникот за збрката треба да се бара на друга страна.

Дизајнерите најчесто ги правдаат своите грешки со тоа што велат дека уредникот или надлежниот го одбрал фонтоот и тој фонто не дозволува користење на наводници и надредни знаци. Меѓутоа, факт е дека тие самите воопшто не се свесни дека тоа што го објавиле не е во склад со македонскиот правопис.

Според Законот за употребата на македонскиот јазик секој текст објавен јавно треба да биде лекториран од лектор. Доколку дизајнерот ги направи грешките со наводниците и надредните знаци, тогаш текстот сепак не е во согласност со македонскиот правопис, иако е лекториран од лектор.

Во анализата авторите ја разгледуваа употребата на **е** и **и** со **надреден знак** и наводници во комерцијални и во новинарски текстови во пет медиуми. Освен разликувањето на хомонимната кратките заменски форми **ѝ** и **нѝ** и прилогот **сѐ**, како карактеристични правила во македонскиот правопис, наводниците беа вклучени заради претпоставката дека јазичната интерференција и неинформираноста резултира со нивна честа погрешна употреба или нивна замена со поинакви, но слични, кодирани

знаци. Од медиумите, авторите според формата разгледуваа четири печатени и еден интернет медиум во период од една недела и тоа:

- Дневник – најтиражен дневен весник;
- Шпиц – најтиражен бесплатен весник
- Глобус и Фокус – најчитани неделници
- Оннет – најпосетуван интернет дневен медиум.

Од анализата¹⁹ беше согледано дека од знаците што беа предмет на испитување 18 % од употребата на **е** и **и со надреден знак** и **наводниците**, како и 22% од употребата на **е со надреден знак** е неправилна. Освен во авторски текстови, погрешната употреба на **и со надреден знак** и **наводниците** без исклучок е присутна во интернет медиумот Оннет и во неделникот Фокус. Во овие медиуми наводниците се погрешно поставени (обата горе), а погрешната употреба на **е** и **и со надреден знак** вклучуваше целосно испуштање на надредниот знак или употреба на надредниот знак, но поставен во погрешна насока. Во истата рубрика текстови, во неделникот Глобус со далеку помала зачестеност има грешки од иста природа како кај наводниците во Оннет и во Фокус. Погрешната употреба на наводници во дневните Дневник и Шпиц е значително помала и за разлика од погрешната поставеност во Оннет и Фокус, кај овие се употребуваат погрешни знаци (за бележење минути до степен).

Приказ од „Дневник“

Ако се спореди честотноста на погрешна употреба на **е** и **и со надреден знак** кај Дневник, Шпиц и Глобус може да се претпостави дека станува збор за мал пропуст. Кај Оннет и Фокус невниманието укажува на отсуство на каква било јазична обработка на текстовите.

Она што го привлече вниманието на авторите, но надвор од непосредната анализа, беше употребата на испитуваните знаци во дигиталните изданија на горенаведените медиуми. Надредниот знак се јавува во вид на апостроф десно од буквите, но исклучиво за дигиталните изданија на Дневник (пр. се', не'). Кај дигиталните изданија на Шпиц, надредните знаци воопшто не се употребуваат, а за наводници и Шпиц и Дневник ги употребуваат долните и горните знаци за бележење дел од степен.

Гледано во проценти, грешката кај комерцијалните текстови надвладува во однос на авторските текстови (со исклучок на **и со надреден**

¹⁹ Види Анекс 2, Табели за проценти на употреба во медиуми

знак). Ова укажува на отсуство на лектура кај овој тип текстови. Во случајот на наводниците, очигледно се следи примерот на англиските ортографски правила, па наводниците се пишуваат на следниот начин “_”.

6. За правилната употреба на ортографските правила (наместо заклучок)

Единственото пишување е дел од процесот на усвојување на литературниот јазик (Конески, 1999). Јазикот не се учи преку просто меморирање на низа правила, туку се усвојува и преку контактот со јазичен материјал. Истото се однесува и за правописните правила и правилната употреба на правописните знаци. Брајант (Bryant, 2002) во факторите што влијаат на учењето на ортографските правила кај децата, освен учинокот на наставниците, го вбројува и самостојното разјаснување на правилата за употреба. Но, како да се разјасни употребата во случај кога контактите со јазичниот материјал вметнуваат и поинаква (според стандардното или правилата) погрешна употреба. Како да се разјаснат правилата без да се укаже на насоките за нивна соодветна примена или ограничувањата коишто постојат при нивната употреба во софтверски апликации и фонтови?

Во таа насока авторите препорачуваат да се пишува во јазична поддршка, а не во фонт; со оглед на ограничувањата, до нивно надминување, да се премине на запознавање на засегнатите страни и се разбира на говорителите на македонскиот јазик за формата на постојните ограничувања. Дали можеби по примерот на Пешикан со прифаќање на варијации за ракописни форми, во следното издание на Правописот на македонскиот современ јазик ќе се стори истото или ќе се работи на изнаоѓање соодветно решение со помош на лингвисти и информатичари за да се овозможи и појавување на ракописните форми и во текстовите на македонски јазик во XHTML формат, оставаме дополнително да се реши. Исто така, се препорачува, масовните медиуми со оглед на нивната функција, да посветат внимание на примената на соодветни кодови за знаци со тие што ги пропишува македонскиот правопис: да се внимава на формата на наводниците и кога е можно да не се допушта употреба на апостроф на местото на надреден знак.

Од сето ова зависи како ќе биде меморирано македонското кирилско писмо и правилата за предавање на ортографските знаци што се во употреба во македонскиот современ јазик. Таа меморија ќе биде граѓа за јазичната меморија на следните генерации.

АНЕКС 1: Анализа на најчесто користени фонтови во софтверски апликации

Times New Roman

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù

*Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù*

Arial

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù

*Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù*

Tahoma

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù

*Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù*

Verdana

Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù

*Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ѓѓ, Ее, Жж, Зз, Ss, Ии, Јј, Кк, Лл, Љљ, Мм,
Нн, Њњ, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Ќќ, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Џџ, Шш. è, ù*

АНЕКС 2: Табели за проценти на употреба во медиумите

	Авторски текстови		Комерцијални текстови		Вкупно	
	број	%	број	%	број	%
Вкупна употреба на и со надреден знак	135	100%	16	100%	151	100%
Погрешна употреба на и со надреден знак	26	19%	1	6.25%	27	18%
Точна употреба на и со надреден знак	109	81%	15	93.75%	124	82%
Вкупна употреба на е со надреден знак	291	100%	12	100%	303	100%
Погрешна употреба на е со надреден знак	66	22.60%	5	41.60%	71	23%
Точна употреба на е со надреден знак	225	77.40%	7	58.40%	232	77%
Вкупна употреба на „“	2362	100%	174	100%	2536	100%
Погрешна употреба на „“	358	15%	111	64%	469	18%
Точна употреба на „“	2004	85%	63	36%	2067	82%

По авторски текстови

	вкупно	Дневник	Шпиц	Оннет	Глобус	Фокус
Погрешна употреба на и со надреден знак во %	26	0	0	6	0	20
Погрешна употреба на е со надреден знак	66	1	0	5	0	60
Погрешна употреба на „“	358	43	4	49	17	245

По комерцијален текст

	вкупно	Дневник	Шпиц	Оннет	Глобус	Фокус
Погрешна употреба на и со надреден знак во %	1	0	1	0	0	0
Погрешна употреба на е со надреден знак	5	2	2	0	0	1
Погрешна употреба на „“	111	81	28	0	0	2

Литература

Латинична:

1. **Berdinkov, A.** at al.: *Alphabets necessary for various Cyrillic Writing Systems (Towards X2 and T2 Encodings) at the Cogres EuroTeX mars 1998*
2. **Bryant, P.**: *Children's thoughts about reading and Spelling*. Scientific Studies of reading, 6(2), p. 199-216, Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
3. **Byrum, John D.**: *ISO 639-1 and ISO 639-2: International Standards for Language Codes. ISO 15924: International Standard for Names of Scripts*. Пристап на 14. јули 2007 год. http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/16/39/18.pdf
4. *ISO/IEC 10646 : 2003 Information technology – Universal Multiple-Octet Coded Character Set (UCS)*
5. **Järnefors, O.**: *A short overview of ISO/IEC 10646 and Unicode*. Пристап на 26. јули 2007 год.
6. **Nicolas N.**: *Unicode Gaps* во Greek Unicode Issues (рев. 2006) Пристап на 16. август 2007 год. http://www.tlg.uci.edu/~opoudjis/unicode/unicode_gaps.html
7. **Tomić, Z.**: *Komunikacija i javnost*. Beograd: Cigoja Štampa

Кирилична:

8. **Пешикан, М.**: *Правоиис српскога језика : I њавила : II речник*. Нови Сад : Матица српска, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства

9. **Димитровски, То.**, ред.: *Правойис на македонскиот лийѣрайѣурен јазик* (5. издание). Скопје: Просветно дело
10. **Конески, Б.:** *Грамаѣика на македонскиот лийѣрайѣурен јазик* (фототип. издание). Скопје: Просветно дело
11. *Дневник*. ВАЦ. Изданија од 31.07.2007 год. до 04.08.2007 год. www.dnevnik.com.mk
12. *Шѣиц*. СИНИМ ДООЕЛ. Изданија од 31.07.2007 год. до 04.08.2007 год. www.spic.com.mk
13. *Глобус*. „Мост“ дооел. Бр.15, 31.07.2007 год. www.globusmagazin.com.mk
14. *Фокус*. ПНИД „Степ“. Бр. 630/631 27.07.2007 год
15. *Оннеѣ*. „Оннет“ дооел. Содржини од 31.07.2007 год. до 05.08.2007 год. www.onnet.com.mk

**ПРЕТСТАВУВАЊЕ
УМЕТНИЦИ**

Лидија Кайџевска-Дракулевска

РАЗГОВОР СО ПОЕТОТ МИХАИЛ РЕНЦОВ

(Поетскиот ѝрофил на Михаил Ренцов)

Минатата 2006 година, Михаил Ренцов одбележа двоен јубилеј: 70 години живот и 50 години творечка дејност. По тој повод, издавачката куќа „Менора“ од Скопје објави *Избрани дела* од Михаил Ренцов во три книги: *Лирика, Поеми и Псалми и сонети*. Изборот на лириката е на Венко Андоновски и истиот претставува една убава панорама на поезијата на Ренцов, од првите објавени стихови во весникот „Млад борец“ (1955), преку стихозбирките: *Иселеник на оѓиној* (1965), *Нокно расиѐење на зборои* (1967), *Каде од оваа сѝрана* (1968), *На работи од соној* (1969), *Сѝрав* (1976), *Полнок* (1979), *Нерези* (1982), *Ауѝодафе* (1985), *Земја. Поѝои* (1991), *Вечнаѝа бесконечнаѝа* (1996) и *Јас оксиморон* (1998), сѐ до ракописните збирки: *Издѝишки* и *Јаѝки*.

Во втората книга се објавени поемите: *Тој* (1993), *Аѝокалиѝса* (2002) и *Земја* (2003), а во третата – 112 *Псалми* (2000) со цртежи од нашиот еминентен сликар Владимир Георгиевски (во чија иконографија почесно место заземаат книжевните теми од *Библијаѝа*) и збирката сонети *Феникс* (1987). Деновиве (август 2007 година), излегува од печат најновата стихозбирка на Ренцов насловена како *Галичица*, од која поетот подоцна ќе прочита грст стихови специјално за учесниците на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура токму овде, во древниот Охрид, во подножјето на планината Галичица.

Ренцов е и преведувач и раскажувач; пишува раскази, како и поезија и проза за деца. Добитник е на многу угледни награди за: поезија проза и превод.

* * *

Јубилеите се убава можност за едно ретроспективно навраќање кон оствареното – евокација на спомени и реинтерпретација на делото во еден друг книжевен (културен) контекст. Испишаната поетска

траекторија на Михаил Ренцов, погледната наназад, од денешна перспектива, е мошне специфична и оригинална. Неговата звезда се појавува на македонското поетско небо во еден пресвртен миг од развојот на современата македонска литература воопшто – средината на 50-те години на минатиот век – период кој е во знакот на естетското еманципирање, иновација и модернизација на новата македонска книжевност во целина, а посебно на поезијата (на планот на поетскиот јазик и израз). Потоа молк (или поетско зреење) од цела една деценија: стихозбирката-првенец на Ренцов – *Иселеник на огинои* – излегува точно десет години по првите објавени стихови во периодиката и со неа авторот се вклучува во поетскиот концепт на новото струење од втората половина на 60-те години на XX век – од критиката именувано како *неосимболсџичко* – кое има свој пандан во српската повоена поезија и веројатно импулсите ги добива од соседството, секако во спрега со тенденциите и на поширок европски план. За македонски *неосимболсџи*, покрај Михаил Ренцов, важат и поетите: Атанас Вангелов и Чедо Јакимовски, а условно, на споменатата низа ѝ припаѓа и еден поет од следната генерација – Ефтим Клетников.

Според критиката, иако без посебно формулирана поетика и програма, споменатата група покажува низа заеднички обележја, како на пример: симболизација на поетскиот говор, потем, премин од визуелното кон аудитивното (склоност кон звучната оркестрација на зборот), како и од метафоричкиот кон метонимискиот израз, при што песната и самата станува предмет на поезијата. Тоа е врвна поезија или поезија во вистинска смисла на зборот во која нема примат ни референцијалната, ни емотивната, ни сознајната, туку – поетската функција (според познатата класификација на Роман Јакобсон). Песната не значи, ниту означува, туку *е*: таа постои и се поистоветува со својот предмет на пеене.

Оваа возвишена идеја за „поезија заради поезија“, тој врвен принцип за самобитност или поетичност на поезијата како своевиден опсесивен копнеж по *совршената ѝ песна* е доминантна творечка платформа во *мислењето и ѝењето* на Ренцов и ја претставува кулминативната точка на артизмот во творечкиот чин, устремен кон бесконечното. Не случајно, Ренцов е еден од најголемите сонетисти во нашата поезија. Во неговите сонети, обединети со заеднички наслов *Феникс*, артизмот на формата мошне успешно кореспондира со симболиката на птицата *феникс* (според *Речникот на езоџеризмот*, птицата феникс претставува ликовен или книжевен приказ на алхемичарскиот Камен на мудроста), зашто, во поетскиот процес *зборот* е тој што се усовршува (аналогно на материјата во алхемијата), за конечно во песната да се трансформира во облик доведен до степен на есенција, кристална чистота.

Алхемичарската симболика, патем речено, ги проникнува двете опсесивни метафори во поезијата на Ренцов: огнот (*Иселеник на о̀зино̀ш...*) и водата (*Полноќ, Вечна̀ша бесконечна̀ша...*), машкиот и женскиот принцип, младешката енергија (импулсивност) и смирувачкото спокојство на акватичката митологема како митологема на раѓањето (почетокот) на животот... Впрочем, иако на прв поглед спротивни, и огнот, и водата, ја имаат моќта на творечката енергија (птицата феникс) олицетворена во митот за Ерос и Танатос...

Творештвото на Михаил Ренцов е исполнето со свест за себеси во смисла на посветената функција на уметноста: смислата на животот да се поистовети со смислата на поезијата. Поистоветувањето на битието и поезијата/зборот, паралелизмот меѓу чинот на творење и процесот на живеење, тоа созвучје на земното и небесното, минливото и бесмртното, мигот и вечноста – како поетски константи во оваа поезија – резултира со свест за сакралниот, митски карактер на чинот на пеење:

*Ко̀га̀ гѝ по̀дго̀швувам
Зборовѝте за̀ ѝсна –
Рацѐте ми се скло̀йуваа̀т
За мо̀лѝтва*

– лирски топло му оддава почит на творечкиот чин нашиот Ренцов во песната „Псалтирион“ од збирката *Јас оксиморон*, која стои како увертира и на неговите *Псалми* – според многумина, круна на неговата лирска имагинација.

Интересно е прашањето: од каде предизвикот да се биде псалмопеец (псалт Михаил, како што се именува самиот поет) на прагот на XXI век? Поетот прибегнува кон библиската традиција можеби од причина што сака да им даде смисла на историските премрежија, да ја пронајде сакралната димензија во современоста, со оглед на денешната епохална криза на вредностите?! Или, можеби, псалмите доаѓаат како природен след на лавиринтската потрага на Ренцов по суштината на Пеењето/Живеењето?! Во една од многуте арс-поетички песни со пардигматичен наслов – „Книги: нумеричка вредност бр. 3“ – и поднаслов – „Библиотека. Шепот“ (од стихозбирката *Ау̀шода̀фе*), читаме:

*...Мо̀ја̀ша кнѝга не ја на̀ишиав ја̀с
Туку̀ ѝаа ме на̀ишиа мене
И се расѝадна во чѐсѝчки воздух.*

*Зай̀оа,
Мо̀ја̀ша кнѝга не се чиѝа*

*Мојаџа книџа не се љрочииува
Мојаџа книџа, љростиеџе,
Се вдишува.*

Не треба да се сфати дека Ренцов во овие стихови ја заговара онаа прочуена теза на Ролан Барт за „смртта на авторот“, туку дека на преден план го поставува самиот творечки чин и вкупниот културен, историски и духовен контекст во којшто се создава песната, нешто во стилот на својот претходник Блаже Конески и неговата клучна идеја за „откривањето“ на песната, изложена во програмскиот оглед „Еден опит“ (предговор кон стихозбирката *Сџари и нови џесни*, 1979): песната повеќе „се открива“ отколку што се пишува, а поетот е медиум кој само ја пренесува песната од некој праоблик на постоење.

Токму оваа идеја на Конески која е, очигледно, созвучна и со поетското начело на Михаил Ренцов, е овоплотена во *Псалмиџе* – синтеза на песната, молитвата и духовноста (по аналогија на Библиските Псалми). Со своите *Псалми* Ренцов, на најубав можен начин, ја промовира вербата во возвишената мисија на творечкиот чин, вербата во Поезијата како општо искупување и љубов, како нова религија на денешното време во кое како да има сѐ помалку место за неа. Прокламираната религиска трансцендентност станува дел од општата поетска трансценденција и упатува на вечната потрага на homo poeticus по допирот со Anima mundi и со дамна загубеното единство на светот.

Во духот на чувствената сензација и духовната интерпретација на псалмите, јазикот на поезијата станува јазик на молитвата; песната-псалм на Михаил Ренцов конечно ги хармонизира спротивностите на микро и макрокосмичкиот асоцијативен поттекст кој пулсира од збирка во збирка. Еволуцијата е видлива и на планот на изразот: лапидарниот гномски израз најавен веќе со стихозбирката *Вечнаџа бесконечнаџа*, во псалмите кулминира во спрега со ритамот и тонот на обраќање кон Бога:

*Посочи ми ја
Овошкаџа,
Дождоџи и
Славејоџи
Песнаџа шџо ја
Лее.*

*Уџаџи ме
Во мудросџа
Да сумеам
Совршено*

Да ѝеам:
Коџа
Немеам

(„Псалм 36“)

Конечно, песната на Ренцов се поистоветува со музиката на тишината...

Разговор со ѝеиѝи

Прашање: Од каде лапидарноста на стихот во Вашата поезија?

Ренцов: Во почетокот на творечкиот пат и јас бев широк и плавен. Одев на „тешка песна“, дрочна, со повеќе стихови. Но како минеше времето и сознанието за поезијата, за нејзината рецепција, заклучив дека поезијата треба да се движи кон „тишината“, како нејзина крајна цел. И како опитот растеше, така и зборовниот материјал се тенчеше, се скусуваше. Така дојдов до јадрото на песната збиен во три-четири стиха. Една од книгите на која работам ќе бидат тростишија, не по хаику формулите, туку како природна згуснатост, на што цел живот работам.

Прашање: Многу често Вашата поезија е толкувана во релација со сликарството и музиката. Што би кажале за интермедијалноста на поезијата?

Ренцов: Мојот интерес за сликарството и музиката е голем и дамнешен. Сметам оти овие креативни изрази се исти само соопштени со различни изразни средства. За мене сликата (цртежот, графиката) е поезија и музика истовремено: едната, создадена на ликовен начин, другата – со звучен, мелодиски. Јас сликам со зборови и компонирам со зборови. И музиката и сликата се составки на убавата поезија. Без нив таа е колку нема, толку слепа. На овој план, едни проследувачи на мојата поезија ја истакнувале музикалноста, мелодијата во мојата песна, други укажувале на сликите или сликовноста во неа. Јас во творечкиот чин сум независен: сè доаѓа непредвидливо, непланирано, неповикано.

Прашање: Важите за лирничар, но автор сте и на поеми. Од каде таа провокација и за лирското, и за епското?

Ренцов: Покрај дваесетина книги со лирска оркестрација, автор сум и на три поеми со голем број стихови. Никој не го очекуваше тоа од еден поет со „мек штимунг“ каков што бев посочен од критиката. Од каде дојде, како дојде, од каде произлезе таа енегрија да изнапишам над 1500 стихови во поемата *Тој*, не можам да одговорам. Поемата ми е сведок. Така се случи и со *Ајокалијса* и со *Земја* (со помалку стихови). Ете, се случи. Поемите постојат како одговор на сè.

Прашање: Во врска со епиката, треба да се истакне и Вашиот интерес за прозниот дискурс пројавен во доцните години. За Вашата прва прозна книга *Захариј и друѓи раскази* (2004) го добивте престижното „Рациново признание“?

Ренцов: Книгата *Захариј...* беше уште едно очудување и за критичарите и за читателите, како и за љубителите на книжевноста, воопшто. Во еден разговор со Венко Андоновски воден крај манастирот во Г. Нерези во кој му ги „открив“ дилемите околу тоа дали да се зафатам со проза, тој, откако „ислуша“ неколку „ненапишани“ раскази, рече: „Не размислувај. Ова што ми го раскажа и како го раскажа, само запиши го. Тоа е расказот, најблискиот до поезијата“. Тоа и го сторив, се разбира, со многу напор во почетокот, но подоцна, со многу сласт од играта и следот на зборовите во прозниот исказ. Напорот „да ширам, а не да стеснувам“, во еден миг ми дојде како големо задоволство, со еден збор, уживав во предизвикот и создавањето. И за чудо (тоа ни во миг не сум го очекувал), дојде наградата „Рациново признание“, на кое сум не горд, туку – возгордеан.

Михаил Ренцов

ЗА ВЛАДИМИР ГЕОРГИЕВСКИ

Владимир Георгиевски (Скопје, 1942). Дипломирал на Академијата за ликовна уметност во Белград, каде што завршил и пост-дипломски студии. Студиски патувања: Англија, Франција, Америка, Италија, Русија и др. Професор на Архитектонскиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје.

* * *

Висок дострел во македонската ликовна уметност. Автор со ретка специфична тежина што ја сочинуваат дарбата и знајбата, згуснати со убавините на книжевноста, филозофијата, музиката, театарот, со еден збор, богатник кој збогатува.

* * *

Не постои ликовна дисциплина (цртеж, слики во масло, темпера, туш, молив, акварел, релјефи, барелјефи, скулптури и др.) во кои тој не се опитал и не се извишил, неспоредливо. Еден од незаобиколните столбови и стожерници во македонската уметност и во македонската култура воопшто.

* * *

Автор на стотици ликовни дела достоини за вечноста. Дело презентирано на повеќе изложби во земјата и во странство.

* * *

Неговите изложби ги нареков „ВОСКРЕСЕНИЈА“, зашто се опседнувани од вљубеници, поклонници и почитувачи на неговото ликовно дело. Неспоредлив почит и интерес.

* * *

За делото на Владимир Георгиевски се напишани повеќе монографии, рецензии и студии. За неговото дело допрва ќе се зборува и пишува.

* * *

Голем мој пријател, за кого (покрај десетина посветени песни) сум запишал:

Темнолик – светилник,
Насмеан – таговник,
Љубопитен – незаситник,
Блажен – страдалник
Сиромашен – богатник...

* * *

Проследете го филмот на кој се прикажани дел од неговите слики, дел од неговиот богат творечки свет и креативен интерес. Авторот е присутен, побарајте одговор на тоа што ќе ве интересира.

АДРЕСАР
НА УЧЕСНИЦИТЕ НА XL МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА ПРИ
УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛИ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
13-30 август 2007 година – Охрид

АВСТРАЛИЈА

Vera Kostadinovska, новинар
12/15-17 Malua Street
Dolls Point NSW 2219
Australia
телефон: 02 9529 6250
е-пошта: vera.kostadinovska@det.nsw.edu.au

Elisa Gjepali, студент
Филолошки факултет во Тирана
Rruga Bulevard Bajram Curri
P. 1 maj Shk: 22 ap.83
Tirane, Albania
телефон: 355692211973
е-пошта: eselisa88@yahoo.es

АВСТРИЈА

Peter Bachmaier, историчар
Institut za politologija Vienna Univerzitet
Viktor-Hagl-Gasse 16
1140 Wien, Austria
телефон: 0043/664/534 50 82
е-пошта: p. bachumaier@aom.at

Хајди Цица, студент
Филолошки факултет во Тирана
Rruga Bulevard Bajram Curri
Lagja nr.8, Pall 23, Shk:46
Ap. 20 Tirane, Albania
телефон: 355692667783
е-пошта: hxhixha@yahoo.com

АЛБАНИЈА

Ludmilla Myrtaj, професор
Факултет за странски јазици
Rr. Naim Frasheri
P. 61/4 Shk.2, ap. 17
Tirane, Albania
телефон: 00 355 4 273529

Valentina Nestor, лектор
Факултет за странски јазици
Rr. Naim Frasheri
P. 61/4 Shk.2, ap. 17
Tirane, Albania
телефон: 00 355 4 273529

БЕЛГИЈА

Duthoy Bernard, славист
Nieuwlandstraat 73, B-8400 Oostende
Belgium
телефон: 32 59 250 255
е-пошта: bernard.duthoy@pandora.be

Mathieu Giltaire, лектор
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје
Rue des Tilleuls 24
6760 Ethe, Belgium
телефон: 32/486222828
е-пошта: mgiltaire@hotmail.com

Mattias Van Vooren, студент
Ghent University
Gaston Martens str. 36
8790 Waregem, Belgium
телефон: 0032473582613
е-пошта: wally36@hotmail.com

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Milena Kovačević, асистент
Bijeljina, ul. Sv. Save 24
Pedagoški fakultet-Bjelina
R.Srpska, BiH
телефон: 0038765 735 709
е-пошта: milslavak@yahoo.com

Nina Čeklić, асистент
Bijeljina, ul. Baje Stanišića 35 A/B
R. Srpska, BiH
телефон: 0038755 21 21 33
е-пошта: nina@telrad.net

БУГАРИЈА

Димитар Димитров, асистент
Софиски универзитет „Св. Климент
Охридски“
Бул. В. Левски 91
Софија 1000, Бугарија
телефон: 359/2/981 06 14
е-пошта: dimitter@yahoo.com

Галина Беганова, студент
2700 Благоевград
Ул. Генерал Тодоров 13
Бугарија
телефон: 00359 887 99 52 63
е-пошта: galina_gkb 85@abv.bg

Русанка Костова Љанова, лектор
Софија, об. Триадица, ул. Тулча н.42, ет. 5,
ап. 15
Бугарија
телефон: 359 2 958 91 02
е-пошта: rur2@abv.bg

ГЕРМАНИЈА

Wolf Oschlies, професор
Am Bruch 2
D-50171 Kerpen
Germany

телефон: 02237/4935
е-пошта: wolf.oschlies@gmx.de

Sebastian Kempgen, професор
Slavic Linguistics, University of Bamberg
96045 Bamberg, Germany
телефон: 49 951 863 2107
е-пошта: sebastian.kempgen@split.uni-bamberg.de

Gizela Havranek, професор
Helmeweg 3
06122 Halleis
Martin-Luther- Universität
Philosophische Fakultät II
Institut für Slavistik und Sprechwissenschaft
06099 Halleis, Germany
е-пошта: gisela.havranek@slavistik.uni-halle.de

Alexander Köhler, асистент
49074 Osnabrück
Kommenderiestr. 85, Germany
телефон: 00495419703407
е-пошта: leftyalexander@yahoo.de

Luise Günther, студент
Bernhardystr. 58
D-06110 Halle/Saale, Germany
телефон: 0049345/2002776
е-пошта: LuiseGuenther@gmx.net

Lena Schlüter, студент
49074 Osnabrück, Kommenderiestr. 85
Germany
телефон: 00495419703407
е-пошта: blueberry_lena@yahoo.de

Julia Lechler
Klingengasse 29
91541 Rothenburg
(second address: Libauerstr. 6
10245 Berlin)
Germany
телефон: Berlin 0049/30/25 93 37 25
е-пошта: Rothenburg: 0049/9861/7433
julia_lechler@yahoo.de

Barbara Sonnenhauser, лектор
Ludwig-Maximilians-Universitaet
Muenchen
Dom. Zentnerstr. 28
D-80798 Muenchen, Germany
телефон: 0049 89 27275486
е-пошта: basonne@lmu.de

Dorothea Gisselmann, дипломат
Германска амбасада
ул. Леринска бр. 59
дом. Ул. Благој Гојан 31
1000 Скопје
e-mail: ku-1@skop.diplo.de

Silke Maier – Witt, проект-менаџер
ул. Леринска 26, 1000 Скопје
tel. 071 466 552
e-mail: e-mail: silkemw@gmx.de

ИТАЛИЈА

Nulo Minisi, професор
Istituto Universitario Orientale
Departimento di studi dell Europa Orientale
80134 Napoli, Italia

Luka Kortina, студент
1000 Скопје
ул. Илинденска бр. 81/26
телефон: + 389 71 709 484 (mk)
+ 39 340 05 70 206 (it)
e-mail: tmluca@katamail.com

Mariangela Biankofore
ул. Фредерик Шопен 8, 1000 Скопје
телефон: + 389 70 837 279 (mk)
+ 39 388 471 2437 (it)

ЈАПониЈА

Yumi Nakajima, професор
Haramashi 1-3-11, Meguro-ku
Tokyo, 152-0011 Japan
e-mail: cs00296@srv.cc.hit-u.ac.jp

КАНАДА

Amanda Greber, студент
University of Toronto
312 Robert St.
Toronto, ON M5R 3K8 Canada
телефон: 416 803 7116
e-mail: amandagreber@gmail.com

ПОЉСКА

Włodzimierz Pianka, професор
Ul. Puławska 30 m. 38

02-512 Warszawa, Polska
телефон: 00 48 22 849 14 29
e-mail: w.pianka@uw.edu.pl

Krzysztof Wrocławski, професор
Uniwersytet Warszawski
(dom) Ul. Rachna 17 m.5, 00-341 Warszawa
Polska
телефон: 22 826 83 07
e-mail: wroclawscy@neostrada.pl

Dominik Niesyt, студент
Ul. Zapłocie Duże 285 A
43-382 Bielsko-Biała, Polska
телефон: 0048 33 498 0742
e-mail: d_niesyt@o2.pl

Malgorzata Filipiak, студент
ul. Sepia 13/15
81-078 Gdynia, Polska
телефон: (дом) +48 58 664 44 51
(моб) +48 503 04 02 56
e-mail: malgorzata.filipiak@gmail.com

Ewa Borowska, студент
Uniwersytet Jagielloński
дом. Królowej Marysienki 31/17
02-954 Warszawa, Polska
телефон: 48 502 769 249
e-mail: brygada_51@tlen.pl

Karolina Stanikowska, студент
Uniwersytet Jagielloński
dom. Radosna 28A
05-400 Otwock, Polska
телефон: 48 503 924 880
e-mail: ina21@vp.pl

Kinga Jabczyk, студент
Ul. Wrocławska 55/66
41-902 Bytom, Polska
e-mail: kingulax@yahoo.com

Barbara Hanaczewska, студент
Ul. Mieleckiego 7/2
61-494 Poznań, Polska
телефон: 48503122505
e-mail: bhanaczewska@poczta.onet.pl

Alexander Horak, лектор
Uniwersytet Jagielloński
al. Mickiewicza 9/11
Kraków, Polska
телефон: +48 669 834 628
e-mail: alexander.horak@gmail.com

Piotr Szczepanowski, студент
 Uniwersitet im. Adama Mickiewicza
 Collegium Europaeum Gnesnense
 os.W.Lokietka 16 a/1
 62-200 Gniezno, Polska
тел.: 691780250
e-mail: piotr_szczepanowski@wp.pl

Marta Ratajczak, студент
 Uniwersitet im. Adama Mickiewicza
 Collegium Europaeum Gnesnense
 Ul. Armii Krajowej 2m1b
 62-200 Gniezno, Polska
тел.: 698660203
e-mail: atlanta87@interia.pl

Polak Justyna, студент
 Sosnowiec, Uniwersytet Slaski, Katowice
 Os. Dziekana 11d/45
 41-253 Czeladz, Polska
тел.: 48 32 265 55 75, 48 503 575 223
e-mail: juzia17@tlen.pl

Martyna Chabowska, студент
 Sosnowiec, Uniwersytet Slaski, Katowice
 41-303 Dabrowa Gornicza ul. Piłsudshiego 33/
 52
 Woj.Slaskie, Polska
тел.: 0048 501 366 640
e-mail: martyna.chabowska@interia.pl

Karolina Burcon, студент
 Sosnowiec, Uniwersytet Slaski, Katowice
 Sosnowiec, ul. Hallera 66b/44
тел.: 503 652 513
e-mail: karolinaburcon@op.pl
 buka_tez_ma_uczucia@op.pl

Karolina Peret, студент
 Warszawa, Uniwersytet Warszawski
 ul. Zaptocie 23A/4, 02-970 Warszawa, Polska
тел.: 00 48 606 25 27 29
e-mail: kperet@wp.pl

Marcin Werner, студент
 Warszawa, Uniwersytet Warszawski
 ul. Samolotowa 2/38 03-984 Warszawa, Polska
тел.: 00 48 22 67 213 66
e-mail: wernermarcin@interia.pl

РУСИЈА

Рина Усикова, професор
 Филологический факультет

МГУ им М.Ломоносова
 дом: ул. Марии Ульяновой д. 11, кв. 54
 119331 Москва, Россия
тел.: 495 138 02 72

Ольга Панькина, преведувач
 Бульвар Яна Райниса
 д. 45, к.2, кв. 289
 Москва, Россия
тел.: +007 495 949 18 50
e-mail: olga_pankina@hotmail.com

Мария Проскурина, научен соработник
 Институт славяноведения РАН
 Ленинский проспект 32-а
 119334 Москва, Россия
тел.: 8916 5578452
e-mail: mariapros@rambler.ru

Ирина Кустова, студент
 ПГУ
 614112 г. Пермь, ул. Кобельщиков, д. 95, кв. 211
 Россия
тел.: 7 342 274 55 55
e-mail: ikustova@list.ru.

Наталья Боронникова, предавач
 614027г. Пермь
 ул. Левшинская 16-1
 Россия
тел.: 342 263 70 93
e-mail: natboronnikova@rambler.ru

Юлия Мещерякова, предавач
 ВГУ
 394000 г. Воронеж
 ул. Володарского, д.70, кв. 27
 Россия
тел.: 0747 32 22 65 74
e-mail: juliames@yahoo.com

Ирина Кулюхина, студент
 МГУ им. Ломоносова
 г. Подольск, ул. Подольская, дом. 20, кв.123
 Россия
тел.: 8 916 492 48 19
e-mail: h514@mail.ru

Елена Матвеевко, студент
 МГУ им. Ломоносова
 г. Чехов, Московская областя, д. 25 кв.77
 Россия
тел.: 79031077671
e-mail: udell@mail.ru

Данила Сорокин, студент
СГУ им. И. Г. Чернишевского
ул. Усть-Курдюмская, д. 83,
г. Саратов, Россия
e-mail: danila-sorokin@yandex.ru

Максим Макаревич
119 634 Москва,
Боровское шоссе, д.58, к.1 кв.388
Россия
тел.: +7 495 731 74 01
(моб) +7 9035051464
e-mail: makarcev@bk.ru

Анна Левшун, студент
СПГУ
198332 Санкт Петербург
Ленинский проспект, 75/2, кв. 803
Россия
тел.: 812 742 87 06
e-mail: eddareds@gmail.com

САД

Victor Friedman, професор
University of Chicago
5538 South Blackstone Avenue
Chicago, IL 60637, USA
тел.: 1 773 955 1376
e-mail: vfriedm@uchicago.edu

Paul Clyne
5538 South Blackstone Avenue
Chicago, IL 60637, USA
тел.: 773 955 1376
e-mail: paulclyne2000@yahoo.com

Steven Franks, професор
Indiana University Bloomington, Indiana
2204 Belhaven Court
Bloomington, IN
USA 74701-6803
тел.: 812 334 2015
e-mail: franks@indiana.edu

Петја Алексиева, постдипломец
University of Chicago,
Dept. of Slavic Languages
5401 S. Hyde Park Blvd, Apt.201
Chicago, IL 60615, USA
тел.: 773 288 7767
e-mail: alexieva@uchicago.edu

Michael Duron, студент
P.O.Box 1622
Rialto, CA 92377, USA
тел.: 909 754 1191
e-mail: sergeantbiscuit@yahoo.com

Lora Bolton, докторанд
3960 Walnut, Leaf Drive
Bloomington, In 47 403, USA
тел.: 1 812 339 3439
e-mail: lbbolton@indiana.edu

Eric Prendergast, студент
535 S. Shore Dr.
Madison, WI 53711/5, USA
тел.: 773 726 2476
e-mail: pren@uchicago.edu

СЛОВЕНИЈА

Barbara Glažar
Reska cesta 3b
6258 Prestranek, Slovenija
тел.: 00 386 31 333 429
e-mail: barbiglazar@gmail.com

Ana Šegrt
Kettejeva 13
6230 Postojna, Slovenija
тел.: 00 386 40 413 471
e-mail: anasegrt@gmail.com

Živa Černec, студент
Filozofska fakulteta
ul. Majde Vrbovnik 22,
1000 Ljubljana, Slovenija
тел.: +386 1 5051 – 297
e-mail: ziva.cernec@gmail.com

Jelena Miljković, студент
Filozofska fakulteta
ul. Beblerjev Trg 14
1000 Ljubljana, Slovenija
тел.: 386 41 344455
e-mail: jmiljkovic@yahoo.com

Namita Subioto, професор
Soze 5, 6250 Ilirska Bistrica,
Slovenija

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Александар Николић, студент
 Универзитет у Новом Саду
 Матије Хуђи 65/8
 22000 Сремска Митровица
тел.: + 381 63 150 8606; + 381 64 6722691
е-маил: aleksander.the.macedonian@ukim.edu.mk

УКРАИНА

Тетјана Федосејева, студент
 Киевски национален универзитет
 Киев, бул. Леси Украинки, 24, 156
 Украина
тел.: 38097 913 0296
е-маил: naftezin@ukr.net

Олесја Ковтун
 Институт искусствования фольклора и
 Этнографии
 им. М. Рылского, УАН
 Ул. Леси Украинки, 37, кв. 17
 г. Вишневь й, Киевская обл.
 Украина 08132
тел.: 38 039 294 3638
 38 044 272 1481
е-маил: ok_omni@yahoo.com
 olesya.kovtun@gmail.com

УНГАРИЈА

Julia Szep, преведувач
 Éród u. 18/III.em./18A
 1027 Budapest, Hungary
тел.: 0036 1 214 7240
е-маил: julia_aluloski@yahoo.com

Eszter Tamaskó, студент
 6353 Dusnok, Petőfi S u.9, Hungary
тел.: 3630 581 72 81, 385 99 518 27 15
е-маил: tamasko.eszter@freemail.hu

Kaulics Iren, студент
 Budapest 1126
 Istenhegyi út. 2. b
 Hungary
тел.: 36 70 457 94 78
е-маил: irenkaulics@yahoo.co.uk

ФИНСКА

Max Wahlström, студент
 University of Helsinki
 Dom. Linnankuja 2 A 4
 00160 Helsinki, Finland
тел.: 358 50 5322 327
е-маил: max.wahlstrom@helsinki.fi

Nina Graves, истражувач
 University of Helsinki
 Pälvitie 1, 04220 Kerava, Finland
тел.: 358 400 724142
е-маил: nina.graves@helsinki.fi

ФРАНЦИЈА

Evangelia Adamou, лингвист
 CNRS – France
 24, rue des Lombards
 75004 Paris, France
тел.: 00331 49 583766
е-маил: adamou@vjf.cnrs.fr

ХРВАТСКА

Marko Samardzhija, професор
 Josipa Račića 31
 10290 Zaprešić, Hrvatska

Stjepan Damjanović, професор
 Filozofski fakultet
 Odsjek za kroatistiku
 ul. Ivana Lučića 3
 Zagreb, Hrvatska

Sandra Sudec, асистент
 Staroslavenski institut
 dom. Kameniti stol 19B
 10 000 Zagreb, Hrvatska
тел.: 00 385 1/4580 514
е-маил: sudec@stin.hr

Lidija Cvikić, асистент
 Filozofski fakultet
 Odsjek za kroatistiku
 Ivana Lučića, 10000 Zagreb
 Hrvatska
тел.: 385 91 546 77 37
е-маил: lidija.cvikić@zg.htnet.hr
 lcvikić@gmail.com

Ivica Baković, асистент
Braće Radića 92
Pribislavec, 40000 Čakovec
Hrvatska
телефон: 00385/91/1931346, 00385/40/360 251
е-пошта: ivica.bakovic@gmail.com

Maja Maković, студент
Filozofski fakultet, Zagreb
Podolje 11, 10000 Zagreb
Hrvatska
телефон: 3851 3768228/ 38591 5650367
е-пошта: mmakovic2@ffzg.hr

ЧЕШКА

Ivan Dorovsky, професор
Velkopavlovická 2
62800 Brno
Česká Republika
телефон: 604 150 954
е-пошта: dorovski@volay.cz

Dagmar Dorovska, доцент
Velkopavlivická 2
62800 Brno
Česká Republika
телефон: 732 698 374
е-пошта: dorovski@volny.cz

Martina Trávníčková, студент
Hornická čtvrť 40
695 03 Hodonín
Česká Republika
телефон: 420 1340 294, 420 775 648176
е-пошта: 180195@mail.muni.cz

Andrea Hejdová, студент
Zahřebská 37
Brno-žabovřesky, 61600

Česká Republika
телефон: 420 608 059 338
е-пошта: 186258@mail.muni.cz

Michala Vacikova, студент
Lukesova 75, 14200 Praha 4,
Česká Republika
телефон: + 420 7746 39099
е-пошта: mracek.oblacek@centrum.cz

Michaela Jezkova, студент
E. Kostala996, Pardubice
530 12 Česká Republika
телефон: + 420 776 712 975
е-пошта: 79141@mail.muni.cz

Stanislav Tomcik, студент
Navratilova 26, Cz-680 01 Boskovice
Česká Republika
е-пошта: tomczyk@email.cz

Jan Stepanek, студент
Viktora Huga 2
150 00 Praha 5,
Česká Republika
телефон: 420 728 323 458
е-пошта: 4dudek@gmail.com.

Milena Příkrilova, лектор
Филолошки факултет „Блаже Конески“
1000 Скопје, Р. Македонија

ШПАНИЈА

Francisco Javier Juez Gálvez, професор
Universidad Complutense, Madrid 28040
Facultad de Filología
Spain
е-пошта: juezgalvez@filol.ucm.cs

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура

СОВЕТ НА СЕМИНАРОТ

д-р Славица Велева
д-р Снежана Велковска
д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева
акад. Милан Ѓурчинов
д-р Лилјана Макаријоска
д-р Методија Манојловски
д-р Добрила Миловска
д-р Севим Пиличкова
д-р Димитрија Ристески
Роза Тасевска
д-р Емилија Црвенковска (*директор*)
д-р Тодор Чепреганов
д-р Љубица Шутуркова (*проректор*)

УПРАВА НА СЕМИНАРОТ

д-р Емилија Црвенковска (*директор*)
редовен професор на Филолошкиот факултет
„Блаже Конески“ во Скопје

Благица Велјановска (*секретар*)

ЛЕКТОРИ

м-р Гордана Алексова
д-р Анета Дучевска
д-р Весна Мојсова-Чепишевска
Марија Паунова
д-р Симон Саздов
м-р Лидија Танушевска
Роза Тасевска
д-р Станислава – Сташа Тофовска

СОДРЖИНА

ПОЗДРАВНА РЕЧ НА ПРОФ. Д-Р ЃОРЃИ МАРТИНОВСКИ, РЕКТОР НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“	7
ИЗВЕШТАЈ ЗА РАБОТАТА НА XL МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА	11
ПОВОДИ	
<i>Волф Ошлис</i> МОМЕНТИ И АСПЕКТИ НА ГЕРМАНСКО-МАКЕДОНСКАТА ЗАЕМНОСТ НИЗ ВЕКОВИТЕ	21
<i>Томислав Тодоровски</i> МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ФОКУСОТ НА СЕВКУПНАТА ДЕЈНОСТ НА МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР	41
ЈАЗИК	
<i>Трајко Сџамаџоски</i> МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО ДЕЦЕНИИТЕ НА СЛОБОДЕН ЖИВОТ	47
<i>Снежана Веновска-Анџевска</i> МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО XIX ВЕК	55
<i>Лилјана Макаријоска</i> ЈАЗИЧНИТЕ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ ТЕКСТОВИ	65
<i>Људмил Сџасов</i> ЗА ПОЈАСНИТЕ БУКВИ – ПОВТОРНО НАВРАЌАЊЕ	97
<i>Томислав Трневски</i> ЗА НЕКОЈ ТЕКОВНИ СОСТОЈБИ ВО СОВРЕМЕНОСТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	105
<i>Елка Јачева-Улчар</i> ОНОМАСТИЧКИТЕ ПРОУЧУВАЊА ВО МАКЕДОНИЈА ВО ПЕРИОДОТ ОД ОСАМОСТОЈУВАЊЕТО ДО ДЕНЕС	111
<i>Славица Велева</i> ПРЕГЛЕД НА ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	125
ЛИТЕРАТУРА	135
<i>Георѓи Сџалев</i> ПОЕТСКОТО ТВОРЕШТВО НА АНТЕ ПОПОВСКИ	137

<i>Кати́а Ќулавкова</i> МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИОГРАФСКА МЕТАФИКЦИЈА	153
<i>Нада Пејќовска</i> МАКЕДОНСКОТО СОВРЕМЕНО ДРАМСКО ТВОРЕШТВО И ИДЕНТИТЕТОТ	169
<i>Добрила Миловска</i> МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА ОД ВРЕМЕТО НА СВ. КИРИЛ ФИЛОЗОФ ДО ДАМАСКИНИТЕ	185
<i>Михајло Георгиевски</i> МАКЕДОНСКОТО РАКОПИСНО КНИЖЕВНО НАСЛЕДСТВО	199
КУЛТУРА	
<i>Никос Чаусидис</i> ТАПАН – ДИЈАХРОНИСКИ ПРЕГЛЕД НА МИТСКО-СИМБОЛИЧКОТО И ОБРЕДНОТО ЗНАЧЕЊЕ НА ТАПАНОТ ВО МАКЕДОНИЈА	209
<i>Кокан Грчев</i> ПОМЕГУ СТИЛОТ И ЈАЗИКОТ – МАКЕДОНСКАТА АРХИТЕКТУРА НА ПРЕМИНОТ НА ВЕКОВИТЕ	237
ИСТОРИЈА	
<i>Блаже Ристиовски</i> ПЕТАР ДРАГАНОВ ЗА МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНЦИТЕ	253
<i>Тодор Чејреѓанов</i> ПАТОТ ДО НЕЗАВИСНОСТА	263
<i>Иван Кајџарџиев</i> ЗА АКТИВНОСТА НА МАКЕДОНСКАТА ЕМИГРАЦИЈА ВО БУГАРИЈА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА	275
ЕТНОЛОГИЈА	
<i>Севим Пиличкова</i> ЧИНОТ НА СВАДБАТА ВО НАРАЦИЈАТА	291
ИНФОРМАТИЧКА ЛИНГВИСТИКА	
<i>Мила Шойова, Николче Мицкоски</i> МАКЕДОНСКАТА ОРТОГРАФИЈА ВО СОФТВЕРСКИ АПЛИКАЦИИ И ФОНТОВИ – ПИСМО, ИНТЕРПУНКЦИЈА И ПРАВОПИСНИ ЗНАЦИ	303
ПРЕТСТАВУВАЊЕ УМЕТНИЦИ	
<i>Лидија Кајџишевска-Дракулевска</i> РАЗГОВОР СО ПОЕТОТ МИХАИЛ РЕНЦОВ	319
<i>Михаил Ренцов</i> ЗА ВЛАДИМИР ГЕОРГИЕВСКИ	325
АДРЕСАР	327

ПРЕДАВАЊА
на XL меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура

Главен и одговорен уредник:
Емилија Црвенковска

Јазична редакција:
Томислав Трневски

Коректура:
Томислав Трневски

Компјутерска обработка:
Владимир Тодоров

Предна корица:
Четвороевангелие на манастирот Слепче, XVI век
Задна корица:
Иницијал М од Радомировиот псалтир, XIII век

Печаташ:
„Боро Графика“ – Скопје

Тираж:
250

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3 (062)
821.163.3 (062)
930.85 (497.7) (062)

МЕЃУНАРОДЕН семинар за македонски јазик, литература и култура (40 ; 2007 ; Охрид)
Предавања на XI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура
(Охрид, 13.VIII-30.VIII 2007 г.) / [главен и одговорен уредник Емилија Црвенковска]. - Скопје :
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2008. - 340 стр. ; 24 cm

Фусноти кон текстот.

ISBN 978-9989-43-258-3

1. Црвенковска, Емилија [главен уредник]

а) Македонска книжевност - Собири б) Македонски јазик - Собири
в) Македонија - Културна историја - Собири

COBISS.MK-ID 72212234